

ISSN 2616-406X

Національний університет «Одеська юридична академія»
Південно-український центр гендерних проблем

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИКИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Заснований в 1997 р.

Випуск 71

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

ISSN 2616-406X

National University "Odesa Law Academy"
South-Ukrainian Centre of Gender Problems

ACTUAL PROBLEMS OF POLITICS

COLLECTION OF SCIENTIFIC WORKS

Founded in 1997

Issue 71

Publishing house
«Helvetica»
2023

DOI <https://doi.org/10.32782/app.v71.2023>

Засновники:

Національний університет «Одеська юридична академія»,
Південно-український центр гендерних проблем

Головний редактор:

Кормич Людмила Іванівна, доктор історичних наук, професор, академік УАПН,
завідувач кафедри політичних теорій, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса,
Україна, Заслужений діяч науки і техніки України, Researcher ID D-8560-2019, orcid.org/0000-0002-6417-8620.

Виконавчий редактор:

Милосердна Ірина Михайлівна, кандидат політичних наук, доцент,
Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0003-2083-9500.

Відповідальний секретар:

Краснопольська Тетяна Миколаївна, кандидат політичних наук, доцент,
Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0001-5936-5889.

Голова редакційної ради:

Ківалов Сергій Васильович, доктор юридичних наук, професор, Президент Національного університету
«Одеська юридична академія», академік НАПрН України, академік НАПН України, Заслужений юрист
України, Одеса, Україна, ResearcherID AAG-7107-2019, orcid.org/0000-0002-4651-1805.

Члени редакційної колегії:

Аверочкина Тетяна Володимирівна, доктор юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник,
завідувач лабораторії кафедри морського та митного права, Національний університет
«Одеська юридична академія», Одеса, Україна, ResearcherID - L-6668-2018, orcid.org/0000-0003-0652-7658;

Афанасьєва Мар'яна Володимирівна, доктор юридичних наук, професор, Національний університет
«Одеська юридична академія», Одеса, Україна, Заслужений юрист України, ResearcherID - F-1141-2019,
orcid.org/0000-0003-0497-6759;

Вітман Костянтин Миколайович, доктор політичних наук, професор, Директор центру підготовки магістрів
публічної служби та професійних суддів Національного університету «Одеська юридична академія»,
Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, Заслужений працівник освіти
України, orcid.org/0000-0003-3586-9614;

Коваль Ігор Миколайович, доктор політичних наук, професор, академік УАПН, секретар Одеської міської
ради, Одеса, Україна, Заслужений діяч науки і техніки України, orcid.org/0000-0002-3192-5044;

Кормич Борис Анатолійович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри морського
та митного права Національного університету «Одеська юридична академія», Одеса, Україна,
Заслужений юрист України, Researcher ID K-5883-2018, orcid.org/0000-0001-5948-5944;

Мамонтова Елла Вікторівна, доктор політичних наук, професор, Національний університет
«Одеська юридична академія», Одеса, Україна;

Наумкіна Світлана Михайлівна, доктор політичних наук, професор, академік УАПН, завідувач
кафедри політичних наук і права Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського, Одеса, Україна, orcid.org/0000-0002-2268-5181;

Сіленко Алла Олексіївна, доктор політичних наук, професор, академік УАПН, професор кафедри філософії,
історії та політології, Одеський національний економічний університет, orcid.org/0000-0001-9420-0019;

Федотов Олексій Павлович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри морського
та митного права, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна,
orcid.org/0000-0001-7659-3023;

Харитонов Євген Олегович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права,
Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, Заслужений діяч науки
і техніки України, orcid.org/0000-0001-5521-0839;

Щедрова Галина Петрівна, доктор політичних наук, професор, член-кореспондент
Академії політичних наук України, завідувач кафедри політології та міжнародних відносин,
Університет імені Альфреда Нобеля, Дніпро, Україна, orcid.org/0000-0003-1884-0799;

Arkadiusz Adamszyk, габілітований доктор гуманітарних наук, професор,
Університет імені Яна Кохановського в Кельце, Польща, orcid.org/0000-0003-0561-0230;

Dudinsky Vladislav, доктор філософії, професор, Пряшівський університет у Пряшеві, Словацька Республіка;
Mirica Stefania-Cristina, доктор філософії, Університет «Dunarea de Jos», м. Галац, Румунія.

*Рекомендовано Вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № 6 від 22.03.2023)*

**Збірник «Актуальні проблеми політики» включено до Переліку наукових фахових видань України
категорії «Б» у галузі політичних та юридичних наук (052 «Політологія», 081 «Право») на підставі Наказу
Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1).**

**Збірник входить до наукометричних баз: Index Copernicus (Республіка Польща); Google Scholar; Scientific
Periodicals in National Library of Ukraine Vernadsky, Scientific Periodicals of Ukraine; eNUOLAIR – репозитарій
Національного університету «Одеська юридична академія».**

*Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com
від польської компанії Plagiat.pl.*

Свідоцтво про реєстрацію КВ № 22189-12089ПР від 07.06.2016 р.

© Національний університет «Одеська юридична академія», 2023
© Південно-український центр гендерних проблем, 2023

Founders:

National University "Odesa Law Academy",
South-Ukrainian Centre of Gender Problems

Editor-In-Chief:

Kormych Liudmyla, Doctor of History, Professor, Academician of UAPS, Head of Department of Political Theories,
National University "Odesa Law Academy", Researcher ID D-8560-2019, orcid.org/0000-0002-6417-8620.

Assistant Editor:

Miloserdnaya Irina, PhD in Political Science, Docent, Associate Professor of Department of Political Theories,
National University "Odesa Law Academy", orcid.org/0000-0003-2083-9500.

Executive Secretary:

Krasnopol'skaya Tatyana, PhD in Political Science, Docent, Associate Professor of Department of Political Theories,
National University "Odesa Law Academy", orcid.org/0000-0001-5936-5889.

Head of Editorial Council:

Kivalov Sergiy, Doctor of Law, Professor, Academician of National Academy of Legal Sciences of Ukraine,
Academician of National Academy of Educational Sciences of Ukraine, President of National University
"Odesa Law Academy", ResearcherID - AAG-7107-2019, orcid.org/0000-0002-4651-1805.

Editorial Board Members:

Averochkina Tetyana, Doctor of Law, Senior Research Worker, Assistant Professor, Head of the Laboratory,
Department of Maritime and Customs Law, National University "Odesa Law Academy", ResearcherID
L-6668-2018, orcid.org/0000-0003-0652-7658;

Afanasieva Mariana, Doctor of Law, Professor, Department of Constitutional Law, National University
"Odesa Law Academy", ResearcherID - F-1141-2019, orcid.org/0000-0003-0497-6759;

Witman Konstantin, Doctor of Political Science, Professor, Professor of the Department, Dean of the Graduate
School of Public Service, National University "Odesa Law Academy" orcid.org/0000-0003-3586-9614;

Koval Ihor, Doctor of Political Sciences, Professor, Academician of UAPS, Secretary at Odesa City Council,
orcid.org/0000-0002-3192-5044;

Kormych Borys, Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Maritime and Customs Law
of National University "Odesa Law Academy", Researcher ID K-5883-2018, orcid.org/0000-0001-5948-5944;

Mamontova Ella, Doctor of Political Sciences, Professor, Professor of Department of Political Theories
of National University "Odesa Law Academy";

Naumkina Svitlana, Doctor of Political Sciences, Professor, Academician of UAPS, Head of Department
of Political Sciences and Law, K.D. Ushynskii South-Ukrainian National Pedagogical University
orcid.org/0000-0002-2268-5181;

Silenko Alla, Doctor of Political Sciences, Professor, Academician of UAPS, Professor at the Department
of Philosophy, History and Political Science, Odesa National Economic University, orcid.org/0000-0001-9420-0019;

Fedotov Oleksii, Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Maritime and Customs Law
of National University "Odesa Law Academy", orcid.org/0000-0001-7659-3023;

Kharytonov Evhen, Doctor of Law, Professor, Head of Department of Civil Law, National University
"Odesa Law Academy", orcid.org/0000-0001-5521-0839;

Shchedrova Halina, Doctor of Political Sciences, Professor, Head of Department of Political Science
and International Relations, Alfred Nobel University (Dnipro), orcid.org/0000-0003-1884-0799;

Arkadiusz Adamczyk, Doctor Hab. (Social Sciences), Professor, Jan Kochanowski University,
Kielce, Poland, orcid.org/0000-0003-0561-0230;

Dudinsky Vladislav, PhD, Professor, University of Presov, Slovak Republic;

Mirica Stefania-Cristina, PhD, "Dunarea de Jos" University of Galati, Romania;

*Recommended by the Academic Council National University "Odesa Law Academy"
(March 22, 2023, a minute No. 6)*

"Actual problems of politics" is included in the List of scientific professional publications of Ukraine of category "B" in the field of political and legal sciences (052 "Political Science", 081 "Law") based on the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 409 of 17.03.2020 (Annex 1).

Is included in the: Index Copernicus (Poland); Google Scholar; Scientific Periodicals in National Library of Ukraine Vernadskyi, Scientific Periodicals of Ukraine; eNUOLAIR – the repository of the National University "Odesa Law Academy".

*The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed
by the Polish company Plagiat.pl.*

Certificate of registration KV № 22189-12089PR of 07.06.2016.

© National University "Odesa Law Academy", 2023
© South-Ukrainian Centre of Gender Problems, 2023

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРАВА ТА ПОЛІТИКИ

УДК 321.004:342.5(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/app.v71.2023.1>

Л. І. Кормич

orcid.org/0000-0002-6417-8620

доктор історичних наук, професор,

завідуюча кафедрою політичних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

А. І. Кормич

orcid.org/0000-0002-2496-1186

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри загальної теорії права і держави

Національного університету «Одеська юридична академія»

«ДЕРЖАВА В СМАРТФОНІ» ЯК ТРЕНД СУЧАСНИХ КОНЦЕПЦІЙ УРЯДУВАННЯ ТА ДЕМОКРАТІЇ: ПОЛІТИЧНА ТА ПРАВОВА ПРАКТИКА УКРАЇНИ

Вступ. Вдосконалення існуючих моделей демократії, оцінки ефективності демократичного транзиту на сучасному етапі цивілізаційного розвитку значною мірою пов'язані з можливостями використання і впровадження інноваційних технологій. Саме цифрові трансформації визначають розвиток сучасної держави, ефективність системи управління, результативність реформ різних сфер життєдіяльності суспільства.

Тому проблематика щодо електронної демократії, електронного уряду, інформаційно-комунікативних технологій тощо досліджувалась багатьма фахівцями. Зокрема, важливим для нашого аналізу є загальні питання впливу інформаційно-комунікаційних технологій на широкий демократичний процес (Anheier, Glasius & Kaldor, 2005), участі державних та недержавних акторів у розвитку інструментів електронної участі громадян (Reddick, 2010), взаємозалежності та взаємозв'язків між концепціями електронного урядування та електронної демократії (Fisher, 2012), потенціалу засобів електронного урядування у протидії корупції (Lee, 2017) тощо. Та багатоаспектність даної тематики потребує її аналізу в контексті конкретного національного досвіду.

Для України XXI століття цей напрямок представляється важливим, в умовах необхідності відстояти незалежність і цілісність власної держави, її європейський вектор розвитку; захиститись від військової агресії РФ, починаючи з 2014 року і, особливо, після фази повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року; визначити стратегію повоєнної відбудови країни. Все це потребує нових механізмів забезпечення ефективності реалізації політичних стратегій і планів розвитку. Тож метою даної статті є висвітлення правового аспекту української практики застосування інноваційних технологій в державотворчому процесі.

1. Моделі електронного урядування та реформа державного управління

В цьому ключі проаналізуємо зміни, що відбуваються в нашій державі, в контексті інноваційного характеру реформ існуючих моделей держави та управління. Йдеться про моделі електронної демократії та електронного урядування.

Кругова причинно-наслідкова залежність електронної демократії та електронного урядування на сучасному етапі демократичного транзиту України характеризує пов'язаність цілей та інструментів впровадження реформ. Теоретичні і практичні моделі подібних змін віддзеркалюють ефективність управління в контексті його відповідності назрілим суспільним потребам та можливостям. Аналізуючи моделі і технології, ми, разом з тим, обираємо напрями і форми вдосконалення всієї політичної і управлінської системи, оцінюємо характер і динаміку сучасних реформ, досліджуємо їх переваги та обмеженість.

В кінцевому варіанті на цій основі можна: визначити якість функціонування держави і системи управління в цілому та їх окремих структурних елементів зокрема, обрати методи оперативного реагування на мінливі потреби соціуму та інструменти перспективного планування, розширення участі; окреслити спектр методів комунікаційної взаємодії тощо. Все це є суттєвим наповненням процесу оптимізації механізмів державотворення та управління і дозволяє розмежувати декларативні норми і практичні зміни в електронному урядуванні та електронній демократії в Україні. Це дозволяє виявити реальну динаміку політичної волі та намірів влади щодо розвитку електронного урядування та стимулювання електронної демократії, з'ясувати рівень готовності до них суспільства та наявні перешкоди і національну специфіку в цих сферах.

Велике значення для аналізу змісту та наслідків діяльності в даних напрямках має характеристика законодавчих передумов та правового забезпечення впровадження інноваційних технологій в Україні, враховуючи національний, регіональний та місцевий рівні.

Слід зауважити, що на початковому етапі такої діяльності достатньо створити умови простої веб-присутності органів управління, для чого потрібні належна інфраструктура та наявність сучасних інформаційно-комунікативних технологій (далі – ІКТ). Але кожен наступний крок вимагає особливих правил щодо визнання законними електронних транзакцій та виконання функцій адміністрування в електронній формі. А це обумовлює створення необхідної бази правового забезпечення.

Наявний світовий досвід доводив, що існуючі стандарти і передові практики у цій галузі засвідчують наявність трьох рівнів правової бази електронного урядування:

- перший рівень пов'язаний з усуненням перешкод на шляху впровадження електронного урядування (аналіз законодавства на предмет несумісності з електронним урядуванням);
- другий передбачає регулювання ключових функцій електронного урядування та електронної готовності загалом (конкретні норми щодо захисту даних, електронної ідентифікації та підпису; захисту національного кіберпростору, реєстру актів цивільного стану тощо);
- третій, коли електронне урядування стає невід'ємним елементом публічного управління і транскордонного співробітництва (нормативно-правові акти узгоджені і на регіональному рівні гармонізовані. (Guidelines and Roadmap, 2019).

Оціночними характеристиками українських розробок у сфері електронного урядування є глобальні рейтинги ООН, що базувалися на двох індексах: Індекс готовності до електронного уряду та Індекс розвитку електронного уряду (EGDI). Ці рейтинги ілюструють динаміку процесів в даному напрямку в Україні. Їх піки припадали на 2008 і 2016 роки, а спади на 2010 і 2018 роки (Kormuch & Kormuch, 2019). Тенденція зберіглася і надалі. Наприклад, відповідно до рейтингу EGDI 2020 Україна (69 місце, EGDI 0.7119) опинилася у групі країн де «прогрес дещо сповільнився, швидше за все через їх відносно менш розвинуту телекомунікаційну інфраструктуру» (United Nations, 2020). А от рейтинг 2022 року, навпаки, засвідчили значний прогрес України (46 місце, EGDI 0.8029), яка просунулася від «високої» до «дуже високої» групи EGDI вперше у своїй історії (United Nations, 2022).

Така нестабільність, на нашу думку, в першу чергу відображає динаміку політичної волі щодо впровадження електронного урядування в рутину державного управління, динаміку готовності адміністрації до трансформацій, необхідних для переходу від простого застосування ІКТ до впровадження засад електронної демократії. При більш детальному аналізі, етапи прискорення розвитку електронного урядування в Україні корелюють з періодами системних політичних криз – «Помаранчевої революції» (2003–2004), «Революції Гідності» (2013–2014), а також повномасштабної збройної агресії Російської Федерації у 2022 році. У перших двох

випадках, можна говорити про вимоги суспільства до демократичних перетворень, прозорості та сервісної орієнтації державного управління, протидії корупції тощо. І інструменти електронного урядування розглядалися як відповідне рішення досягнення цих цілей, чим і опікувались певний час нові управлінські інституції. В той же час на фоні Російсько-Української війни, цифрові рішення (зокрема, супутниковий інтернет Starlink та хмарні сервіси) стали тим інструментом, що допоміг зберегти функціональність публічної влади в Україні (The Economist, 2023).

2. Періодизація розвитку законодавства щодо електронного урядування

З урахуванням трансформації політичних завдань, що вирішувалися за допомогою запровадження тих або інших інструментів електронного урядування, ми пропонуємо виділяти три періоди розвитку відповідного законодавства: 1) інформатизація внутрішніх процесів публічної влади; 2) запуск електронних сервісів та; 3) адаптація до умов повномасштабного збройного конфлікту з Росією. Кожен з цих етапів відображає особливості державної політики та зміни поглядів щодо ролі та місця електронних урядових послуг в українському державному управлінні та політичному процесі.

Перший період слід датувати початком 2000-х років до 2014 року. Сутність правового регулювання даних процесів в цей період представлена Указом Президента України «Про додаткові заходи щодо забезпечення прозорості діяльності органів державної влади» (Президент України, 2002), Постановами Кабінету Міністрів України «Про порядок оприлюднення інформації про діяльність органів виконавчої влади в мережі Інтернет» (Кабінет Міністрів, 2002), «Про заходи щодо створення інформаційної системи електронного уряду» (Кабінет Міністрів, 2003). Ці акти зобов'язували державні та місцеві органи влади мати власні веб-сайти та систематично публікувати встановлений перелік інформації, включаючи закони та нормативні акти. Всі урядові веб-сайти були інтегровані в єдиний веб-портал. Верховна Рада України ухвалила низку законодавчих актів про електронні документи та електронний підпис, доповнені підзаконними актами уряду. Завдання вдосконалення системи електронного урядування були сформульовані в Законі України «Про основні засади розвитку інформаційно-орієнтованого суспільства в Україні на 2007–2015 роки» (Верховна Рада України, 2007). Цей закон містив, зокрема, положення про розвиток електронних сервісів органів державної влади та місцевого самоврядування та «єдиного контактного пункту» для доступу до державного управління тощо.

З практичної точки зору велике значення мали дві Директиви Кабінету Міністрів, прийняті у 2010 році – «Питання реалізації пілотного проекту з впровадження електронного урядування» № 360-р. та «Про затвердження Концепції розвитку електронного урядування в Україні» № 2250-р. Вони започаткували повномасштабний розвиток безпаперового документообігу, електронних систем та електронних реєстрів органів управління.

Однак в той період увага зосереджувалась на розбудові внутрішніх адміністративних процесів, а інструментам електронного урядування, орієнтованим на громадян, приділялося менше уваги. Тобто, йшлося, в основному, про ефективність внутрішньої управлінської діяльності органів влади або про міжнародне співробітництво. В той же час, питанням електронних сервісів та участі громадян уваги практично не приділялося.

Дослідження, проведені в 2015 році Програмою eGovernance for Accountability and Participation (EGAP), показали обмеженість використання послуг e-Democracy, і впливу впровадження новітніх технологій на комунікації між державною адміністрацією та громадянами. Наприклад, за результатами національних опитувань громадської думки, проведених в Україні у лютому та грудні 2015 року, громадяни використовували функції електронної демократії в таких форматах:

- пошук загальнодержавної інформації – 24%;
- відповідь на онлайн-опитування – 9%;
- взаємодія з громадськими організаціями онлайн – 6%;
- спілкування з місцевою владою – 5%;
- доступ до електронних послуг – 4%;
- подання скарг – 4% (EGAP, 2016, р. 5).

Тобто, комунікація у рамках електронної демократії не виходила за межі простих запитів в Інтернеті, а функції, що забезпечують електронний «доступ до держави», використали лише 11% респондентів.

Проведені опитування показали «скептицизм щодо електронної демократії серед респондентів, які кваліфікували себе як «некористувачів Інтернету». Таким чином, була чітко доведена важливість і необхідність розширення впливу ІКТ на максимально широку аудиторію для:

- покращення комунікації та підзвітності між державою та громадянами;
- підвищення прозорості та довіри громадян до органів державної влади;
- кращої поінформованості громадян про владу;
- підвищення ефективності електронних послуг (EGAP, 2016).

Другий період, який розпочався після 2014 року, вже мав чіткий акцент на цифрових трансформаціях та використанні програм електронного уряду як основи реформ держави і управління. Дії в рамках цієї політики були інтегровані Українським Державним агентством з питань електронного урядування, започаткованим у 2014 році. У 2019 році цей орган було реорганізовано в Міністерство цифрової трансформації України, а з 2023 року було підвищено статус керівництва цієї інституцією до рівня віце-прем'єр-міністра, що засвідчує визнання пріоритетності завдань в даному напрямку.

У 2015 році Верховна Рада України прийняла важливий акт, що усував перешкоди забезпеченню прозорості влади та використанню публічної інформації. Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо доступу до публічної інформації у формі відкритих даних» (Верховна Рада України, 2015a) було закладено основи створення «Єдиного веб-порталу відкритих даних» (<https://data.gov.ua/>), який на той час об'єднав 24 533 бази даних органів державної влади та місцевого самоврядування.

Прозорість в управлінні одночасно виступала чинником антикорупційної діяльності як актуального суспільного запиту та адекватної реакції на нього з боку влади.

Важливою ініціативою щодо протидії корупції шляхом застосування інструментів електронного урядування у сфері державних закупівель став Закон «Про публічні закупівлі» (Верховна Рада України, 2015b). В ньому передбачалось здійснювати процедури закупівлі за допомогою електронної системи закупівель (ст. 12:2), а сама електронна система закупівель мала стати доступною для громадськості та гарантувати недискримінацію. (Ст. 12:3). Таким чином, процедура державних закупівель була переведена в режим онлайн та забезпечила прозорість проведення тендерів та укладених контрактів. Ця система, що отримала назву ProZorro, складається з бази даних порталу та модуля електронного аукціону. Її розширено за рахунок ProZorro Sale, призначеною для прозорого, швидкого та ефективного продажу державного та комунального майна, а також для боротьби з корупцією через рівний доступ до даних, громадський контроль та збільшення кількості потенційних покупців. (European Commission, 2019a). Попри ряд недоліків ця система в цілому виправдовувала своє призначення. Про це, насамперед, свідчить різке збільшення корупційних ризиків в умовах тимчасового обмеження її функціонування за воєнного стану після повномасштабного вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 року. Ряд корупційних скандалів 2022 і початку 2023 років стосувались саме закупівель, що пройшли без прозорості тендерів.

Функціонування сегменту електронних послуг було розширено та забезпечено Законом України «Про електронні довірчі послуги» (Верховна Рада України, 2017), змінами до Закону України «Про адміністративні послуги», а також доповнено відповідними підзаконними актами. Інформація про адміністративні послуги, доступна в Інтернеті, інтегрувалась через Портал електронних сервісів (<https://my.gov.ua/>). Вже на кінець 2018 року громадянам та підприємствам було доступно близько 119 електронних сервісів з поступовим розширенням переліку. До найпопулярніших сервісів, доступних онлайн, належали:

- соціальні послуги (e-Малюток – реєстрація народження дитини, комунальні субсидії, послуги Пенсійного фонду України);
- послуги для бізнесу (реєстрація бізнесу, видача ліцензій та дозволів, отримання витягів та довідок онлайн);

- послуги, пов'язані з будівництвом (початок і введення в експлуатацію будівельних об'єктів);
- послуги, пов'язані з безпекою та судами (довідки про відсутність судимості, відсутність корупційних правопорушень, подання позову до суду онлайн);
- електронний кабінет водія (інформація про транспортний засіб, водійські права, штрафи, онлайн-реєстрація в сервісних центрах);
- електронний кабінет перевізника (отримання або анулювання ліцензій на пасажирські та вантажні перевезення, реквізити компаній по розміщенню) (Government Portal, n.d.).

Важливим принципом чинного законодавства про електронне урядування стало правило, згідно з яким, певні дані мали подаватись до органів влади лише один раз, що передбачало оперативний обмін даними між різними управлінськими інституціями. З цією метою у 2018 році була запущена система «Трембіта», як система електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів в Україні, яка відповідала Постанові Кабінету Міністрів України «Деякі питання електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів» (Кабінет Міністрів, 2016). Для ефективного функціонування даної системи було використано досвід естонської платформи обміну даними X-ROAD, створеної урядом Естонії для надання адміністративних послуг.

Особливо результативною розробкою у сфері електронного урядування став проект «Дія», який підтримується однойменним державним підприємством. «Дія» (State Enterprise Diia, n.d.) – це онлайн-портал державних послуг та спеціалізований додаток для смартфонів, який передбачає використання електронних документів, як: паспорт громадянина України, закордонний паспорт, водійське посвідчення, реєстраційні документи транспортного засобу, картка платника податку тощо в смартфоні. І цей перелік постійно розширюється, дозволяючи і ідентифікувати людину, і отримати ряд послуг онлайн. В умовах пандемії COVID-19 протягом 2020-2021 років даний формат виправдав своє призначення, але особливого значення він набув в умовах воєнного стану з початком повномасштабного військового вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 року. Адже в ситуаціях вимушеного переселення, тимчасової окупації, втрати житла чи об'єктів приватного бізнесу внаслідок російських обстрілів та бомбардувань цивільної інфраструктури, можливість віддаленого доступу до документів і сервісів виявилась дуже актуальною. Затребуваність таких технологічних рішень багатократно зросла. Тому цілком обґрунтованими стали рішення Верховної Ради України стосовно змін у складі Кабінету Міністрів, прийняті в березні 2023 року, в результаті яких були розширені можливості цифровізації та зроблено акцент на впровадження інновацій в сферах освіти і науки, які визначають перспективи розвитку держави і суспільства. Адже повоєнна відбудова потребуватиме оперативного реагування та реалізації складних рішень щодо різних сфер життєдіяльності українського суспільства в тісній координації з міжнародними партнерами.

Висновки. Таким чином можна зробити висновки, що розширення можливостей публічного управління та адміністрування шляхом застосування ІКТ є вирішальним фактором розвитку електронної демократії як сучасної моделі демократичної держави. Сталість розвитку електронного уряду є одним із ключових факторів швидких змін в сфері електронних послуг та електронних процедур. Це також є важливим фактором підвищення загального рівня залучення суспільства у процеси розробки та реалізації управлінських рішень інструментами електронного урядування. Все це активізує політичні процеси, полегшуючи, покращуючи та прискорюючи його різні аспекти, що певною мірою вдосконалює представницьку демократію в цілому. Прозорість і сервісна орієнтованість, чому сприяє впровадження ІКТ, стимулюють формування нової моделі сучасної держави – сервісної держави. Однак при цьому необхідно пам'ятати, що держава і влада мають орієнтуватись не на простих споживачів послуг, а саме на потреби громадянського суспільства як на невід'ємну складову сучасної демократії.

Особливого значення за цих умов набувають: розширення можливостей участі громадян в обговоренні суспільно значущих рішень, громадський контроль за їх виконанням, оперативність реагування влади на звернення громадян. Саме такий підхід забезпечує двостороннє політичне спілкування та участь недержавних суб'єктів у процесі прийняття рішень. Тож правове забезпечення ефективної цифровізації стає важливим чинником розвитку сучасної моделі демократичної держави в Україні.

Слід також наголосити, що повоєнна відбудова України і важливість тісної міжнародної співпраці з країнами, що надають Україні значущу допомогу для перемоги в війні з агресією РФ, також стимулюватимуть подібний формат функціонування різних сфер життєдіяльності українського суспільства. Тобто, цифровізація залишиться перспективним напрямком розвитку для української держави та для її активної інтеграції в європейські структури і світові цивілізаційні процеси загалом.

Література

- Верховна Рада України. (2007, 9 січня). Закон про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки № 537-V. *Офіційний вісник України*. № 8. Ст. 273.
- Верховна Рада України. (2015а, 9 квітня). Закон про внесення змін до деяких законів України щодо доступу до публічної інформації у відкритих даних № 319-VIII. *Офіційний вісник України*. № 35. Ст. 1033.
- Верховна Рада України. (2015b, 25 грудня). Закон про публічні закупівлі № 922-VIII. *Офіційний вісник України*. № 15. Ст. 582.
- Верховна Рада України. (2017, 5 жовтня). Закон про електронні довірчі послуги № 2155-VIII. *Офіційний вісник України*. № 91. Ст. 2764.
- Кабінет Міністрів України. (2002, 4 січня). Постанова про порядок оприлюднення в мережі Інтернет-інформаційна діяльність органів виконавчої влади № 3. *Офіційний вісник України*. № 2. Ст. 57
- Кабінет Міністрів України. (2003, 24 лютого). Постанова про заходи щодо створення електронної інформаційної системи "Електронного уряду" № 208. *Офіційний вісник України*. № 9. Ст. 378.
- Кабінет Міністрів України. (2016, 8 вересня). Постанова Деякі питання електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів № 606. *Офіційний вісник України*. № 73. Ст. 2455.
- Президент України. (2002, 1 серпня). Указ про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості діяльності органів державної влади № 683/2002. *Офіційний вісник України*. № 31. Ст. 1463.
- Anheier H., Glasius M. & Kaldor M. (2005). *Global Civil Society 2004/5*. London: SAGE.
- EGAP. (2016). *eDemocracy in Ukraine: Citizens' & Key Stakeholders' Perspectives*. Kyiv: EGAP. https://www.researchgate.net/publication/340117333_eDemocracy_in_Ukraine_Citizens%27_Key_Stakeholders%27_Perspectives
- European Commission. (2019a). Digital Government Factsheet 2019: Ukraine. *European Commission*. https://www.ospi.es/export/sites/ospi/documents/documentos/Administracion-Digital/Digital_Government_Factsheets_Ukraine_2019.pdf
- European Commission. (2019b). Guidelines and Roadmap for full deployment of e-governance systems in Africa. Final Report. DG for International Cooperation and Development. *European Commission*, January. https://ega.ee/wp-content/uploads/2019/04/eGA_Final-Report-Research-analysis-guidelines-and-roadmap-for-full-deployment-of-e-governance-systems-in-Af.pdf
- Fisher E. (2012). E-Governance and E-Democracy: Questioning technology-centered categories. In David Levi-Faur (Ed.) *The Oxford Handbook of Governance*. New York: Oxford University Press.
- Government Portal. (n.d.) E-Services Development. *Government Portal*. Accessed April 1, 2023. <https://www.kmu.gov.ua/en/reformi/efektivne-vryaduvannya/rozvitok-elektronnih-poslug>
- Lee E. (2017). The Impact of E-government on Corruption Control. LexingtonЖ Martin School of Public Policy & Administration. https://www.martin.uky.edu/sites/martin.uky.edu/files/Capstone_Projects/Capstones_2017/Lee.pdf
- Reddick, Christopher G. (Ed). (2010) *Politics, Democracy and E-Government: Participation and Service Delivery: Participation and Service Delivery*. Hershey: IGI Global.
- State Enterprise Diia. (n.d.). Services. State Enterprise Diia. Accessed April 1, 2023. <https://se.diia.gov.ua/en/>
- The Economist. (2023) How Elon Musk's Satellites Have Saved Ukraine and Changed Warfare. *The Economist*, January 5. <https://www.economist.com/briefing/2023/01/05/how-elon-musks-satellites-have-saved-ukraine-and-changed-warfare>
- United Nations. (2020). *United Nations E-Government Survey 2020: Digital Government in The Decade of Action for Sustainable Development*. New York: United Nations. <https://desapublications.un.org/file/781/download>
- United Nations. (2022). *United Nations E-Government Survey 2022: The Future of Digital Government*. New York: United Nations. <https://desapublications.un.org/file/1063/download>

References

- Anheier H., Glasius M. & Kaldor M. (2005). *Global Civil Society 2004/5*. London: SAGE.
- EGAP. (2016). *eDemocracy in Ukraine: Citizens' & Key Stakeholders' Perspectives*. Kyiv: EGAP. <https://www.>

- researchgate.net/publication/340117333_eDemocracy_in_Ukraine_Citizens%27_Key_Stakeholders%27_Perspectives
- European Commission. (2019a). Digital Government Factsheet 2019: Ukraine. *European Commission*. https://www.ospi.es/export/sites/ospi/documents/documentos/Administracion-Digital/Digital_Government_Factsheets_Ukraine_2019.pdf
- European Commission. (2019b). Guidelines and Roadmap for full deployment of e-governance systems in Africa. Final Report. DG for International Cooperation and Development. *European Commission*, January. https://ega.ee/wp-content/uploads/2019/04/eGA_Final-Report-Research-analysis-guidelines-and-roadmap-for-full-deployment-of-e-governance-systems-in-Af.pdf
- Fisher E. (2012). E-Governance and E-Democracy: Questioning technology-centered categories. In David Levi-Faur (Ed.) *The Oxford Handbook of Governance*. New York: Oxford University Press.
- Government Portal. (n.d.) E-Services Development. *Government Portal*. Accessed April 1, 2023. <https://www.kmu.gov.ua/en/reformi/efektivne-vryaduvannya/rozvitok-elektronnih-poslug>
- Kabinet Ministriv Ukrainy. (2002, 4 sichnia). Postanova pro poriadok opryliudnennia v merezhi Internet-informatsiina diialnist orhaniv vykonavchoi vlady № 3. *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy*. № 2. St. 57
- Kabinet Ministriv Ukrainy. (2003, 24 liutoho). Postanova pro zakhody shchodo stvorennia elektronnoi informatsiinoi systemy "Elektronnoho uriadu" № 208. *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy*. № 9. St. 378.
- Kabinet Ministriv Ukrainy. (2016, 8 veresnia). Postanova Deiaki pytannia elektronnoi vzaiemodii derzhavnykh elektronnykh informatsiinykh resursiv № 606. *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy*. № 73. St. 2455.
- Lee E. (2017). The Impact of E-government on Corruption Control. LexingtonЖ Martin School of Public Policy & Administration. https://www.martin.uky.edu/sites/martin.uky.edu/files/Capstone_Projects/Capstones_2017/Lee.pdf
- Prezydent Ukrainy. (2002, 1 serpnia). Ukaz pro dodatkovy zakhody shchodo zabezpechennia vidkrytosti diialnosti orhaniv derzhavnoi vlady № 683/2002. *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy*. № 31. St. 1463.
- Reddick, Christopher G. (Ed). (2010) *Politics, Democracy and E-Government: Participation and Service Delivery: Participation and Service Delivery*. Hershey: IGI Global.
- State Enterprise Diia. (n.d.). Services. State Enterprise Diia. Accessed April 1, 2023. <https://se.diia.gov.ua/en/>
- The Economist. (2023) How Elon Musk's Satellites Have Saved Ukraine and Changed Warfare. *The Economist*, January 5. <https://www.economist.com/briefing/2023/01/05/how-elon-musks-satellites-have-saved-ukraine-and-changed-warfare>
- United Nations. (2020). *United Nations E-Government Survey 2020: Digital Government in The Decade of Action for Sustainable Development*. New York: United Nations. <https://desapublications.un.org/file/781/download>
- United Nations. (2022). *United Nations E-Government Survey 2022: The Future of Digital Government*. New York: United Nations. <https://desapublications.un.org/file/1063/download>
- Verkhovna Rada Ukrainy. (2007, 9 sichnia). Zakon pro Osnovni zasady rozvytku informatsiinoho suspilstva v Ukraini na 2007-2015 roky № 537-V. *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy*. № 8. St. 273.
- Verkhovna Rada Ukrainy. (2015a, 9 kvitnia). Zakon pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo dostupu do publichnoi informatsii u vidkrytykh danykh № 319-VIII. *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy*. № 35. St. 1033.
- Verkhovna Rada Ukrainy. (2015b, 25 hrudnia). Zakon pro publichni zakupivli № 922-VIII. *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy*. № 15. St. 582.
- Verkhovna Rada Ukrainy. (2017, 5 zhovtnia). Zakon pro elektronni dovirchi posluhy № 2155-VIII. *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy*. № 91. St. 2764.

Анотація

Кормич Л. І., Кормич А. І. «Держава в смартфоні» як тренд сучасних концепцій урядування та демократії: політична та правова практика України. – Стаття.

У статті аналізується розвиток правового регулювання інструментів електронного урядування в контексті реалізації сучасних концепцій демократії.

У центрі уваги – національний досвід України у розв'язанні завдань побудови сучасної моделі держави, яка базується на засадах електронної демократії та електронного урядування. Автори доводять, що цифровізація є чинником прискорення реформ у різних сферах життя суспільства на етапі демократичного транзиту. Зокрема, це підтверджує динаміка індексів готовності та індексів розвитку електронного урядування. Виділено три періоди створення правової бази, необхідної для вирішення завдань суспільних перетворень: до 2014 р., 2014–2021 рр. та після початку повномасштабної Російсько-Української війни 2022 р. Розвиток відповідного законодавства розглядається як такий, що сприяє підвищенню ефективності реформ та прогресу сучасної моделі демократії.

Крім того, у статті використано аналіз моделей і технологій електронного урядування як інструмент для характеристики тенденцій трансформації політичних та управлінських систем. Це дозволяє

оцінити характер і динаміку реформування державного управління, визначити переваги та обмеження окремих інноваційних технологій та ризики та детермінанти їх впровадження.

Проаналізовано правову базу запровадження електронного урядування (закони, акти Президента, Кабінету Міністрів) з точки зору забезпечення демократичного транзиту та розвитку сервісної спрямованості держави. Значне місце приділено аналізу електронних сервісів, зокрема системи «Дія». Дано оцінку його ролі в умовах воєнного стану, визначено перспективи його подальшого вдосконалення та значного розширення для вирішення завдань післявоєнної відбудови України.

Ключові слова: електронна демократія, електронне урядування, цифрові трансформації, електронні послуги, інновації, цифровізація.

Summary

Kormych L. I., Kormych A. I. "State in a smartphone" as a trend of modern concepts of governance and democracy: political and legal practice of Ukraine. – Article.

The present article analyzes the development of legal regulation of electronic governance tools in the context of implementing modern concepts of democracy.

At the center of attention is the national experience of Ukraine in solving the tasks of building a modern model of the state, which is based on the principles of electronic democracy and electronic governance. The authors prove that digitalization is a factor in accelerating reforms in various spheres of society's life at the stage of democratic transit. This is confirmed by the dynamics of readiness indices and e-government development indices. Three periods of creation of the legal framework necessary for solving the tasks of social transformations are distinguished – before 2014, 2014–2021, and after the start of the full-scale Russo-Ukrainian war in 2022. The development of the relevant legislation is considered as such, which contributes to improving the effectiveness of reforms and the progress of the modern model of democracy.

In addition, the article uses the analysis of electronic governance models and technologies as a tool for characterizing the trends in the transformation of political and management systems. This allows us to assess the nature and dynamics of public administration reform to determine the advantages and limitations of certain innovative technologies and the risks and determinants of their implementation.

The legal basis for introducing electronic governance (laws, acts of the President, and the Cabinet of Ministers) is analyzed from the point of view of ensuring democratic transit and the development of the service orientation of the state. A significant place is devoted to the analysis of electronic services of the “Diia” system. An assessment of its role in martial law conditions is given, and the prospects for its further improvement and significant expansion to solve the tasks of post-war reconstruction of Ukraine are determined.

Key words: electronic democracy, electronic governance, digital transformations, electronic services, innovations, digitalization.

Л. В. Возненко

orcid.org/0009-0006-2477-0984

аспірант кафедри політичних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Місцеве самоврядування в Україні є важливою складовою демократичної системи країни і забезпечує здійснення конституційних прав і свобод громадян, а також ефективне вирішення важливих соціально-економічних проблем на рівні територіальних громад.

Дослідження теоретичних засад місцевого самоврядування в Україні є актуальним з кількох причин:

По-перше, в Україні було проведено значну реформу місцевого самоврядування в 2014 році, яка суттєво змінила структуру та функції місцевих рад та виконавчих органів влади. Дослідження теоретичних засад цієї реформи допоможе краще зрозуміти її сутність, переваги та недоліки.

По-друге, забезпечення ефективного функціонування місцевого самоврядування є важливим завданням в контексті розвитку демократії в Україні. Дослідження теоретичних засад місцевого самоврядування допоможе визначити проблемні аспекти, що стоять перед ним, та знайти шляхи їх вирішення.

По-третє, в Україні виникають нові виклики для місцевого самоврядування, такі як виклики децентралізації влади, зміна соціально-економічної ситуації тощо. Дослідження теоретичних засад місцевого самоврядування допоможе відповісти на ці виклики та пристосувати систему місцевого самоврядування до нових умов.

Мета дослідження полягає у проведенні аналізу теоретичних засад функціонування місцевого самоврядування в Україні.

Теоретичні засади місцевого самоврядування в Україні базуються на принципах конституційного права, демократії та децентралізації влади. Вони охоплюють такі питання, як структура та функціонування органів місцевого самоврядування, їх взаємодія з державними органами, правовий статус місцевого самоврядування, його фінансове забезпечення та роль у реалізації соціально-економічного розвитку територій.

Один із основних принципів місцевого самоврядування в Україні – принцип територіальної громади, який передбачає створення органів місцевого самоврядування на основі територіального поділу України на громади. Кожна громада має свої виборні органи влади: раду та голову, які здійснюють різні функції, включаючи прийняття рішень, розробку та здійснення місцевих програм, здійснення контролю за діяльністю місцевих підприємств та установ, а також забезпечення розвитку інфраструктури на території громади.

Ще одним важливим принципом місцевого самоврядування є принцип взаємодії та координації з державними органами влади. Згідно з цим принципом, місцеві органи влади мають право на самостійне прийняття рішень з питань, що належать до їх компетенції, але при цьому повинні дотримуватися законодавства та взаємодіяти з державними органами влади в рамках своїх повноважень.

Також важливим принципом є принцип фінансової самозабезпеченості місцевого самоврядування. Згідно з цим принципом, місцеві органи влади мають право на отримання відповідного фінансового забезпечення для виконання своїх завдань та функцій. Це забезпечується шляхом виділення коштів з бюджету держави та бюджетів територіальних громад, а також за рахунок місцевих податків та зборів.

Крім того, теоретичні засади місцевого самоврядування в Україні передбачають здійснення місцевими органами влади контролю за виконанням законодавства та забезпеченням прав

громадян на своїй території. Це забезпечується через встановлення механізмів контролю та нагляду за діяльністю місцевих підприємств та установ, а також проведення публічних слухань та зборів громадян.

В. Тужик виділяє основні риси місцевого самоврядування в Україні, такі як «демократичний характер, реалізація на всіх рівнях адміністративно-територіального устрою держави, відсутність ієрархії між територіальними громадами, їх органами та посадовими особами, характер соціального обслуговування, фінансово-економічний, політичний характер, специфічний правовий статус. Формування громадянського суспільства, демократизація суспільних відносин є вихідними для розвитку публічної сфери, яка орієнтована на задоволення суспільних інтересів і складається з: державного сектору економіки, системи перерозподілу доходів для задоволення суспільних інтересів, потреб державних та недержавних установ соціальної сфери, громадських організацій, установ духовної сфери. Саме на забезпечення умов для ефективної реалізації функцій публічною сферою має бути спрямована взаємоузгоджена діяльність органів державного управління та місцевого самоврядування в рамках формування єдиної системи державного управління» (Тужик, 2009, с. 66).

О. Гордєєва виділяє наступні головні проблеми адміністративно-територіального устрою країни, що зумовили необхідність реформування місцевого самоврядування в Україні: «1) часто статус адміністративно-територіальних одиниць не відповідає їх ресурсному, кадровому та організаційному потенціалу, більшість сільських громад є дотаційними, а комунальні послуги відсутні або знаходяться на низькому рівні; 2) ієрархічно невпорядкована та складна структура адміністративно-територіального устрою, інших одиниць одного рівня, що входять до складу адміністративно-територіальних одиниць, розривність території, наявність анклавів та екславів; віддаленість та нерівномірність доступності до адміністративного центру окремих адміністративно-територіальних одиниць» (Гордєєва, 2012).

До негативних наслідків децентралізації соціально-економічного розвитку місцевої влади можна віднести: «недосконале та нестабільне законодавство; виникнення ризику соціально-економічної диференціації на заможні та бідні громади; відсутність системи контролю за законністю діяльності органів місцевого самоврядування; відсутність елементарних лідерських якостей» (Возненко, 2023, с. 212).

У польському словнику місцеве самоврядування характеризується, як «право і реальна здатність відповідних територіальних громад самостійно, а також через органи та посадових осіб місцевого самоврядування під свою відповідальність вирішувати в межах закону питання місцевого значення в інтересах місцевого населення, гарантованого державою та іншими соціальними інститутами; місцеве самоврядування визнається однією з основоположних засад правової демократичної держави, громадянського суспільства і є однією з форм їх функціонування; місцеве самоврядування є однією з форм демократії, тобто специфічним способом організації влади територіального суспільства для здійснення управлінських функцій» (Niewiadomski, 1997).

В Україні місцеве самоврядування регулюється законодавством, зокрема Конституцією України, Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», Законом України «Про місцеві державні адміністрації» та іншими законами та нормативно-правовими актами.

Згідно Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», місцеве самоврядування є формою влади на місцевому рівні і передбачає створення органів місцевого самоврядування, які обираються народом на підставі загального, рівного та прямого виборчого права шляхом таємного голосування (Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», 1997).

Основні засади діяльності місцевого самоврядування відповідно до законів передбачають: 1) демократію – громадяни мають право на участь у вирішенні питань, що стосуються їхнього життя та розвитку на території громади. Важливим елементом демократії є проведення відкритих зборів, консультацій, громадських обговорень та громадських слухань; 2) децентралізацію влади – передбачає здійснення місцевої влади та самоврядування на рівні територіальних громад, які мають власний бюджет та повноваження вирішувати питання розвитку своєї території; 3) територіальну громаду – місцеве самоврядування здійснюється на рівні територіальних громад, що об'єднують громадян з метою забезпечення свого благополуччя

та розвитку на підставі взаємної допомоги; 4) розподіл повноважень та компетенцій між органами місцевого самоврядування та місцевою державною адміністрацією з урахуванням законодавства та конституційних норм; 5) взаємодію між органами місцевого самоврядування, місцевою державною адміністрацією та іншими органами влади з метою забезпечення реалізації прав та свобод громадян та забезпечення збалансованого розвитку території; 6) відкритість та прозорість діяльності органів місцевого самоврядування – забезпечення доступу до інформації про діяльність органів місцевого самоврядування, проведення публічних засідань та обговорень, відкритість у вирішенні питань розвитку території та її майбутнього; 7) соціальну відповідальність – забезпечення соціального захисту та підтримки громадян, зокрема найбільш вразливих категорій населення, забезпечення якісних житлових умов, охорони здоров'я, освіти та інфраструктури (Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні, 1997; Закон України «Про місцеві державні адміністрації», 1999).

Важливою засадою діяльності місцевого самоврядування є здійснення публічного контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування та місцевої державної адміністрації. Це забезпечується залученням громадських організацій та медіа у відстеженні діяльності органів місцевого самоврядування, проведенні громадських слухань та консультацій, а також використанням інших інструментів громадського контролю.

Основні етапи розвитку місцевого самоврядування в Україні можна виділити наступним чином:

Перший етап (1991–1997 рр.) – становлення місцевого самоврядування в Україні після отримання незалежності. У цей період було прийнято Конституцію України (1996 р.), яка закріпила принцип місцевого самоврядування та визначила органи місцевого самоврядування – ради та голови місцевих державних адміністрацій. Також були прийняті перші закони про місцеве самоврядування.

Другий етап (1998–2004 рр.) – становлення законодавчої бази місцевого самоврядування. В цей період було прийнято ряд законів, які регулювали місцеве самоврядування, зокрема Закон України «Про місцеві державні адміністрації» та Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні». Також у цей період почалося активне формування місцевих бюджетів та розвиток місцевих економічних процесів.

Третій етап (2005–2014 рр.) – активна інтеграція України в європейські структури, що сприяло розвитку місцевого самоврядування та зміцненню ролі громадськості у прийнятті рішень на місцевому рівні. У цей період було прийнято ряд законів, які забезпечили децентралізацію влади та зміцнення ролі місцевого самоврядування.

Четвертий етап (з 2014 р.) – реформа децентралізації влади та створення нових територіальних громад з метою забезпечення збалансованого розвитку всіх регіонів країни. У цей період було прийнято Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» в новій редакції, який передбачає передачу більшої кількості повноважень та фінансових ресурсів на місцевий рівень.

Реформа децентралізації передбачає створення об'єднаних територіальних громад, які об'єднують кілька сіл та міст. Такі громади мають власні бюджети, що дозволяє їм самостійно приймати рішення про використання фінансових ресурсів та розвиток своєї території. Також передбачалося зменшення кількості районних рад.

У цьому етапі місцеве самоврядування отримало важливі повноваження, зокрема у галузі благоустрою територій, охорони здоров'я та соціального захисту населення, розвитку освіти та культури, створення та підтримки малого та середнього бізнесу та ін.

У цілому, розвиток місцевого самоврядування в Україні є важливим елементом демократизації та розвитку держави. Забезпечення ефективної роботи місцевих органів влади та зміцнення громадської активності на місцевому рівні є одним з головних завдань владних структур України.

Дослідження теоретичних засад місцевого самоврядування в Україні повинно звертати увагу на наступні проблеми: 1) недостатня фінансова підтримка місцевих органів влади: однією з основних проблем місцевого самоврядування в Україні є недостатнє фінансування, яке забезпечується з державного бюджету. Це призводить до обмеження можливостей місцевих рад

у розвитку інфраструктури, соціального захисту населення та інших сфер життєдіяльності; 2) недостатня компетентність кадрів: іншою серйозною проблемою є недостатня кваліфікація працівників місцевих органів влади та їхніх депутатів. Вони часто не володіють необхідними знаннями та навичками у сфері державного управління та реалізації соціально-економічних проектів; 3) корупція: місцеві органи влади часто стикаються з проблемою корупції та недотримання законів. Це призводить до неефективності використання бюджетних коштів та порушення прав громадян; 4) недостатня участь громадськості: участь громадськості в процесах місцевого самоврядування є важливою складовою демократичного розвитку країни. Однак, не завжди громадяни мають можливість брати участь у прийнятті рішень та контролювати діяльність місцевих рад; 5) неоднаковий розвиток різних регіонів: в Україні існує проблема неоднакового розвитку різних регіонів, яка впливає на можливості місцевого самоврядування. Деякі регіони мають більші можливості для розвитку, тоді як інші стикаються зі значними труднощами; 6) відсутність чіткої стратегії розвитку місцевого самоврядування: в Україні відсутня чітка стратегія розвитку місцевого самоврядування, яка б визначала пріоритети розвитку та механізми їх реалізації; 7) відсутність ефективної системи моніторингу та оцінки результативності місцевого самоврядування: відсутність ефективної системи моніторингу та оцінки результативності місцевого самоврядування ускладнює визначення проблем та шляхів їх вирішення.

Враховуючи ці проблеми, дослідження теоретичних засад місцевого самоврядування в Україні повинно спрямовуватися на знаходження рішень, що дозволять розв'язати ці проблеми та забезпечити ефективне функціонування місцевих органів влади. Дослідження може допомогти у формулюванні пропозицій щодо покращення законодавства, розробки програм розвитку місцевих територій та інших ініціатив, спрямованих на підвищення ефективності місцевого самоврядування в Україні.

Також важливо досліджувати питання взаємодії місцевого самоврядування з іншими суб'єктами влади та громадськими організаціями. Дослідження може допомогти визначити оптимальні форми співпраці та розподілу повноважень між різними суб'єктами, що сприятиме підвищенню ефективності роботи місцевих органів влади та задоволенню потреб громади.

Крім того, важливим аспектом дослідження є аналіз міжнародного досвіду з місцевого самоврядування та можливості його застосування в Україні. Це може допомогти знайти нові підходи та інструменти для забезпечення ефективного функціонування місцевих органів влади.

Також до проблематики дослідження теоретичних засад місцевого самоврядування в Україні можна віднести аналіз забезпечення фінансової стабільності та ефективного використання бюджетних коштів місцевими органами влади. В Україні існують проблеми з недостатньою фінансовою підтримкою місцевих органів влади, що ускладнює їх функціонування та реалізацію проектів.

Отже, дослідження теоретичних засад місцевого самоврядування в Україні є важливим завданням, оскільки місцеве самоврядування є важливою складовою демократичного розвитку країни. Законодавча база місцевого самоврядування в Україні забезпечує розвиток місцевої демократії та підвищення рівня життя громадян.

Дослідження теоретичних засад місцевого самоврядування дозволяє визначити ефективні методи та підходи до розвитку місцевої влади, що забезпечує підвищення рівня довіри громадян до владних структур та підвищення ефективності роботи місцевих органів влади.

Проблеми, пов'язані з місцевим самоврядуванням, включають недостатню фінансову підтримку, недостатній рівень участі громади у прийнятті рішень та недостатню взаємодію з іншими суб'єктами влади та громадськими організаціями. Дослідження цих проблем може допомогти знайти ефективні рішення для покращення роботи місцевих органів влади та забезпечення задоволення потреб громади.

Дослідження теоретичних засад місцевого самоврядування є важливим завданням, що може сприяти підвищенню ефективності роботи місцевих органів влади та задоволенню потреб громади.

Крім того, важливим аспектом дослідження є також вивчення досвіду інших країн щодо місцевого самоврядування та аналіз його застосування в українській практиці. Це дозволить визначити найбільш ефективні методи та інструменти для розвитку місцевої влади в Україні та допоможе уникнути помилок, які можуть виникнути при впровадженні нових методів.

Крім того, дослідження теоретичних засад місцевого самоврядування може стати базою для розробки нових законодавчих актів та політичних стратегій щодо розвитку місцевої влади. Воно також може бути корисним для науковців та дослідників, що займаються питаннями демократії та державного управління, а також для студентів, які вивчають соціальні науки.

Таким чином, дослідження теоретичних засад місцевого самоврядування в Україні є важливим кроком у покращенні роботи місцевих органів влади та забезпечення розвитку демократії в країні. Враховуючи складність проблем, пов'язаних з місцевим самоврядуванням, дослідження теоретичних засад є необхідним для забезпечення позитивних змін у роботі місцевих органів влади та задоволення потреб громади.

Література

Возненко Л.В. Органи місцевого самоврядування та їх роль в Україні. *Сучасний стан та перспективи розвитку науки, освіти і технологій: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Полтава, 3 січня 2023 р.): у 2 ч.* Полтава: ЦФЕНД, 2023. Ч. 2. С. 45-47. URL: <http://www.economics.in.ua/2023/01/3-2.html> (дата звернення 26.03.2023).

Возненко Л.В. Розвиток місцевого самоврядування в Україні в умовах європейської інтеграції. *Національні економіки в умовах новітніх глобальних викликів: збірник тез та доповідей Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Харків, 1-28 лютого 2023 року).* Харків: Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, 2023. URL: <https://ojs.kname.edu.ua/index.php/area/article/view/3190/3033> (дата звернення 26.03.2023).

Возненко Л.В. Соціально-економічний розвиток місцевого самоврядування в Україні. *Розвиток фінансів, аудиту, бухгалтерського обліку та оподаткування: реалії часу: збірник тез та доповідей II Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції студентів, аспірантів та молодих вчених пам'яті видатного українського вченого економіста Сергія Юрія (Кам'янець-Подільський, 1 лютого 2023 р.).* Кам'янець-Подільський: Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», 2023. С. 212-215.

Гордєєв О. К. Забезпечення сталого місцевого розвитку: підходи, принципи, складові. *Державне будівництво.* 2012. № 2. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/ebook/db/2012-2/index.html> (дата звернення 26.03.2023).

Про місцеве самоврядування в Україні: законодавство України від 21 травня 1997 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 26.03.2023).

Про місцеві державні адміністрації: законодавство України від 9 квітня 1999 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text> (дата звернення 26.03.2023).

Тужик В. Місцеве самоврядування в Україні: теоретико-правові аспекти. *Теорія і практика інтелектуальної власності.* 2009. № 5. С. 66-71.

Niewiadomski Z., Geneza samorządu terytorialnego. *Słownik samorządu terytorialnego / red. M. Chmaj, Lublin 1997.*

References

Voznenko L.V. (2023). Orhany mistsevoho samovriaduvannia ta yikh rol v Ukraini [Local self-government bodies and their role in Ukraine]. *Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku nauky, osvity i tekhnolohii: zbirnyk tez dopovidei mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Poltava, 3 sichnia 2023 r.): u 2 ch.* Poltava: TsFEND, Ch. 2. S. 45-47. URL: <http://www.economics.in.ua/2023/01/3-2.html> (data zvernennia 26.03.2023) [in Ukrainian].

Voznenko L.V. (2023). Rozvytok mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini v umovakh yevropeiskoi intehratsii [Development of local self-government in Ukraine in the context of European integration]. *Natsionalni ekonomiky v umovakh novitnykh hlobalnykh vyklykiv: zbirnyk tez ta dopovidei Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii (Kharkiv, 1-28 liutoho 2023 roku).* Kharkiv: Kharkivskiy natsionalnyi universytet miskoho gospodarstva imeni O. M. Beketova. URL: <https://ojs.kname.edu.ua/index.php/area/article/view/3190/3033> (data zvernennia 26.03.2023) [in Ukrainian].

Voznenko L.V. (2023). Sotsialno-ekonomichnyi rozvytok mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini [Socio-economic development of local self-government in Ukraine]. *Rozvytok finansiv, audytu, bukhhalterskoho obliku ta opodatkuвання: realii chasu: zbirnyk tez ta dopovidei II Mizhnarodnii naukovo-praktychnii Internet-konferentsii studentiv, aspirantiv ta molodykh vchenykh pamiati vydatnoho ukrainskoho vchenoho ekonomista Serhiia Yuriiia*

(*Kamianets-Podilskyi, 1 liutoho 2023 r.*). Kamianets-Podilskyi: Navchalno-reabilitatsiynyi zaklad vyshchoi osvity «Kamianets-Podilskyi derzhavnyi instytut», S. 212-215 [in Ukrainian].

Hordieiev O. K. (2012). Zabezpechennia staloho mistsevoho rozvytku: pidkhody, pryntsypy, skladovi [Ensuring sustainable local development: approaches, principles, components]. *Derzhavne budivnytstvo*. № 2. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/ebook/db/2012-2/index.html> (data zvernennia 26.03.2023) [in Ukrainian].

Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini (1997) [About local self-government in Ukraine]. *Zakonodavstvo Ukrainy vid 21 travnia 1997 roku*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia 26.03.2023) [in Ukrainian].

Pro mistsevi derzhavni administratsii (1999) [About local state administrations]. *Zakonodavstvo Ukrainy vid 9 kvitnia 1999 roku*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text> (data zvernennia 26.03.2023) [in Ukrainian].

Tuzhyk V. (2009). Mistseve samovriaduvannia v Ukraini: teoretyko-pravovi aspekty [Local self-government in Ukraine: theoretical and legal aspects]. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti*. № 5. S. 66-71 [in Ukrainian].

Niewiadomski Z. (1997). Geneza samorządu terytorialnego [Origin of local government]. *Słownik samorządu terytorialnego / red. M. Chmaj, Lublin* [in Poland].

Анотація

Возненко Л. В. Теоретичні засади функціонування місцевого самоврядування в Україні. –

Стаття.

У дослідженні йдеться про значення місцевого самоврядування в Україні як найважливішої складової демократичного устрою країни, що забезпечує реалізацію конституційних прав і свобод, а також ефективне вирішення важливих соціально-економічних проблем на рівні територіальних громад. Теоретичні засади місцевого самоврядування в Україні є актуальними з кількох причин, серед яких значна реформа місцевого самоврядування у 2014 році, необхідність ефективного функціонування місцевого самоврядування в контексті демократії в країні та поява нових викликів для місцевого самоврядування, таких як децентралізація влади та зміна соціально-економічної ситуації.

Метою дослідження є аналіз теоретичних засад функціонування місцевого самоврядування в Україні, які ґрунтуються на засадах конституційного права, демократії та децентралізації влади. Ці основи охоплюють такі питання, як структура та функціонування органів місцевого самоврядування, їх взаємодія з органами державної влади, правовий статус місцевого самоврядування, їх фінансове забезпечення, роль у здійсненні соціально-економічного розвитку територій.

Одним із основних принципів місцевого самоврядування в Україні є принцип територіальної громади, який передбачає створення органів місцевого самоврядування на основі територіального поділу України на громади. Кожна громада має свої виборні органи влади, раду та голову, які виконують різноманітні завдання на місцевому рівні.

Місьцеве самоврядування є важливим елементом демократії і децентралізації влади в Україні. Дослідження теоретичних аспектів місцевого самоврядування допомагає розібратися в правових, соціальних, економічних та політичних аспектах цього процесу.

Ключові слова: місьцеве самоврядування в Україні, територіальні громади, децентралізація влади, місцева влада, засади місцевого самоврядування.

Summary

Voznenko L. V. Theoretical principles of functioning of local self-government in Ukraine. – Article.

The study deals with the importance of local self-government in Ukraine as the most important component of the country's democratic system, which ensures the realization of constitutional rights and freedoms, as well as the effective solution of important socio-economic problems at the level of territorial communities. The theoretical foundations of local self-government in Ukraine are relevant for several reasons, including the significant reform of local self-government in 2014, the need for effective functioning of local self-government in the context of democracy in the country, and the emergence of new challenges for local self-government, such as decentralization of power and changes in the socio-economic situation.

The purpose of the study is to analyze the theoretical foundations of the functioning of local self-government in Ukraine, which are based on the principles of constitutional law, democracy and decentralization of power. These foundations cover such issues as the structure and functioning of local self-government bodies, their interaction with state authorities, the legal status of local self-government, their financial support, and their role in the implementation of socio-economic development of territories.

One of the main principles of local self-government in Ukraine is the principle of territorial community, which provides for the creation of local self-government bodies based on the territorial division of Ukraine

into communities. Each community has its own elected government bodies, a council and a chairman, who perform various tasks at the local level.

Local self-government is an important element of democracy and decentralization of power in Ukraine. The study of theoretical aspects of local self-government helps to understand the legal, social, economic and political aspects of this process.

Key words: local self-government in Ukraine, territorial communities, decentralization of power, local government, principles of local self-government.

Д. Ю. Войцехівська

orcid.org/0000-0002-3848-4827

аспірантка кафедри історії держави і права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ РЕЛІГІЙНОЇ ОСВІТИ ПРЕДСТАВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ПІВДНЯ УКРАЇНИ У XVIII - НА ПОЧАТКУ XIX СТ.

Перед тим, як приступити до викладення основного матеріалу слід здійснити категоріальне розмежування двох близьких, але різних за змістом понять: «релігійна освіта» та «духовна освіта». На сьогодні, вітчизняна та зарубіжна наукова школа визнає, що поняття «релігійна» і «духовна» освіта не є тотожними. Найчастіше, під «релігійною освітою» розуміють – набуття людиною знань про основи віровчення відповідно до її віросповідання поряд або у курсі загальноосвітньої програми, визначеної державою. Натомість, під «богословською освітою» – систему навчання спеціалістів в області богослов'я, метою якої виступає професійна підготовка служителів релігійних організацій (Мельниченко, 2011, с. 93). Також дослідники звертають увагу, що релігійна освіта може здійснюватися як через систему формальної (шкільної, вузівської), так і неформальної освіти, шляхом виховання і навчання учнів у певній релігійній традиції поза межами школи. У запропонованій статті термін «релігійна освіта» буде вживатися саме у цьому контексті та охоплюватиме процес набуття знань про основи віровчення представниками національних меншин Півдня України.

Проблеми державно-конфесійних відносин у сучасній Україні завжди приділяли широку увагу, як пересічних громадян, так і представників громадських і релігійних організацій, академічної спільноти влади. І у цьому немає нічого дивного, адже ці відносини високий рівень суспільної актуалізації, особливо у історичні періоди коли відбуваються складні трансформаційними процесами, які неминуче позначаються на стосунках релігійних груп одна з одною, з суспільством та державою. Одним із актуальних проблем сьогодення є налагодження системи релігійної освіти в Україні.

Проголосивши курс на побудову світської держави, що знайшло своє відображення у відповідних статтях Конституції України, влада тим не менш зберігає зобов'язання створити належні умови для гармонійного розвитку усіх конфесій що проживають на території нашої держави, у тому числі шляхом забезпечення можливості опанування знань про основи віровчення відповідно до її віросповідання. Як показує аналіз міжнародних норм та зарубіжного законодавства, такий підхід не буде суперечити принципу світської держави, а навпаки буде сприйнятий, як належна поведінка влади на шляху наповнення реальним змістом духовних прав і свобод людини. Так, в Рекомендаціях ПАРЄ 1202 від 1993 року вказується на обов'язок світської держави забезпечувати вивчення релігійних і етичних систем як шкільної дисципліни, домагатися окремого і ретельного опису релігій у шкільних підручниках (зокрема з історії) та усному викладанню з метою досягти кращого і повнішого розуміння різних релігій. У законодавстві багатьох світських держав закріплюється право особи на отримання відповідного релігійного виховання, що включає в себе комплекс знань про основи віровчення. Так, ст. 24 Конституція Бельгії закріплює за всіма учнями, які підлягають обов'язковій шкільній освіті, право на вибір вивчення одного з шести поширених релігійних вчень або неконфесійної моралі.

Звісно, що вибір моделей релігійної освіти та форми реалізації цього права в підсумку залишаються за державою. При цьому, історичний досвід свідчить, що етнічно-релігійні меншини можуть зазнавати утисків та обмежень, якщо держава не буде дотримуватися балансу інтересів та принципу рівності у ставленні до всіх релігій. З цієї позиції варто проаналізувати проаналізувати внутрішню політику царського уряду у питанні релігійної освіти на південно-українських землях, які традиційно вирізнялися поліетнічним та полірелігійним характером.

Дослідженню проблеми державної політики у сфері релігійної освіти та її нормативно-правового забезпечення присвячено небагато праць. Як правило питання здобуття релігійної освіти у XVIII – XIX ст. є предметом розгляду у працях історичного та релігієзнавчого характеру, а територіальні межі вказаних досліджень переважно охоплюють центральні та західні регіони Правобережної України де проживали найбільш чисельні етнічні меншини (поляки, євреї) та зосереджувалася діяльність найбільш чисельних конфесій (православної, католиків). Серед досліджень вітчизняних вчених варто відзначити роботи О. Вознюк, Ю. Поліщук, І. Захарченко та інших. Щодо проблематики освітніх питань національних меншин на Півдні України, та загалом правового регулювання цього питання, то наразі маємо лише поодинокі приклади правничих досліджень, зокрема працю О. Канєнберг-Сандул та Я. Шевчук-Бела. Водночас варто зазначити, що у більшості з цих публікацій релігійна освіта не є предметом спеціального дослідження, а розглядається у контексті загальних освітніх питань.

У даній статті ставиться мета відтворити та проаналізувати зміст, основні етапи державної політики та її нормативне забезпечення у сфері регулювання відносин, що виникали у сфері релігійної освіти на землях південної України у XVIII – початку XIX ст.

Результатом колонізаторських зусиль урядів Російської імперії стала поява на території Півдня України особливої поліетнічної структури населення, що складалася з представників 15 етнічних груп і мала тенденцію до збільшення своєї строкатості. Зокрема, після включення Криму до складу Російської імперії, етнічний склад регіону стає ще більш різноманітним за рахунок – греків, вірмен, караїмів, татар, ногайців та решти інших етносів. Цілком логічно, що цей процес позначився і на конфесійній структурі південноукраїнського регіону, надавши йому багатоманітності не характерної для інших земель російської держави. Як справедливо зазначає Н. Діанова: «На відміну від інших регіонів Російської імперії в південноукраїнських містах воно носило багатоконфесійний характер і чисельність його постійно зростала разом із загальною кількістю жителів» (Діанова, 2010, с. 164). Тут були широко представлені такі конфесійні групи, як: православні, католики, мусульмани, протестанти, іудеї. Також слід враховувати, що вони не завжди відрізнялися одноманітністю і часто поділялися на окремі відгалуження (гілки). У більшості з представників цих релігійних груп у XVIII ст. сформувалися власні моделі релігійної освіти, які дозволяли передавати наступним поколінням знання про основи власного віровчення.

У представників християнських конфесій – православних (вірмени (вірмено-грегоріанці, серби, болгар), католиків (поляки, німці) та протестантів вивчення основ християнської віри (Закону Божого), а також системи морально-релігійних норм відбувалося безпосередньо у церквах, або при спеціальних школах, які утворювалися при церквах і де навчання здійснював священослужитель. Особливо значну роль релігійна освіта відігравала у протестантських громадах, що може обумовлюватися специфікою протестантської етики, її спрямованістю на розвиток людини формування цілого комплексу стійких морально-етичних принципів. Так, оцінюючи значення освіти загалом, та релігійно зокрема, в житті менонітських громад (найбільш поширеної течії протестантизму на Півдні України), українська дослідниця О. Берестень відзначає «Традиційно, шкільна освіта займала одне з провідних місць в ієрархічній структурі суспільного життя менонітських громад, оскільки виступала як важливий елемент соціалізації, провідний носій базових етноконфесійних цінностей та соціальних норм спільноти, своєрідний суспільний міжпоколінний комунікатор, ефективний інструмент сталого впливу громади на свідомість та поведінку підростаючого покоління» (Берестень, 2009, с. 146).

Детально не зупиняючись на характеристиці особливості моделі менонітської освіти, відзначимо, що у порівнянні з іншими вона мала ряд важливих рис – загальнообов'язковість навчання, підпорядкування школи менонітській громаді на чолі з духовними старійшинами, освітній процес здійснювався рідною мовою. Програма шкільного курсу носила яскраво виражений релігійний акцент – головна увага в школі приділялася вивченню біблійної історії, катехізису, молитв, церковних гімнів та текстів з Біблії.

В середовищі мусульманських народів, які населяли Південь України, зберігалася двохрівнева система релігійної освіти, що сформувалася у попередні періоди. Першим рівнем виступали традиційні мектебе – школи при мечетях, в яких здобували загальну освіту діти

обох статей від 6 до 15 років. Вони виконували функцію початкових навчальних закладів конфесійного спрямування, де вивчали основи ісламської релігії, арабської та рідної мови, загальноетичних правил поведінки. Мектебе найчастіше утримувалися на кошти мусульманської громади. Другий рівень становили вищі духовні училища «медреси» де відбувалося поглиблене викладання арабською мовою мусульманського богослов'я, законодавства та права, з метою підготовки майбутніх священнослужителів та вчителів (Ганкевич, 1997, с. 130).

Єврейське населення також мало власну оригінальну систему здобуття релігійної освіти, що спиралася на такі заклади, як: громадські талмуд-тори, приватні хедери та єшивах. Талмуд-тори, являли собою релігійні навчальні заклади для хлопчиків із малозабезпечених сімей на вивченні основ івріту, Тори Талмуду. Хедери являли собою приватні домашній заклад освіти: навчальним класом слугувала кімната у будинку меламеда (вчителя, якому платили батьки), де діти перебували весь день навчаючись, а також, виконуючи тут різну хатню роботу. Єшиви являлись єврейських вищим релігійний навчальний заклад, де здійснювалася підготовка майбутніх равинів (Аграновская, 2009).

Таким чином, майже всі конфесійні групи, до моменту заселення території Півдня України, мали сформовану власну систему релігійної освіти, яка спиралася на автономні, підпорядковані лише громаді, первині навчальні заклади, де основний наголос робився на вивченні базових традицій, правил поведінки та релігійних книг. Діяльність цих освітніх закладів нерозривно була пов'язана з національною релігійною організацією, а вчителями, у більшості випадків, виступали священнослужителі.

Наявність у етнічних меншин власної системи релігійної освіти не випадкова, адже більшість тогочасних держав не мали уніфікованої, сталої системи державної початкової та вищої освіти, що змушувало суспільство та церковні організації брати на себе ініціативу у створенні навчальних закладів. В середині XVIII ст. Російська імперія лише приступила до формування власної системи освіти і прийнятий у 1786 році "Статут народних училищ у Російській імперії запроваджував у губерньських містах головні народні училища (чотирикласні з 5-річним курсом навчання), а в повітових – малі народні училища (двокласні з 2-річним курсом навчання). У 1804 році завдяки проведеній реформі галузевого управління було створено чотири основні типи навчальних закладів для різних адміністративно-територіальних рівнів: парафіяльні (село, волость) й повітові училища (повіт), гімназії (губернія), університети (округ) (Милько, 2019, с. 440). Водночас, активізація держави у напрямку розширення сфери освітніх послуг не могла повноцінно задовольнити запити національних меншин і повноцінно забезпечити надання релігійної освіти.

По-перше, кількість навчальних закладів залишалася незначною, а отже вони не могли задовольнити всіх бажаючих здобувачів освіти. Так, станом на 1801 р. в українських губерніях діяло 8 головних і 17 малих народних училищ, причому вони зосереджувалися переважно у центральних та східних регіонах (Ніжині, Новгород-Сіверському, Полтаві, Прилуках, Глухові, Охтирці, Сумах). У південних регіонах можна відзначити появу народних училищ лише Катеринославі та Сімферополі у 1793 році. Суттєво не змінилася ситуація і після проведення освітньої реформи 1804 року. Південноукраїнські землі були включені до складу Харківського навчального округу, а кількість повітових училищ та гімназій в межах округу зросло до понад 80. Водночас, близько 30 повітів продовжували залишатися без освітніх закладів і переважну частину становили саме південноукраїнські землі (Грачева, 2021, с. 160).

По-друге, основний акцент у цих закладах робився на викладання християнського (православного) віровчення. Так, відповідно до § 2-6 Статуту Народних училищ Російської імперії, учнями передбачалося вивчення: «основ Християнського закону», та «Пространого Християнського Катехізису», що являвся офіційним катехізисом Російської православної церкви. (ПСЗРИ, № 16421). Слід відзначити, що реформатори XVIII ст. усвідомлювали, що викладання саме християнського віровчення у шкільних закладах може стати перепорою на шляху їх поширення у середовищі іновірців. Це породжувало чисельні дискусії, в яких одні урядовці стверджували, що це відповідає інтересам російської держави, інші наполягали на необхідності залишити національним меншинам можливість традиційного морально-релігійного виховання (Рождественский, 1910, с. 170-173).

Слід віддати належне тогочасній царській владі, яка не пішла шляхом тотального насадження християнської релігійної освіти в середовищі національних меншин, що загалом відповідало курсу на віротерпимість задекларованого російськими імператорами, натомість надавши представникам інших релігійних конфесій можливість зберегти та розвинути мережу традиційної релігійної освіти.

Найбільш сприятливі умови розбудови традиційної релігійної освіти склалися в першу чергу у представників національних меншин, які сповідували християнські віровчення (православ'я, католицизм, пресвітеріанство).

Так, болгари, серби, вірмени та інші народності, що сповідували православну віру безперешкодно отримували дозволи на будівництво власних шкіл, з можливістю викладання у них основних положень православного віровчення. Так, жалувана грамота Єлизавети Петрівни надана командирі новосербського корпусу І. Хорвату, дозволяла останньому за власний кошт будувати церкви та школи при них. Водночас, відправлення богослужіння та викладання в школах повинно було відбуватися з дотримання канонів Російської православної церкви та залученням місцевих священників з церковним причтом.

Німецькі колоністи, переважна частина яких відносилося до протестантських громад, також змогли реалізувати на українських землях власну модель релігійної освіти. Хоча в офіційних документах тодішньої російської влади, зокрема у Маніфесті Катерини II 1763 року не йшла мова про надання права колоністам на розбудову власних шкіл, більшість дослідників справедливо звертає увагу, що протестантська модель освіти носила релігійний характер, а отже була нерозривно пов'язана з священнослужителями та церковною громадою, право на утримання яких було підтверджено у більшості тогочасних актів маніфестів та актів, які закріплювали релігійні права і свободи колоністів. Цілком слушно з цього приводу відзначив І. Задерейчук: «Дозвіл на свободу віросповідання і будівництво церков визнавав за колоністами право на відкриття своїх навчальних закладів, адже вони були невід'ємною частиною релігійного життя. Навчання дітей у школах мало на меті підготувати їх до обряду конфірмації, навчити читати і розуміти Святе Письмо.» (Задерейчук, 2010, с. 44).

Вочевидь, це розуміли і самі колоністи, а також особи, які займалися їхнім розселенням, оскільки в оголошеннях другої половини XVIII ст. про можливість переселення на вільні землі Південної України неодноразово зазначалося, що колоністам буде надано можливість здобути традиційну освіту. Так, один з агентів російського уряду який займався вербуванням переселенців у виданому рекламному проспекті гарантував колоністам право на проведення богослужінь за звичаями, дозволяв мати власних вчителів і священників, а також обіцяв докласти зусиль до викладання різних наук молодим людям (Woltner, 1937, с. 19).

На початковому етапі труднощі пов'язані з переселенням та облаштуванням на новому місці затримали розбудову освітніх закладів, водночас навіть у цих складних умовах відбувалося передача знань про основи протестантського віровчення підростаючому поколінню. Так, описуючи роботу перших менонітських шкіл Херсонської губернії, сучасник тих подій звертає увагу що основою проведення занять було читання Біблії та Катехізису (Goertz, 1951, с. 91). В подальшому релігійна складова освітнього процесу у протестантських школах частково послабилася за рахунок розширення переліку світських дисциплін, однак продовжувала залишатися обов'язковим компонентом. Зокрема, відповідно до затверджених у 1841 році керівництвом колоній Півдня України «Правил відвідування сільських шкіл та дитячого навчання» передбачалося обов'язкове, щотижневе (кожної неділі) читання Катехізису або урок Закону Божого. Хоча викладання в школах переважно здійснювалося світською, а не духовною особою, контроль за програмою та характером викладання постійно був присутнім зі сторони пресвітеріанських пасторів, які намагалися «зберегти колоністську школу як осередок етнічної й релігійної самобутності переселенців.» (Васильчук, 2008, с. 133). Разом з тим, у містах де етнічно-релігійна структура населення була більш строкатою ніж у поселеннях закритого типу (колоніях), школи організовані німецькими протестантами давали можливість учням, які належали до інших конфесій, здобувати освіту і при цьому уникнути нав'язування іновірних релігійних поглядів та переконань. Так, у одеському училищі святого Павла заснованому представниками німецької громади, в години, присвячені вивченню катехізису, кожен учень займався відповідно до свого віросповідання (Плесская-Зебольд, 1999, с. 238-240).

У другій половині XVIII ст. політика царського уряду поступово відходила від жорсткого антиєврейського курсу, що мало позитивні наслідки і для системи релігійного виховання. Важливість цього питання демонструє той факт, що саме питанню освіти була приділена перша глава прийнятого у 1804 році «Положення для євреїв». Дане положення стало своєрідним компромісом між тією частиною політичної еліти, яка відстоювала необхідність повноцінної інтеграції єврейської спільноти у російське суспільство з його подальшою асиміляцією (християнізацією), та іншою, що вважала за необхідне проводити помірковану політику, яка передбачала врахування духовних потреб іудеїв. Відповідно до п. 1 «Положення» передбачалося надання право єврейським дітям поступати у навчальні заклади, у тому числі до приходських, повітових училища та гімназій. При цьому окремим пунктом визначалося, що «Ніхто з дітей єврейських, перебуваючи в Училищі, під час його виховання, не повинен ні під яким видом відхилений від своєї релігії, не примушуватися навчатися тому, що їй суперечить або навіть не згодне з нею» (ПЗСРІ, № 21547). Подібне формулювання не було випадковим, адже згідно програми тогочасної початкової школи, затвердженої Міністерством народної освіти, починаючи з першого класу в училищах та гімназіях не менш ніж 1,5 години на тиждень вивчали спеціальний предмет «Закон Божий», в основу якого було покладено коротку Священну Історію та Короткий Катехізис за книгою, виданою Священним Синодом. На наш погляд, за такої програми складно було реально втілити у життя припис про заборону насадження інших релігійних вчень, оскільки предмет «закон Божий» носив обов'язковий характер, а його викладання здійснювалося з позицій християнського віровчення. Звісно, що подібна загроза могла викликати серйозне невдоволення зі сторони єврейської спільноти, особливо його ортодоксальної частини. Тож, у 6 пункті Положення визначалося право євреїв не віддавати дітей у загальноосвітні заклади, а влаштовувати власні «особливі школи» (ПЗСРІ, № 21547). В подальшому, такий підхід повністю виправдав себе. В школах, які влаштовувала російська держава навіть тоді коли вони повинні були спеціалізуватися на освіті єврейського населення, (зокрема казенні єврейські школи та училища), постійно спостерігалося нестача дітей. Для прикладу, коли в Одесі у 20-х рр. XIX ст. було відкрито казенну єврейську школу, бажаючих вступити до неї нараховувалося всього лише 63 особи (Ципперштейн, 1995, с. 54). Натомість, розбудова традиційних хедерів та Талмуд-тор де основна увага приділялася вивченню традиційних іудейських текстів відбувалася достатньо швидкими темпами. Так, статистичні дані по Херсонському повіту свідчать, що на середину XIX ст. у єврейських колоніях існувало 105 хедерів, які охоплювали 935 учнів і забезпечували «навчання єврейському письму та релігії». Загалом же по Херсонській губернії кількість традиційних єврейських шкіл в другій половині XIX ст. становила близько півтисячі (Матеріали, 1875, с. 2).

Для представники мусульманських релігійних громад в середині XVIII ст. склалися не дуже сприятливі умови для розвитку власної сітсеми релігійної освіти, що було пов'язано з жорсткою асиміляційною політикою, яку проводив щодо них уряд Єлизавети Петрівни. Елементами цієї політик стали вимоги зречення своєї віри, заборона будівництва мечетей, а одже і традиційних шкіл при них, надання значних пільг для осіб, що відмовилися від мусульманства. Проте, прихід до влади Катерини II та завоювання Криму суттєво змінили напрям російської освітньої політики. Основна частина мусульманського населення Південної України проживало в Криму де на момент приходу російської влади вже сформувалася розгалужена система навчальних закладів, які забезпечували надання населенню релігійної освіти. Хоча згідно «Камерального опису Криму» у 1784 році на території Кримського півострову діяло доволі невелика кількість закладів релігійної освіти – 26 мектебів та 23 медресе основна частина з яких зосереджувалася у Бахчисараї та околицях. Водночас, в науковій літературі можна зустріти і інші статистичні данні, які кардинально відрізняються від вищенаведених – дослідники говорять про 37, понад 50 і навіть близько 1500 національних мусульманських навчальних закладів. (Зайцев, 2009, с. 61). Навряд чи можна вважати останню цифру науковообґрунтованою, але очевидно, що мусульманська система релігійної освіти на південноукраїнських землях була значно розгалуженішою. В маніфесті Катерини II кримським татарами гарантувалися збереження усіх традиційних прав і вольностей, в першу чергу право на сповідування власної релігії, відправлення обрядів та збереження мечетей (ПЗСРІ, № 15708). Подібне рішення створювало сприятливі можливості для подальшого розвитку мектебів,

оскільки мусульманська система релігійної освіти була тісно пов'язана з існуванням та функціонуванням релігійних установ. опосередковано цей факт підтверджується і змістом іншого указу імператриці від 4.09.1785 року в якому вказувалося, що при відкритих мечетях слід будувати «татарські школи за прикладом казанских» (ПСЗРИ, № 16255). Як наслідок, протягом першої половини XIX ст. кількість мектебів починає зростати не лише у Криму, але й на інших південноукраїнських землях де компактно проживали представники мусульманської меншини. М. Дмитрієвський, який перебував у Криму наприкінці XVIII ст. констатував, що «у всіх кримських містах, включаючи Севастополь, а також у окремих селищах є училища в яких дітей татар навчають читанню та письму, а також слухають тлумачення Корану» (Дмитриєвський, 2005, с. 143). Цей процес був частково пригальмований коли у 1835 році за пропозицією міністра юстиції було встановлено обмеження на утворення нових громад та будівництво мечетей – дозвіл надавався тільки за наявності більше 200 прихожан (ПСЗРИ, № 8663). Водночас, навіть при уповільнених темпах розвитку система традиційних закладів освіти досягла позначки у півтори сотень, і частково скоротившись внаслідок Кримської війни, подовжувала нараховувати 130 мектебів у 60-х рр. XIX ст. Також слід відзначити урядовий курс на збереження широкої автономії мектебів, що виявлялося у вільному відкритті мектебів без отримання спеціальних дозволів, і відсутністю державного контролю за ними (Ганкевич, 1997, с. 132).

Таким чином, підсумовуючи мусимо відзначити, що в середині XVIII – на початку XIX ст. політика російського абсолютизму у питанні релігійної освіти національних меншин Півдня України загалом носила виважений та поміркований характер. Були створені умови для розбудови національних форм релігійної освіти, що існували у кожній народності з давніх часів. Водночас, констатуємо, що виваженість російського керівництва у питанні збереження релігійної освіти, частково може бути пояснено відсутністю ефективної альтернативи у вигляді розгалуженої мережі державних шкіл та прагненням створити комфортні умови для залучення великої кількості переселенців-колоністів або нових підданих імперії.

Література

- Goerz H. Die Molotschaner Ansiedlung: Entstehung, Entwicklung und Untergang. Steinbach, 1951. S. 91.
- Woltner, M. Das wolgadeutsche Bildungswesen und die russische Schulpolitik. Leipzig, 1937. T. 1, S. 19.
- Аграновская М. О традиционном еврейском образовании. *Еврейская газета* (Берлин). № 5. 2009 URL: https://www.maranat.de/agr_06_iwr_04.html (дата звернення 20.03.2023)
- Берестень О. Розвиток системи початкової та середньої освіти у менонітських колоніях Катеринославського повіту наприкінці XIX – на початку XX ст. *Історія і культура Придніпров'я (збірка наукових праць)*. Київ. 2009. 500 с.
- Васильчук В. Розвиток освіти в німецьких поселеннях Катеринославщини, Херсонщини та Таврії (кін. XVIII поч. XX ст.). *Наукові зошити факультету Львівського університету*. 2008. № 1. С. 131-137.
- Ганкевич В. Ю. Очерк истории крымскотатарского этноконфессионального мектебе (XIX-начало XX вв.). *Культура народов Причерноморья*. 1997. № 2. С. 130-136.
- Грачева Е.Ю. Гимназии и уездные училища Харьковского учебного округа в контексте министерской политики в начале XIX века *Международный научно-исследовательский журнал*. №2-3 (104). 2021. С. 159-163.
- Діанова, Н. М. Формування етно-конфесійної структури населення міст Південної України (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). Одеса : Астропринт, 2010. 176 с.
- Дмитриєвський М. Картина Крыма или краткое описание татар и других народов в Таврии живущих...// *Крымские татары : хрестоматия по этнической истории и традиционной культуре / авт.-сост. : М. А. Араджиони, А. Г. Герцен*. Симферополь: Доля, 2005. С. 140-150.
- Задерейчук І.П. Правове регулювання розвитку освіти в німців півдня України наприкінці XVIII – на початку XX ст. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 2. С. 42-52.
- Зайцев И.В. Крымская историографическая традиция XV-XIX вв.: пути развития: рукописи, тексты и источники. 2009. 304 с. URL: <https://www.academia.edu/4906191> (дата звернення 20.03.2023)
- Мельниченко, Н.О. Співвідношення принципу світськості освіти та права на отримання релігійної освіти у конституційному законодавстві країн – членів Європейського Союзу. // *Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / редкол. : С. В. Ківалов (голов. ред.)*, Одеса : Фенікс, 2011. Вип. 43. С. 92 – 98.
- Материалы по делу народного образования в Херсонском уезде. Обзор деятельности Земства Херсонского уезда в деле народного образования в период времени 1865 – 1874 гг. Херсон: Изд. Херсонского уездного земства, 1875. 240 с.

- Милько В. Формування міської мережі загальноосвітніх шкіл // *Від мурів до бульварів: творення модерного міста в Україні (кінець XVIII –початок XX ст.)*. К.: Інститут історії України, 2019. С. 438–469.
- Полное собрание законов Российской империи (Далі ПСЗРИ). Собрание второе. Том 10 (1835). № 8663 URL: <http://resource.history.org.ua/item/0006052> (дата звернення 20.03.2023)
- ПСЗРИ. Собрание первое. Том 7. 1723 – 1727. № 21547 <http://resource.history.org.ua/item/0005999> (дата звернення 20.03.2023)
- ПСЗРИ. Собрание первое. Том 28. 1804-1805. № 21547 <http://resource.history.org.ua/item/0005999> (дата звернення 20.03.2023);
- ПСЗРИ. Собрание первое. Том 22 (1784 – 1788). № 16255 <http://resource.history.org.ua/item/0005999> (дата звернення 20.03.2023)
- ПСЗРИ. Собрание первое. Том 22. С 1781 по 1788. № 16421 <http://resource.history.org.ua/item/0005999> (дата звернення 20.03.2023)
- Рождественский С. Материалы для истории учебных реформ в России в XVIII – XX в. Спб., 1910. Типография товарищества «Общественная польза», 413 с.
- Ципперштейн С. Евреи Одессы: История культуры 1794 – 1881. Иерусалим., 1995.

References

- Goerz H. (1951) Die Molotschaner Ansiedlung: Entstellung, Entwicklung und Untergang. Steinbach, [in German]
- Woltner, M. (1937.) Das wolgadeutsche Bildungswesen und die russische Schulpolitik. Leipzig. T. 1 [in German]
- Ahranovskaia M. (2009) O tradytsyonnom evreiskom obrazovanny [On traditional Jewish education]. *Evreiskaia hazeta*. № 5. URL:https://www.maranat.de/agr_06_iwr_04.html [in Russian]
- Beresten O. (2009) Rozvytok systemy pochatkovoї ta serednoi osvity u menonitskykh koloniiakh Katerynoslavskoho povitu naprykintsi XIX – na pochatku XX st. [Development of the system of primary and secondary education in the Mennonite colonies of the Katerynoslav County at the end of the 19th – the beginning of the 20th century.] *Istoriia i kultura Prydniprovia (zbirka naukovykh prats)*. Kyiv. [in Ukrainian]
- Vasylchuk V. (2008) Rozvytok osvity v nimetskykh poseleenniakh Katerynoslavshchyny, Khersonshchyny ta Tavrii (kin. XVIII poch. XX st.) [Development of education in the German settlements of Katerynoslav region, Kherson region and Tavria (end of the 18th century, beginning of the 20th century).]. *Naukovi zoshyty fakultetu Lvivskoho universytetu*. № 1. Pp. 131–137 [in Ukrainian]
- Gankevich V. (1997) Yu. Oчерк истории крымскотатарского этноконфессионального мектебе (XIX-nachalo XX vv.) [Essay on the history of the Crimean Tatar ethno-confessional mektebe (XIX-early XX centuries).]. *Kultura narodov Prichernomorya*. № 2. Pp. 130-136 [in Russian]
- Gracheva E.Yu. (2021) Gimnazii i uezdnyie uchilisha Harkovskogo uchebnogo okruga v kontekste ministerskoy politiki v nachale XIX veka [Gymnasiums and district schools of the Kharkiv educational district in the context of ministerial policy at the beginning of the 19th century] *Mezhdunarodnyiy nauchno-issledovatel'skiy zhurnal*. № 2-3 (104). Pp. 159-163 [in Russian]
- Dianova N. M. (2010) Formuvannia etno-konfesiinoї struktury naseleennia mist Pivdennoi Ukrainy (kinets XVIII – persha polovyna XIX st.) [The formation of the ethno-confessional structure of the population of the cities of Southern Ukraine (the end of the 18th – the first half of the 19th century).]. Odesa : Astroprint. [in Ukrainian]
- Dmitrievskiy M. (2005) Kartina Kryima ili kratkoe opisanie tatar i drugih narodov v Tavrii zhivuschih. [A picture of the Crimea or a brief description of the Tatars and other peoples living in Tavria] // *Kryimskie tataryi : hrestomatiya po etnicheskoy istorii i traditsionnoy kulture / avt.-sost. : M. A. Aradzhioni, A. G. Gertsen*. Simferopol: Dolya, Pp. 140-150 [in Russian]
- Zadereichuk I.P. (2010) Pravove rehulivannia rozvytku osvity v nimtsiv pivdnia Ukrainy naprykintsi XVIII – na pochatku XX st. [Legal regulation of the development of education among the Germans of southern Ukraine at the end of the 18th and the beginning of the 20th centuries] *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. № 2. Pp. 42-52 [in Ukrainian]
- Zaytsev I.V. (2009.) Kryimskaya istoriograficheskaya traditsiya XV-XIX vv.: puti razvitiya: rukopisi, tekstyi i istochniki [Crimean historiographical tradition of the 15th-19th centuries: ways of development: manuscripts, texts and sources]. URL: <https://www.academia.edu/4906191> [in Russian]
- Melnychenko, N.O. (2011) Spivvidnoshennia pryntsyphu svitskosti osvity ta prava na otrymannia relihiinoї osvity u konstytutsiinomu zakonodavstvi krain – chleniv Yevropeiskoho Soiuzu. [Correlation of the principle of secular education and the right to receive religious education in the constitutional legislation of the member states of the European Union.] // *Aktualni problemy polityky : zb. nauk. pr. / redkol. : S. V. Kivalov (holov. red.)*, Odesa : Feniks/ Vyp. 43. Pp. 92 – 98 [in Ukrainian]

Materialyi po delu narodnogo obrazovaniya v Hersonskom uezde. (1875)/ Obzor deyatelnosti Zemstva Hersonskogo uezda v dele narodnogo obrazovaniya v period vremeni 1865 – 1874 gg. Herson: Izd. Hersonskogo uezdnogo zemstva. [in Russian]

Mylko V. (2019) Formuvannia miskoi merezhi zahalnoosvitnikh shkil [Formation of the city network of secondary schools] // Vid muriv do bulvariv: tvorennia modernoho mista v Ukraini (kinets XVIII – pochatok XX st.). K.: Instytut istorii Ukrainy, Pp. 438–469 [in Ukrainian]

Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii (PSZRI) [Complete collection of laws of the Russian Empire] (1833). Sobranie vtoroe. Tom 10 (1835). SPb., № 8663 <http://resource.history.org.ua/item/0005999> [in Russian]

PSZRI. Sobranie pervoe (1830). Tom VII. 1723 – 1727. SPb., 1830. № 21547 [in Russian]

PSZRI. Sobranie pervoe (1830). Tom 28. 1804–1805. SPb., 1830. № 21547 [in Russian]

PSZRI. Sobranie pervoe (1830). Tom 22 (1784 – 1788). SPb., 1830. № 16255 [in Russian]

PSZRI. Sobranie pervoe (1830). Tom 22. S 1781 po 1788. SPb., 1830. № 16421 [in Russian]

Rozhdestvenskiy S. (1910) Materialyi dlya istorii uchebnykh reform v Rossii v XVIII – XX v. [Materials for the history of educational reforms in Russia in the 18th – 20th centuries.] Spb. Tipografiya tovarischetsva «Obschestvennaya polza» [in Russian]

Tsippershteyn S. (1995) Evrei Odessyi: Istoriya kulturyi 1794 – 1881 [Jews of Odessa]. Ierusalim: [in Russian]

Анотація

Войцехівська Д. Ю. Державна політика у сфері релігійної освіти представників національних меншин Півдня України у XVIII – на початку XIX ст. – Стаття.

У запропонованій статті досліджуються проблемні питання здійснення державної політики у сфері релігійної освіти представників національних меншин Півдня України у XVIII – на початку XIX ст. Однією з важливих складових у праві на віросповідання є можливість набуття та передачі знань про основи свого віровчення, релігійні та культурні традиції тощо. Встановлено, що у представників основних етнічних груп, що проживали на південноукраїнських землях або прибули сюди внаслідок колонізації сформувалися власні традиційні моделі релігійної освіти. Найбільш поширеними на південноукраїнських землях стали мусульманська, іудейська, та менонітська модель релігійної освіти, які характеризувалися тісним взаємозв'язком між школою та церквою. У другій половині XVIII – на початку XIX ст. державна політика у питанні релігійної освіти носила виважений, навіть лояльний характер, що мало наслідком активну розбудову мережі національних освітніх установ, які забезпечували збереження та передачу новим поколінням релігійних знань і цінностей. Серед основних причин лояльного ставлення царської адміністрації до освітніх закладів неправосланих конфесій, головними слід вважати: відсутність розгалуженої мережі державних освітніх закладів та прагнення створити сприятливі умови для посилення колонізаційного руху на Півдні країни. Водночас, російська держава здійснювала контроль за діяльністю національних установ, недопускала поширення знань про віровчення, які вважалися забороненими.

Ключові слова: релігійна віротерпимість, релігійні права, національні меншини, міжконфесійні відносини, релігійна освіта.

Summary

Voitsekhivska D. Yu. State policy concern of religious education of national minorities in the South of Ukraine in the XVIII – early XIX centuries. – Article.

The article looks into the problematic issues of religious education of national minorities in the South of Ukraine in the XVIII – early XIX centuries. One of the important components of the right to religion is the possibility of acquiring and transmitting knowledge about the foundations of one's creed, religious and cultural traditions, etc. It is found that the representatives of the main ethnic groups who lived in southern Ukrainian lands or arrived here as a result of colonization developed their own traditional models of religious education. The most widespread in the southern Ukrainian lands were muslim, jewish and mennonite model of religious education, which were characterized by a close relationship between school and church. In the second half of the XVIII – at the beginning of the XIX century, state policy in the matter of religious education had a balanced, loyal character, which resulted in the active development of a network of national educational institutions that ensured the preservation and transmission of religious knowledge and values to new generations. Among the main reasons for the loyal attitude of the tsarist administration to educational institutions of non-Orthodox denominations, the main ones should be considered: the absence of an extensive network of state educational institutions and the desire to create favorable conditions for strengthening the colonization movement in the South of the country. At the same time, the Russian state exercised control over the activities of national institutions, prevented the spread of knowledge about beliefs that were considered prohibited.

Key words: religious tolerance, religious rights, national minorities, interfaith conversion, interfaith relations, religious education.

О. Ю. Кравчук

orcid.org/0000-0001-7802-1934

кандидат політичних наук,

доцент кафедри психології, філософії, соціально-гуманітарних дисциплін
Національного університету кораблебудування
імені адмірала Макарова

Л. В. Матвієнко

orcid.org/0000-0001-8932-5757

кандидат історичних наук,

доцент кафедри психології, філософії, соціально-гуманітарних дисциплін
Національного університету кораблебудування
імені адмірала Макарова

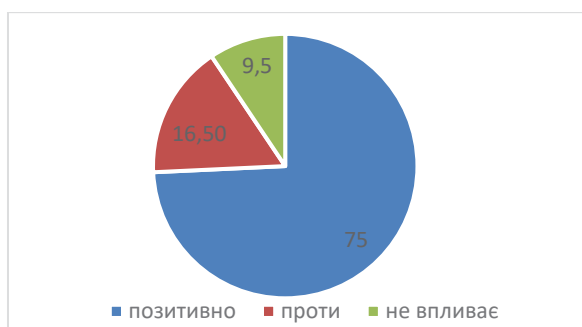
ПЕРСПЕКТИВИ ТА ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВИ

На сьогодні питання децентралізації є надзвичайно актуальним в сучасному суспільстві, що зумовлено тим, що сьогодні державотворення в Україні характеризується інтенсивним пошуком найбільш оптимальної моделі державного устрою країни. Адже необхідною умовою стабільного розвитку суспільства та ефективного функціонування держави є забезпечення балансу між загальнодержавними інтересами та інтересами населення регіонів і територіальних громад.

Передача повноважень із центру на місця здійснюється шляхом децентралізації, що дозволяє привести послуги, які надає держава, у відповідність із потребами і запитам населення. Перехід до децентралізації – це, свого роду «глобальний зсув влади», що звільняє індивіда від державної опіки і дозволяє будувати демократію знизу догори. Оскільки для процесу демократичного розвитку дуже важливий зворотний зв'язок між владою і людиною – поінформованість громадян про дії влади та поінформованість влади про реальні потреби конкретного громадянина, то природно, що здійснити це найлегше на базовому рівні влади – місцевому, де громадяни і представники влади живуть поруч.

Емпіричне дослідження рівня сприйняття населенням реформи децентралізації країни (на прикладі Миколаївської області) а вторами статті було проведено у січні-лютому 2023 р. на території Миколаївської області. Опитано 500 респондентів, які проживають у 10 населених пунктах області.

1. На питання, чи децентралізація влади спроможна змінити становище в країні, позитивно відповіло 74% опитаних експертів, 16,5% – висловились проти, а 9,5% опитаних дотримуються думки, що цей процес ніяк не впливає на корупцію.

2. 81% опитаних вважає, що необхідно створювати умови для продовження процесу децентралізації в країні, а 19% – вважають, що непотрібно продовжувати цю реформу.

3. Треба зазначити, що 66% респондентів вважає, що процес децентралізації влади є одним з методів боротьби з корупцією, 21% – висловились проти, а 13% – не дали відповіді на питання.

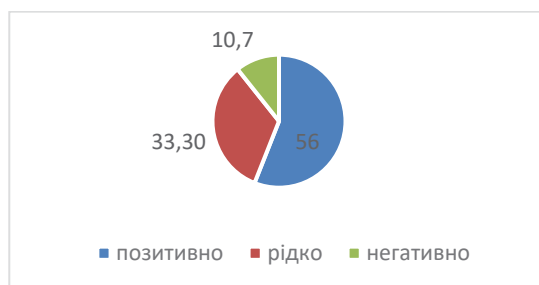
4. На питання, з яких джерел Ви дізнались про даний термін,

- Через засоби масової інформації (газети, радіо, телебачення) – 79,3%
- Шляхом наукової діяльності (лекції, семінари, конференції) – 17,4%
- З оточення (батьки, друзі, колеги) – 3,3%

5. На питання, чи чули Ви термін «децентралізація» до 2014 року, позитивно відповіли 56% опитаних, 33,3% зазначили, що чули цей термін дуже рідко, останні 10,7% відповіли негативно.

Наведенні результати опитування дають можливість зробити висновок, що у 2023 році населення більш довірливо та позитивно ставиться до процесу децентралізації, вбачаючи в ньому одну з перспектив зменшити рівень корупції в суспільстві, покращити умови забезпечення кожного з регіонів країни «по вертикалі».

Для порівняння наведено результати опитування, проведеного Всеукраїнською громадською організацією «Асоціація сприяння самоорганізації населення». Респонденти зазначали, що на бажання створити громаду в тій чи іншій конфігурації впливали перш за все такі чинники: а) розташування сіл та природні ресурси; б) наявність інфраструктури (стан доріг, транспортне сполучення, медичні заклади); в) економічна спроможність (наявність прибуткових об'єктів на території) (2).

На локальному рівні були помітні зволікання з об'єднанням чи спротив жителів місцевих громад реформі, причиною чого, на нашу думку, були такі фактори:

1). **Економічний** – викликаний імовірним зниженням фінансових можливостей конкретного населеного пункту внаслідок його об'єднання з іншими громадами, небажанням ділитися фінансовими та матеріальними ресурсами із біднішими селами. Тобто, громади, котрі мали джерела наповнення своїх бюджетів (місцеві акцизи, кошти від оренди землі), вкрай неохоче погоджувалися на об'єднання з тими населеними пунктами, які таких джерел не мали.

2). **Психологічний фактор** – очікування катастрофи (небезпека закриття бюджетних установ та підприємств, втрата робочих місць, занепад периферійних сіл), недовіра до центральної та місцевої влади, страх перед новим, зневіра, нерозуміння перспектив у цілому (Куйбіда, 2011, с. 47).

Причинами повільного об'єднання громад були такі прояви суспільної кризи, як бідність населення та пов'язаний з нею низький рівень критичного мислення, недостатня поінформованість і погана комунікація між народом та владою. Наведений перелік призвів до появи у суспільній свідомості низки побоювань, пов'язаних з децентралізацією, які, врешті-решт, стали факторами сповільнення темпів реформи:

а) страх, що внаслідок об'єднання населених пунктів у одну громаду відбудеться зменшення об'єктів соціальної сфери (об'єднання/закриття шкіл, дитячих садочків, амбулаторій та сільських рад);

б) страх перед посиленням локальних еліт, коли «не буде сільради – не буде села, а місцеві «князьки» чинитимуть беззаконня» (4). Згідно із даними соціопитувань такого сценарію побоювалося 21,0% респондентів у листопаді 2014 р., 26,8% – у 2016 р., 28,7% – у 2017 р., 22,7% – у 2018 р. та 29,7% – у 2021 р. (Куйбіда, 2011, с. 47);

в) страх перед скороченням населення і зникненням малих населених пунктів, уявлення децентралізації як своєрідного «акту геноциду, спрямованого на винищення українського села» (4). Такі побоювання були поширеним явищем. Згідно із даними соціологічних опитувань, у листопаді 2014 р. на депопуляцію в якихось районах як негативний очікуваний наслідок реформи децентралізації вказувало 8,1% опитаних, 2016 р. – 14,7%, 2017 р. – 15,9%, а у 2018 р. та 2020 р. їх кількість становила близько 22% (2).

Значною мірою на темпи здійснення реформи та об'єднання територіальних громад впливали пасивність і байдужість місцевих жителів, корені якої крились у недовірі до органів влади, переконанні, що вони мало впливають на неї. Так, за результатами соціологічного дослідження у міських громадах України, проведеного у листопаді 2015 р., абсолютна більшість жителів міст була незадоволена поточним рівнем свого впливу на рішення влади у власних населених пунктах – таких виявилось 74%, тоді як лише 9% були безумовно або швидше задоволені таким впливом (Куйбіда, 2011, с. 48). До причин повільного об'єднання громад відносимо і менталітет місцевого населення, мешканці займали вичікувальну позицію, лише спостерігаючи за досвідом досягнень/невдач інших.

3). *Географічний фактор* – пов'язаний із погіршенням доступу місцевого населення до соціальних послуг унаслідок збільшення відстані до центру їх надання.

4). *Екологічний фактор* – був однією з важливих перепон на шляху приєднання сіл до міських ОТГ. Органи місцевого самоврядування сіл та селищ здебільшого вважали, що для міст таке приєднання розширює можливості безперешкодного виведення шкідливих та небезпечних виробництв за свої межі (відкриття нових звалищ для захоронення твердих побутових відходів, будівництво заводів з їх переробки тощо). Своєю чергою, для сіл та селищ це могло спричинити погіршення екології на їх території та прискорення скорочення населення, а також до знищення рекреаційних зон за межами міст.

За даними опитування, проведеного в рамках дослідження участі громадськості у процесах об'єднання та розвитку територіальних громад (проводилося у 2016 р. у шести областях – Волинській, Дніпропетровській, Львівській, Миколаївській та Одеській), 41% респондентів вважав, що опору об'єднанню в їх громадах не було, натомість 33% зазначили, що в їх громадах відчувався супротив об'єднанню, а 26% – що відчувався супротив з боку представників місцевої влади, як районної, так і сільської та селищної, при цьому проти об'єднання виступали як окремі можновладці, так і цілі ради.

Представники наукового та експертного середовища, аналізуючи темпи здійснення реформи децентралізації, наголошували на тому, що причини його уповільнення часто крилися у позиції регіональної та місцевої політичних еліт.

Реформа децентралізації в Україні передбачає комплексне стимулювання регіонів до фінансової автономії, пошуку додаткових власних ресурсів, активізацію внутрішнього потенціалу розвитку регіонів (Куйбіда, 2011, с. 49).

Аналіз чинного законодавства й часу прийняття законів України за обраною проблематикою вказує на доцільність розмежування окремих етапів у розвитку децентралізації як правового явища.

Сучасний період, що бере свій початок від 2014 року, це період активного впровадження реформ децентралізації публічної влади. Цей період має такі характерні риси:

- 1) реалізація на практиці концептуальних засад реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні;
- 2) вироблення механізму створення, функціонування, фінансування та співробітництва територіальних громад;
- 3) розроблення стратегій регіонального розвитку та регіональної політики;
- 4) удосконалення адміністративно-територіального устрою;
- 5) розширення царини адміністративних послуг;
- 6) подальший розвиток та збалансування чинного законодавства щодо питань здійснення реформ в адміністративній, політичній, соціальній, економічній сферах тощо;
- 7) формування пріоритетного завдання, що полягає у становленні громадянського суспільства.

Аналіз і систематизація чинних нормативно-правових актів, що в сукупності становлять правове забезпечення реформ децентралізації публічної влади в Україні, дає підстави для формування висновку про те, що чинна нормативно-правова база хоч і є основою для реалізації реформ децентралізації, однак залишає невирішеними та неузгодженими багато питань, які потребують законодавчого регулювання. Зокрема, щодо оптимізації повноважень місцевих органів виконавчої влади, запровадження інституту префектів, Закону України «Про адміністративно-територіальний устрій України» та інших. Це, в свою чергу, зумовлює виникнення низки проблем у ході запровадження реформ децентралізації публічної влади в Україні. В той же час значна кількість нормативно-правових актів у сфері забезпечення реалізації публічної влади на місцях мають як наслідок нечітке розуміння процесу децентралізації і посадовими особами органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, і звичайними громадянами.

Отже, розвиток місцевого самоврядування в умовах децентралізаційних процесів, має починатись з вдосконалення нормативної основи місцевого самоврядування та поетапного вивільнення місцевих державних адміністрацій від виконавчо-розпорядчих функцій та передачі їх до рад з наступною ліквідацією останніх.

Також, потребують вдосконалення конституційно-правові основи щодо узгодження окремих правових приписів Конституції України, органічного закону «Про місцеве самоврядування в Україні» та інших нормативно-правових актів з приводу вирішення питань адміністративно-територіального устрою. Оскільки в Україні станом на сьогодні відсутнє чинне законодавство, яке б регулювало механізм утворення, реєстрації та перетворення адміністративно-територіальних одиниць, то в умовах проведення реформ децентралізації необхідно законодавчо унормувати розуміння системи адміністративно-територіального устрою та визначити засади її побудови, враховуючи принцип децентралізації.

Існуюча система територіальної організації влади занадто громіздка, вимагає значних коштів для свого утримання, надмірно централізована, припускає дублювання функцій, притаманних органам місцевого самоврядування. Вона не адаптована до сучасних методів надання адміністративних послуг, зокрема, інформаційно-комунікаційних технологій. Зазначені недоліки вимагають певного часу для реорганізації, але без таких змін, ми не зможемо говорити про повноцінність запровадження реформи.

Наступним кроком має стати залучення до управління новоствореними ОТГ висококваліфікованих спеціалістів. Низька якість кадрового складу була пов'язана з тим, що більшість об'єднаних громад утворена винятково з сіл, які не можуть забезпечити співробітникам ОМС конкурентну зарплату та високі стандарти життя. Дається взнаки і невисока кількість осіб з вищою освітою серед службовців місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад (не більше двох третин). Недостатній рівень кваліфікації кадрів частково пов'язаний із поширеною у дореформений час жорсткою централізацією прийняття управлінських рішень, що, наприклад, не вимагало від бухгалтерів у сільських радах досконалого знання Бюджетного кодексу, оскільки бюджети зазвичай їм надходили з районного рівня (Весперіс, 2018, с. 49).

Однією з проблем є й те, що більшість фахівців – люди пенсійного та передпенсійного віку, яким немає заміни. На заваді нормальній роботі органів місцевого самоврядування стоїть і відсутність фахівців, які належно володіють іноземною мовою, хоча б для написання проектних заявок.

Необхідною складовою механізму сприяння децентралізації має бути постійна комунікація комунікація між владою та громадянами. Адже, саме відсутність обізнаності громадян з новим процесом, з момента його впровадження стала нагальною проблемою. Як показали соціологічні опитування, громадяни України мали доволі низьку поінформованість про особливості реформи децентралізації (див. рис. 1).

У 2014 р. про урядову ініціативу з децентралізації, яка передбачала передачу більшої кількості повноважень органам місцевого самоврядування, чули 68% респондентів: 15% з них добре знали про неї, а 53% – щось чули. Нічого не чули про це або не змогли відповісти – 32% опитаних (Куйбіда, 2011, с. 16).

Станом на серпень 2016 р., більш ніж через два роки після старту реформи, третина українців нічого про неї не знала, 12% – добре знали про неї, а 54% – щось про неї чули.

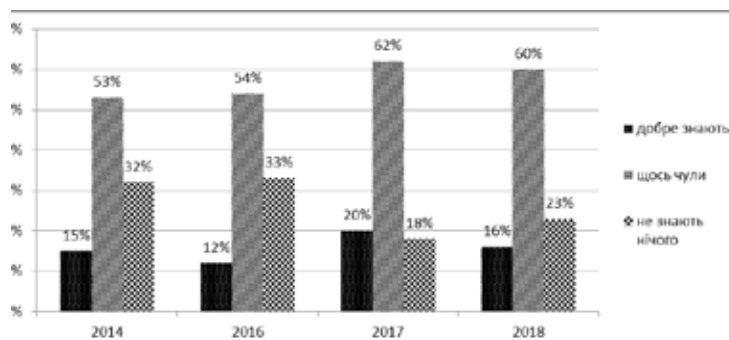
У 2017 р. тільки 20% респондентів відповіли, що добре володіють інформацією про ініціативи влади щодо децентралізації, 62% опитаних – щось чули про них, 18% респондентів – не володіли такою інформацією взагалі. Соціологічне дослідження, проведене в серпні 2018 р., показало, що порівняно з попереднім роком рівень обізнаності українців у питаннях децентралізації дещо знизився: добре знали, у чому полягає реформа, трохи більш ніж 16%, ще 60% «щось чули» про децентралізацію, не знали нічого про неї близько 23% (Куйбіда, 2011, с. 45).

На думку В. Куйбіди, однією з причин, чому люди недостатньо володіли інформацією про децентралізацію, є політика ЗМІ, а саме – їхня недостатня увага до процесу реформ.

В умовах децентралізації влади значимість місцевих бюджетів зростає, оскільки вони відіграють важливу роль у фінансуванні делегованих повноважень органів місцевого самоврядування та у виконанні покладених на них функцій, спрямовані не лише на забезпечення розподілу дохідних джерел між бюджетними програмами, а й сприяють ефективності функціонування суб'єктів господарювання та соціально-економічному розвитку територій загалом. В Україні місцеві бюджети є соціально спрямованими, що зумовлено значними обсягами розподілу фінансових ресурсів на фінансування установ освіти, охорони здоров'я, соціально-

го захисту та соціального забезпечення, житлово-комунального господарства при незначному рівні фінансування економічних і екологічних статей витрат.

Рис. 1. Рівень поінформованості населення про реформу Децентралізації у 2014–2018 рр., %

Обраний Україною курс на бюджетну децентралізацію управління відводить органам місцевого самоврядування нову роль у розвитку територій та вимагає створення фінансово стійких місцевих бюджетів.

Слід наголосити на тому, що ситуація, яка склалася на сьогоднішній день у сфері фінансового забезпечення розвитку територій, свідчить, про те, що заходи здійснені в процесі реформування бюджетної сфери, не привели до фінансової міцності та самостійності органів місцевого самоврядування.

Власні доходи місцевих бюджетів хоч і мають позитивну динаміку до зростання швидшими темпами ніж до початку процесів її проведення, однак і надалі вони значно залежать від трансфертів. Так, якщо у 2017 р. їх обсяг у порівнянні з 2014 р. зріс на 68,8% то з трансфертами це зростання становило 116,7%. Однак, порівнюючи 2017/2016 рр. слід відзначити зниження темпів зростання власних доходів. За підсумками 2018 р. вони становитимуть понад 230 млрд грн, тобто їх зростання знову ж таки буде незначним у порівнянні з 2017 р.

Отже, можемо зробити висновки, що на сьогодні збільшення джерел формування доходної бази місцевих бюджетів забезпечується за рахунок передачі їм окремих доходів з державного бюджету: 100% плати за надання адміністративних послуг, 100% державного мита, 10% податку на прибуток підприємств приватного сектору економіки, а також до місцевих бюджетів зараховано 80% екологічного податку, який раніше складав – 35%. На місцевому рівні запроваджений також і новий акцизний податок з реалізації суб'єктами господарювання в сфері роздрібної торгівлі підакцизних товарів за ставкою 5% від їх вартості.

Література

Весперіс С. З. (2018) Децентралізація: проблеми новосформованих об'єднаних територіальних громад. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Вип. 19, част. 1. С. 46–50.

Децентралізація: результати, виклики та перспективи. Проміжний звіт. URL: <https://dif.org.ua/article/detsentralizatsiya-rezultati-vikliki-i-perspektivi>

Куйбіда В. С. Організаційно-правові аспекти місцевого самоврядування в Україні. Вища шк. політ. лідера. К.: Ун-т «Україна», 2011. 158 с.

Шульц Л. Механізми реалізації регіональної політики: оцінка ефективності та напрями удосконалення. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». Львів, 2018. 205 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).

References

Vesperis S. Z. (2018) Detsentralizatsiia: problemy novosformovanykh obiednanykh terytorialnykh hromad. [Decentralization: problems of newly formed united territorial communities.] *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, vol. 19, no.1. pp. 46–50.

Detsentralizatsiia: rezultaty, vyklyky ta perspektyvy. Promizhnyi zvit. URL: <https://dif.org.ua/detsentralizatsiya-rezultati-vikliki-i-perspektivi>

Kuibida V. S. (2011) Orhanizatsiino-pravovi aspekty mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini. [Organizational and legal aspects of local self-government in Ukraine]. Vyshcha shk. polit. lidera. K.: Un-t «Ukraina», 158 p.

Shults L. (2018) Mekhanizmy realizatsii rehionalnoi polityky: otsinka efektyvnosti tanapriamy udoskonalennia: monohrafiia. [Mechanisms of implementation of regional policy: evaluation of effectiveness and areas of improvement]. «Instytutrehionalnykh doslidzhen imeni M. I. Dolishnoho NAN Ukrainy». Lviv., 205 pp. (Seriia «Problemy rehionalnoho rozvytku»).

Анотація

Кравчук О. Ю., Матвієнко Л. В. Перспективи та шляхи реалізації процесу децентралізації держави. – Стаття.

Досліджено особливості реформи децентралізації в країні, що проходить в кілька етапів та має певні особливості, перспективи та труднощі.

Теоретичний аналіз процесу децентралізації на прикладі регіону дозволив дійти висновку, що він є досить складним та пролонгованим у часі, який залежить від багатьох факторів.

В роботі наголошується, що реалізація цієї ідеї в Україні повинна бути виваженою і враховувати особливості розвитку суспільних та державних інститутів, що сформувались у нашій країні.

В роботі наголошується на тому, що з впровадженням реформи фінансової децентралізації збільшення наповненості місцевих бюджетів стало можливими завдяки розширенню повноважень і підвищенню зацікавленості органів місцевого самоврядування у збільшенні надходжень до місцевих бюджетів, реалізації заходів щодо залучення додаткових резервів їх наповнення та підвищення ефективності адміністрування податків і зборів.

Посилення впливу органів місцевого самоврядування на соціально-економічні процеси в регіоні можливе лише за умови достатнього обсягу фінансових ресурсів, які знаходяться в їх розпорядженні.

Зроблено висновок, що у місцевої влади є можливість за рахунок боротьби з нелегальним виробництвом, а також контрабандою підакцизних товарів здійснювати наповнення власних бюджетів. Однак, збільшення податкових надходжень до місцевих бюджетів наразі не дають їм змоги бути фінансово самодостатніми. Тобто органи місцевої влади мають у своєму розпорядженні додатковий фінансовий ресурс який має спрямовувати на розвиток територій. В цілому слід відзначити, що значна залежність місцевих бюджетів від зовнішніх трансфертів негативно впливає на своєчасність та якість соціальних та інших послуг, фінансування яких здійснюється за рахунок бюджетних коштів, а також гальмує планування та реалізацію інфраструктурних та інших проектів розвитку.

Ключові слова: децентралізація, виклики, перспективи, регіон, державний інститут, державний бюджет.

Summary

Kravchuk O. Yu., Matvienko L. V. Prospects and ways of implementing the process of state decentralization. – Article.

Peculiarities of the decentralization reform in the country, which takes place in several stages and has certain features, prospects and difficulties, are studied.

The theoretical analysis of the decentralization process on the example of the region allowed us to come to the conclusion that it is quite complex and prolonged in time, which depends on many factors.

The work emphasizes that the implementation of this idea in Ukraine should be balanced and take into account the peculiarities of the development of social and state institutions that have formed in our country.

The paper emphasizes that with the implementation of the reform of financial decentralization, the increase in the filling of local budgets became possible thanks to the expansion of powers and the increased interest of local self-government bodies in increasing revenues to local budgets, implementing measures to attract additional reserves to fill them, and improving the efficiency of tax and fee administration.

Strengthening the influence of local self-government bodies on socio-economic processes in the region is possible only if there is a sufficient amount of financial resources at their disposal.

It was concluded that local authorities have the opportunity to fill their own budgets by fighting against illegal production, as well as smuggling of excise goods. However, the increase in tax revenues to local budgets currently does not allow them to be financially self-sufficient. That is, local authorities have at their disposal an additional financial resource that should be directed to the development of territories. In general, it should be noted that the significant dependence of local budgets on external transfers negatively affects the timeliness and quality of social and other services, which are financed from budget funds, and also inhibits the planning and implementation of infrastructure and other development projects.

Key words: decentralization, challenges, prospects, region, state institute, state budget.

М. П. Куницький

orcid.org/0000-0003-0715-649X

кандидат політичних наук,

старший викладач кафедри філософських і політичних наук

Черкаського державного технологічного університету

ДЕМОКРАТИЧНІ ПРАКТИКИ У ЗАХІДНИХ ТА СХІДНИХ ПОЛІТИКАХ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Постановка проблеми. Історичний досвід модернізації, що охопила більшість сучасних суспільств до кінця ХХ століття, показав, що підсумки цього процесу в різних країнах суттєво відрізняються один від одного. Як ми вважаємо, справа полягає у системному зв'язку інститутів, форм поведінки та мислення. Фокус аналізу, що враховує системність цього зв'язку, дозволяє багато прояснити у способах поширення демократичних практик, а також зрозуміти об'єктивні підстави відмінностей у їх адаптації у західних та східних політиках. Актуальність обраної теми пояснюється також тим, що процес демократизації характеризується історичною циклічністю. Що диктує необхідність ретроспективності аналізу українського демократичного процесу, вивчення моделей, традицій, тенденцій розвитку демократії як в Україні так і в інших країнах світу, виявлення особливостей перехідних періодів, які супроводжуються не тільки гостротою протиріч і повторюваною нестійкістю, але й інтенсивною динамікою політичного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перехідні шляхи до демократичного розвитку та умови такого переходу, а також питання стійкого демократичного функціонування суспільства аналізувалися Р. Далем, Т. Карозером, а також Д. Растоу, Ф. фон Хайеком, Л. Даймондом, Ф. Шміттером. Разом з тим, аналіз літератури по даній темі проявляє, що не всі аспекти цієї проблеми дослідження в повній мірі і результати вивчення демократичних практик в світі не отримали остаточного однозначного наукового трактування.

Виклад основного матеріалу. Для розгляду демократичних практик у різних типах суспільства актуальним є врахування проблеми «людина в модернізаційному процесі». Перший аспект даної проблеми пов'язаний з тим, що в несучасних або лише частково модернізованих системах людині була гарантована можливість покласти на стабільні, звичні та найчастіше нехитрі ролі та схеми політичної поведінки. Демократизація породжує явище, яке Е. Фромм назвав «втечею від свободи». Сутність його полягає в тому, що при ламанні традиційних структур різко збільшується темп горизонтальних і вертикальних переміщень, «атомізуючи» суспільство, внаслідок чого демократизація позбавляє людей звичної системи орієнтацій, психологічних та організаційних «опор» та «рам» і виникає модель поведінки індивіда, яка веде його серед всіляких станових та інших обмежень, що твердо спрямовує життя людини, робить людину вільною – в сучасному сенсі. Однак одночасно на неї лягає тяжкість відповідальності за рішення щодо її власної долі, а також усієї політики. Спільні дії цих факторів призвели до того, що самотня, розгублена і дезорієнтована людина виявилася неспроможною виносити «віяння свободи». Їй здається, що здобути колишню впевненість у собі і почуття стабільності можна лише, жертвуючи свободою, в обмін на відчуття визначеності, що виникають у жорсткій тоталітарній чи авторитарній системі, що перекладає всю повноту відповідальності за прийняття рішень на лідера чи режим. Значна частина людей, схильна до підпорядкування такій системі, або просто слабка для того, щоб взяти на себе відповідальність за свою долю, або шукає спокою у «суворому комфорті тоталітарної диктатури».

Другий аспект проблеми «людина в модернізаційному процесі» пов'язаний з опором як реакцією людей на нововведення (інновації), що нерідко має місце. Слід зазначити, що далеко ще не всі соціальні інновації безпроблемно приймаються суспільством, або викликають

опір деякі сторони інновацій. Факторами, що впливають на опір змінам, є: специфічні установки та цінності, які, відрізняючись від установки на зміну, можуть заважати прийняттю зміни та навіть блокувати її, а також несумісність змін із існуючою політичною та організаційною культурою. До таких факторів відносять ефект футурофобії, тобто страх перед новим майбутнім.

Обидва розглянуті аспекти характерні сьогодні як для західних, так і для східних суспільств, однак у східних набагато сильніше проявляє себе перший з них і значно сильніший – другий. Політична свідомість у західних демократіях розвиненого типу має більшу стійкість до мінливості середовища проживання і, відповідно, великим динамізмом в адаптації змін і нововведеннях.

На наш погляд, дуже ефективним для аналізу причин відмінностей у демократичних практиках західних та східних політик виступає інструментарій, сформований вченими при розробці поняття «соціальний капітал». Дане поняття було введено у науковий обіг П. Бурдье у статті «Форми капіталу» (1983) і потім розвинене їм позначення соціальних зв'язків, які можуть бути ресурсом отримання вигод. Джерела цієї ідеї, як вважають дослідники, можуть бути знайдені ще у А. де Токвіля, Еге. Дюркгейма та М. Вебера (Бурдье, 1993; Дюркгейм, 1990; Токвіль, 1999). За Бурдье, соціальний капітал є продуктом системи громадського виробництва, матеріальних і тим самим класових практик, засобом досягнення групової солідарності. У такому розумінні соціальний капітал виступає не тільки і не так причиною економічних вигод, як проявом соціально-економічних умов; він є груповим ресурсом і може бути вимірний на індивідуальному рівні. Зв'язки між економічним розвитком суспільства та розміром сукупного соціального капіталу опосередковані політичним устроєм, релігійними традиціями, домінуючими цінностями. Послідовники П. Бурдье використовують переважно якісні, етнографічні та історичні методи оцінки соціального капіталу спільностей.

Іншу концепцію було запропоновано Дж. Коулманом у статті «Соціальний капітал у виробництві людського капіталу». Він доводить, що соціальний капітал, хоч і є суспільним благом, проте створюється вільним і раціонально мислячим індивідом, що діє для досягнення власних вигод. Цей процес взаємодії передбачає наявність соціального договору, набору соціальних норм, комплексу соціальних обмінів і, отже, передбачає певний базовий рівень довіри (Коулман, 2001). Послідовники Дж. Коулмана розглядають соціальний капітал як важливий атрибут сучасного індивіда, що дає йому серйозні переваги у досягненні життєвих цілей, просуванні в кар'єрі, захисті прав та майна, доступі до знань та інформації. Загалом його розцінюють як основу ліберального суспільства, а його економічне значення бачиться в тому, що його наявність та використання зменшує витрати на координацію спільної діяльності, замінюючи контракти, формальні правила та бюрократичні процедури відносинами довіри, засвоєними професійними стандартами, високим рівнем етики спілкування – тими неформальними нормами, які формуються та передаються за допомогою культурних традицій та освіти. Як і інші форми капіталу, соціальний капітал приносить індивіду дивіденди лише у разі його активного використання: обміну, інтеріоризації та екстеріоризації.

Підвищену увагу дослідників до цієї проблематики було привернуто роботами Р. Патнема (зокрема, «Гра в кеглі поодиночці: крах і відродження американської спільноти»), в яких використовувалася трифакторна модель соціального капіталу: норми взаємності, довіра та соціальні мережі. У рамках цього підходу два перші чинники є сутнісно соціально-психологічними атрибутами індивіда (Putnam, 2000). Тому Р. Патнем вимірює соціальний капітал за допомогою індивідуальних індикаторів, таких як інтенсивність і сила контактів, членство в громадських об'єднаннях, електоральна активність, ступінь задоволеності взаєминами, дотримання норм взаємності, відчуття безпеки, довіра до сусідів та соціальних інститутів. У цьому групові чи територіальні показники виводяться у вигляді агрегації індивідуальних.

Застосовуючи зазначений підхід до аналізу економічного розвитку кількох регіонів світу, Р. Патнем показав, що зміна якості соціальних відносин передувала економічному розвитку (ці результати суперечать висновкам П. Бурдье). У дослідженнях динаміки соціального капіталу в США Р. Патнем констатував суттєвий спад суспільної активності в 1970–1980-і роки в електоральній і політичній поведінці громадян, волонтерській участі в програмах неурядо-

вих організацій, участі в добровільних асоціаціях, читанні газет, відвідуванні родини. дозволя. Вважається, що при його високому ступені корисності використовуваний інструментарій вимагає все ж таки критичного доопрацювання, оскільки проведений аналіз практично не враховував ефекту зміни поколінь (діти Великої депресії – діти післявоєнного демографічного стрибка – діти 1980-х), змін в умовах та стилі життя (урбанізація), територіальна мобільність), бурхливого розвитку електронних засобів комунікації та нових форм дозволя (Putnam, 2000).

Незважаючи на вказану критику, індивідуалістичний підхід до вимірювання соціального капіталу використовується в прикладному призначенні, наприклад, він домінує в дослідницькій програмі Світового банку, присвяченій сталому розвитку країн і регіонів, і більшості західних економічних і соціологічних моделей. Індивідуальні індикатори соціального капіталу включаються до опитувальників Всесвітнього опитування цінностей.

Одним із використовуваних індикаторів соціального капіталу є приналежність до груп, наявність контактів. Однак якість та інтенсивність цих контактів найчастіше визначаються факторами, що лежать, за межами теорії соціального капіталу. Крім того, хоча соціальний капітал створюється і підтримується в міжособистісних та міжгрупових відносинах, його не слід плутати просто зі згуртованістю, солідарністю. Адже останні із зазначених якостей формуються як на основі позитивного ставлення індивідів та груп до зовнішнього соціального оточення, так і на негативній основі, коли зовнішні групи розглядаються як ворожі сили. Відповідно, у другому випадку групова етика не носить позитивного змісту, більш того, виправдовується аморальна поведінка стосовно «інших» заради блага «своїх» («подвійна мораль»), внаслідок чого сукупний соціальний капітал зменшується. Зокрема, дії політичних організацій часто передбачають досягнення бажаної мети через зміцнення внутрішньої солідарності за рахунок ескалації ворожості до представників інших партій та об'єднань. Це рівнозначно зниженню рівня демократичності. На особливу увагу при дослідженні впливу соціального капіталу на демократичні практики заслуговують такі серйозні соціальні аномалії як посилення соціальної нерівності та форми соціального виключення, що виникають при певних механізмах розподілу соціального капіталу.

Форми соціального капіталу різноманітні, тому вчені намагаються їх класифікувати. Наведемо одну із класифікацій:

- формальний чи неформальний характер соціального капіталу;
- сильні чи слабкі зв'язки усередині соціального капіталу;
- зовнішня або внутрішня спрямованість соціального капіталу;
- «сполучний» або «наводить мости» соціальний капітал.

Розглянемо коротко зазначені форми.

Розрізнення формального та неформального характеру соціального капіталу ґрунтується на тому, що деякі об'єднання (партії, комітети, профспілки) формально організовані, чітко структуровані, мають правила, обов'язкові для всіх членів, регулярно проводять збори тощо, інші ж (наприклад, дворові волейбольні команди чи групи відвідувачів одного пабу) абсолютно неформальні. Якщо ранні дослідження концентрували увагу лише формальних організаціях, то сучасна наука визнає, що формальні організації та асоціації – лише одна з ефективних структурних форм соціального капіталу, оскільки неформальні об'єднання нерідко бувають ефективнішими у досягненні значних цілей.

Розрізнення сильних і слабких зв'язків усередині соціального капіталу засноване на тому, що в одних структурах соціального капіталу зв'язки дуже тісні (наприклад, у групі працівників одного підприємства, які щодня контактують на роботі, а також разом проводять вихідні), в інших випадках ці зв'язки можуть бути дуже тонкими, майже невидимими (наприклад, між людьми, які періодично зустрічаються в черзі в улюбленому супермаркеті). Міцні зв'язки відрізняються високою частотністю контактів та ступенем їхньої близькості. Іноді слабкі зв'язки виявляються важливішими за сильні, наприклад, при пошуку роботи

Розрізнення зовнішньої та внутрішньої спрямованості соціального капіталу засноване на тому, що діяльність одних груп як суб'єктів соціального капіталу за вільним вибором або за потребою є внутрішньо спрямованою та захищає матеріальні, соціальні чи політичні інтереси своїх членів, у той час як діяльність інших спрямована зовні та пов'язана з суспільним,

благом. Організації першого типу часто створюються, на основі класової, статевої чи етнічної ознак і потім у своїй діяльності покликані зберегти та зміцнити внутрішні зв'язки. Прикладами можуть бути лондонські клуби джентльменів, торгові палати, кредитні спілки емігрантів тощо. До другої категорії належать, наприклад, благодійні організації, такі як Червоний хрест, рух прав людини, екологічні організації.

Розрізнення соціального капіталу, що «зв'язує» і «наводить мости», полягає в наступному: «зв'язуючий» соціальний капітал об'єднує соціальні суб'єкти, які схожі між собою в якомусь аспекті (національність, стать, вік, соціальне становище і т.д.), а «наведення мостів» передбачає діяльність серед соціальних суб'єктів, що різняться між собою. Без взаємодії обох типів соціального капіталу суспільстві не обійтися.

Важливим виміром соціального капіталу виступає ступінь залучення громадян до асоціації на основі їх відносної рівності, відносин взаємної довіри та взаємодії в ім'я спільних цілей. Такі добровільні асоціації можуть створюватися з різними цілями, від рекреаційних і соціальних до релігійних і політичних. Зміни, що стосуються членства громадян в асоціаціях – один із найкращих індикаторів трендів у соціальному капіталі країни. Великобританія та США мають найбільший у світі досвід роботи громадянських асоціацій. Дослідження британськими вченими кількісних показників добровільних асоціацій показали, що одні асоціації збільшили кількість учасників (наприклад, екологічні організації), інші втратили своїх членів (наприклад, традиційні жіночі асоціації). Загалом рівень охоплення британців діяльністю в добровільних об'єднаннях громадян навіть збільшився з урахуванням зростання чисельності населення та підвищення його освітнього рівня.

Діяльність на благо суспільства, волонтерство – інший важливий вимір соціального капіталу. Волонтерська робота включає індивіда у прямий контакт з оточуючими людьми і є важливою формою громадянської залученості. У Великій Британії третина населення щорічно виконує якусь волонтерську роботу, у США приблизно така сама частка залучених до волонтерства громадян.

Згідно з висновками зарубіжних учених, за вказаними вище параметрами рівень соціального капіталу серйозно не змінився у Великій Британії та США, хоча люди, що народилися до 1940 р., поступово поступаються місцем у різних сферах діяльності пізнішим поколінням, які, ймовірно, відрізняються меншим ступенем громадянської активності. Цей процес зміни поколінь, згідно з дослідженням Р. Патмена, дійсно спостерігається, але він закликає при аналізі враховувати водночас і життєві цикли людини, оскільки найвища соціальна активність все ж таки припадає на вік 40–50 років, у той час як у 20–30 років вона знижена.

На наш погляд, для розвинених демократичних суспільств, як це видно на прикладі Великобританії та США, характерним є високий рівень залученості як до різних добровільних громадянських асоціацій, так і до масової благодійної, волонтерської діяльності. При цьому було б невірним вважати, що це досягається лише самоорганізуючими засадами, і не бачити, наскільки активною є підтримка державних, урядових структур, яка надається цим напрямом розвитку соціальних зв'язків. Тобто істотним чинником є вплив урядових інститутів на розвиток соціального капіталу нації.

Усі розглянуті аспекти вважаються важливими змістовними особливостями функціонування демократичних практик у західних політиках.

Розглянувши змістовну специфіку демократичних практик у західній проекції, зупинимося на ключових моментах проблеми «демократія та східні політики».

Так, згідно з політичною концепцією ісламу, дозвіл на здійснення влади дає народ, при цьому ніби зобов'язуючись бути вірним і покірним правлінню влади. Саме правління сприймається як двосторонній договір. Існує думка, що просувається рядом ісламських реформаторів, що ідея народовладдя міститься у самому ісламському вченні. Про це нібито свідчать засади виборності глави громади чи держави.

Як прообраз сучасного парламентаризму наводиться приклад меджліс-і-Шура, дорадчого органу при халіфі, що складався з теологів та законознавців. За шариатом громада зберігає за собою право усунення імператора, якщо той узурпує владу та порушує договір. Проте конкретних способів усунення порушника законів не прописується. Більше того, не слід забу-

вати, що правителі завжди мають реальну можливість, використовуючи державний апарат, армію, поліцію, адміністративні органи, захищати свою владу.

Широкого поширення серед ісламських ідеологів набула ідея ісламської демократії, яка в сучасному варіанті не зводиться до парламентської системи та передбачає наявність сильної влади в особі президента. Так, Мухаммад Абдо писав, що «тільки справедливий диктатор може призвести до Сходу до прогресу... 15 років під таким правителем дозволить мусульманам підготуватися до перших кроків представницького уряду». Побоювання у невідповідності мусульман до парламентської форми правління висловлював свого часу і «батько» Пакистану М. Джинна. Він вважав, що народні маси надто неосвічені й неспроможні брати участь у вирішенні державних справ, а «освічені класи, на яких лежить відповідальність... снідані внутрішніми протиріччями». Виходячи з цього, він вважав, що Пакистану довгий час буде потрібна «справді сильна виконавча влада, яка значною мірою залежить від законодавчої».

Група інтелектуалів із Центру дослідження ісламської єдності сформулювала причини, чезр які західна демократія, на їхню думку, непридатна для арабських країн. На їхню думку, їй властива низка вад, найбільш суттєвими з яких, при застосуванні в країнах Сходу, є: слабкість державної влади; нестача людей, здатних працювати у парламенті; потворна партійність, що веде до роздроблення сил нації; загроза державі з боку профспілок; небезпечний та радикальний дух соціалізму; слабкість парламентаризму та його недоліки: тривалі дебати, архаїчність полеміки, протиставлення приватних інтересів загальним; проникнення елементів корупції у виборчі системи; незрілість громадської думки; неписьменність народу; невідповідність даної системи психології народу та невідповідність останнього до її сприйняття».

Ще одну причину сформулював Р. Макейвер. Він зазначає, що дуже важко здійснити будь-яку форму демократії в країнах, де переважає сільське господарство і поширена бідність, бо закріпачені селяни найбільше стурбовані своєю важкою долею: «Здається, що демократія в низці країн залишається більшою мірою формальною, ніж реальною ... Надзвичайно важко здійснити демократію, якщо серед більшості народу панує політична покірність, а сама ця більшість неосвічена і позбавлена свідомості своєї спільності, насамперед спільності інтересів.

Для переходу до демократії недостатньо, щоб народ мав високий рівень розумового розвитку, оскільки розум стосовно демократії не є адекватною заміною свідомості спільності інтересів. Тим часом саме така свідомість здатна повести народ але шляхи до демократичної влади».

Однак, як ми вважаємо, справа не лише в неписьменності та політичній культурі народів східних країн, а ще й у природі та характері самої правлячої еліти, яка дотримується політичного курсу, успадкованого від минулого, відповідно до традицій одноосібної влади, бюрократії та диктатури. Його виявляють і останні події в країнах арабського світу.

До реальних труднощів, що ускладнюють реалізацію демократичних принципів у східних країнах, можна віднести: непослідовність політики, що проводиться владою; оформлення «кишенькової» демократії, яка стає в руках влади інструментом для придушення опозиції та обмеження свободи політичного та суспільного життя; опора на старий державний апарат, який звикли проводити політику насильства, диктатури, придушення, терору та тиранії.

У країнах, де переважає ісламська релігія, актуальною стає проблема співвіднесеності та поєднання ісламу та демократичного правління.

Вперше термін «ісламське правління (уряд)», «ісламська держава» з'являється в роботах Мухаммеда Рашида Ріди в 40-х роках ХХ століття. При цьому під терміном «ісламське правління» М. Ріда мав на увазі народовладдя та можливість розробки законів людьми, що вважалося неможливим із погляду традиційного ісламу. Розглядаючи ці проблеми, Ріда пішов шляхом свого вчителя Мухаммеда Абдо, який засуджував запозичення іноземних законів та політико-правових інститутів, особливо західних. М. Абдо вважав, що консервативність традиційних богословсько-юридичних поглядів, заснованих на непорушності положень Корану і Сунни, а також незнання витоків шаріату породили уявлення про те, що іслам за своєю природою не може відповідати складним потребам нового життя. Розмірковуючи з цього приводу, М. Ріда дійшов висновку, що, не ставлячи під сумнів необхідність відродження та

збереження шаріату, громадянський уряд може виконати свої функції та бути стабільним, розробляючи відповідні закони, які відображають і світські політичні потреби та інтереси. Прихильність Ріда шаріату, підхід до нього як до безумовного критерію оцінки тих чи інших законів не завадили йому визнати, що в деяких ситуаціях необхідні закони, встановлені людиною, тим більше що в шаріаті вказується на свободу мусульман у питаннях законотворчості, не пов'язаних з областю релігії.

Як свідчить новітня історія, демократична практика у багатьох країнах Сходу не вкоренилася. Державні перевороти, повстання улемів, свідчать про те, що насильство при досягненні влади залишається там в порядку речей, а демократичні за формою процедури (вибори, референдуми тощо) часто виступають лише як прикриття автократичного правління. З погляду ісламського погляду світ; досконалий закон для людського суспільства вже дано в Корані, хадисах та способі життя імамів, на яких вказав Аллах.

Вчені так описують особливості соціальних зв'язків в арабському, афро-азіатському світі: «Справа в тому, що макроструктури (політичні партії, релігійні рухи тощо) будуються навколо серії ендогамних особин, які за допомогою спілок зрощуються в єдину масу, проте не асимілюються останньої. Ось чому іноді виникає враження, що у конфліктній ситуації головне це не вирішення конфлікту, а зміцнення солідарності усередині групи». Асабії, засновані на сімейних зобов'язаннях, спільній власності тощо, є монолітними структурами; однак союзи між ними на основі якоїсь ідеології значною мірою залежать від політичної кон'юнктури та легко розпадаються. Ідеологія, в такий спосіб, вторинна; вона використовується особою для зміцнення своєї влади. Так, наприклад, сталося з ваххабізмом, сприйнятим Саудами, та баасистською ідеологією, яку взяли на озброєння сирійські алавіти («крайні» шіїти) та гікритський клан в Іраку.

Все це свідчить про зовсім іншу якість і структуру соціальних зв'язків, ніж ті, що спостерігаються в західних суспільствах. Відповідно, тут зовсім інакше проявляється та функціонує соціальний капітал.

Висновки. Отже, компаративний аналіз демократичних практик у західних та східних політиках показує, що суть справи полягає у системному зв'язку інститутів та форм поведінки та мислення. Соціальний капітал в якості основи соціальних зв'язків детермінує сучасні політичні практики. Норми взаємності, довіра та соціальні мережі, включеність громадян до добровільних асоціацій, що базуються на періодичному особистому спілкуванні та додатку спільних зусиль, та у волонтерську діяльність лежать в основі демократичних практик у сучасній Європі та в цілому на Заході. При цьому важливим фактором розвитку соціального капіталу нації є вплив урядових структур. Для збереження та розвитку демократичної моделі необхідний перехід від поширеного сучасного демократичного мислення до мислення, орієнтованого майбутнє. У східних суспільствах спостерігаються зовсім інша якість і структура соціальних зв'язків, інакше проявляється та функціонує соціальний капітал, інакше розуміється народовладдя. Ідея демократії на Сході передбачає наявність сильної влади в особі президента, а демократичні формою процедури, як правило, є прикриттям автократичного правління.

Література

- Putnam R. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: S. Schuster, 2000. 217 p.
- Бурдьє П. Соціологія політики: *Socio-Logos*, 1993. 336 с.
- Вебер М. Політика як покликання і професія. Ріпол Класік, 2016. 292 с.
- Дюркгейм Е. Щодо розподілу суспільної праці. *Метод соціології*, пер. с фр. А. Б. Гофмана: Наука, 1990. С. 575.
- Коулман Д. Капітал соціальний та людський. *Суспільні науки та сучасність*. 2001. № 3. С. 121-139.
- Токвіль А. Про демократію в Америці. К., 1999. С. 25.

References

- Putnam R. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: S. Schuster, 2000. 217 p.

- Burd'je P. Sociologija polityky [Sociology of politics] Sosio-Logos, 1993. 336 p.
- Veber M. Polityka jak poklykannja i profesija [Politics as a vocation and profession] Ripol Classic, 2016. 292 p.
- Djurkgejm E. Shhodo rozpodilu suspil'noi' praci. Metod sociologii', Regarding the distribution of social labor. The method of sociology, trans. with Fr. A. B. Hoffmann: Nauka, 1990. С. 575.
- Koulman D. Kapital social'nyj ta ljuds'kyj. Social and human capital. Social sciences and modernity. 2001. No. 3. P. 121-139.
- Tokvil' A. Pro demokratiju v Ameryci About democracy in America. K., 1999. P. 25

Анотація

Куніцький М. П. Демократичні практики у західних та східних політиках: порівняльний аналіз. – Стаття.

На сьогоднішній день на українські демократичні моделі і традиції впливають історичні, національні, економічні, соціальні, культурні особливості та фактори міжнародного характеру. Норми взаємності, довіра та соціальні мережі стимулюють формування добровільних асоціацій громадян, які відповідають наступним умовам: періодичне особисте спілкування, докладання спільних зусиль – це основа демократичних практик в сучасній Європі. Для збереження і розвитку демократичної моделі розвитку в Європі необхідний перехід від розповсюдженого демократичного мислення до мислення, що орієнтується на майбутнє. Ідея демократії на Сході передбачає наявність сильної влади в обличчі президента, а демократичні по формі процедури, як правило, є прикриттям автократичного правління. Основні маркери цивілізаційної специфіки українського політичного процесу пов'язані з особливостями форм влади, моделей політичного управління, політичної культури. В сучасній Україні склалась елітарна модель демократії, дя якої характерні: добровільна передача еліті права керувати політичним процесом; ірраціональна некомпетентність, нестійкість політичних переваг населення, що обмежує його політичну участь тільки виборами; створення політичних та інших інститутів відповідно до цілей, які визначає політична еліта; ідеалізація влади, в умовах відносно високої політичної інфантильності населення, що призводить до посилення авторитарних тенденцій в управлінні суспільством.

Тому в статті на основі компаративного аналізу демократичних практик західних та східних політик доведено, що соціальний капітал як основа соціальних зв'язків визначає сучасні політичні практики в західних та східних політиках. А також обґрунтована необхідність вивчення цивілізаційних особливостей політичного процесу для більш чіткого пізнання кола політичної невизначеності сучасної України.

Ключові слова: демократія, демократичні практики, соціальний капітал, влада, модернізація.

Summary

Kunyt'skyi M. P. Democratic practices in Western and Eastern politics: a comparative analysis. – Article.

Today, Ukrainian democratic models and traditions are influenced by historical, national, economic, social, cultural features and international factors. Norms of reciprocity, trust and social networks stimulate the formation of voluntary associations of citizens that meet the following conditions: periodic personal communication, joint efforts are the basis of democratic practices in modern Europe. In order to preserve and develop the democratic model of development in Europe, a transition from widespread democratic thinking to future-oriented thinking is necessary. The idea of democracy in the East presupposes the presence of strong power in the face of the president, and procedures that are democratic in form are usually a cover for autocratic rule. The main markers of the civilizational specificity of the Ukrainian political process are related to the peculiarities of forms of power, models of political management, and political culture. In modern Ukraine, an elitist model of democracy has developed, which is characterized by: voluntary transfer to the elite of the right to manage the political process; irrational incompetence, instability of the population's political preferences, which limits its political participation only to elections; creation of political and other institutions in accordance with the goals determined by the political elite; idealization of power, in conditions of relatively high political infantilism of the population, which leads to the strengthening of authoritarian tendencies in the management of society. Therefore, the article, based on a comparative analysis of the democratic practices of Western and Eastern politicians, proves that social capital as the basis of social relations determines modern political practices in Western and Eastern politics. And there is also a well-founded need to study the civilizational features of the political process for a clearer understanding of the circle of political uncertainty in modern Ukraine.

Key words: democracy, democratic practices, social capital, power, modernization.

А. О. Рубан
orcid.org/0000-0002-8997-9619
кандидат філософських наук,
доцент кафедри політології
Університету Григорія Сковороди в Переяславі

КОНСОЛІДАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ВАГОМИЙ ЧИННИК ЗМІЦНЕННЯ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Постановка проблеми. Актуальність дослідження обумовлена тим, що процеси глобалізації та інформатизації у сучасному світі призвели не лише до розмивання соціальної та культурної ідентичності європейського народу, а й до розмивання ідентичності людей усього світу. Конфлікти в цій сфері дедалі частіше стають чинниками, що роз'єднують суспільства. Україна є однією з країн, яка зазнала негативних наслідків через розмивання свого суспільства різними культурами. І чим більше таких розмитостей, тим гірші наслідки, які розділяють суспільство.

Але ніщо так не об'єднує країну, як зовнішня агресія та загрози національній незалежності та територіальній цілісності. Окрім національного самовизначення та народних ідеалів (мрій), сама війна (як і будь-яке лихо) є надзвичайно потужним консолідуючим фактором. Безпрецедентна громадська активність, перш за все, стала одним із фундаментальних елементів системи соціальної стабільності країни проти її ворогів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми, пов'язані з процесами консолідації суспільства досліджували такі зарубіжні вчені як: О'Доннелл Гільермо (О'Доннелл Гільермо, 1986), Шміттер Філіп (Шміттер Філіп, 1995), А. Шедлер (А. Шедлер, 1998), Лінц Дж., Степан А. (Лінц Дж., Степан А., 1996) та ін.

Дослідженню феномену соціальної консолідації, яка здатна інтегрувати суспільство в єдиний цілісний соціальний організм, який впливає на цивілізаційний вибір в Україні значну увагу приділяли такі науковці як: Бондаренко М., Бабенко С., Боровський О. (Бондаренко, Бабенко, Боровський, 2017), Луцишин Г. (Луцишин, 2015), Майборода О. (Майборода, 2017), Овчаров А. (Овчаров, 2014), Поліщук Ю. (Поліщук, 2017, 2018), Постельжук О., Невинна Г., Валюх Л. (Постельжук, Невинна, Валюх, 2021), Руденко Ю. (Руденко, 2020), Сергієнко Т., Куріс Ю. (Сергієнко, Куріс, 2022), Суший О. (Суший, 2018), Хамітов Н. (Хамітов, 2017) та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження проблеми консолідації українського суспільства – це не лише данина політичній теорії, що допомагає визначити причини російської агресії, а й болючі роздуми про майбутнє України. Сучасна російсько-українська війна в досить короткий термін спричинила зміну свідомості громадян, та, як наслідок, призвела до значної консолідації українського суспільства.

Мета дослідження – дослідити як процеси суспільної консолідації суспільства впливають на побудову сталої політичної нації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процеси національної консолідації (згуртування) та розмежування завжди супроводжували і супроводжують розвиток сучасних націй (Суший, 2018).

В останні роки в країнах ЄС та деяких інших країнах поняття «консолідації суспільства» увійшло до процесуальних документів, а згодом набуло практичного звучання. Нині положення концепції соціальної згуртованості, розробленої в 1990-х рр., розглядається багатьма європейськими країнами як практичний посібник для формулювання основних принципів і засад національної соціальної політики.

Основоположними документами ЄС, які розкривають зміст ключових демократичних цінностей та практику їх поширення є такі як: Європейська конвенція з прав людини, Хартія Європейського Союзу про основоположні права (2021) та інші.

У найзагальнішому розумінні розрізняють об'єктивні та суб'єктивні, зовнішні та внутрішні чинники, що впливають на загальний процес об'єднання та його окремі складові. До об'єктивних належать історико-політична та соціально-економічна структура конкретного суспільства, актуальні проблеми розвитку, стан масової свідомості тощо. До суб'єктивних належать соціокультурні та психологічні особливості суспільної свідомості, суспільні настрої, події та процеси, що відбуваються в основних сферах суспільного життя.

Як зазначає А. Овчаров, «зовнішні і внутрішні чинники пов'язані з вектором впливу (зовнішнього або внутрішнього) на консолідаційні процеси. До внутрішніх чинників консолідації-деконсолідації належать такі чинники, як: релігійні (багатоконфесійність), культурні (мова, традиції, менталітет), соціальні (економічне та майнове розшарування), політичні (багатопартійність та протистояння влади і опозиції), соціально-психологічні (структурування населення за домінуючими типами соціальних переживань – довіри, надії, тривоги, страху тощо). До зовнішніх чинників консолідації-деконсолідації належать: вплив зовнішніх суб'єктів – держав та міжнародних організацій, світові глобалізаційні процеси, зовнішні виклики та загрози, тяжіння до високих європейських соціальних стандартів життя, амбівалентність влади щодо вибору пріоритетного зовнішньополітичного вектора (Овчаров, 2014)».

Як зауважують, О. Постельчук, Г. Невинна, Л. Валюх, «національна консолідація є станом суспільства, який виникає, відтворюється і зберігається не стихійно, а в результаті дії певних чинників, серед яких все більшу роль відіграють свідомі і організовані зусилля політичних гравців, і передусім – політичних еліт (Постельчук, Невинна, Валюх, 2021, с. 76)».

Європейська соціальна модель вважається важливою частиною процесу європейської інтеграції як в договорах ЄС, так і в деклараціях Європейської Ради. Якщо європейська соціальна модель відрізняється від соціальних систем решти промислово розвинутих країн світу головним чином тим, що соціальна згуртованість визначена як пріоритетна мета, тоді політика ЄС повинна відповідним чином вимірюватися ступенем, до якого ця згуртованість зміцнюється або послаблюється (Європейська соціальна модель, 2006). Соціальну згуртованість можна визначити як ступінь соціальної консолідації в межах географічно визначених геополітичних спільнот.

Бондаренко М. Бабенко С., Боровський О. зазначають, що «соціальна згуртованість є характеристикою колективу, що проживає у структурі, а не окремих його членів. Згуртоване суспільство може характеризуватися надійними соціальними відносинами, позитивною емоційною пов'язаністю своїх членів зі спільнотою / державою й вираженим акцентом на загальне благо. Кожна з цих трьох сфер розгортається у трьох вимірах (доменах), які можуть бути виміряні окремо. Домен соціальних відносин включає соціальні мережі, рівень віри в інших і ступінь прийняття відмінності. Домен «пов'язаності» містить силу ідентифікації себе з державою / спільнотою, рівень довіри до інститутів і відчуття справедливості. Третій домен, «фокус на загальне благо», охоплює рівень солідарності, ступінь визнання соціальних правил і ступінь громадської залученості (Бондаренко, Бабенко, Боровський, 2017)».

У сучасному глобалізованому світі успіх кожної країни значною мірою залежить від єдності народу. Чим більш згуртованою є країна, тим менше буде конфліктів у суспільстві і тим більше вона буде впевненіше почуватися на міжнародній арені, державні інституції повноцінно виконуватимуть свої функції та забезпечуватимуть фундаментальні права та свободи громадян (Поліщук, 2017, с. 120).

Російські агресори хочуть одного – знищення українського духу спротиву, ганебного примирення з окупантами під приводом втоми від тяжкої війни та явного розчарування результатами Революції Гідності – відмови від інтеграційного механізму для розвитку європейської України.

Україна є одним із найважливіших гравців у протидії глобальній агресії Росії проти демократичного світу. Подальші демократичні зміни та заходи, спрямовані на боротьбу з корупцією, є стратегічним шляхом суспільно-політичної трансформації України на засадах євроатлантичної цивілізації.

Майборода О. зазначив, що важливою рисою сьогодення є глобальність світу. Такий феномен, як еміграція з України, яка відбувається в ситуації російсько-української війни, – це, по

суті, вирок суспільно-політичній системі, яка нездатна консолідувати українське суспільство (Майборода, 2017).

Війна, особливо коли вона справедлива та захисна, часто об'єднує суспільства, дозволяє забути про соціальні та політичні конфлікти всередині нього, створює відчуття єдності в оцінці причин війни та відповідальності за її початок.

Національна консолідація суспільства тісно пов'язана з розвитком громадянської спільноти та її інститутів. У розвинених країнах впливові громадські організації відіграють важливу роль у процесі консолідації суспільства, формуванні національної свідомості та національної культури.

Громадянське суспільство є одним із ключових чинників політичного розвитку та державотворення, особливо коли йдеться про формування громадянина з національною свідомістю та політичною національною культурою.

Луцишин Г. вказує на те, «що консолідуватися можуть члени суспільства з різною етнічною, конфесійною належністю, нерівним соціальним і культурним станом, а сам процес консолідації виникає між групами однодумців, навколо національних цінностей та ідей, політичних й етнічних громадських лідерів чи проти них (Луцишин, 2015)».

Важливо, щоб у процесі державотворення в сучасному українському суспільстві були створені умови для формування інститутів громадянського суспільства, здатних захищати територіальну єдність держави та сприяти сталому розвитку. Соціальна консолідація сприяє поширенню ідей, створює умови для зміцнення національного суверенітету та незалежного статусу, як фактора систематизації законодавства та систем управління, сприяє вдосконаленню зв'язку в організаційних формах і системах відносин «суспільство-нація-держави» тощо.

Особливо активно в цьому процесі проявляються політичний, демократичний і національний типи соціальної інтеграції. Практика сучасної України показує, що вони сприяють свідомому вибору європейських стандартів прав людини, розподілу влади та демократизації її основних інститутів, визнаючи провідну роль Заходу у формуванні ліберально-демократичних цінностей, як загальнолюдських, так і загальноцивілізаційних (Поліщук, 2017, с. 131).

Консолідація суспільства неможлива без спільних цілей та інтересів, єдності дій. Таким чином, соціальна єдність країни являє собою єдність всіх громадян, засновану на загальному відчутті зрілості.

Тому шлях соціальної консолідації лежить через налагодження партнерських відносин між основними суспільними групами, соціальну підтримку населення владою, зміцнення середнього класу, а отже, координацію соціальної сфери суспільства, соціальну консолідацію, яка сама по собі являє зацікавлену участь громадян в інтересах міста, регіону, країни як цілісного організму.

Як зазначає Ю. Поліщук, соціальна згуртованість (консолідація), як соціально-економічна категорія, певний час мала суто наукове значення. В останні роки в країнах ЄС та деяких інших країнах це поняття спочатку увійшло до процесуальних документів, концепцій, а згодом набуло практичного звучання. Наразі положення концепції соціальної згуртованості, сформульованої Європейським Союзом у 1990-х роках, міцно увійшли в практичну площину (Поліщук, 2018, с. 87). Також він зауважує те, що політична консолідація можлива в Україні лише за умови створення єдиного простору людської взаємодії для усіх сегментів суспільства (Поліщук, 2018, с. 78).

Національна консолідація – це стан суспільства, що не може виникнути спонтанно, а є результатом дії певних факторів, серед них все більшу роль відіграють свідомі та організовані зусилля політичних акторів, особливо політичних еліт. Місцева громада та люди можуть інтегруватися заради певних цілей, але найбільш типовим і розвинутим випадком політичної інтеграції є рівень національної держави, і класичним засобом цієї інтеграції є звернення до національної ідентичності.

Руденко Ю. зауважує, «лише демократична консолідація залучає до досягнення національної консолідації максимальну кількість членів суспільства на засадах добровільної і творчої участі, конкурентності, раціоналізму і критичного мислення (Руденко, 2020)».

Національна консолідація на основі добровільної та творчої участі, конкуренції, раціоналізму та критичного мислення може бути досягнута лише за умови залучення до демо-

кратичної консолідації найбільшої кількості членів суспільства. Втіленням цих принципів є деліберативна демократія, яка забезпечує широке обговорення цілей, засобів і результатів національної єдності, тобто включає вільний і відкритий політичний дискурс у процесі досягнення національної єдності.

Національна єдність відображається у внутрішній єдності країни та її народу на основі спільних національних інтересів, цінностей та історії. Для консолідації держави достатньо чіткого відчуття приналежності до політичної спільноти та відповідальності за її долю, яка, у свою чергу, має ґрунтуватися на принципах соціальної справедливості, рівності перед законом, захисту прав і свобод людини.

З 5 по 12 серпня 2022 року Фондом Ілька Кучеріва «Демократичні ініціативи» та Соціологічною службою Центру Разумкова за фінансування Бременського університету та Міжнародного фонду «Відродження» було проведено соціологічне дослідження. Його результати демонструють, що незважаючи на випробування війною та зусилля російської пропаганди, в українців зростає довіра до держави та суспільних інституцій. Станом на серпень 2022 року баланс довіри українців до всіх державних та соціальних інституцій, які беруть участь в опитуванні, покращився порівняно з результатами опитування Фонду «Демократичні ініціативи», отриманого у серпні 2021 року. Винятком є низька довіра до політичних партій. Зростання суспільної довіри свідчить про високий рівень соціальної згуртованості громадян.

Найбільше, за рік, баланс довіри зріс до Президента України (+92%). Більш ніж на 50% зріс баланс довіри до ключових державних органів, які зараз займаються захистом держави: МВС (+65%), Національної гвардії (+64%), РНБО (+56%), Національної поліції (+54%), ДБР (+53%), Прикордонної служби (+53%), добровольчих загонів (+52%) та ДСНС (+50%). Станом на серпень 2022 року, найбільший позитивний баланс довіри мають: ЗСУ (91%), ДСНС (82%), Національна гвардія (81%), волонтерські організації (77%), Прикордонна служба (74%), добровольчі загони (73%) та Президент України (71%). Найменше ж довіряють українці політичним партіям (-55%), судовій системі (-46%), чиновникам (-46%), комерційним банкам (-37%) та Верховній Раді (-19%) (Довіра до держави, 2022).

Високі показники фіксуються і стосовно ототожнення людини себе як громадянина України. Так, 72% опитаних ідентифікують себе як громадяни України, 12% – як мешканці села, району чи міста, де проживають, а 6% – жителями регіону, що відноситься до місця їхньої постійної дислокації. Віра в перемогу у війні – є тим, що об'єднує українське суспільство. Так вважають 72,5% опитаних. Ще 48% згадують віру у краще майбутнє, а 36% – патріотичні почуття (Довіра до держави, 2022).

Гуманістичний і духовний розвиток людини видається метою і сенсом будь-якого згуртування. Людянимірність консолідації в країні та її розумна відкритість до консолідаційних проєктів в інших країнах є важливими критеріями для вимірювання продуктивності інтеграції як суспільного процесу в Україні та за її межами.

Як зазначає Н. Хамітов «консолідація означає щось більше, ніж інтеграція. Це не просто економічні зв'язки, кооперація, що потребують компромісів, а й ціннісне, гуманітарне єднання, яке неможливе без консенсусу. Набуття консенсусу потребує взаємодії під впливом не волі до влади, а волі до пізнання та творчості, волі до свободи і розуміння Іншого. Маємо єднання, зумовлене розумом, який обмежує волю до влади і жагу збагачення, захищаючи й розвиваючи людяне в людині (Хамітов, 2017)».

Війна загострює проблему консолідації української нації як гаранта національної безпеки. Російська Федерація сподівалася розколоти територіальну цілісність України, але українська нація об'єдналася (Сергієнко, Куріс, 2022).

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Зростання патріотизму об'єднує громадян України, це свідчить про становлення української політичної нації та знаменує формування нових настроїв що можуть і мають бути основою для нового самоусвідомлення, консолідації, мобілізації та самоорганізації тощо.

Вимір безпеки має вирішальне значення, тому що вона відіграє ключову роль у підтримці країни та її політичної еліти. Загалом питання національної безпеки країни полягає у консолідації суспільства навколо демократичних передумов. Демократія можлива лише за умов

об'єднання громадянського суспільства та національної еліти в ньому, їх спільне бажання економічного процвітання та конструювання соціальної, правової та політичної свободи. Розвиток будь-якої країни залежить від ступеня національної єдності суспільства. Україна досягла найбільшої національної єдності у своїй історії, вона об'єднує світ. Те, як українці захищають свою державу та свободу, надихає сотні інших народів.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі можуть бути направлені на подальше осмислення та дослідження факторів консолідації української нації через згуртування в боротьбі за загальні цілі, спільні національні інтереси, цінності тощо.

Література

Бондаренко М. Бабенко С., Боровський О. Соціальна згуртованість в Україні (досвід аплікації методики Bertelsmann stiftung до даних європейського соціального дослідження). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*, 2017. С. 58-65.

Довіра до держави, як зберегти національну єдність заради перемоги. URL. <https://dif.org.ua/>

Європейська конвенція з прав людини. URL https://www.echr.coe.int/documents/convention_ukr.pdf

Європейська соціальна модель і соціальна згуртованість: яку роль відіграє ЄС? / Фонд ім. Фрідріха Еберта, Регіональне представництво в Україні та Білорусі. Лотар Вітте. Київ: Заповіт, 2006. 44 с.

Луцишин Г. Вплив інститутів громадянського суспільства на процес національної консолідації в сучасній Україні. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2015. Вип. 4 (78). С. 22-32.

Майборода О. Консолідація українського суспільства в умовах російської агресії: проблема пошуку оптимальних політичних рішень. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2017. Вип. 5-6 (91- 92). С. 138 – 157.

Овчаров А. Соціально-психологічні чинники суспільної консолідації. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2014. Вип. 34. С. 247-257.

Поліщук Ю. Суспільна консолідація як важливий фактор цивілізаційного вибору України. *Наукові записки*. Вип.2 (94). 2017. С. 120-133.

Поліщук Ю. Види суспільної консолідації у підходах вітчизняних дослідників. ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. URL. polischuk_vydy.pdf

Постельжук О., Невинна Г., Валюх Л. Специфіка демократичної консолідації в Україні: безпековий вимір. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 6. С. 73-78.

Руденко Ю. Консолідаційна модель національної ідентичності: від теорії суверенітету до теорії політичної модернізації: монографія. Київ: «Видавництво Людмила», 2020. 364 с.

Сергієнко Т., Куріс Ю. Консолідація українського суспільства в умовах військової агресії російської федерації проти України. *Humanities Studies*. 2022. Випуск 11 (88). С. 79-86.

Суший О. Консолідаційно-деконсолідаційна поліризмія українського націєтворення. *Психологічні науки*, 2018. Вип. 1(11). С. 209-237. URL. [S.O.V._N-consolidation.pdf](https://doi.org/10.1515/ps-2018-0011)

Хамітов Н. Творення людяності як головна мета суспільної консолідація в Україні. XIV Всеукраїнська науково-практична конференція «Людяність творчості як творчість людяності» (25 травня 2017 року, м. Київ). Київ : ТОВ НВП «Інтерсервіс», 2017. С. 235-238. URL. <https://ela.kpi.ua/bitstream/>

Хартія Європейського Союзу про основоположні права URL. <https://ccl.org.ua/posts/2021/11/hartiya-osnovnyh-prav-yevropejskogo-soyuzu/>

Linz J., Stepan A. Problems of Democratic Transitions and Consolidation Southern Europe, South America and Post-Communist Europe. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996. 504 p.

O'Donnell Guillermo, Schmitter Philippe Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions About Uncertain Democracies – Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1986.

Schedler A. What is Democratic Consolidation? // Journal of Democracy. 1998. Vol. 9. 2 (April). P. 91-107.

Schmitter P. The Consolidation of Political Democracies: Processes, Rhythms, Sequences and Types // Transition to Democracy. Dartmouth: Aldershot-Brookfield, 1995. P. 535-568.

References

Bondarenko M. (2017). Babenko S., Borovskiy O. Sotsialna zghurtovanist v Ukraini (dosvid aplikatsii metodyky Bertelsmann stiftung do danykh yevropeiskoho sotsialnoho doslidzhennia) [Social cohesion in Ukraine (experience of applying the Bertelsmann stiftung methodology to European social research data)]. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka, 2017. S. 58-65. [in Ukrainian]

Dovira do derzhavy, yak zberehty natsionalnu yednist zarady peremohy [Trust in the state, how to preserve national unity for the sake of victory]. URL. <https://dif.org.ua/> [in Ukrainian]

- Yevropeiska konventsiiia z prav liudyny [European Convention on Human Rights]. URL https://www.echr.coe.int/documents/convention_ukr.pdf [in Ukrainian]
- Yevropeiska sotsialna model i sotsialna zghurtovanist: yaku rol vidihraie YeS? (2006) [The European social model and social cohesion: what role does the EU play?]. Fond im. Fridrikha Eberta, Rehionalne predstavnytstvo v Ukraini ta Bilorusi. Lotar Vitte. Kyiv: Zapovit, 2006. 44 s. [in Ukrainian]
- Lutsyshyn H. (2015). Vplyv instytutiv hromadianskoho suspilstva na protses natsionalnoi konsolidatsii v suchasni Ukraini [The influence of civil society institutions on the process of national consolidation in modern Ukraine]. Naukovi zapysky IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. 2015. Vyp. 4 (78). S. 22-32. [in Ukrainian]
- Maiboroda O. (2017). Konsolidatsiia ukrainskoho suspilstva v umovakh rosiiskoi ahresii: problema poshuku optymalnykh politychnykh rishen [Consolidation of Ukrainian society in the conditions of Russian aggression: the problem of finding optimal political solutions.]. Naukovi zapysky IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. 2017. Vyp. 5-6 (91- 92). S. 138-157. [in Ukrainian]
- Ovcharov A. (2014). Sotsialno-psykholohichni chynnyky suspilnoi konsolidatsii [Socio-psychological factors of social consolidation]. Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. 2014. Vyp. 34. S. 247-257. [in Ukrainian]
- Polishchuk Yu. (2017). Suspilna konsolidatsiia yak vazhlyvyi faktor tsyvilizatsiinoho vyboru Ukrainy [Social consolidation as an important factor in the civilizational choice of Ukraine]. Naukovi zapysky. Vyp.2 (94). 2017. S. 120-133. [in Ukrainian]
- Polishchuk Yu. (2018). Vydy suspilnoi konsolidatsii u pidkhodakh vitchyznianskykh doslidnykiv [Types of social consolidation in the approaches of domestic researchers]. IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. URL. [polishchuk_vydy.pdf](#) [in Ukrainian]
- Postelzhuk O., Nevynna H., Valiukh L. (2021). Spetsyfika demokratychnoi konsolidatsii v Ukraini: bezpekovi vymir [Specifics of democratic consolidation in Ukraine: security dimension]. Investytsii: praktyka ta dosvid. 2021. № 6. S. 73-78. [in Ukrainian]
- Rudenko Yu. (2020). Konsolidatsiina model natsionalnoi identychnosti: vid teorii suverenitetu do teorii politychnoi modernizatsii [Consolidation model of national identity: from the theory of sovereignty to the theory of political modernization]: monohrafiia. Kyiv: «Vydavnytstvo Liudmyla», 2020. 364 s. [in Ukrainian]
- Serhiienko T., Kuris Yu. (2022). Konsolidatsiia ukrainskoho suspilstva v umovakh viiskovoi ahresii rosiiskoi federatsii proty Ukrainy [Consolidation of Ukrainian society in the conditions of military aggression of the Russian Federation against Ukraine]. Humanities Studies. 2022. Vypusk 11 (88). S. 79-86. [in Ukrainian]
- Sushyi O. (2018). Konsolidatsiino-dekonsolidatsiina polirytmii ukrainskoho natsiietvorennia [Consolidation-deconsolidation polyrhythm of Ukrainian nation-building]. Psykholohichni nauky, 2018. Vyp. 1(11). S. 209-237. URL. [S.O.V._N-consolidation.pdf](#) [in Ukrainian]
- Khamitov N. (2017). Tvorennia liudianosti yak holovna meta suspilnoi konsolidatsiia v Ukraini [Creation of humanity as the main goal of social consolidation in Ukraine]. KhIV Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia «Liudianist tvorchosti yak tvorchist liudianosti» (25 travnia 2017 roku, m. Kyiv). Kyiv : TOV NVP «Interservis», 2017. S. 235-238. URL. <https://ela.kpi.ua/bitstream/> [in Ukrainian]
- Khartiia Yevropeiskoho Soiuzu pro osnovopolozhni prava [Charter of the European Union on fundamental rights]. URL. <https://ccl.org.ua/posts/2021/11/hartiya-osnovnyh-prav-yevropejskogo-soyuzu/> [in Ukrainian]
- Linz J., Stepan A. Problems of Democratic Transitions and Consolidation Southern Europe, South America and Post-Communist Europe. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996. 504 p. [in English]
- O'Donnell Guillermo, Schmitter Philippe Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions About Uncertain Democracies – Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1986. [in English]
- Schedler A. What is Democratic Consolidation? // Journal of Democracy. 1998. Vol. 9. 2 (April). P. 91-107. [in English]
- Schmitter P. The Consolidation of Political Democracies: Processes, Rhythms, Sequences and Types // Transition to Democracy. Dartmouth: Aldershot-Brookfield, 1995. P. 535-568. [in English]

Анотація

Рубан А. О. Консолідація українського суспільства як вагомий чинник зміцнення державного суверенітету в умовах російсько-української війни. – Стаття.

У статті розглядається і обґрунтовується те, що національна консолідація є станом суспільства, який виникає, відтворюється і зберігається не стихійно, а в результаті дії певних чинників, серед яких все більшу роль відіграють свідомі і організовані зусилля політичних гравців, і передусім – політичних еліт. Стверджується, що стан війни актуалізує як конфронтаційні так і консолідаційні процеси.

Звертається увага на те, що у сучасному глобалізованому світі успіх кожної країни значною мірою залежить від єдності народу. Чим більш згуртованою є країна, тим менше буде конфліктів у суспільстві і тим більше вона буде впевненіше почуватися на міжнародній арені, державні інституції повноцінно виконуватимуть свої функції та забезпечуватимуть фундаментальні права та свободи громадян.

Зауважується, що консолідоване суспільство неможливе без спільних цілей, спільних інтересів, єдності дій, тобто соціальна єдність країни являє собою єдність громадян країни, засновану на загальному відчутті зрілості.

Наголошується на тому, що національна єдність відображається у внутрішній єдності країни та її народу на основі спільних національних інтересів, цінностей та історії. Для консолідації держави достатньо чіткого відчуття приналежності до політичної спільноти та відповідальності за її долю, яка, у свою чергу, має ґрунтуватися на принципах соціальної справедливості, рівності перед законом, захисту прав і свобод людини.

Зростання патріотизму консолідує громадян України, це свідчить про становлення української політичної нації та знаменує формування нових настроїв що можуть і мають бути основою для нового самоусвідомлення, консолідації, мобілізації та самоорганізації. Незважаючи на випробування війною та зусилля російської пропаганди, в українців зростає довіра до держави та суспільних інституцій.

Ключові слова: консолідація суспільства, об'єднавчий процес, соціальна згуртованість, соціальна інтеграція, національна безпека.

Summary

Ruban A. O. Consolidation of Ukrainian society as a significant factor in strengthening state sovereignty in conditions of the Russo-Ukrainian war. – Article.

The article explores and substantiates the idea that national consolidation is a state of the society which arises, is reproduced and continues not spontaneously, but as a result of certain factors; among such factors, the increasing role belongs to informed and organized efforts of political players, and primarily, those of political elites. It is argued that the state of war actualizes processes of both confrontation and consolidation.

Attention is drawn to the fact that in the modern globalized world, success of every country depends largely on its people's unity. The more consolidated the country is, the less conflicts its society will have, and the more confident will be its standing on the international stage; state institutions will perform their functions to the fullest extent and ensure fundamental rights and freedoms of the citizens.

It is noted that consolidated society is impossible without common goals, common interests, and unity of actions; that is, social unity of a country is the unity of all its citizens based on their overall feeling of maturity.

It is emphasized that national unity is reflected in the inner unity of the country and its people based on common national interests, values and history. For consolidation of the state, it is sufficient to have a clear feeling of belonging to a political community and of responsibility for its destiny, which in its turn should be based on the principles of social justice, equality before law, and protection of human rights and freedoms.

Increasing patriotism consolidates citizens of Ukraine; it indicates the formation of Ukrainian political nation and heralds emergence of new sentiments that can be and should be the foundation for new self-awareness, consolidation, mobilization and self-organization. Despite the hard test of the war and efforts of the Russian propaganda, the trust of Ukrainians to their state and public institutions has increased.

Key words: consolidation of society, unification process, social cohesion, social integration, national security.

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32782/app.v71.2023.7>

С. В. Степаненко

orcid.org/0000-0002-9801-1394

доктор наук з державного управління,
професор кафедри адміністративного та фінансового права
Національного університету «Одеська юридична академія»

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ МИТНОГО КОНТРОЛЮ ТА ПЕРЕМІЩЕННЯ ТОВАРІВ ЧЕРЕЗ МИТНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ

Постановка проблеми. На сучасному етапі економічного розвитку України важливу роль відіграє сфера митного контролю, а саме система ефективного управління ризиками та посилення зовнішньоекономічної безпеки країни. Це створить сприятливі умови для переміщення товарів через державний кордон шляхом спрощення, пришвидшення та удосконалення митних процедур.

Пріоритетним є насамперед дослідження теоретичних та прикладних аспектів управління ризиками в митній справі. Існує абсолютна потреба в уніфікації вітчизняної законодавчої бази у сфері митниці, що стосується митних стандартів на міжнародному рівні; формуванням останніх тенденцій, що призводять до перегляду підходів до забезпечення ефективності митного контролю; актуалізацією питань формування ефективної системи управління ризиками в контексті митного контролю (Управління ризиками в митній справі, 2018, с. 185).

Необхідно систематизувати світовий досвід з приводу керування ризиками на митниці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою дослідження стали праці науковців у галузі митної справи, які широко розглядаються в спеціальній фаховій літературі, зокрема в працях Є.М. Бережного, І.Г. Бережнюка, Л.М. Івашової, А.В. Мазура, В.П. Науменка, Ю.П. Соловкова, П.В. Пашка, В.В. Ченцова та інших учених і практиків митної системи.

Для вирішення всіх наявних натеper проблем, пов'язаних з удосконаленням діяльності митних органів у сфері боротьби з контрабандою, потрібен комплексний підхід.

Мета статті полягає в аналізі нормативно-правових актів щодо удосконалення діяльності митних органів у галузі проведення митного контролю, що можливе з урахуванням розвитку подальшого міжнародного співробітництва, розвитку інформаційних технологій та активної міжвідомчої взаємодії із суміжними правоохоронними службами.

Виклад основного матеріалу. Митний контроль – це комплекс заходів, які вживаються митними органами у межах їх повноважень, головною метою яких є забезпечення дотримання чинного митного законодавства (Митний кодекс України, Стаття 4, пункт 24).

Абсолютно всі товари та транспортні засоби, що перевозяться через митний кордон України, обов'язково підлягають митному контролю.

Основна мета митного контролю, як зазначено в Митній енциклопедії, полягає в перевірці проведення митних операцій і дій відповідно до митного законодавства; дотримання фізичними та юридичними особами, які займаються митною діяльністю, встановлених митних правил і процедур, а саме порядку переміщення товарів та будь-яких предметів через митний кордон України (Баран Р.Б., 2013, с. 68).

Система комплексного контролю над товарами та транспортними засобами, що перевозяться через митний кордон, складається з послідовних заходів контролю, заснованих на широкому використанні методів аналізу ризиків як на етапах отримання даних про наміри здійснювати зовнішню торгівлю, так і протягом митного оформлення товарів та після випуску товарів у вільний обіг.

Такі базові елементи являють собою безперервний процес, спрямований на забезпечення захисту перш за все економічних інтересів держави, усунення порушень митного і податкового законодавства.

Зазначимо, що застосування заходів вибіркового контролю здійснюється відповідно до основних принципів Кіотської угоди – спрощення митних процедур та скорочення часу митного оформлення. При цьому митні органи співпрацюють з іншими контролюючими органами, членами господарських профспілок, акредитованими господарськими працівниками, професійними асоціаціями (Годованець О., Вєдашенко Н., 2014).

Зони митного контролю України можуть створюватися в пунктах пропуску через державний кордон, а також на території морських і річкових портів, аеропортів, вокзалів, на території підприємств, вільних митних зон, митних складів та ін. місць. Порядок створення таких регіонів передбачено ПФУ (Митна енциклопедія, 2019, с. 418).

З точки зору бізнесу, найважливішими напрямками реформування митниці є автоматизація митних процедур та електронний обмін даними. У сучасну цифрову епоху митниці майже всіх країн світу впроваджують проекти, спрямовані на автоматизацію адміністративних процесів та впровадження електронного документообігу.

Процес автоматизації митних процедур та застосування сучасних інформаційних технологій на митниці дають змогу значно прискорити виготовлення товарів, спростити контроль під час митного оформлення, зменшити роль «людського фактору» та зменшити шанси корупції.

Процеси, пов'язані з автоматизацією та електронним декларуванням, які здійснюються на митниці України:

- автоматизована обробка митних декларацій;
- Електронні перевірки шляхом аналізу виписок з систем бухгалтерського обліку компанії.
- отримання дозволів (наприклад, на переробку товарів) в електронному вигляді;
- внесення змін до митних декларацій шляхом електронного декларування;
- автоматичне визначення кількості та обсягу митних процедур за результатами аналізу ризиків;
- Автоматичне проходження митного оформлення та випуск товарів.

«Електронна митниця» – це не просто утворення кількох країн. Це майбутнє митної спільноти в світі.

Для вдосконалення митниці необхідно створити нові електронні інформаційні системи та моделі діяльності у сфері електронної комерції на місцях, наприклад, міжнародної електронної комерції, які будуть функціонально сумісні з аналогічними системами різних країн.

Для здійснення електронного декларування необхідно використовувати електронні митні декларації, засвідчені електронним цифровим підписом, та інші електронні документи або їх окремі реквізити у випадках, передбачених законом (Митна енциклопедія, 2019, с. 185).

Електронна митниця – це цілісна, багатофункціональна система, яка органічно поєднує: – інформаційно-комунікаційні технології різних країн світу та комплекс механізмів їх застосування; – об'єднання існуючих інформаційних систем експортно-імпортного та транзитного контролю в єдину автоматизовану систему, що забезпечує обмін електронною інформацією між усіма органами та суб'єктами експортно-імпортних операцій; – системи технологічного забезпечення безперервного потоку, накопичення та обробки електронної інформації між митними адміністраціями держав, національними державними органами та суб'єктами міжнародної електронної комерції (Вакульчик О. М., 2018, с. 177).

Згідно з попередніми повідомленнями, митне оформлення товарів уже було виконано трохи раніше, ніж вони дістануться кордону в Україні. Автоматизація митниці також є важливим аспектом реформування митниці.

Незважаючи на великі успіхи електронної реклами, вона все ще не досконала. Багато митних процесів все ще покладаються на паперові документи, які не відповідають сучасним технічним досягненням і найкращим світовим практикам.

Технологія центрального планування дає можливість отримати декілька переваг одночасно:

1. Зменшення фізичного контакту між бізнесменами та державними органами зменшує ризик корупції;
2. Автоматизуйте дизайн і спростіть бізнес-рекламу.

3. Формування більш широкого погляду на діяльність організації з точки зору контролюючої сторони.

За даними Всесвітньої митної організації в європейському регіоні загальна частка електронних митних декларацій перевищує 90%. У країнах ЄС митне оформлення займає менше 5 хвилин у 63% випадків і перевищує 1 годину в 9% випадків (може тривати до 48 годин). Цих результатів неможливо досягти без значного прогресу в автоматизації митної справи та управлінні ризиками (Прес-служба Державної податкової служби України).

Наприклад: запровадження Інституту сертифікованих економічних операторів (УЕО) тісно пов'язане зі створенням цілісної системи митного аудиту та безпаперового обігу.

Тому зміни мають бути комплексними. Тільки в цьому випадку кінцевий результат ремонту зможе гармонізувати всі складові. Плануючи і розробляючи проект реформи, необхідно чітко вказати, до якого кінцевого результату призведе процес перетворення.

Висновки та перспективи подальший розвідок у зазначеному напрямі. Безумовно, митний контроль займає важливе місце у системі державного фінансового контролю, адже саме через систему контрольних-перевірних заходів у межах митного контролю держава має забезпечувати економічну й фінансову безпеку, захищати власні національні інтереси.

Гострою проблемою є недосконалість митного законодавства і відсутність у ньому нормативно-правових актів, що зачіпають окремі аспекти проведення митного контролю після випуску товарів. Єдине розв'язання цієї проблеми бачиться в прийнятті нових нормативно-правових актів.

Серед найважливіших складових проведення митної реформи є впровадження антикорупційних методів та розробка зручних для користувачів послуг.

Крім того, пріоритетними наступні напрямки реформування митної справи:

1. Автоматизація митних процедур і розвиток концепції «електронної митниці»;
2. Удосконалення митних формальностей та системи управління ризиками;
3. Забезпечення доступності інформації з митних питань;
4. Реформування порядку сплати митних платежів.

В рамках обраних орієнтирів розвитку митних органів в практиці митного адміністрування почало активно освоюватися виконання можливостей митних режимів, розвивалися його перспективні напрямки (електронне декларування). Способи вирішення ряду завдань адміністративної реформи в галузі митної справи акумулювала концепція «сервісної митниці» (Прокіпчук Л.І., 2016, с. 117-118).

У числі нових технологій митного адміністрування впроваджувалися:

- єдина міжвідомча автоматизована система збору, зберігання і обробки інформації;
- система попереднього інформування митних органів;
- митний контроль після випуску товарів і (або) транспортних засобів;
- робота митних органів за принципом «єдиного вікна»;
- митне оформлення та митний контроль товарів в місцях, наближених до кордонів (Квеляшвілі І.М., 2016, с. 185).

Напрями удосконалення митного адміністрування сформували основу для забезпечення інтересів держави в митній сфері, протидії загрозам економічної безпеки і створення сприятливих умов для зовнішньої торгівлі на довгострокову перспективу. Фактичне завершення її основних заходів створює основу для подальшого системного розвитку митної служби.

У зв'язку з цим все більше офіційне визнання отримує система довготривалих цільових установок, що визначають сталий поетапний розвиток митних органів.

Стратегічна мета розвитку Митної служби України – розвиток до рівня, достатнього для надійного забезпечення економічного розвитку України в митній сфері, якісного митного регулювання в інтересах створення сприятливих умов для залучення інвестицій в українську економіку, повного надходження доходів у державний бюджет, захисту вітчизняних товаровиробників, об'єктів інтелектуальної власності, максимального сприяння зовнішній торгівлі, ефективної боротьби з правопорушеннями і злочинами.

У сфері митного регулювання передбачається виконати комплекс заходів, спрямованих на вдосконалення порядку і правил, при дотриманні яких юридичні та фізичні особи будуть

реалізувати право на переміщення товарів і транспортних засобів через кордон в умовах, що відповідають сучасним реаліям.

Розвиток інфраструктури прямо пов'язаний з реалізацією удосконалення митного адміністрування та митного оформлення і митного контролю товарів в місцях, наближених до державного кордону (Євсюкова О.В., 2016, с. 18-20).

Отже, удосконалення та розвиток митного адміністрування націлені на створення інституційних основ і технологічних умов системного переходу митної служби на якісно новий рівень розвитку.

Передбачаються створення та покращення митно-логістичної інфраструктури, оптимізація функцій митних органів, заходи з нарощування транзитного потенціалу України, в тому числі за допомогою спрощення митних процедур з оформлення транзитних вантажів, що і має стати предметом подальших досліджень у зазначеному напрямі.

Література

Управління ризиками в митній справі : зарубіжний досвід та вітчизняна практика: монографія / За заг. ред. І.Г. Бережнюка. Хмельницький: ПП. Мельник А.А., 2018. 288с.

Митний кодекс України : Закон України від 13.02.2012 р. № 4495-VI. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> (дата звернення 03.04.2023).

Баран Р.Б. Сучасні орієнтири вдосконалення митного контролю в Україні. *Інноваційна економіка*. 2013. № 1'2013[39]. С. 67-72.

Годованець О., Вєдашенко Н. Митний контроль в Україні: сутність і призначення. *Митний контроль в Україні: сутність і призначення*. 2014. URL: http://www.sophus.at.ua/publ/2014_11_25_lviv/sekcija_4_2014_11_25/mitnij_kontrol_v_ukrajini_sutnist_i_priznachennja/70-1-0-1088

Митна енциклопедія : у двох томах. Т. 2 / за ред. І. Г. Бережнюка. Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2019. 536 с.

Формування системи митного аудиту в Україні : монографія / за ред. О. М. Вакульчик. Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2018. 208 с.

Прес-служба Державної податкової служби України. *Державна податкова служба України*. URL: <https://tax.gov.ua/media-tsentr/pres-sluzhba/>

Прокіпчук Л.І. Система адміністрування митних платежів : теоретичні основи та інституційні засади розвитку. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2016. Вип. 5 (121). С. 116-120.

Квєліашвілі І.М. Передумови трансформації національної митної справи. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2017. № 2 (17). С. 181-186.

Євсюкова О.В. Теоретико-концептуальні передумови формування сервісно-орієнтованої держави. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2016. № 2 (15). С. 17-24.

Transnational Crime and the Developing World: report from Global Financial Integrity. March. 2017. URL: <http://qoo.by/21V1>.

References

Berezhnyuk, I. (2018). Upravlinnia ryzykamy v mytnii spravi : zarubizhnyi dosvid ta vitchyzniana praktyka [Risk management in customs affairs: foreign experience and domestic practice: monograph]. Khmelnytskyi: PP. Melnyk A.A. [in Ukrainian]

Mytnyi kodeks Ukrainy [Customs Code of Ukraine]. (2012). Zakon Ukrainy [Law of Ukraine] dated February 13, 2012 No. 4495-VI]. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> ct.4., item 24. [in Ukrainian]

Baran, R., B. (2013) Suchasni oriientyry vdoskonalennia mytnoho kontroliu v Ukraini. *Innovatsiina ekonomika*. [Modern guidelines for improving customs control in Ukraine. *Innovative economy*] No. 1'2013[39]. P. 67-72. [in Ukrainian]

Godovanets, O., Vedashenko, N. (2014). Mytnyi kontrol v Ukraini: sutnist i pryznachennia. *Mytnyi kontrol v Ukraini: sutnist i pryznachennia* [Customs control in Ukraine: essence and purpose] URL: http://www.sophus.at.ua/publ/2014_11_25_lviv/sekcija_4_2014_11_25/mitnij_kontrol_v_ukrajini_sutnist_i_priznachennja/70-1-0-1088 [in Ukrainian]

Pashko, P., V. (2019). Mytna entsyklopediia : u dvokh tomakh [Customs encyclopedia: in two volumes]. Vol. 2. Khmelnytskyi: PP Melnyk AA. 536 p. [in Ukrainian]

Vakulchyk, O., M. (2018). Formuvannia systemy mytnoho audytu v Ukraini : monohrafiia [Formation of the customs audit system in Ukraine]. Khmelnytskyi: PP Melnyk AA, 208 p. [in Ukrainian]

Pres-sluzhba Derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy. *Derzhavna podatкова sluzhba Ukrainy* [Press service of the State Fiscal Service of Ukraine. State Fiscal Service of Ukraine]. URL: <http://sfs.gov.ua/media-tsentr/novini/365795.html> [in Ukrainian]

Prokipchuk, L., I. (2016). Systema administruvannia mytnykh platezhiv : teoretychni osnovy ta instytutsiini zasady rozvytku. Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy. [The system of administration of customs payments: theoretical foundations and institutional foundations of development. Socio-economic problems of the modern period of Ukraine]. Issue 5 (121). P. 116-120. [in Ukrainian]

Kveliashvili, I., M. (2017). Peredumovy transformatsii natsionalnoi mytnoi spravy. Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia [Prerequisites for the transformation of the national customs affairs. Public administration and customs administration]. No. 2 (17). P. 181-186. [in Ukrainian]

Yevsyukova, O., V. (2016). Teoretyko-kontseptualni peredumovy formuvannia servisno-orientovanoi derzhavy. Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia. [Theoretical and conceptual prerequisites for the formation of a service-oriented state. Public administration and customs administration]. No. 2 (15). P. 17-24. [in Ukrainian]

Transnational Crime and the Developing World (2017): report from Global Financial Integrity. March. URL: <http://qoo.by/21V1>. [in English]

Анотація

Степаненко С. В. Напрями удосконалення митного контролю та переміщення товарів через митний кордон України. – Стаття.

Розглядаються питання пов'язані з особливостями митної політики держави – багатофункціональність, в рамках якої ставляться і вирішуються завдання підтримки раціонального співвідношення ввозу і вивозу товарів, інтересів окремих галузей промисловості, забезпечення рівних умов конкуренції, поповнення доходної частини бюджету.

Формування України як незалежної демократичної соціальної держави відбувається в період суттєвих політичних і економічних трансформацій, що відбуваються в українському суспільстві, та історичних змін у системі міжнародних відносин, які характеризуються виникненням нових незалежних держав, появою нових регіональних центрів сили в міжнародних відносинах.

Становлення України як цивілізованої держави залежить від формування та реалізації митної політики Державної фіскальної служби України, орієнтації на дотримання міжнародних стандартів Всесвітньої митної організації та Європейського Союзу.

Встановлено, що митна корупція завдає шкоди веденню бізнесу в країні в цілому. Корупційна практика, пов'язана з митним оформленням, спотворює конкуренцію, завдає шкоди законній діловій активності чесного бізнесу, створює ризики для безпеки ланцюжка постачання і економічної безпеки держави в цілому. Ось чому заходи, спрямовані на запобігання корупції та зниження корупційних ризиків, важливі для створення сприятливого ділового клімату в країні.

Тіньова економіка, нелегальне переміщення товарів через митний кордон, схеми ухилення від податків завдають шкоди законним інтересам добросовісних компаній і спотворюють конкуренцію на ринку. Саме тому бізнес зацікавлений в тому, щоб держава в особі митної адміністрації активно протидіє порушенням митного законодавства.

Очевидно, що митна реформа повинна бути всеосяжною, оскільки окремі поліпшення в деяких елементах галузі навряд чи зможуть систематично змінювати поточний стан справ.

Ключові слова: митний контроль, законодавство з питань переміщення товарів, інтереси держави, загрози, напрями удосконалення митного адміністрування.

Summary

Stepanenko S. V. Directions for improving customs control and movement of goods across the customs border of Ukraine. – Article.

Issues related to the peculiarities of the state's customs policy – multifunctionality, within which the tasks of maintaining a rational ratio of import and export of goods, the interests of individual branches of industry, ensuring equal conditions of competition, replenishing the revenue part of the budget are set and solved.

The formation of Ukraine as an independent democratic social state takes place during the period of significant political and economic transformations taking place in Ukrainian society and historical changes in the system of international relations, which are characterized by the emergence of new independent states and the emergence of new regional centers of power in international relations.

The development of Ukraine as a civilized state depends on the formation and implementation of the customs policy of the State Fiscal Service of Ukraine, orientation towards compliance with international standards of the World Customs Organization and the European Union.

It has been established that customs corruption harms the conduct of business in the country as a whole. Corrupt practice related to customs clearance distorts competition, harms the legitimate business activity of honest businesses, creates risks for the security of the supply chain and the economic security of the state as a

whole. That is why measures aimed at preventing corruption and reducing corruption risks are important for creating a favorable business climate in the country.

The shadow economy, illegal movement of goods across the customs border, tax evasion schemes harm the legitimate interests of honest companies and distort competition on the market. That is why business is interested in the fact that the state, in the form of the customs administration, actively opposes violations of customs legislation.

It is obvious that the customs reform should be comprehensive, since individual improvements in some elements of the industry are unlikely to be able to systematically change the current state of affairs.

Key words: customs control, legislation on the movement of goods, state interests, threats, directions for improving customs administration.

УДК 32:321

DOI <https://doi.org/10.32782/app.v71.2023.8>

А. В. Шемчук

orcid.org/0000-0002-6845-4928

аспірант кафедри парламентаризму

Навчально-наукового інституту публічного управління

та державної служби

Київського національного університету

імені Тараса Шевченка

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Становлення Української держави, орієнтування соціуму на засади гуманізму і справедливості, пошуки напрямів його демократичного розвитку, робить актуальним застосування і наповнення реальним демократичним змістом головних положень нормативно-правового регулювання системи забезпечення безпеки, зокрема політичної, яка, в свою чергу, є головним вектором державної політики щодо забезпечення захищеності національних інтересів і цінностей та передбачає таку організацію діяльності суб'єктів політичної влади, яка повністю задовольняє потребу у забезпеченні конституційного ладу держави.

Не зважаючи на те, що поняття «політична безпека» не використовується безпосередньо у тексті Конституції України, на відміну від інших видів безпеки, зокрема економічної й інформаційної (ч. 1 ст. 17), екологічної (ст. 16), державної (ч. 3 ст. 17), національної (ст. ст. 32, 34, 36, 39, 44 тощо), все ж вона досить чітко окреслена в чинному безпековому законодавстві України, яке включає закони України «Про національну безпеку України», «Про правовий режим надзвичайного стану», «Про Раду національної безпеки і оборони України», а також – у Стратегію національної безпеки України, базовими принципами якої визначено принципи стримування, стійкості і взаємодії. Кожний із зазначених принципів визначає сучасну безпекову концепцію України і відповідає її пріоритетним національним інтересам і має особливе значення в сучасних умовах воєнного стану і повоєнній відбудові нашої держави.

Проблема визначення нормативно-правового забезпечення політичної безпеки вважається однією із найбільш складних у політичній науці. Адже вона пов'язана не лише із багатоаспектністю складових її понять, а й із не визначенням терміну «політична безпека» в базових нормативних актах держави. Наразі це виправляється і, як ніколи, є помітним намаганням держави й соціуму налагодити комунікацію щодо розвитку держави в перспективі, осмислення й сприйняття національних загроз, а також інтересів.

Діалог розгортається у двох напрямках:

– з погляду збереження національної єдності, яка неможлива без результативної взаємодії держави й громадянського суспільства;

– з погляду консенсусу, що вважається гарантією узгоджених і спільних дій публічної влади на всіх рівнях.

При цьому взаємодія держави і громадянського суспільства є одним із ефективних способів забезпечення основних принципів представницької демократії (Goshovska V., Pukhkal O., Reiterovych I., Mysyshyn O., Serhov S., 2023), а консенсус – способом прийняття консолідованих узгоджених рішень, в основі якого лежить соціальне партнерство як суспільна цінність (Даниленко Л.І., 2022).

Обидва питання є предметом публічного обґрунтування й політичної угоди, що має ознаку політико-правового договору публічного значення (конституційну ознаку). І саме тому, політична безпека, на нашу думку, відіграє головну роль у державній політиці із надання безпеки і посідає одну з головних позицій в системі забезпечення національної безпеки та є її основним структурним елементом. Її нормативно-правове регулювання не дасть змоги

отримати бажані результати без виваженої державної політики, орієнтованої на захист основ демократії.

Тому, ми вважаємо, що основою нормативно-правового забезпечення системи національної безпеки є створення і підтримка її нормативно-правової бази як юридичного інструмента, що розкривається нормативними актами і відповідає її цільовому призначенню.

Нами розглянуто зазначену нормативно-правову базу на двох рівнях:

– першому (політико-управлінському), коли нормативні акти формуються в межах системи національної безпеки і є для всіх обов'язковими (Конституція України, закони й постанови Верховної Ради України, укази й розпорядження Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України);

– другому (організаційно-управлінському), коли вони формуються з урахуванням своєрідності діяльності кожного суб'єкта політичної влади з питань національної безпеки й оборони України, якими є Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, інші державні органи влади сектору безпеки і оборони – дипломатичні, воєнні, спеціальні (зовнішні і внутрішні) служби, РНБО.

Також, в ієрархії нормативно-правової бази системи політичної безпеки значну роль на організаційно-управлінському рівні відіграють акти нормативного й директивного спрямування місцевих органів влади з питань забезпечення політичної безпеки осіб, громадських організацій, загальнодержавних інтересів на місцевому й регіональному рівнях (Приходько Х.В., 2015).

У цілому нормативно-правова база забезпечення системи політичної безпеки, як складник національної безпеки, сприяє реалізації таких функцій державної безпекової політики, як:

– регулювання взаємовідносин між суб'єктами гарантування безпеки (держава, суспільство, людина та громадянин), встановлення їхніх прав, обов'язків, відповідальності;

– створення умов для забезпечення й координації дій суб'єктів політичної безпеки;

– визначення алгоритму застосування інструментів політичної безпеки.

Відповідно до внутрішнього і зовнішнього аспектів, політична безпека містить елементи: політичної особистої безпеки людини й громадянина; політичної безпеки нації; політичної громадської безпеки; політичної державної безпеки; політичної безпеки автономії – Автономної Республіки Крим; політичної муніципальної безпеки (політичної безпеки місцевого самоврядування).

Всі зазначені складові елементи системи політичної безпеки знаходяться в діалектичній єдності. Зміни кожного з них спричинені сталими або, навпаки, незбалансованими станами. Тобто, суспільні відносини в сфері внутрішньої (особистої – індивідуальної та суспільної – колективної) та зовнішньої (міждержавної, міжнародної, міжнаціональної) політичної безпеки як одного з головних елементів конституційного ладу України, спричинені суттю, змістом, становленням конституційних політичних прав та свобод і, крім того, вважаються одним із правових чинників та політичних гарантій їх забезпечення. Так само і, навпаки, політичні права та свободи, а також процедури їх здійснення, визначені Конституцією і законодавством України, їх наступне конституювання й інституціоналізація виявляються гарантіями політичної безпеки.

Про це свідчать, наприклад, норми Конституції, Виборчого кодексу України, законів України «Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим», «Про всеукраїнський референдум», «Про Конституційний Суд України», «Про Центральну виборчу комісію», «Про Регламент Верховної Ради України».

Ухвалені на основі обговорення й громадянського консенсусу законодавчі норми виступають базисом для здійснення завдань публічної політики щодо:

– усунення суспільного протистояння та політичних спекуляцій на світоглядних, а також соціальних темах;

– функціонування профільних органів державної влади щодо здійснення політичної безпеки в різних секторах суспільно-політичного життя держави;

– розроблення програм імплементації та конкретизації належних положень у нормах законодавства, підзаконних актах, документах державної політики, орієнтованих на виконання прав та свобод громадянина.

Саме тому Стратегія національної безпеки України (2020) має особливе значення на сучасному етапі розвитку цієї системи і включає такі базові принципи, як:

- стримування – з метою розвитку оборонних і безпекових спроможностей для унеможливлення збройної агресії проти України;
- стійкості – з метою забезпечення здатності суспільства та держави швидко адаптуватися до змін безпекового середовища й підтримувати стале функціонування, зокрема шляхом мінімізації зовнішніх і внутрішніх уразливостей;
- взаємодії – з метою розвитку стратегічних відносин із ключовими іноземними партнерами, насамперед з ЄС і НАТО та їх державами-членами, США, прагматичне співробітництво з іншими державами та міжнародними організаціями на основі національних інтересів України.

З прийняттям зазначеної Стратегії національної безпеки України, регулюючий вплив на сферу політичної безпеки набув більш ефективного результату, завдяки чітко сформульованим нормам, інструментам, способам і методам її реалізації. Однак, на жаль, констатуємо той факт, що раніше результативність правового регулювання процедури забезпечення політичної безпеки в Україні була на доволі низькому рівні, на що вказує недостатня активність нашої держави у прийнятті відповідних нормативних актів у перші роки незалежності (1990 р. – 1998 р.), і значне зниження такої активності – в останні роки (2000 р. – 2020 р.) – табл. 1.

Таблиця 1

Політико-правове забезпечення політичної безпеки України (хронологічний аспект)

<i>Базові нормативні акти у сфері політичної безпеки України</i>	<i>Короткий зміст</i>	<i>Рік прийняття</i>
Декларація про державний суверенітет України	України як суверенна національна держава забезпечує захист та охорону національної державності українського народу	1990
Постанова Верховної Ради Української РСР «Про проголошення незалежності України»	Україна визнається як незалежна держава, яка має право на самовизначення, що встановлено Статутом ООН	1991
Конституція України:	встановлює основні напрями безпеки:	1996
ч. 1 ст. 17	економічна та інформаційна	
ст. 16	екологічна	
ч. 3 ст. 17	державна	
ст. ст. 32, 34, 36, 39, 44	національна	
Закон України «Про Раду національної безпеки і оборони України»	визначає правові засади організації та діяльності РНБО, її склад, структуру, компетенції, функції, який здійснює координаційну роль з питань національної безпеки та оборони при Президентові України	1998
Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану»	визначає зміст правового режиму у період надзвичайного стану	2000
Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики»	Україна формує демократичну правову державу, пріоритетна мета якої – гарантування прав та свобод особи	2010
Закон України «Про національну безпеку України»	визначає й розмежує повноваження органів державної влади у сферах національної безпеки й оборони	2018
Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України	запроваджує національну систему стійкості шляхом розроблення відповідного плану дій	2020

Джерело: авторська розробка на основі чинного законодавства України у сфері політичної безпеки

Як видно з таблиці 1, результативність нормативно-правового регулювання процедури забезпечення політичної безпеки в Україні, є доволі низькою в останні двадцять років, на відміну від першого десятиліття незалежності нашої держави.

Вважаємо, що такі великі інтервали в часі щодо оновлення й уточнення нормативно-правової бази стали суттєвою загрозою для України, що відчули всі громадяни під час воєнної агресії РФ проти України. Адже, всі регулюючі дії суб'єктів забезпечення безпеки ґрунтуються на правових актах держави і мають бути своєчасно оновлені. Від їхньої своєчасної модернізації залежить рівень захисту держави та її безпека.

Тому важливим вектором регулювання політичної безпеки України має стати:

- конструктивна робота всіх суб'єктів політичної влади з питань національної безпеки й оборони України (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, інші державні органи влади сектору безпеки і оборони – дипломатичні, воєнні, спеціальні (зовнішні і внутрішні) служби, РНБО, місцеві органи влади) та їх легітимність;

- повноцінна діяльність громадянського суспільства та його основних інституцій – політичних партій, громадських об'єднань;

- робота ЗМІ, вплив яких на гарантування політичної безпеки та особливо на суспільну свідомість складно переоцінити.

При цьому, злагодженість дій усіх суб'єктів політичної влади з питань національної безпеки й оборони України забезпечується Конституцією України, чинним законодавством й іншими нормативно-правовими актами на політико-управлінському й організаційно-управлінському рівнях.

Тому, вважаємо, що державна політика з регулювання політичної безпеки України має скеровуватися на:

- покращення організаційної структури всієї системи забезпечення політичної безпеки та збільшення результативності функціонування її суб'єктів;

- своєчасність прогнозування потенційних небезпек та загроз для політичної безпеки, стану внутрішньополітичної ситуації в державі;

- пошук та вибір раціональних рішень стосовно комплексного застосування можливостей і потенціалу забезпечення політичної безпеки.

Щодо прогнозів розвитку політичної безпеки, то за даними Інституту стратегічних досліджень, зміцнення міжнародної підтримки України є ключовим завданням політики, в якій мають реалізуватися, визначені Президентом України, пріоритети щодо: підвищення ефективності зовнішньої політики; реформи дипломатичної служби; структурування відносин із НАТО за програмою «Один партнер – один план»; розвитку співпраці з Північноатлантичним альянсом, зокрема в межах Програми розширених можливостей НАТО. Стратегічним завданням є отримання від НАТО Плану дій щодо членства в Альянсі, про що йдеться у щорічному Посланні Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України» (2022).

Таким чином, політико-правові засади забезпечення політичної безпеки України ми розглядаємо як безпекове законодавство та діючі міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надає Верховна Рада України, а також підзаконні нормативно-правові акти України, ухвалені згідно з Конституцією України, які здійснюють регуляцію суспільних безпекових відносин і є відповідними національними цінностями та національним інтересам України.

У перспективі дослідження бачимо, що проблема полягатиме не стільки в системній модернізації нормативно-правового забезпечення, скільки в його дотриманні, розумінні важливості окресленої проблематики представниками влади, чіткому виконанні ними своїх повноважень та зрілості громадянського суспільства. Тому пропонується посилення координації відомств, державних і недержавних інституцій, які гарантують чи підтримують забезпечення політичної безпеки в Україні, особливо в умовах воєнного стану і повоєнної відбудови нашої держави.

Література

Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень до щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України. Національний інститут стратегічних досліджень. 2022. URL: <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/poslannya-prezydenta-ukrayiny/analitichna-dopovid-do-shchorichnoho-poslannya-0>.

Антонов В.О. Національна безпека як конституційно-правова гарантія політичної системи України. Часопис Київського університету права. 2014. № 4. С. 75-79.

Кормич Б.А. Організаційно-правові засади політики інформаційної безпеки України : [монографія]. Одеса: Юридична література, 2003. 472 с.

Лемак О.В. Забезпечення національної безпеки як функція держави. Науковий вісник Ужгородського національного ун-ту. Серія право. 2016. Вип. 38. Т.2. С. 63-67.

Лідія Даниленко. Консенсусна культура як запорука розвитку майбутнього толерантного суспільства незалежної України: *Незалежність України: сучасна доктрина і практика публічного управління*: матеріали міжнар. круглого столу до Дня Незалежності України (Київ, 22 серпня 2022 р.) / за заг. ред. Л. Г. Комахи. Київ : ННІ ПУДС КНУ імені Тараса Шевченка, 2022. С. 13-16. <https://ipacs.knu.ua/pages/osn/2/news/1986/files/6f7ca417-8b30-4593-a3c0-92c79505b382.pdf>

Ліпкан В.А., Ліпкан О.С., Яковенко О.О. Національна і міжнародна, / Ліпкан В.А. Національна безпека України: Навчальний посібник. К.: КНТ, 2009. 576 с.

Ліпкан В.А., Ліпкан О.С., Яковенко О.О. Національна і міжнародна безпека в визначеннях та поняттях. Київ : Текст, 2006. 256 с.

Приходько Х.В. Політична безпека України: конституційно-правовий концепт. Юридичний науковий електронний журнал. 2015. № 1. С. 36-40.

Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України. № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>.

Goshovska V., Pukhkal O., Reiterovych I., Mysyshyn O., Serhov S. Peculiarities of representative authorities functioning in Ukraine under conditions of war. *Cuestiones Políticas*. Vol. 41 Núm. 77. 2023. *Cuestiones Políticas*. Vol. 41 Núm. 77. 2023 (web of science).

References

Analitychna dopovid Natsionalnoho instytutu stratehichnykh doslidzhen do shchorichnoho Poslannia Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy pro vnutrishnie i zovnishnie stanovyshe Ukrainy. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. 2022. [Analytical report of the National Institute for Strategic Studies to the annual Address of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine on the internal and external situation of Ukraine. National Institute for Strategic Studies. 2022]. URL: <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/poslannya-prezydenta-ukrayiny/analychna-dopovid-do-shchorichnoho-poslannya-0> (in Ukrainian).

Antonov V.O. (2014). Natsionalna bezpeka yak konstytutsiino-pravova harantiia politychnoi systemy Ukrainy [National security as a constitutional and legal guarantee of the political system of Ukraine]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 4. P. 75-79 (in Ukrainian).

Kormych B.A. (2003). Orhanizatsiino-pravovi zasady polityky informatsiinoi bezpeky Ukrainy [Organizational and legal principles of information security policy of Ukraine]. Odessa: Yurydychna literatura (in Ukrainian).

Lemak O.V. (2016). Zabezpechennia natsionalnoi bezpeky yak funktsiia derzhavy [Ensuring national security as a function of the state]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho un-tu. Serii pravo*. Vyp. 38. Tom. 2. P. 63-67. (in Ukrainian).

Danylenko L.(2022). Konsensusna kultura yak zaporuka rozvytku maibutnoho tolerantnoho suspilstva nezaleznoi Ukrainy [Consensus culture as a guarantee of development of the future tolerant society of independent Ukraine]. In L. H. Komakha (Ed.), *Nezalezhnist Ukrainy: suchasna doktryna i praktyka publichnoho upravlinnia* [Independence of Ukraine: modern doctrine and practice of public administration]. Kyiv : NNI PUDS KNU imeni Tarasa Shevchenka (in Ukrainian).

Lipkan V.A. (2009). Natsionalna bezpeka Ukrainy: Navchalnyi posibnyk [National Security of Ukraine: Textbook]. K.: KNT (in Ukrainian).

Lipkan V.A., Lipkan O.S., Yakovenko O.O.(2006). Natsionalna i mizhnarodna bezpeka v vyznachenniakh ta poniattiakh [National and international security in definitions and concepts]. Kyiv : Tekst (in Ukrainian).

Prykhodko Kh.V. (2015). Politychna bezpeka Ukrainy: konstytutsiino-pravovyi konspekt [Political Security of Ukraine: Constitutional and Legal Synopsis]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 1. P. 36-40. (in Ukrainian).

Pro Stratehiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy. vid 14 veresnia 2020 roku № 392/2020 [On the National Security Strategy of Ukraine: Decree of the President of Ukraine. dated September 14, 2020 No. 392/2020] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (in Ukrainian).

Goshovska V., Pukhkal O., Reiterovych I., Mysyshyn O., Serhov S. (2023). Peculiarities of representative authorities functioning in Ukraine under conditions of war. *Cuestiones Políticas*. Vol. 41 Núm. 77.

Анотація

Шемчук А. В. Політико-правові засади забезпечення політичної безпеки України. – Стаття.

У статті визначено політико-правові засади забезпечення політичної безпеки України, які окреслюються станом розроблення і впровадження концепції безпеки, що ґрунтується на безпековому законодавстві, міжнародних договорах, підзаконних нормативно-правових актах. В сукупності вони здійснюють регуляцію суспільних безпекових відносин і відповідають національним цінностям та національним інтересам держави.

З'ясовано, що поняття «політична безпека» не використовується безпосередньо у тексті Конституції України. Все ж є багато інших правових норм, що дають підстави стверджувати про юридичну природу політичної безпеки як конституційного явища. Це стосується, зокрема, законів України «Про національну безпеку України», «Про правовий режим надзвичайного стану», «Про Раду національної безпеки і оборони України» та Стратегії національної безпеки України, затвердженій Указом Президента України.

Акцентована увага на тому, що політичні права та свободи й способи їх втілення, визначені в Конституції і законах України, їх наступне конституювання й інституціоналізація, є гарантіями політичної безпеки.

Охарактеризована діяльність суб'єктів політичної влади із забезпечення політичної безпеки в Україні (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, інші державні органи влади сектору безпеки й оборони – дипломатичні, військові, спеціальні (зовнішні, внутрішні) служби, РНБО, місцеві органи влади), що утворюється Конституцією і нормативно-правовими актами держави. Їх результативність залежить не лише від правового регулювання зазначеної процедури, а й від її дотримання, розуміння важливості окресленої проблематики та чіткому виконанні повноважень їх представниками і зрілості громадянського суспільства.

З'ясовано, що в Україні регулюючі дії суб'єктів політичної влади із забезпечення політичної безпеки до початку війни, яку розпочала РФ 24 лютого 2022 року військовими вторгненнями в Україну, мали доволі низьку результативність. Це сприяло розробці і впровадженню Стратегії національної безпеки України, якою передбачено посилити координацію відомств, державних і недержавних інституцій, зокрема в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови нашої країни.

Ключові слова: політична безпека, національна безпека, безпекове законодавство, органи державної влади, суб'єкти забезпечення політичної безпеки.

Summary

Shemchuk A. V. Political and legal principles of ensuring political security of Ukraine. – Article.

The article defines the political and legal principles of ensuring the political security of Ukraine, which are outlined by the state of development and implementation of the concept of security, which is based on security legislation, international treaties, and secondary legal acts. Together, they regulate social security relations and correspond to national values and national interests of the state.

It was found that the concept of "political security" is not used directly in the text of the Constitution of Ukraine. However, there are many other legal norms that give grounds for asserting the legal nature of political security as a constitutional phenomenon. This applies, in particular, to the laws of Ukraine "On the National Security of Ukraine", "On the Legal Regime of the State of Emergency", "On the National Security and Defense Council of Ukraine" and the National Security Strategy of Ukraine, approved by the Decree of the President of Ukraine.

Focused attention on the fact that political rights and freedoms and ways of their implementation, defined in the Constitution and laws of Ukraine, their subsequent constitution and institutionalization, are guarantees of political security.

The activities of the subjects of political power to ensure political security in Ukraine are characterized (the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, other state authorities in the security and defense sector – diplomatic, military, special (external, internal) services, NSDC, local authorities), which is approved by the Constitution and regulatory legal acts of the state. Their effectiveness depends not only on the legal regulation of the specified procedure, but also on its compliance, understanding of the importance of the outlined issues and clear performance of powers by their representatives, and the maturity of civil society.

It was found that in Ukraine, the regulatory actions of subjects of political power to ensure political security before the start of the war, which the Russian Federation began on February 24, 2022 with a military invasion of Ukraine, had rather low performance. This contributed to the development and implementation of the National Security Strategy of Ukraine, which provides for strengthening the coordination of departments, state and non-state institutions, in particular, in the conditions of martial law and post-war reconstruction of our country.

Key words: political security, national security, security legislation, state authorities, subjects of political security.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ

УДК 351:304.4-055.2

DOI <https://doi.org/10.32782/app.v71.2023.9>

К. В. Бринюк

orcid.org/0000-0002-4628-8359

аспірантка кафедри політичних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСНОВНІ ФОРМИ УПРАВЛІНСЬКОЇ КОМУНІКАЦІЇ В ОРГАНАХ ВЛАДИ З МЕТОЮ ДОТРИМАННЯ ГЕНДЕРНИХ ВИМІРІВ

У системі державного управління одним з ключових компонентів організації управлінських моделей, формування та впровадження державної політики, прийняття та реалізації державно-управлінських рішень, забезпечення виконання державою функцій планування, організації, мотивації та контролю, взаємодії з громадськістю розглядаються дієві багатосторонні комунікаційні процеси органів влади. Значною мірою ефективність реалізації завдань державного управління передбачає процеси створення та передавання чіткої та зрозумілої для зацікавлених суб'єктів інформації з метою її оптимального сприйняття та опрацювання.

Демократичні принципи побудови сучасного суспільства, системи державної влади передбачають забезпечення справедливості у розподілі та користуванні загальними надбаннями, утвердження рівних прав і свобод громадян. Подальший розвиток соціальної, країни має посилювати існуючі підходи до практичної реалізації всебічної рівності людей, незалежно від світогляду, віросповідання, етнічної та расової приналежності, віку та статі. Виходячи з зазначеного, в основу державної політики покладається завдання ліквідації наявних дискримінаційних норм та правил, які зумовлюють в країні певні деформації у різних сферах управлінської та господарської діяльності. Одним з окреслених питань постає проблематика забезпечення гендерної рівності в Україні, де зазначена тематика почала активно розглядатися відносно недавно у соціально-політичному дискурсі. Практичні підходи до дотримання гендерних вимірів у системі органів державного управління набувають все більшої актуальності, враховуючи сучасні потреби забезпечення рівності чоловіків та жінок у різних сферах діяльності, гарантуванні рівних можливостей та умов для самореалізації, впровадженні гендерно чутливої політики та стратегій, встановленні гендерного паритету державних службовців різних категорій посад.

Питання вивчення основних форм управлінської комунікації в органах влади та проблематика дотримання гендерних вимірів є достатньо опрацьованою в сучасній науковій літературі. Проблематика комунікативних процесів у системі органів державної влади стали предметом досліджень у працях М. Бабинець, В. Дрешпак, К. Майстренко, Н. Тарасова, В. Пісоцький, Я. Полянська та ін. Забезпеченню гендерної рівності у різних сферах людської діяльності, в т. ч. в державному управлінні, присвятили свої роботи такі науковці, як І. Грицай, Н. Грицяк, І. Оніщенко та ін. В той же час, недостатньо дослідженими залишаються аспекти щодо впровадження гендерних принципів в процеси комунікативної діяльності органів державної влади.

Мета статті – дослідження основних форм управлінської комунікації в органах влади з метою дотримання гендерних вимірів.

Сучасний етап модернізації системи державного управління в Україні, що має за мету удосконалення засад соціального управління, подолання нерівності, впровадження європейських стандартів у різних сферах діяльності, безумовно спирається на дотримання демократичних принципів побудови держави серед яких визначено і забезпечення гендерної рівності. Нині до найбільш актуальних видів нерівності, які асиметрично структурують суспільство, відносять майнову, інформаційну, вікову, гендерну та ін. Всі вказані види нерівності прямо чи опосередковано взаємопов'язані з гендерним дисбалансом у суспільстві. Питання реалізації гендерної політики, яка спрямована на реалізацію рівних прав і можливостей в усіх сферах життєдіяльності та досягнення балансу інтересів чоловіків і жінок та ліквідації усіх форм дискримінації за ознакою статі (Онщенко, 2012, с. 13), вимагає зміни підходів у ідеологічній, соціально-економічній, інституційній, комунікаційній сферах.

Гендерна рівність має спиратися на формування та використання правових і адміністративних механізмів, які будуть єдиними для всіх суб'єктів суспільних відносин; забезпечення організаційно-процесуальних засобів для гарантування прав та обов'язків чоловіків і жінок. Суспільний розвиток, що спрямований на реалізацію принципу гендерної рівності в Україні, має забезпечувати в своїй основі: проблематику впровадження принципу гендерної рівності; оновлення підходів до гендерної політики; реалізацію основ гендерної рівності у системі органів державної влади. Відповідно, механізм впровадження гендерних вимірів вимагає правової регламентованості; системності, функціонального змісту; динамізму та стабільності; цілеспрямованості; гарантованості; постійності характеру й ефективності (Грицай, 2018).

Дотримання гендерних вимірів у системі державного управління має ознаки ідеологічного чинника, який визначає напрями впровадження державної гендерної політики у сучасних умовах: визначення в якості загального стандарту політичних, соціально-економічних і громадянських прав і свобод жінок і чоловіків права людини; рівність можливостей, прав, обов'язків та свобод. Таким чином, під державною гендерною політикою слід розглядати діяльність органів державної влади щодо встановлення в суспільстві гендерної рівності, що передбачає: однаковий суспільний статус та умови реалізації прав людини; гарантування рівних можливостей для чоловіків і жінок щодо використання соціально-економічних ресурсів; встановлення для жінок і чоловіків рівних можливостей щодо внеску у загальний розвиток країни; гарантування однакових умов та прав отримання користі для громадян будь-якої статі від наслідків їх праці (Грицяк, 2004).

На думку Л. Воронько державна гендерна політика в системі державної влади є стратегічною діяльністю держави за рахунок діяльності зацікавлених сторін, яка має на меті створення однакових можливостей для жінок і чоловіків щодо користування законодавчо визначеними правами та свободами, забезпечення умов для власної реалізації особистості та є об'єднуючим елементом усіх сфер державної політики (Воронько, 2012).

Органи державної влади відповідають за формування, реалізацію державної політики та надання державних послуг своїм громадянам. Державні службовці роблять свій внесок у політику під час її розробки, вирішують як структурувати важливі державні процеси, і впливають на зміст і якість надання послуг. Забезпечення репрезентації населення країни органами державної влади, означало б, що громадяни країни широко залучені до виконання важливих функцій. Гендерна рівність є основою інклюзивного та підзвітного державного управління. На органи державної влади покладається відповідальність за впровадження гендерної рівності. Державне управління має потенціал для моделювання інклюзивних інституцій, де жінки та чоловіки однаково здійснюють управлінську участь з метою прискорення загального розвитку. Коли державні інституції стають більш гендерно залученими та різноманітними на найвищих рівнях прийняття рішень, вони також стають більш репрезентативними для суспільства на яке вони працюють, і більш демократичними, відповідними та ефективними в політиці, яку вони виробляють. Жінки та чоловіки повинні відображати різноманіття громадянськості, яку вони представляють (UNDP, 2021).

В процесі реалізації завдань державного управління, органи влади знаходяться в постійній комунікації як внутрішнього так і зовнішнього характеру. Комунікації в державному управлінні можливо розглядати як інформаційний потік; інструмент спілкування учасників управ-

лінських процесів; складову багатоканальної взаємодії громадянського суспільства і влади; інструмент зв'язків з громадськістю, форму взаємодії ключових суб'єктів і об'єктів управління різного рівня. Зазначені комунікації відбуваються: на горизонтальних (колеги, службовці інших підрозділів, установ, підприємств) і вертикальних (комунікації керівник – підлеглий) ієрархічних напрямках; внутрішньо і зовнішньо спрямованими; у вигляді письмової та усної форми; контактної (міжособистісна комунікація) і опосередковано (ділове листування, в т. ч. електронними засобами) (Полянська, 2020).

Будь-який суб'єкт владних повноважень є соціально організованою системою, де присутні форми комунікативної взаємодії людей, що передбачає наявність відповідних засобів: системи регламентованої правовим забезпеченням офіційних відносин; розподілу функцій горизонтальної та вертикальної спеціалізації; комунікаційних засобів і каналів передачі інформації як по вертикалі, так і по горизонталі (Майстренко, 2022).

Система державного управління передбачає використання декількох видів публічної комунікації, які мають на меті: надання необхідної інформації; надання суспільно важливих послуг; обговорення проєктів управлінських рішень, які мають ухвалюватися за участі громадськості (Литвинова, Збираник, 2015). Н. Тарасова, досліджуючи проблематику комунікацій, виокремлює основні форми комунікації: у вигляді «чистих» форм (вербальні, візуальні, аудіальні), «гібридного» характеру (візуально-вербальні, вербально-візуальні, аудіально-візуальні, аудіально-вербальні) та поєднання (аудіо-вербально-візуальний текст) (Тарасова, 2014) (табл. 1).

Таблиця 1

Форми комунікації та їх особливості

Форма комунікації	Особливості
Вербальна	Словесний спосіб обміну інформацією шляхом повідомлення через візуальний канал сприйняття інформації
Аудіальна	Слуховий (усна комунікація) спосіб передавання інформації, лише в межах електронного простору та засобів (Інтернет, телебачення, радіо).
Візуальна	Реалізується візуалізації (зображення, знаки, образи та ін.) та використовується виключно зоровим каналом сприйняття інформації.
Візуально-вербальна	Трансляція через засоби передачі інформації (друкована засоби), реклама, Інтернет, сприйняття на основі візуальних каналів сприйняття інформації з пріоритетністю візуального компонента над вербальним.
Вербально-візуальна	Поєднання можливостей візуальної та вербальної з пріоритетом вербального компонента з другорядністю ролі для візуального.
Аудіально-вербальна	Ускладнена текстова структура, що вміщує новий комунікативний канал (мовлення та слухання).
Аудіально-візуальна	Об'єднання аудіального типу зі сприйняттям за рахунок слухового каналу, та візуального зі сприйняттям за рахунок візуального каналу.
Комбінована	Поєднання вербальної (письмової), візуальної (статичної і динамічної) та аудіальної (усної і звуковмісної) комунікацій.

Джерело: сформовано на основі (Тарасова, 2014; Бабинець, 2014)

Серед найбільш поширених форм комунікації в державному управлінні варто назвати (Дрешпак, 2015):

- документообіг;
- нарада, співбесіда, засідання, перемовини, колегіальне спілкування;
- індивідуальний прийом співробітників, громадян;
- публічні дебати/слухання, тематичні зустрічі, виїзний прийом громадян;
- оголошення результатів діяльності, соціологічних досліджень;
- повідомлення у засобах масової інформації, на офіційних веб-сайтах;
- брифінг, прес-конференція;
- участь у громадських заходах;
- урочисті події.

З урахуванням викладених підходів, форми комунікації в державному управлінні можна структурувати на основі їх розподілу на: індивідуальні та групові; безпосередні та опосередковані; формальні та неформальні (табл. 2).

Таблиця 2

Форми управлінської комунікації в державному управлінні

Види комунікації	Індивідуальна комунікація	Групова комунікація
Безпосередня комунікація	Формальна комунікація: Ділова бесіда Консультавання Індивідуальний прийом Навчальні заняття	Формальна комунікація: Засідання колегіальних органів Нарада Перемовини Збори Навчальні заняття Презентація
Опосередкована комунікація	Формальна комунікація: Ділове листування (у т. ч. електронною поштою або через внутрішню мережу установи) Телефонна (відеотелефонна) розмова Резолюція Службовий лист Неформальна комунікація: Спілкування у соціальній мережі	Формальна комунікація: Ділове листування (у т. ч. електронною поштою або через внутрішню мережу установи) Відеоконференція Погодження проєкту документа Накази (розпорядження) Дошка оголошень Внутрішній веб-сайт Неформальна комунікація: Спілкування у соціальній мережі

Джерело: сформовано на основі (Дрешпак, 2015; Пісоцький, 2013)

На основі виокремлених основних форм управлінської комунікації в органах влади можливо запропонувати окремі підходи до питань дотримання гендерних вимірів на основі використання існуючих засобів, які дозволяють провести аналіз, оцінювання та коригування відповідної сфери (табл. 3).

Спираючись на основні гендерні підходи, слід зазначити, що під гендерним аналізом слід розуміти процеси оцінювання гендерно цінної інформації з метою визначення присутності у комунікаціях нерівності та встановлення меж гендерної дискримінації, її впливу та наслідків. Гендерна чутливість передбачає надання оцінки можливим змінам, проєктам, методам управління, що має сприяти встановленню гендерного балансу. Застосування гендерної політики вимагає утвердження гендерного партнерства у визначенні та реалізації політичних цілей і завдань та методів їх досягання в комунікативній діяльності органів влади та у зовнішньому середовищі.

Гендерний баланс спирається на вирівнювання соціально-економічного та політичного становища чоловіків і жінок, що потребує досягнення рівномірного комунікативного розподілу управлінських і політичних представників відповідно до рівня завантаження справами. Гендерна демократія спрямована на рівне волевиявлення можливостей і прав, що законодавчо закріплені та реально забезпечені у політичних і правових принципах і діях. Гендерні стратегії мають забезпечити суспільно значущі гендерні спрямування у комунікаційній діяльності органів влади, націлених на утвердження гендерної демократії та розвитку гендерної культури.

Вказані гендерні підходи повинні виходити з розроблених органами державної влади планів забезпечення гендерної рівності у комунікаційних процесах з конкретними механізмами реалізації та підзвітності, що передбачатиме фінансування вказаних напрямів гендерної рівності в державному управлінні, а також посиленні громадського нагляду, моніторингу, оцінки та підзвітності. Спрямування гендерних вимірів у процесах комунікації має встановлювати зв'язок між гендерною рівністю в державному управлінні, інклюзивними інституціями та якісними результатами державної політики для всіх.

Підходи до забезпечення гендерних вимірів у комунікаційних процесах органів державної влади

Форма комунікації органу державної влади	Гендерний підхід/засіб
Погодження проекту документа Накази (розпорядження)	Гендерний аналіз. Гендерна чутливість. Гендерна політика. Гендерні стратегії.
Нарада Перемовини Збори Відеоконференція Засідання колегіальних органів	Гендерний баланс. Гендерна демократія.
Індивідуальний прийом Ділова бесіда Консультування Телефонна (відеотелефонна) розмова	Гендерний баланс. Гендерна демократія.
Ділове листування Дошка оголошень Резолюція Службовий лист	Гендерні стратегії. Гендерна політика. Гендерна чутливість.

Виходячи з багатоаспектності комунікативних потреб органів влади, доцільним вбачається посилення позиціонування та медійної видимості жінок і гендерній рівності в традиційних і соціальних мас-медіа. Комунікації органів влади мають сприяти повній участі жінок в управлінській та-адміністративній діяльності та прийнятті рішень, моделюючи гендерно чутливу культуру вищого керівництва, що передбачає усунення гендерних упереджень.

Впроваджуючи інклюзивну та прозору політику кадрової комунікації варто зосередитися на процедурах конкурсного відбору з урахуванням гендерних факторів, таких як цілі відбору, гендерно збалансовані комісії щодо найму та просування на державній службі, гендерне навчання для керівників кадрових служб та цілеспрямоване охоплення жінок.

Слід додати, щоб комунікації у владних державних інституціях стали більш репрезентативними для громадськості, вони повинні включати представництво жінок, які стикаються з різними формами відчуження та маргіналізації, в тому числі: особи з обмеженими можливостями; расові й етнічні меншини та корінні народи; особи, які стикаються з дискримінацією за ознаками своєї гендерної ідентичності.

Висновки. Система державного управління спрямовує власну діяльність на забезпечення рівності людей, ліквідації наявних дискримінаційних норм та правил, впровадження гендерно чутливої політики. Гендерні питання, зокрема рівноправна участь різних статей у прийнятті рішень, комунікаційних процесах, розглядаються в програмах реформування державного управління, що створює потужні можливості для розбудови представницького та гендерно врівноваженого державного управління, здатного задовольнити потреби населення країни. У державному управлінні гендерні питання та різноманітність вимагають прийняття різноманітності і визнання її впливу на політику, ініціативи та результати. Різні точки зору та тлумачення щодо дотримання гендерних вимірів в управлінській комунікації органів влади набули актуальності в останні десятиліття в результаті підвищення обізнаності про існуючі відмінності. Це вкрай необхідно, враховуючи необхідність приведення комунікацій до нормативного ідеалу демократичного управління.

Виокремлення форм комунікації в системі органів державної влади демонструє наявність вербальних, візуальних, аудіальних, гібридних та поєднаних форм. Управлінська комунікація в державному управлінні передбачає наявність форм: індивідуальних (міжособистісний обмін інформацією, що передбачає налагодження зворотного зв'язку, усунення невербальних перепон та якісне передавання інформації), групових (колективний обмін інформацією, що потребує різнорівневої взаємодії, координації, делегування, узгодження та зворотного зв'язку), безпосередніх (особисте встановлення вербального зв'язку), опосередкованих (вико-

ристання наявних засобів, завдяки яким відбувається транслявання та отримання інформації), формальних (спрямовується суб'єктом управлінських функцій з метою досягнення цілей органу влади та міжструктурних взаємодій), неформальних (на основі прояву особистих стосунків в межах неформальних груп). В системі органів державної влади задіяна більшість вказаних форм, але оптимальною за охопленням та практичним використанням слід визначити групові, формальні та опосередковані форми комунікації, які потребують особливої уваги щодо дотримання гендерних вимірів. Отже, відповідно до потреб забезпечення гендерних вимірів у комунікаційних процесах органів державної влади запропоновано використовувати підходи на основі гендерного аналізу, гендерної чутливості, гендерної політики та стратегії, гендерного балансу та гендерної демократії, які дозволять відповідним чином проводити аналіз, оцінювання та коригування відповідної сфери. Використання зазначених підходів передбачає формування правових механізмів державного управління, які мають сприяти реалізації гендерної політики в системі комунікаційних відносин органів влади.

Література

- Бабинець М. М. Вербальні і невербальні засоби спілкування в менеджменті. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2014. Вип. 30. С. 13–14.
- Воронько Л. О. Гендерна політика в системі державної служби: поняття і сутність. Державне управління: теорія та практика. 2012. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2012_2_10.
- Грицай І. О. Механізм забезпечення принципу гендерної рівності: теорія та практика: монографія. К.: «Хай-Тек Прес», 2018. 560 с.
- Грицяк Н. Формування гендерної політики в Україні: проблеми теорії, методології, практики : монографія. К. : Вид-во НАДУ, 2004. 384 с.
- Дрешпак В. М. Комунікації в публічному управлінні : навч. посіб. Д. : ДРІДУ НАДУ, 2015. 168 с.
- Литвинова Л. В., Збираник Ю. В. Теоретичні аспекти розвитку комунікації у органах публічної влади в Україні. Державне управління: теорія та практика. 2015. № 2. С. 4–11.
- Майстренко К. М. Комунікації у діяльності органів публічної влади. Публічне урядування. 2022. № 1 (29). С. 93–98.
- Онщенко І. Г. Гендерна політика Європейського Союзу: порядок денний для України. Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філософія, культурологія, соціологія. 2012. Вип. 4. С. 12–15.
- Пісоцький В. Комунікативна активність територіальної громади в процесі здійснення місцевого самоврядування в Україні. Державне управління та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. Д. : ДРІДУ НАДУ, 2013. Вип. 4 (19). С. 240–251.
- Полянська Я. В. Комунікативний процес у системі управління економічними відносинами на місцевому рівні. Public Administration and Local Government. 2020. № 4(47). С. 131–137.
- Тарасова Н. Класифікація форм комунікації в епоху панування візуальних образів. Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». 2014. № 1122. С. 33–38.
- Gender equality in public administration. UNDP, 2021. URL: <https://www.undp.org/publications/global-report-gender-equality-public-administration>.

References

- Babinets M. M. (2014). Verbal'ni i neverbal'ni zasoby spilkuvannya v menedzhmenti [Verbal and non-verbal means of communication in management]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu* [Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University], 30, 13-14 [in Ukrainian].
- Voronko, L. O. (2012). Henderna polityka v systemi derzhavnoyi sluzhby: ponyattya i sutnist' [Gender policy in the system of civil service: concept and nature]. *Derzhavne upravlinnya: teoriya ta praktyka* [Public administration: theory and practice], 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2012_2_10 [in Ukrainian].
- Hrytsai, I. O. (2018). Mekhanizm zabezpechennya pryntsypu hendernoyi rivnosti: teoriya ta praktyka: monohrafiya [The mechanism of ensuring the principle of gender equality: theory and practice: monograph]. Kyiv: «Hi-Tech Press». [in Ukrainian].
- Hrytsyak, N. (2004). Formuvannya gendernoyi polityky v Ukrayini: problemy teorii, metodolohiyi, praktyky: monohrafiya [Formation of gender policy in Ukraine: problems of theory, methodology, practice: monograph]. Kyiv: Publication of NADU [in Ukrainian].
- Dreshpak, V. M. (2015). Komunikatsiyi v publichnomu upravlinni : navch. posib. [Communications in public administration: academic. manual]. Dnipropetrovsk: DRIDU NADU [in Ukrainian].

- Lytvynova, L. V. & Zbyrany, Yu. V. (2015). Teoretychni aspekty rozvytku komunikatsiyi u orhanakh publichnoyi vlady v Ukraini [Theoretical aspects of communication development in public authorities in Ukraine]. *Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka* [Public administration: theory and practice], 2, 4–11 [in Ukrainian].
- Maistrenko, K. M. (2022). Komunikatsiyi u diyal'nosti orhaniv publichnoyi vlady [Communications in the activities of public authorities]. *Publichne uryaduvannya* [Public management], 1 (29), 93–98 [in Ukrainian].
- Onishchenko, I. G. (2012). Henderna polityka Yevropeys'koho Soyuzu: poryadok dennyy dlya Ukrainy [Gender policy of the European Union: agenda for Ukraine]. *Visnyk Mariupol's'koho derzhavnoho universytetu. Seriya: Filosofiya, kul'turolohiya, sotsiolohiya* [Bulletin of Mariupol State University. Series: philosophy, culture studies, sociology], 4, 12–15. [in Ukrainian].
- Pisotsky, V. (2013). Komunikatyvna aktyvnist' terytorial'noyi hromady v protsesi zdiysnennya mistsevoho samovryaduvannya v Ukraini [Communicative activity of the territorial community in the process of implementing local self-government in Ukraine]. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovryaduvannya : zb. nauk. pr.* [State administration and local self-government: coll. of sci. p.], 4 (19), 240–251. [in Ukrainian].
- Polianska, Y. V. (2020). Komunikatyvnyy protses u systemi upravlinnya ekonomichnymy vidnosynamy na mistsevomu rivni [Communicative process in the management system of economic relations at the local level]. *Public Administration and Local Government*, 4(47), 131–137 [in Ukrainian].
- Tarasova, N. (2014). Klasyfikatsiya form komunikatsiyi v epokhu panuvannya vizual'nykh obraziv [Classification of forms of communication in the era of dominance of visual images]. *Visnyk KHNU imeni V. N. Karazina. Seriya «Sotsiologichni doslidzhennya suchasnoho suspil'stva: metodolohiya, teoriya, metody»* [Herald of V. N. Karazin KhNU. Series «Sociological research of modern society: methodology, theory, methods»], 1122, 33–38 [in Ukrainian].
- UNDP (2021). Gender equality in public administration. URL: <https://www.undp.org/publications/global-report-gender-equality-public-administration> [in English].

Анотація

Бринюк К. В. Основні форми управлінської комунікації в органах влади з метою дотримання гендерних вимірів. – Стаття.

У статті розглянуто поняття та зміст гендерної політики та питання, пов'язані з процесами дотримання гендерних вимірів в управлінських комунікаціях органів державної влади. Розвиток сучасної держави базується на загальноприйнятих демократичних принципах, які стверджують необхідність встановлення загальної рівності, підтримки законних прав та свобод людини. Наявні в суспільстві невідповідності, асиметрії та нерівність створюють суттєвий дисбаланс у державі, перешкоджаючи рівномірному розвитку соціально-економічної системи. Одним із актуальних питань є впровадження гендерної політики, що має забезпечити рівні можливості та права кожній людині, незалежно від її статевої приналежності. Суспільний розвиток, який спрямовується на дотримання гендерних вимірів в Україні, має вирішувати проблематику впровадження принципу гендерної рівності; оновлення підходів до гендерної політики; реалізацію основ гендерної рівності у системі органів державної влади. Гендерна рівність може забезпечити інклюзивне та підзвітне державне управління. Реалізація завдань державного управління передбачає постійні комунікації органів влади як внутрішнього так і зовнішнього характеру, що відбувається: на горизонтальних і вертикальних ієрархічних напрямках; у вигляді письмової та усної форми; контактної і опосередковано. Органи державної влади використовують публічні комунікації для надання необхідної інформації; надання суспільно важливих послуг; обговорення проєктів управлінських рішень. Виокремлено форми комунікації в органах влади: індивідуальні (міжособистісний обмін інформацією), групові (колективний обмін інформацією), безпосередні (особисте встановлення зв'язку), опосередковані (використання засобів транслявання та отримання інформації), формальні (спрямовані на досягнення цілей органу влади та міжструктурних взаємодій), неформальні (особисті стосунки в межах неформальних груп). Визначено оптимальними за охопленням та практичним використанням групові, формальні та опосередковані форми комунікації. Запропоновано окремі підходи до питань дотримання гендерних вимірів в управлінських комунікаціях в органах влади на основі використання існуючих засобів, які дозволяють провести аналіз, оцінювання та коригування відповідної сфери.

Ключові слова: управлінська комунікація, форми, органи державної влади, права людини, гендерні виміри.

Summary

Bryniuk K. V. The main forms of management communication in the authorities in order to comply with gender dimensions. – Article.

The article examines the concept and content of gender policy and issues related to the processes of observing gender dimensions in management communications of state authorities. The development of the modern state is based on generally accepted democratic principles, which affirm the need to establish general equality, support legal rights and human freedoms. The inconsistencies, asymmetries and inequality present in society create a significant imbalance in the state, hindering the even development of the socio-economic system. One of the urgent issues is the implementation of gender policy, which should ensure equal opportunities and rights for every person, regardless of their gender. Social development, which is aimed at observing gender dimensions in Ukraine, should solve the problems of implementing the principle of gender equality; updating approaches to gender policy; implementation of the basics of gender equality in the system of state authorities. Gender equality can ensure inclusive and accountable governance. The implementation of the tasks of state administration involves constant communications of authorities, both internal and external, which takes place: in horizontal and vertical hierarchical directions; in written and oral form; directly and indirectly. State authorities use public communications to provide the necessary information; provision of socially important services; discussion of management decision projects. Forms of communication in government bodies are distinguished: individual (interpersonal exchange of information), group (collective exchange of information), direct (personal establishment of communication), indirect (use of means of broadcasting and obtaining information), formal (aimed at achieving the goals of the authority and interstructural interactions), informal (personal relationships within informal groups). Group, formal and mediated forms of communication were determined to be optimal in terms of coverage and practical use. Separate approaches to issues of compliance with gender dimensions in management communications in government bodies are proposed based on the use of existing tools that allow for analysis, evaluation and adjustment of the relevant area.

Key words: managerial communication, forms, public authorities, Human Rights, Gender Dimensions.

УДК 321:327

DOI <https://doi.org/10.32782/app.v71.2023.10>

Т. А. Грищенко

orcid.org/0000-0002-2565-9536

доктор історичних наук, доцент

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Д. П. Ожерельєва

orcid.org/0000-0002-4205-3173

студентка II курсу історичного факультету

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ВИКЛИКИ ЕПОХИ «ПОСТ-ПРАВДИ» ЯК КАТАЛІЗАТОР ТРАНСФОРМАЦІЙ У ПОЛІТИЧНІЙ АТМОСФЕРІ США

Вихід у світ 1989 року статті відомого американського неолібераліста, соціального філософа та політолога Ф. Фукуяма «Кінець історії?» знаменувало триумф західної цивілізації з огляду на реформістські рухи в Радянському Союзі та Східній Європі, поширення споживацької культури. Кінець «холодної війни» сприймався завершальною ланкою в ході історії, «завершенням ідеологічної еволюції людства і універсалізації західної ліберальної демократії як остаточної форми управління» (Francis Fukuyama, 1992).

Проте подальший хід історії довів трансформацію ціннісних орієнтирів ліберальної демократії з огляду на політичну атмосферу США, а Френсіс Фукуяма визнав згодом, що припустився стратегічної помилки, подавши на сторінках консервативного журналу «The American Interest» у 2014 році свіжий погляд на теперішній перебіг подій – «The Decay of American Political Institutions» («Занепад американських політичних інститутів»). Ключова ідея була закладена вже в перших рядках публікації: «Ми маємо проблему, але не можемо чітко розглянути її, тому що занадто часто ігноруємо уроки історії». Фукуяма як представник консервативної частини американського політологічного товариства виклав у рамках статті занепокоєння щодо відсутності в політичній системі країни ключових принципів побудови демократичного суспільства, заповіданих батьками-засновниками з огляду на Римську модель демократії (Francis Fukuyama, 2013).

Насправді, висунуте на початку ХХ століття Вудро Вільсоном твердження про необхідність «зробити світ безпечнішим для демократії», у контексті перипетій ХХІ століття потребує корегувань, зважаючи на необхідність «зробити демократію безпечнішою для світу». Доказом тому стане висунута Френсісом Фукуямою закономірність, що ставить під сумнів функціональну спроможність ліберальної демократії в контексті США: «незворотній процес зростання присутності американської держави в ХХ столітті» приховав занепад якісних показників цього процесу, а тому Фукуяма зробив висновок про кризу представництва, коли люди починають усвідомлювати, що «...демократична влада вже не відображає їхні інтереси, а замість цього обслуговує інтереси різних тіньових еліт» (Francis Fukuyama, 2013).

Подальший хід думок політолога після бентежного переконання в тому, що «інститути управління стають все більш і більш неефективними...» визначило повстання електорату з обох боків політичного спектру проти «корумпованого і орієнтованого лише на себе істеблішменту» у ході президентських виборів 2016 року з метою очищення політичного простору. Проте в контексті передвиборчої кампанії 2016 р. застороги Френсіса Фукуяма не були почуті: «...нав'язувані хрестоносцями-популістами панацеї майже повністю марні, і якщо їх узяти на озброєння, то вони придушуть зростання, погіршать існуючі біди і погіршать ситуацію скоріш за все». І саме тому в січні 2021 року після «походу на Капітолій» у Вашингтоні, який політолог сприйняв як точку відліку в теперішній американській історії, на сторінках журналу «Foreign Affairs» з'явилася стаття із красномовною назвою: «Rotten to the Core? How America's Political Decay Accelerated During the Trump Era» («Прогнило наскрізь? Як політич-

ний розпад Америки прискорився в епоху Трампа»). Варто зауважити, що Френсіс Фукуяма наважився зробити діагноз з огляду на політичні перипетії в США, зважаючи на те, що впливові групи еліти тримають під контролем уряд США як і раніше, трансформуючи державну політику відповідно до своїх інтересів, підривають легітимність влади в цілому: «Сполучені Штати розколоті, обтяжені внутрішніми проблемами і суперечать своїм власним демократичним ідеалам» (Francis Fukuyama, 2021).

З огляду на вище зазначені перипетії постмодерного світу в рамках політичної атмосфери США на поч. ХХІ ст. варто засвідчити той факт, що людство опинилося у світі пост-правди. Цю дефініцію, зважаючи на тлумачення, подане в Оксфордському словнику, можна пояснити таким чином: формування громадської думки в інтересах політичних лідерів через заклики до переживань, емоцій і переконань на протигагу об'єктивним фактам. Це явище безсумнівно має негативний вплив на функціональну здатність суспільного організму ліберальної демократії, а тому наукова спільнота намагається всебічно осмислити розповсюдження цього нового явища (Miller D., 2000).

З огляду на той факт, що філософія та історія представляють собою тісно пов'язані галузі пізнання, вважала за доцільне простежити витоки кризових явищ, які ставлять під сумнів функціональну здатність ліберальної демократії на поч. ХХІ ст., у засторогах і побоюваннях, які з'являлися протягом ХХ ст. на сторінках праць зокрема таких філософів як А. Токвіль, С. К'єркегор, Ф. Ніцше. Масовано використовуючи дефініцію «масового суспільства», згадані філософи передчували настання «епохи мас» як прямиий здобуток саме демократії. З огляду на проблеми функціонування інформаційного суспільства на початку ХХІ ст. вважаю, що запобігти негативний вплив інформаційного перенасичення на функціонування ліберальної демократії можна шляхом усебічного аналізу й вивчення концепцій «пост-правди» і «масового суспільства» як нерозривних і взаємообумовлених понять (Miller D., 2000, с. 233).

«Масове суспільство» виступає прямою загрозою демократії, яка зазнає поступового виродження, унеможливаючи існування громадянського суспільства. Так А. Токвіль, зважаючи на ключові цінності ліберальної демократії, простежив таку закономірність на шляху формування «масового суспільства»: через схожість і рівність усіх людей у демократичних суспільствах вони стають підвладними «постійній і суворій грі випадку», але через закономірну повторюваність їхніх успіхів і падінь «драма лишається та сама, і лише актори змінюються» (Tokvil A., 1999, с. 503).

У контексті порушеної проблеми уваги заслуговують ідеї автора концепцій «кінець соціального», «кінець історії» французького філософа та соціолога Ж. Бодрієра, для якого «мовчазна більшість» як синонім до «масового суспільства» виступає стрижневим фактором формування постмодерного світу в цілому. Хочу зауважити, що в працях Ж. Бодрієра простежується саме ця запропонована єдність дефініцій «пост-правди» і «масового суспільства»: «образи ТБ хочуть бути метамовою світу, що відсутній», тобто засоби масової комунікації визначають нові реалії, стають творцями суспільного й політичного простору, де межа між істиною та оманною, реальністю та фікцією стирається. Постулюючи мас-медіа як засіб нав'язування власної абстрактної логіки в постмодерну епоху, Ж. Бодрієр актуалізує проблему домінування парадоксальної логіки над діалектичною, вказує на переважання імітацій, симулякрів на протигагу реальності, істині, об'єктивності, що й власне породжує домінування «фейкових новин» над фактами на сучасному політичному просторі США (Mike Gane, p. 4-5).

Також в умовах постсучасності, зважаючи на комунікативну раціональність Ю. Габермаса, треба говорити про переважання комунікативного розуму в основі нового виміру реальності, у рамках якого зорієнтованість на спільне обговорення проблем учасниками діалогу визначає нові обриси раціональності. Проте з огляду на політичну систему США з настанням епохи пост-правди варто зазначити про заміщення реальності теорією гіперреальності Ж. Бодрієра, відповідно до якої в сучасному «конфліктному світі суперечностей» соціальні мережі перетворилися на посередника між віртуальними комунікантами, що й визначає теперішній політичний простір, де засоби масової комунікації опосередковують досвід громадян, стираючи межі між дійсністю та ілюзією (Sobol O., 1997).

Саме кризь призму діалогічної спрямованості нинішнього буття філософії можна простежити ключову проблему, що спричиняє формування «масового суспільства» і ставить під загрозу функціонування ліберальної демократії в США. У цьому аспекті американські вчені під час виділення глобальних проблем зосереджують особливу увагу на фігурі президента як передовому політичному лідері, який і постає ключовою перепорою у взаємодії демократичних інститутів і комунікаційних технологій. Перш за все, варто говорити про зловживання ЗМІ з боку президентів, на думку групи американських дослідників у роботі «Президентське телебачення», що призводить до неможливості повноцінно, відкрито й об'єктивно аналізувати й сприймати національні питання. У цьому контексті на перший план висувається також актуалізація проблеми популізму як логічного наслідку боротьби організованої меншості за владу. Популізм у рамках інформаційного простору перетворюється на рушійний механізм масованого придушення громадянської ініціативи, духовної свободи, на тлі якого набирають сили корупція та політиканство, а перевага саме в ухваленні паліативних рішень лише консервує існуючі суперечності: «Автори американської Конституції відчайдушно намагалися запобігти перетворення влади президента в монополію, але наша неспроможність тримати під контролем телебачення дала можливість останньому перетворитися на своєрідний електронний трон» (Minow N., 1973, p. 7).

У контексті порушеної проблеми в рамках сучасної американської політики уваги заслуговує робота професора У. Хадсона «Американська демократія під загрозою: вісім викликів майбутнього Америки», у якій більшість уваги приділено проблемі президентського лідерства та інформаційного суспільства: роль у політичному житті країни перш за все визначається ступенем володіння інформаційними ресурсами, який безпосередньо чинить потужний вплив на збереження або ж поступове знищення демократичних засад (Hudson W., 2017, p. 165).

Залежність населення США як осередку ліберальної демократії від платформ соціальних медіа варто простежити через інформацію, яку надає дослідницький центр П'ю (Pew Research Center) у Вашингтоні про соціальні проблеми та громадську думку. Так з огляду на запропоновану інформацію можна припустити, що YouTube користується найвищим попитом, тримаючи в орбіті впливу 73% дорослого населення США. Далі треба говорити про високу залежність населення від Facebook (69%) та Instagram (37%). Якщо спиратися на дані, які представила головний аналітик eMarketer Дебра Ахо Вільямсон, то відповідно до майже ідентичного відсоткового співвідношення на одному рівні попитом користуються Twitter (22%), Snapchat (24%) та Whatsapp (20%) (Debra Aho Williamson, 2019). У контексті порушеної проблематики уваги заслуговує запропонована Елі Парайзер у книзі «The Filter Bubble: What The Internet Is Hiding From You» дефініція «The Filter Bubble» («фільтруючий міхур»), появу якої спричинили саме соціальні медіа, що на відміну від традиційних засобів масової інформації сприяють розповсюдженню та масованому поглинанню вузько та однобоко висвітленої інформації, що позбавляє людей можливості вибору і, власне, породжує проблему поширення неправдивої інформації («фейкових новин») (Pariser, E., 2011). Спираючись на роботи Пабло Барбери (Pablo Barberá) «How Social Media Reduces Mass Political Polarization. Evidence from Germany, Spain, and the US», а також Ейтана Бакші (Eitan Bakshi), Соломона Мессінга (Solomon Messing) та Лади Адамик (Lada A. Adamic) «Exposure to Ideologically Diverse News and Opinion on Facebook», варто зауважити, що через соціальні мережі люди попри все потрапляють у вир широкого спектру політичних думок, що не можна було реалізувати шляхом традиційних засобів масової інформації, які не спроможні були спричинити настільки посилену поляризацію (Bakshy, E., S. Messing, L. A. Adamic, 2015; Barberá, P., 2014). Так 2016 року група соціологів, і Кас Санстейн зокрема, представили докази того, що «спостерігається сильна поляризація користувачів Facebook», і саме ця «поляризація зумовлює появу в основному закритих, переважно ізольованих спільнот», зосереджених лише на тій інформації, що не виходить за рамки їхніх переконань та інтересів, тобто «ехокамер» (unpublished manuscript, 2016).

Проблему масованого розповсюдження «фейкових новин» як виплід епохи «пост-правди», що формує масове суспільство, позбавлене політичної й громадської активності через інформаційне перенасичення, намагалися пояснити, зокрема, Дж. Томас та Тері Фіннеман у праці «A family of falsehoods: deception, media hoaxes, and fake news»: активізація проблеми поши-

рення «фейкових новин» спричинена зростанням ролі Інтернету як передового джерела інформації, що робить можливим нав'язування широкому загалу інформацію викривленого вмісту через соціальні медіа, зокрема, Facebook та Twitter, спричиняючи нівелювання правди (Finneman, T., Thomas, R. J., 2018).

Якщо звернутися до американського словника Merriam-Webster, то можна дефініцію «фейкових новин» визначити так: різновид новин, що повсякчас використовується для пояснення й опису політичної історії, яка протє «завдає шкоди агенції, організації чи особі». До того ж, у контексті порушеної проблематики поширення «фейкових новин» варто зазначити про її вплив на існування політичної спільноти вже понад 125 років, але з огляду на глобальне розширення інформаційного простору в постмодерну епоху, лише на початку ХХІ ст. можна спостерігати масштабну активізацію популістів, які прагнуть інфантилізовану масу сформува- вати в масове суспільство (Merriam-Webster Dictionary (n.d.)). Можливості ЗМІ все масштабніше стають основним інструментом у руках політичних сил у рамках передвиборчої боротьби для маніпуляції свідомістю населення, для формування електоральної поведінки громадян, після чого й спрацьовує ефект мас.

Література

- Міллер Д. Енциклопедія політичної думки [Encyclopedia of political thought], Київ: Дух і літера, 427, 2000, с. 45.
- Токвіль А. Про демократію в Америці [About democracy in America], Київ: "Всесвіт", 1999, с. 590.
- Соболь О.М. (1997) Постмодерн і майбутнє філософії [Postmodern and the future of philosophy], Київ: «Наукова думка», 1997, с. 186.
- Finneman, T., Thomas, R. J. A family of falsehoods: Deception, media hoaxes, and fake news, *Newspaper Research Journal*, 39(3), 2018, 350–361.
- Francis Fukuyama. *The End of History and the Last Man*, Free Press. ISBN 978-0-02-910975-5., 1992.
- Francis Fukuyama. *The Decay of American Political Institutions*, *The American interest*, 09(3), 2013.
- Francis Fukuyama. *Rotten to the Core? How America's Political Decay Accelerated During the Trump Era*, *Foreign affairs*. Retrieved from <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2021-01-18/rotten-core>, Jan. 18, 2021.
- Hudson W. *American Democracy in Peril. Eight Challenges to America's Future*, Washington, 2017.
- Mike Gane (ed.). *Baudrillard live: selected interviews*. London and New York, Routledge, 7993, vii, 221 pp.
- Minow N. (1973). *Presidential Television*, New York.
- Merriam-Webster Dictionary (n.d.), *Words we are watching: the real story of 'fake news*, Retrieved from: www.merriam-webster.com/words-at-play/the-real-story-of-fake-news

References

- Finneman, T., Thomas, R. J. (2018). A family of falsehoods: Deception, media hoaxes, and fake news, *Newspaper Research Journal*, 39(3), 350–361
- Francis Fukuyama (1992). *The End of History and the Last Man*, Free Press. ISBN 978-0-02-910975-5.
- Francis Fukuyama. (2013). *The Decay of American Political Institutions*, *The American interest*, 09(3).
- Francis Fukuyama. (Jan. 18, 2021). *Rotten to the Core? How America's Political Decay Accelerated During the Trump Era*, *Foreign affairs*. Retrieved from <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2021-01-18/rotten-core>
- Hudson W. (2017). *American Democracy in Peril. Eight Challenges to America's Future*, Washington.
- Miller D. (2000). *Encyklopediya politichnoyi dumki* [Encyclopedia of political thought], Kiyiv: Duh i litera, 427 s. 45. [in Ukrainian]
- Mike Gane (ed.). *Baudrillard live: selected interviews*. London and New York, Routledge, 7993, vii, 221 pp.
- Minow N. (1973). *Presidential Television*, New York.
- Merriam-Webster Dictionary (n.d.), *Words we are watching: the real story of 'fake news*, Retrieved from: www.merriam-webster.com/words-at-play/the-real-story-of-fake-news
- Tokvil A. (1999). *Pro demokratiyu v Americi* [About democracy in America], Kiyiv: "Vsesvit", 590 s. [in Ukrainian]
- Sobol O.M. (1997) *Postmodern i majbutnye filosofiyi* [Postmodern and the future of philosophy], Kiyiv: «Naukova dumka», 186 s. [in Ukrainian]

Анотація

Грищенко Т. А., Ожерельєва Д. П. Виклики епохи «пост-правди» як каталізатор трансформацій у політичній атмосфері США. – Стаття.

У статті розглядаються трансформації в реалізації політичного курсу президентів США від початку ХХ століття до епохи постправди 2016 року, в історичній ретроспективі із залученням філософських концепцій доводиться довговічність практики використання ЗМІ США задля набуття президентами статусу домінуючої фігури в американському політичному просторі. Відбувається функціональна девальвація ліберальної демократії з огляду на мінливості політичного простору США, зважаючи на радикальну зміну поглядів Френсіса Фукуями з часовими проміжками від закінчення холодної війни до 2021 року.

Через призму філософської концепції постмодернізму Бодрійєра проглядається діалогічна інтенція сучасної філософії в контексті комунікативної раціональності Ю. Габермаса як одна з тенденцій сучасної філософії другої половини ХХ століття. Ця тенденція простежується від впровадження двосторонньої комунікації як основи успішного функціонування ліберальної демократії з використанням традиційних медіа протягом ХХ століття до залучення та масового використання соціальних мереж у політичному курсі президентів США в початок ХХІ ст.

У результаті аналізуються тенденції поширення та масового поглинання широко односторонньої інформації відповідно до переконань особи, що позбавляє громадян вибору та породжує такі взаємозалежні явища, як популізм, постправда і, зрештою, масове суспільство.

У контексті передвиборчої кампанії 2016 року відповідно до версії Оксфордського словника свій найяскравіший вияв знайшла епоха пост-правди. Вона зумовила активізацію розповсюдження «фейкових новин». Таким чином ця дефініція була перетворена на потужну й зловісну силу, що на протигагу об'єктивним фактам застосовується з метою маніпулювання свідомістю виборців через телебачення, інтернет або ж соціальні мережі, поступово формуючи масове суспільство. Передвиборча кампанія в США в 2016 році відбулася в рамках загострення антиліберальних настроїв разом зі зростанням хвилі популізму. Це зумовило активізацію нових явищ на політичному просторі, не сумісних із цінностями ліберальної демократії, а саме: популізм, пост-правда, масове суспільство.

Ключові слова: постмодернізм, постправда, популізм, масове суспільство, ліберальна демократія, соціальні мережі, комунікаційна стратегія.

Summary

Hryshchenko T. A., Ozherelieva D. P. Challenges of the "post-truth" era as a catalyst of transformations in the political atmosphere of the USA. – Article.

The article examines the transformations in the implementation of the political course by US presidents from the early twentieth century to the post-truth era in 2016 in historical retrospect with the involvement of philosophical concepts, proves the longevity of the practice of mass media use by US presidents gaining the status of a dominant figure in the American political space. There is a functional devaluation of liberal democracy in view of the vicissitudes in the US political space in view of the radical change in the views of Francis Fukuyama with the time intervals from the end of the Cold War to 2021.

Through the prism of Baudrillard's philosophical concept of postmodernism, the dialogical intention of modern philosophy in the context of the communicative rationality of J. Habermas as one of the tendencies of modern philosophy in the second half of XX century within the framework of postmodernism there is a transformation in the ways of implementing the communication strategy within the framework of the US presidential election campaign. This trend can be traced from the implementation of two-way communication as the basis for the successful functioning of liberal democracy with the use of traditional media during the XX century to the involvement and mass use of social networks in the political course of US presidents in the early XXI century.

As a result, the trends of dissemination and mass absorption of widely one-sided information are analyzed in accordance with the beliefs of a person, which deprives citizens of choice and generates such interdependent phenomena as populism, post-truth and ultimately mass society.

In the context of the 2016 election campaign, according to the Oxford Dictionary, the era of post-truth found its brightest manifestation. It led to the intensification of the spread of "fake news". Thus, this definition has been transformed into a powerful and sinister force, which, contrary to objective facts, is used to manipulate the consciousness of voters through television, the Internet, or social networks, gradually shaping mass society. The election campaign in the USA in 2016 took place in the framework of the exacerbation of anti-liberal sentiments along with the growing wave of populism. This led to the activation of new phenomena in the political space, incompatible with the values of liberal democracy, namely: populism, post-truth, mass society.

Key words: postmodernism, post-truth, populism, mass society, liberal democracy, social networks, communication strategy.

Ю. В. Завгородня

orcid.org/0000-0003-3500-8638

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри політичних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

РІЗНОВИДИ ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ У КІБЕРПРОСТОРИ

Політика джерело нових інноваційних рішень, щодо узаконення процесів, котрі виникають у суспільстві. Кіберпростір поєднує у собі ряд методів комунікації, впливу та взаємодії між суб'єктами політики та активними громадянами. Разом з тим, кіберсередовище – це поєднання механізмів за допомогою яких можливо вести таку взаємодію та комунікацію, адже рівень модернізації телефонів, планшетів, комп'ютерів та ноутбуків безперервний.

Тому, виникає потреба в узагальненні існуючих даних щодо можливих видів кіберконфліктів, котрі шкодять політичним процесам, впливають на розвиток політичних процесів, зміну правлячих еліт, концентрацію влади в глобальному розумінні та регіональному аспекті. Окрім того, розуміння типології політичних конфліктів у кіберпросторі формує розуміння щодо можливих методів впливу на кіберконфлікт. Сучасна політична дійсність залежна від політичних рішень та дій, а використаний тип протидії у кіберпросторі показує методи політичного гравця, які він використовує для впливу на опонента чи громадську свідомість.

У сучасній управлінській системі світу формується цифровізація валютного обігу, яка обмежить використання готівкових валют, тому загрози кіберпростору наростатимуть, а політичні рішення не встигатимуть до сучасних подій у світі, тому формування системних знань, про кіберплощину, безпеки та заходи попередження небезпек є активним сучасним процесом, який потребує уваги науковців різних напрямків спрямування їх сфери інтересів. Проте, саме політична сфера сприяє узаконенню цифровізованих процесів, відшуканню механізмів подолання кібернебезпек, які виникають при активній публічній діяльності. Разом з тим, теоретичне обґрунтування окремих видів політичних дій сприятиме розвитку знань, вмінь та навичок щодо протистояння небезпекам та загрозам, які набувають глобальних масштабів.

Наукові дослідження щодо розвитку кіберконфліктів, їх систематизації та типологізації досить активно розпочинають розвиватись, як в Україні так і за її межами. Так, дослідниками кіберконфліктів у вітчизняній науці варто відзначити Ю. Завгородня, Д. Дубов, В. Жадько, та інші, а питанням щодо різновидів політичних конфліктів в кіберпросторі висвітлювали І. Сопілко, В. Череватюк, М. Каветлі.

Звичайно, наявні наукові дослідження авторами в Україні та світі свідчать про актуальність та затребуваність досліджень про кіберконфлікти, як невід'ємний елемент розвитку політичних процесів та демократичних держав, тому аналіз існуючих видів загроз, які виникають від опонентів у кіберпросторі є джерелом систематизації знань та удосконаленню навичок у протидії та оцінці політичної кіберситуації.

Тому, метою даної статті є здійснення систематизованого аналізу типології кіберконфліктів у політиці, розуміння їх сутності, відмінності та безпеки для суб'єктів політики та суспільства з глобалізаційними наслідками. Для досягнення мети поставлені такі завдання: розглянути існуючі різновиди кібернебезпек, як способів політичної протидії; систематизувати типи кіберконфліктів сучасності; провести аналіз небезпек від кожного існуючого виду; визначити позитивні та негативні кіберконфлікти; скоординувати подальший можливий розвиток дослідження типології кіберконфліктів. У зв'язку з цим, використано системний метод, аналіз та синтез, історичний метод та прогностичний метод, кібернетичний метод.

Типологізація політичних процесів у своїй специфіці демонструє розгалуженість можливих елементів взаємовідносин, їх специфіку, потребу на загострення та актуалізацію в суспільстві, або навпаки потребу не привертати увагу, як наслідок окремих подій без безпеки

ескалації. Проте, якщо розглянути кіберконфлікти, та їх існуючі форми прояву, то переважно увага зосереджена саме на актуалізації небезпеки при чому глобального масштабу, що декламує глобалізаційну небезпеку, постійний аналіз зі сторони громадян їх втрат інформаційного та економічного характеру, дестабілізація управлінських процесів.

Проблема виникнення та розвитку, саме небезпечних видів конфліктної активності в кіберпросторі це низький рівень захищеності інформації та критичної інфраструктури, яка залежна від цифровізації та мережі Інтернет.

Тому, для держави, як важливої складової політичної системи, ключем діяльності є гарантування безпеки у кіберпросторі, усім користувачам починаючи від органів державної влади, критичної інфраструктури, суб'єктів політики, політичних партій, громадських організацій та окремих індивідів. Існуючими кіберзагрозами для держави, варто виокремити: «стан електронних інформаційних ресурсів та на можливість доступу до інформації; функціонування об'єктів критичної інфраструктури; складові частини інформаційно-комунікаційної інфраструктури; морально-психологічний стан суб'єктів кіберпростору» (Жадько, 2018, с. 247).

Тому, кіберзагрози охоплюють впливи агресора, котрим може бути держава, група та особи, на різні галузі життя держави: сферу державного управління, економічну, інфраструктуру електронних комунікацій, науково-технічну, оборонно-промисловий і транспортний комплекси, сектор безпеки та оборони України. Уявлення про негативні процеси впливу в кіберпросторі не обмежуються збиранням, зберіганням, шантажуванням, публічним використанням, пошкодженням, поширенням персональних даних особи, фінансовими операціями незаконного спрямування, крадіжками і шахрайствами в інтернетпросторі, а стає глобальною проблемою та «здатна завдати значної шкоди інтересам особи, суспільства і держави» (Указ Президента, 2017).

Для загального аналізу типів протиборства суб'єктів політики у кіберпросторі варто відзначити, що усі вони реалізуються через кібератаки, тільки різниця в тому, яку форму кібератак вибрав опонент, це і буде видом політичного кіберконфлікту. Під кібератакою варто розуміти «сукупність дій противника або ворожої групи, яка намагається досягти певної негативної для об'єкта атаки цілі чи ефекту з використанням комп'ютерної техніки зокрема чи можливостей кіберпростору в цілому, найчастіше – з використанням спеціально розроблених для таких завдань засобів» (Дубов, 2016, с. 75).

Варто розуміти, що кібератаки, як процес політичний, не реалізується напряму політиком чи політичною партією. Як правило, таку діяльність здійснюють хакери, інсайдери, якщо питання застосування серйозних технічних процесів щодо впливу на комп'ютерну систему чи критичну інфраструктуру окремих країн. Разом з тим, у сучасних політиків є прес-центри, які займаються їх офіційними сторінками в інформаційному просторі, оприлюдненням візитів та зустрічей, тобто інформаційним забезпеченням політичного життя особи та навіть спростуванням кібератак у формі фейків, або навпаки розповсюдженням фейків з власних сторінок в інформаційному просторі (Завгородня, 2022, с. 67).

В сучасних кіберпроцесах присутня в політичних гравців так звана «ботоферма», за допомогою котрої відбуваються атаки на особу, яка поширює інформацію, що суперечить політиці окремої політичної сили, чи знецінює її здобутки на політичній арені. Усі ці дії направлені на політичну свідомість громадян з метою виявлення великої підтримки до політичної групи чи окремого політика. Такі, процеси розхитування політичних процесів можливі лише у демократичних країнах та свободі слова. Оскільки, до прикладу Китай, застосовує ряд санкцій, щоб обмежити будь які інформаційні протести суспільства, що політичної правлячої еліти (Zavhorodnia, 2021, с. 37).

Тому, аналізуючи специфіку розвитку політичних кіберконфліктів, варто відзначити, що М. Каветлі пропонує таку типологію кіберконфліктів «кібервандалізм (включає зміни чи знищення змісту, наприклад, веб-сайту, вимкнення чи перевантаження сервера, є найпоширенішою формою кіберконфлікту, що має значний суспільний резонанс, однак наслідки таких інцидентів обмежені в часі та відносно незначні); інтернет-злочини (діяльність переважно з метою отримання прямого фінансового зиску, може включати як злочини з комп'ютерної техніки, так і суто комп'ютерні злочини); кібершпигунство (головною жертвою найчастіше

стає корпоративний сектор. За окремими підрахунками, втрати компаній від такої діяльності становлять до 1 трлн доларів США на рік. Урядові мережі, в яких міститься конфіденційна інформація, стають жертвами атак доволі рідко, хоча останнім часом такі атаки частішають); кібертероризм (потенційно масштаби збитків від кібертеракту оцінюються надзвичайно високо, однак дотепер не було жодного реального випадку кібертероризму); кібервійна» (Жадько, 2018, с. 252-253).

В свою чергу Європейський інформаційно-дослідницький центр вважає, що основними видами загроз у кіберпросторі є: «кібершпиунство та військові дії, які здійснюються за підтримки або з відома держави; використання Інтернету у терористичних цілях. Терористичні угруповання використовують Інтернет з метою пропаганди, збору коштів і вербування прихильників; кіберзлочинність: викрадення персональних даних та відмивання коштів, отриманих незаконним шляхом; захист персональних даних; захист електронної комерції та безпеки електронних транзакцій та платіжних інструментів; захист дітей; захист важливих об'єктів інфраструктури та інформаційних систем» (Європейський дослідницький центр, 2018).

На думку авторського колективу І. Сопілки та В. Череватюка «щодо типів кіберконфліктів, то варто звернути увагу на найпоширеніші з них, зокрема: кібервандалізм; кібершпиунство або комп'ютерне шпиунство; Інтернет – злочини; кібертероризм» (Sopilko, Cherevatiuk, 2021).

Звичайно, обрані класифікації авторами є найбільш актуальними та найбільш поширеними в мережі інформаційного впливу, проте варто звернути увагу, що політична площина охоплює більший спектр форм протистояння та впливу на суспільство, критичну інфраструктуру, суб'єктів політики.

Тому кіберконфлікти в політиці можливо класифікувати за об'єктом спрямування кібератак, а саме:

– об'єктом кібервпливу може бути громадянське суспільство, а кібератаки відбуваються у формі фейків, котрі розповсюджуються інформаційними ресурсами, соціальними мережами;

– об'єктом кібервпливу може бути критична інфраструктура, а кібератаки можуть бути у формі «знищення критичної інформаційної інфраструктури, шпionaж (отримання розвідданих щодо логістики, озброєння, планів та операцій Сил безпеки та оборони), а також інформаційно-психологічні операції та дезінформаційні вкиди з метою підризу довіри до спроможностей органів державної влади, сил безпеки та оборони, поширення панічних настроїв серед населення» (Державна служба спец. зв'язку, 2023). Ще одним важливим видом кібератаки в даному напрямку є хакерські дії в Україні, у формі розсилання шкідливого програмного забезпечення, що здійснює крадіжки облікових даних або знищує інформаційні системи.

– об'єктом кібервпливу є суб'єкт політики чи політична партія або група, а кібератаки можуть відбуватись у формі штучного банну сторінки, бот коментарів, котрі працюють на сторону опонента та виконують замовлення, в такому випадку розвивається суспільний резонанс та підризу політичної позиції політика чи політичної партії.

Окрім того, політичні кіберконфлікти можуть бути регіональні, загально-державні та глобальні. Проте, їх специфіка в тому, що навіть регіональний конфлікт може набути форм державного чи навіть глобального в силу відсутності просторових видимих меж. Така класифікація стосується відкритих країн, з демократичними формами розвитку, без обмеження глобально відомих мережевих форм комунікації.

Тому, суспільству та політичним елітам варто розуміти, що якщо в кіберпросторі буде відсутня координація дій, кіберкультура, кіберповага, то усі кіберконфлікти будуть тотально руйнівним явищем, для будь яких форм демократії. Через певний цикл розвитку людства може виникнути питання щодо повернення до системи управління жорсткого типу, без будь яких проявів громадянських прав.

В свою чергу різновиди політичних кіберконфліктів демонструють сучасні форми протистояння, які мають шкідливі наслідки та недосконалу систему захисту, а вміння та таланти кіберфахівців координуються на протидію та економічну вигоду опонента.

Література

- Жадько В.О. Гібридна війна і журналістика. *Проблеми інформаційної безпеки : навчальний посібник*. Київ. Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2018. 356 с.
- «Доктрина національної безпеки України» Указ Президента України № 47/2017 від 25 лютого 2017 року. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>
- Дубов Д. Геополітичне суперництво у кіберпросторі як чинник впливу на національну безпеку України. *Нац. ін-т стратегічних досліджень*. Київ, 2016. 434 с.
- Завгородня Ю.В. Фейки як сучасна форма політичного протиборства у кіберпросторі. *Регіональні студії*. № 28. 2022. Видавничий дім «Гельветика». С. 67-71
- Yuliia Zavorodnia, Features of protection of China's national interests within cybernetic space. *European Political and Law Discourse*, 2021, Volume 8, Issue 6. p.37-42
- Законодавство та стратегії у сфері кібербезпеки країн Європейського Союзу, США, Канади та інших. Європейський інформаційно-дослідний центр. 2023. URL: <file:///C:/Users/38096/Desktop/INFODOVIDKA-ZAKONODAVSTVO-TA-STRATEGIYI-KIBERBEZPEKA.pdf>
- Iryna Sopilko, Viktoriya Cherevatiuk Types of cyber conflicts and the role of the state in their prevention and solution. *Journal of Law and Social Sciences «Legal, Economic Science and Praxis»*. 2021. URL: <https://lesp.hu/wp-content/uploads/2022/01/2021-No2-p20-26.pdf>
- Готовність України до нових викликів. Кібербезпека і зв'язок. *Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України*. 2023. URL: <https://cip.gov.ua/ua/news/gotovnist-ukrayini-do-novikh-viklikiv-kiberbezpeka-i-zv-yazok>

References

- Zhadko V.O. (2018) Hibrydna viina i zhurnalistyka. [Hybrid war and journalism] Problemy informatsiinoi bezpeky : navchalnyi posibnyk. Kyiv : Vyd-vo NPU imeni M.P. Drahomanova, 356 s. [in Ukrainian]
- Doktryna natsionalnoi bezpeky Ukrainy. [The doctrine of national security of Ukraine] (2017) Ukaz Prezydenta Ukrainy № 47/2017 vid 25 liutoho 2017 roku URL: <http://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>. [in Ukrainian]
- Dubov D. (2016) Neopolitychne supernytstvo u kiberprostori yak chynnyk vplyvu na natsionalnu bezpeku Ukrainy [Geopolitical rivalry in cyberspace as a factor influencing the national security of Ukraine. Kyiv. 434 s. [in Ukrainian]
- Zavorodnia Yu.V. (2022) Feiky yak suchasna forma politychnoho protyborstva u kiberprostori. [Fakes as a modern form of political struggle in cyberspace] Rehionalni studii. № 28. Vydavnychiy dim «Helvetyka». S. 67-71. [in Ukrainian]
- Yuliia Zavorodnia, (2021) Features of protection of China's national interests within cybernetic space. *European Political and Law Discourse*, Volume 8, Issue 6. r. 37-42 [in English]
- Zakonodavstvo ta stratehii u sferi kiberbezpeky krain Yevropeiskoho Soiuzu, SShA, Kanady ta inshykh. [Legislation and strategies in the field of cyber security of the countries of the European Union, USA, Canada and others.] (2023) Yevropeyskyi informatsiino-doslidnyi tsentr. URL: <file:///C:/Users/38096/Desktop/INFODOVIDKA-ZAKONODAVSTVO-TA-STRATEGIYI-KIBERBEZPEKA.pdf>. [in Ukrainian]
- Iryna Sopilko, Viktoriya Cherevatiuk (2021) Types of cyber conflicts and the role of the state in their prevention and solution. *Journal of Law and Social Sciences «Legal, Economic Science and Praxis»*. URL: <https://lesp.hu/wp-content/uploads/2022/01/2021-No2-p20-26.pdf> [in English]
- Hotovnist Ukrainy do novykh vyklykiv. [Readiness of Ukraine for new challenges.] (2023) Kiberbezpeka i zviazok. Derzhavna sluzhba spetsialnoho zviazku ta zakhystu informatsii Ukrainy. URL: <https://cip.gov.ua/ua/news/gotovnist-ukrayini-do-novikh-viklikiv-kiberbezpeka-i-zv-yazok>. [in Ukrainian]

Анотація

Завгородня Ю. В. Різновиди політичних конфліктів в кіберпросторі. – Стаття.

Кіберпростір є глобальним середовищем, що акумулює у собі різні процеси, події, що впливають на окремі суспільства чи загалом увесь світ. Політичні конфлікти в кіберпросторі переважно виконують негативну функцію, оскільки завуальованість суб'єкта подання інформації чи впливу на кіберсистеми допомагає уникати осуду та відповідальності в правових рамках. Кібербезпека є сучасним важливим елементом для розвитку та стабільної діяльності політичної системи, оскільки допомагає створювати кіберзахист систем управління та критичної інфраструктури.

Дестабілізація ресурсів органів управління, які прив'язанні до кібермереж, є шляхом до деструктивного впливу на політичних суб'єктів, їх авторитет у суспільстві та в світі загалом. Тому, деталізація уваги окремим формам впливу, котрі можливі у кіберпросторі, досить актуальна, оскільки демонструє сучасні різновиди кіберзагроз під час конфліктного протистояння політичних лідерів.

В науковому обігу присутні характеристики окремих видів кіберзагроз, які уже отримали свою популярність за період цифровізації людства, характеристика таких загроз містить свою специфіку, котра залежить від політичного режиму, від рівня цифровізації суспільства, а відповідно і рівня можливих кібератак.

Типологія кіберконфліктів, які присутні у політичних процесах, сприяє розвитку наукових досліджень трансформаційних процесів щодо цифровізації управлінської діяльності, їх сучасному удосконаленню та спрямованості. У роботі розглянуто різноманітні узагальнення сучасних небезпек у кіберпросторі та запропоновано власну класифікацію для кіберконфліктів у кіберпросторі, які виникають з метою впливу на політичні процеси.

В залежності від того, який напрямок протистояння між сторонами політичного протистояння, то вид конфлікту буде різнитися, але усі типи протистояння у кіберпросторі відбуваються у формі кібератак, лише мета таких атак, об'єкт атак та наслідки будуть різними.

Ключові слова: кібертероризм, кібервандалізм, кібершпиунство, кіберконфлікти, інтернет-злочини, кібервійна.

Summary

Zavhorodnya Yu. V. Types of political conflicts in cyberspace. – Article.

Cyberspace is a global environment that accumulates various processes and events affecting individual societies or the whole world in general. Political conflicts in cyberspace mostly perform a negative function, since the veiling of the subject of information submission or influence on cyber systems helps to avoid condemnation and responsibility in the legal framework. Cyber security is a modern important element for the development and stable operation of the political system, as it helps to create cyber protection of management systems and critical infrastructure.

Destabilization of the resources of governing bodies, which are tied to cyber networks, is a path to destructive influence on political subjects, their authority in society and the world in general. Therefore, detailing attention to individual forms of influence that are possible in cyberspace is quite relevant, as it demonstrates modern types of cyber threats during the conflict between political leaders.

In scientific circulation there are characteristics of certain types of cyberthreats that have already gained popularity during the period of digitalization of humanity, the characteristics of such threats contain their own specificity, which depends on the political regime, on the level of digitalization of society, and, accordingly, on the level of possible cyberattacks.

The typology of cyber-conflicts, which are present in political processes, contributes to the development of scientific studies of transformational processes regarding the digitalization of management activities, their modern improvement and orientation. The work examines various generalizations of modern dangers in cyberspace and proposes its own classification for cyberconflicts in cyberspace that arise with the aim of influencing political processes.

Depending on the direction of the confrontation between the parties of the political confrontation, the type of conflict will differ, but all types of confrontation in cyberspace take place in the form of cyber attacks, only the purpose of such attacks, the object of the attacks and the consequences will be different.

Key words: cyber terrorism, cyber vandalism, cyber espionage, cyber conflicts, internet crimes, cyber war.

УДК 349

DOI <https://doi.org/10.32782/app.v71.2023.12>

М. Г. Карпушина

orcid.org/0000-0003-4125-4202

аспірантка

Академії Адвокатури України,

спеціаліст сектору юридичного забезпечення
РСЦ ГСЦ МВС в Дніпропетровській області

Р. В. Вереша

orcid.org/0000-0003-4996-0283

доктор юридичних наук,

завідувач кафедри кримінального та адміністративного права

Академії адвокатури України

М. О. Чукмасова

orcid.org/009-0006-7404-2280

лікар-ендокринолог

КП «Дніпропетровська обласна клінічна лікарня імені І. І. Мечникова»

Дніпропетровської обласної ради

ОКРЕМІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНОГО КЛІНІЧНОГО ПРОТОКОЛУ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

В умовах розвитку сучасного інформаційного суспільства, із стрімким плином часу та значним обсягом змін в цифровій галузі та диджиталізації світового економічного ринку, громадянське суспільство повсякчасно потребує якісних медичних послуг та правової обізнаності в їх наданні та отриманні. З метою розвитку фармацевтичної та медичної галузей світового ринку лікарських засобів, провідні фармацевтичні та медичні компанії та корпорації займають відокремлену економічну нішу у відношенні розробки нових лікарських засобів. Для легітимності впровадження процедури розробки лікарських засобів на міжнародній арені сформовано єдині уніфікаційні норми стосовно порядку проведення медичних досліджень. Висунуто вимоги до міжнародного клінічного протоколу новітнього препарату дослідження (Directive 2001/20/EC. 2023). Встановлено кримінальну відповідальність за вчинення злочинних діянь у медичній галузі та лікарській справі. Ця стаття надає визначення змісту та структури міжнародного клінічного протоколу препарату дослідження, в якому приймає участь пацієнт – доброволець, а замовником дослідження виступає іноземний інвестор – комерційна фармацевтична фірма (Patient engagement. soul: assessment. 2019). Для подання достовірної інформації опрацьовано та використано нормативно-правові, законодавчі акти як міжнародного так і національного українського рівня, дисертаційні дослідження, наукові публікації тощо. Під час написання тексту, використано наступні методи: загальний емпіричний метод спостереження, теоретичний метод загальної форми руху наукового пізнання, закону відображення дійсності в мисленні та комплексний елементарно теоретичний метод. На основі системного наукового світогляду проаналізовано складні явища суспільного життя, простежено причинно-наслідковий зв'язок загальнофілософської проблеми вирішення завдань, що виникають у професійній та науково-інноваційній діяльності, в поєднанні із застосуванням емпіричних й теоретичних методи пізнання. При написанні цієї статті авторами було виконано наступні обсяги роботи та завдань. Внесок кожного автора: автор 1) (збір даних, написання статті); автор 2) (редагування статті, остаточне затвердження статті); автор 3) (розробка концепції та дизайну дослідження, аналіз та інтерпретація даних). Обговорення результатів дослідження. Результати досліджень можуть бути використані при формуванні загальнодержавних програм та проєктів законодавчих актів на державному рівні. Мета такого впрова-

дження – підвищення правової свідомості та обізнаності із специфікою медичної діяльності громадянського суспільства. Також, результати можуть використовуватися до відома необмеженому колу осіб, в якості додаткових матеріалів.

Основною умовою, з-поміж інших вимог, таких як наявність відповідної профільної медичної освіти, виконання обов'язків лікаря за фахом, та відповідної кваліфікації для прийняття участі у клінічних дослідженнях медичним персоналом, є обізнаність та виконання лікарем умов міжнародного клінічного протоколу (Верховна Рада України: сайт URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/990_005#Text).

До основного протоколу препарату, що піддається тестуванню, надається й інша супутня документація роз'яснювального та ознайомлювального характеру. Приміром, під час проведення основного дослідження може бути надано супутню Інструкцію з підказами щодо подолання проблем пацієнта та уникнення припинення лікування (E6(R2). ICHGCP. URL: <https://ichgcp.net/ru>). Міжнародні стандарти щодо захисту прав пацієнтів висувають високі вимоги з приводу дотримання положень обізнаності пацієнта з порядком ведення дослідження та відібрання клініцистом (лікарем дослідником) в пацієнта інформованої згоди на участь в дослідженні (Agreement with the patient. «Soul». 2019). Такий хід подій пов'язаний з двома аспектами законодавчих норм: 1. дотримання міжнародних принципів етики щодо обізнаності пацієнта в розумінні Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Верховна Рада України, URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004); 2. отримання документального підтвердження «своєї невинуватості» у кримінальних правопорушеннях, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, що пов'язана із незаконним проведенням досліджень над людиною та проведенням клінічних досліджень над людиною в примусовому порядку (EX9924-4473, версія 1.0.20-11-2020- Global Master_EN, 2019). Недостатній рівень правової культури та обізнаності громадян у своїх правах, за припущенням автора, наявний серед пацієнтів в Україні, виникає через недостатність розвитку інституту медичного права, не приділення достатньої уваги освітленню теми прав пацієнтів в рамках донесення такої достовірної інформації громадянському суспільству (Галай, 2008). Досить часто не врегульованими лишаються права та обов'язки медичного персоналу, через недонесення значущої інформації на належному професійному рівні до медичного персоналу, через недослідженість підгалузі медичного права в Україні, віднесення її до комерціалізованої ланки. Проблемним лишається питання відсутності роз'яснювання правових аспектів роботи медичним фахівцям з боку керівного апарату держави, віднесення даної категорії до категорії «самоосвіти» медичного персоналу, та наявність фактичної «комерціалізації» зазначеної сфери «медичного права», проведення консультацій та роз'яснювальної роботи у, як правило, випадку вже існуючих спірних та проблемних ситуацій, що виникли при виконанні медичним працівником робочих обов'язків, правником, адвокатом, юристом «postfactum» ситуації на платній основі без втручання державних механізмів захисту таких працівників з боку держави.

Як виняток, медичний працівник може звернутись за отримання безоплатної правової допомоги в порядку Закону України «Про безоплатну правову допомогу» (Верховна Рада України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>). У відповідності до статті 9 Закону України «Про безоплатну правову допомогу», суб'єктами надання безоплатної первинної правової допомоги в Україні є: 1) органи виконавчої влади; 2) органи місцевого самоврядування; 3) фізичні та юридичні особи приватного права; 4) спеціалізовані установи; 5) центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги. Але, на практиці, перелічені в пунктах 1, 2, 4, 5 вищезгаданої нормотворчої статті, надають правові консультації та допомогу із складанням документації окресленому колу осіб, що підпадають під визначені законодавством пільгові умови. Зрозуміло, що медичний працівник далеко не завжди може підпадати під законодавчо визначені критерії, та буде перенаправлений до платних фахівців. Часто, надання безоплатної правової допомоги фізичними та юридичними особами приватного права, залишається на наданні загальної поверхневої інформації, до того ж нерозтлумаченої та поданої «сухою» протокольною мовою з подальшими рекомендаціями щодо звернення до кваліфікованого фахівця у правовій галузі. Такий підхід суттєво не вирішує проблемне

питання необізнаності медичного працівника та громадянського суспільства в цілому. Крім того, часто через брак коштів та вільного часу, медичний персонал середньої та нижчої ланок, позбавлені можливості на отримання превентивних знань з суспільно-значущого питання обізнаності правової сторони медицини. Відносини, які існують між пацієнтом та лікарем регулюються у більшій своїй частині відокремленими нормативними та підзаконними актами, а часто і такими, які визначені як акти для службового користування. В останні часи, Україна, ставши членом Ради Європи, взяла на себе зобов'язання привести законодавство про охорону здоров'я у відповідність до світових стандартів. Таке зобов'язання дає можливість враховувати в чинному законодавстві досвід зарубіжних країн стосовно сфери охорони здоров'я, а також статусу, прав пацієнта та їх реалізації. Тим паче, що Європа у свій час теж пройшла шляхом спроб та помилок і мала фактично ті ж самі проблеми з реалізацією прав пацієнтів, які зараз має Україна. На сьогоднішній день у Європі вимагається більше врахування інтересів пацієнтів у всьому, що стосується медичного обслуговування. Тому проведення підвищення кваліфікації, додаткові навчальні матеріали відкритого типу, є цілком прийнятними з точки зору підвищення рівня фармації та медицини національного рівня на світовій арені (Шишацька, 2013, с. 84-86).

Так само, й відсутність фінансової можливості, вільного часу та доступу до IT-індустрії, роблять рівень обізнаності пацієнтів щодо їхніх прав досить низьким. Все-ж таки, питання мінімізації конфліктів між лікарем та пацієнтом та уникнення непорозуміння є відкритим для української медичної галузі. Хоча й, за загальним правилом, перевага віддається диспозитивному врегулюванню потенційної конфліктної ситуації, що може виникнути між лікарем та пацієнтом, мирним шляхом на власний розсуд сторін, проте на практиці, пацієнти досить часто віддають перевагу імперативному вирішенню проблеми, тобто зверненню до адміністративного ресурсу вищої ланки для розв'язання ситуації з залученням апарату управління. Чинне законодавство передбачає як усні так і письмові звернення, причому грамотно оформлені та офіційно направлені скарги мають більш реальну можливість для розгляду та вирішення питання пацієнта. Вирішувати питання, які стосуються порушених прав пацієнта, можуть як адміністрації медичних закладів, управління охорони здоров'я, органи Міністерства охорони здоров'я України, так і органи поліції і прокуратури, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини та ін. Станом на сьогодні функціонує низка нормативно-правових актів, які регулюють доступ запитувачів до окремих видів інформації та подання документів на розгляд до уповноважених органів. Такими нормативно-правовими актами є Конституція України (Верховна Рада України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254к/96-вр.>), Закон України «Про інформацію» (Верховна Рада України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>), Закон України «Про захист персональних даних» (Верховна Рада України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>), Закон України «Про звернення громадян» тощо (Верховна Рада України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр#Text>).

Для вирішення правового конфлікту пацієнт може звернутися до суду як у випадку незгоди з результатами адміністративного оскарження, так і безпосередньо за фактом особистого порушеного права. У статті 13 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод зазначено право громадянина на ефективний засіб правового захисту в національному органі тих прав, які перелічені у згаданій Конвенції. Україною на своєму шляху досягень європейських правових стандартів, в статті 55 Конституції України та статті 8 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» закріплено норму «права на захист порушеного права для кожного» (Верховна Рада України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>).

Громадянин, який являється пацієнтом, в будь-якому випадку не позбавлений права на звернення до суду у встановленому законом порядку, в разі порушення, на його думку особистих прав, свобод та інтересів з боку клініциста, персоналу медичного закладу (Ноцький, 2012). До способів захисту відносяться конституційне, адміністративне судочинство та механізм звернення до Європейського Суду з прав людини.

Зрозуміло що далеко не всі випадки прояву конфліктів між медичним працівником та пацієнтом відносяться до кримінальних правопорушень чи адміністративних проступків. Ча-

сто непорозуміння виникають на підґрунті супутніх чинників, таких як стрес, нервеве перенапруження, особливості виховання, інше. Але трапляються й більш серйозні випадки. Надалі мова буде йти про свідоме умисне або необережне спричинення шкоди пацієнтові зі сторони медичного працівника в умовах надання пацієнтові медичної допомоги. Приміром, питання, пов'язані з кримінально-правовою характеристикою злочинів, що вчиняють медичні або фармацевтичні працівники й пов'язані з професійною діяльністю особи, є складними за своєю суттю. Тут важливо не ототожнювати всі так би мовити валові звернення та скарги на дії лікарів саме із розслідуванням злочинів у медичній галузі. В умовах реформування національної системи охорони здоров'я доцільним постає й вивчення іноземного досвіду застосування кримінальної відповідальності медичного та фармацевтичного працівника за вчинення злочинів, пов'язаних із виконанням професійних обов'язків, та впровадження деяких аспектів вирішення питань на міжнародному рівні виходячи з національної кримінально-правової галузі законодавства (Шопіна, 2020).

На погляд науковця Шопіної Юлії Олегівни, кримінальні правопорушення, які вчиняє медичний або фармацевтичний працівник у зв'язку з виконанням професійних обов'язків являються одними з найпоширеніших, а головне – найнебезпечнішими за рівнем шкоди, що заподіюється суспільним відносинам, що складаються з приводу охорони життя та здоров'я особи. Згідно зі статистичними даними Міністерства внутрішніх справ (МВС) України та Офісу Генерального прокурора (ОГП), кількість випадків грубого порушення медичним або фармацевтичним працівником прав пацієнта, зокрема, завдання шкоди здоров'ю пацієнта або навіть з летальними наслідками, протягом 17 років коливалася в різних межах, причому останніми роками спостерігалася тенденція до зростання їх рівня (якщо впродовж 2003–2012 років виявлено 937 таких фактів, то 2013 року – 714; 2014-го – 620; 2015-го – 676; 2016-го – 768; 2017-го – 773; 2018-го – 792; 2019-го – 868; за січень–червень 2020 року – 463 випадки (Шопіна, 2020, с. 7-31). Обов'язковою та важливою умовою розвитку медичних досліджень на національному рівні є використання з-поміж іншого, законодавчих норм Закону України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» від 11.07.2001 № 2623-III (Верховна Рада України, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-14#Text>); Концепції Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, ратифікованої Законом України від 21.11.2002 228-IV (Верховна Рада України, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/228-15>).

Крім того, питання у відношенні кримінальної відповідальності за специфічні кримінальні правопорушення розглядали у своїх роботах такі вчені: П. П. Андрушко, А. О. Байда, В. В. Балабко, В. В. Бабаніна, Р. В. Вереша, О. Д. Гринь, С. Р. Дутчак, П. С. Литвин, В. І. Осадчий, С. Г. Стеценко, Т. Ю. Тарасевич, І. М. Філь, М. І. Хавронюк, Г. В. Чеботарьова, О. М. Язухін.

Під час проведення клінічного дослідження, на базі дослідницького центру, лікарями дослідниками використовується декілька медичних (електронних) баз, з врахуванням основної роботи за фахом, та проведення клінічних досліджень. Умовно, дії лікаря-дослідника можна поділити на ва блоки: Блок «А»: основна лікарська діяльність із ведення електронного реєстру та проходження навчання з підвищення кваліфікації з навчанням у суміжних реєстрах; Блок «Б»: Проведення клінічного дослідження, із внесенням даних та медичної документації до основної електронної бази даних спонсора (ЕБД спонсора), та паралельне проходження навчання у подібних базах даних. Так, основний міжнародний протокол клінічного дослідження, буде впроваджуватись із внесенням основних показників до електронної бази даних (ЕБД) за загальним правилом: IWRs Roche Go 29058 RTSM (manualzz.com. <https://manualzz.com/doc/o/4gq3h/ivrs-user-manual-data-change-forms>).

Міжнародні клінічні дослідження на національному рівні ведуться за умови використання міжнародного клінічного протоколу. В такому випадку протокол розробляється спеціально для окремого виду дослідження, за умови можливості його використання в країні проведення медичного дослідження (ICMJE. <http://www.icmje.org>). Тут, за зразок можна навести, розроблений у 2018 році, та впроваджений у 2019 році протокол пробної версії афілійованої особи фармацевтичного спонсора компанії «Novo Nordisk». Як правило, такі протоколи мають статус документів з обмеженим доступом та службового документа. На використання

такого протоколу як правило необхідна згода афілійованої особи. Після проведення досліджень (в позитивному випадку), такий протокол підлягатиме розкриттю та опублікуванню. В даному випадку, прикладом слугує клінічний протокол SOUL (скорочена версія, що наводиться для прикладу) (Ново Нордиск Україна, <https://www.novonordisk.ua/disease-areas/type-2-diabetes.html>).

Характеристика протоколу клінічного випробування EX9924-4473: міжнародне випробування (код): EX9924-4473; дата наказу МОЗ України: 02 жовтня 2019 року; розділи медицини: ендокринологія діагноз (и): цукровий діабет 2 типу фінальна версія протоколу: 3.0 від 17 листопада 2020 року препарат дослідження: «Semaglutide» (семаглутид); – протокол: «дослідження впливу семаглутиду на серцево-судинні ускладнення у пацієнтів з цукровим діабетом 2-го типу (Soul)» повний діагноз / протокол: дослідження впливу семаглутиду на серцево – судинні ускладнення у пацієнтів з цукровим діабетом 2-го типу (Soul) фаза випробування: I I II-III III IV; – об'єкт випробування: лікарський засіб (в даному випадку пігулки); вакцина; медичне обладнання; стовбурові клітини віковий діапазон пацієнтів: 50–99 повних років. Остаточна версія міжнародного клінічного протоколу впроваджено через подовжений часовий період з врахуванням специфічної та дещо ускладненої процедури внесення поправок до клінічного протоколу з врахуванням Наказу МОЗ України «Про затвердження суттєвих поправок до протоколів клінічних випробувань» від 12 листопада 2019 року № 2267 (ІПС Ліга Закон, <https://ips.ligazakon.net/document/MOZ31931?hide=true.>).

Міжнародний клінічний протокол, розроблений у відповідності до стандартів українського національного законодавства, та структуровано (для прикладу): «Зміст; Синопис; Вступ; Обґрунтування випробування; Цілі та кінцеві точки; Первинний, другорядний і пошуковий об'єкт; Первинний, вторинний і дослідницький об'єкт; Вимоги до учасників; Ризики; Переваги; Ризик і висновок про користь; Первинна кінцева точка; Вторинні кінцеві точки; Підтверджувальні дослідницькі кінцеві точки; Пробний дизайн; Загальний дизайн; Пацієнт випробування; Юридичні аспекти; Обґрунтування дози; Критерії включення; Критерії виключення; Недоліки моніторингу; Оцінка відповідності; Призначені методи лікування; Модифікація дози; Дозування; Пропущені дози; Методика призначення лікування; Побічні ефекти; Відвантаження пробної продукції; Досудове врегулювання та судовий розгляд; Припинення пробного лікування; Тимчасове припинення лікування; Вилучення препарату; Заміна пацієнтів; Судові оцінки та процедури; Оцінки ефективності лікування; Клінічні лабораторні оцінки ефективності; Когнітивне тестування, опитування пацієнтів і відвідування екстреної допомоги кімната/невідкладної допомоги; Несприятливі події; Час період і частота для збирання медичної інформації; Підстави для судового розгляду; Метод виявлення АЕ та SAE; Подальше виконання АЕs і SAEs; Визначення АЕ – це будь-яке неприємне медичне явище у пацієнта клінічного випробування, яке тимчасово пов'язане із застосуванням лікарського засобу, незалежно від того, чи вважається він пов'язаним з лікарським засобом. Визначення SAE – це небажане явище (серйозне), яке відповідає принаймні одній з таких серій: Призводить до смерті. Небезпечне для життя. Термін «небезпечний для життя» у визначенні «серйозний» відноситься до події, в якій пацієнт був під загрозою смерті під час події. Вона не відноситься до події, яка гіпотетично могла б при спричинити смерть, якби вона була більш серйозною. Потребує стаціонарної госпіталізації або пролонгації (The Lancet, [https://doi.org/10.1016/s0140-6736\(10\)60484-9](https://doi.org/10.1016/s0140-6736(10)60484-9)).

В клінічному протоколі дослідження (міжнародного зразка) термін «дослідник» відноситься до особи, відповідальної за загальне проведення клінічного випробування на місці випробування (головний дослідник). З огляду на раніше впровадженні протоколи клінічних досліджень у відповідності до яких проведено дослідження впливу споріднених препаратів на серцево-судинні систему у взаємозв'язку із можливою нирковою недостатністю, доцільно оцінювати можливість впливу саме препарату дослідження в сенсі як позитивних так і негативних наслідків, з подальшим доведенням впливу саме препарату дослідження на фізіологічний пацієнта – волонтера, з подальшою можливістю пошуку причинно-наслідкового зв'язку між станом здоров'я пацієнта та прийманням саме данного препарату дослідження (Шахтель, 2012), (Трахтенберг, 2007). Негативними наслідками вважаються: смерть від сер-

цево-судинної системи, нефатальний інфаркт міокарда (ІМ) або не смертельний інсульт. Основний позитивний вплив запропонованого препарату дослідження полягає у підтвердженні того, що пероральний семаглутид знижує ризик негативних наслідків у пацієнтів з 2 типом цукрового діабета із серцево – судинною недостатністю та та/або хронічною хворобою нирок (хронічною нирковою недостатністю), зниження можливості гіперглікемії в хворих на цукровий діабет (ЦД) 2 типу. Крім того, позитивних ефект препарату дослідження полягає в легкій формі його застосування у вигляді перорального застосування. Позитивним впливом також може вважатись, залежно від дози, зниження індексу маси тіла при застосуванні з дотриманням зазначених простих умов. Детальна інформація про досліджуваний препарат доступна в діючій версії міжнародного протоколу клінічного дослідження. Тому, діючим критерієм відбору до групи дослідження пацієнтів, слугує популяція з високим ризиком розвитку серцево-судинних подій є відповідною цільовою групою для втручань зі зниження ризику та забезпечить досягнення основної мети дослідження протягом розумного часу та розміру вибірки. Дослідження включає пацієнтів із ЦД 2 типу, та високим ризиком серцево-судинного захворювання. Популяція з високим ризиком розвитку серцево-судинних подій є відповідною цільовою групою для втручань зі зниження ризику та забезпечить досягнення основної мети дослідження протягом розумного часу та розміру вибірки (Diabetes Care, 36 (Supplement_2). URL: <https://doi.org/10.2337/dcs13-2011>).

Можливі ризики, що можуть бути оцінені як негативні фактори впливу. Щоб мінімізувати ризики для пацієнтів, зареєстрованих у цьому дослідженні для кожного з цих ризиків були вжиті заходи щодо пом'якшення. Негативними (несприятливими) наслідками (побічними ефектами) з боку шлунково-кишкового тракту можуть вважатись: нудота, блювання, діарея, диспепсія та запор. Довготривалий прийом препарату може призвести до значного зневоднення. Гіпоглікемія. Рекомендується також, щоб дослідник переконався, що пацієнти, які приймають або починають лікування сульфонілсечовиною або інсуліном, досить часто проводили моніторинг рівня глюкози в крові для забезпечення безпеки пацієнтів (The New England Journal of Medicine, 375(19), 1834–1844. <https://doi.org/10.1056/nejmoa1607141>). Алергія та можливі побічні реакції: можливі локалізовані імунні та алергічні реакції, у тому числі: кропив'янка, висип, свербіж, важка алергічна реакція (наприклад, анафілактична реакція). Між тим, спостерігається низький потенційний ризик алергічних реакцій. Гострий панкреатит: в разі підозри на гострий панкреатит слід припинити вживання препарату дослідження. Гостра жовчнокам'яна хвороба (жовчнокам'яна хвороба): притаманна пацієнтам – волонтерам, із зайвою вагою або ожирінням. Ускладнення ретинопатії: у дослідженні результатів серцево-судинної системи в програмі розробки досліджуваного препарату виявлено підвищений ризик подій, пов'язаних з ускладненнями діабетичної ретинопатії, у пацієнтів, які отримували лікування препаратом в порівнянні з плацебо. Рак підшлункової залози: Регуляторні органи класифікували рак підшлункової залози як потенційний клас ризику. Медулярний рак щитовидної залози (МТЗ) (на основі доклінічних даних). Щоб зменшити цей ризик, пацієнтів із схильністю до захворювань щитоподібної залози виключали з клінічних досліджень (N Engl J Med. 2016). Вагітність і фертильність: дослідження на тваринах показали репродуктивну токсичність. Дані щодо застосування препарату дослідження вагітним жінкам обмежені. Тому препарат не слід застосовувати під час вагітності (N Engl.1 Med. 2016). Переваги застосування препарату. У клінічних дослідженнях пероральний препарат дослідження забезпечив кращий довготривалий контроль глікемії при цукровому діабеті 2 типу та клінічно значуще зниження маси тіла порівняно з широко використовуваними продуктами та плацебо. Висновок про ризик і користь: дані з програми клінічної розробки семаглутиду не виявили жодних проблем з безпекою, які переважали б переваги. Досліджувальну популяцію становлять пацієнти з ЦД2 з високим ризиком серцево-судинних подій. Оцінка факторів ризику цукрового діабету та серцево-судинних захворювань та відповідна увага до стандарту лікування забезпечується протягом усього дослідження. Тому зроблено висновок, що потенційна користь від дослідження переважає потенційний ризик для пацієнтів (JAMA. URL: <https://doi.org/10.1001/jama.2017.14752>). Очікувана тривалість випробування для окремого пацієнта становить приблизно від 3,5 до 5 років, включаючи період спостереження. Завер-

шення випробувального періоду для пацієнта визначається, коли рандомізовані пацієнти: – відвідали останній запланований візит або померли під час участі в події. Коли випробування закінчується, дослідник повинен докласти всіх зусиль, щоб з'ясувати дані про кінцеву точку ефективності та негативні наслідки, зосередившись на тих, що стосуються основної мети або всіх пацієнтів. По можливості це слід робити шляхом безпосереднього контакту з пацієнтом. Якщо встановити прямий контакт неможливо, статус результатів дослідження слід отримати з будь-якого доступного джерела, включаючи електронні медичні записи, первинного лікаря пацієнта або інших медичних працівників, і, в крайньому випадку, необхідно отримати життєвий статус (живий чи мертвий) пацієнт учасник дослідження (N Engl J Med. 2004).

Дослідник зобов'язаний мати достатні докази відповідності правомірного включення волонтера-пацієнта у дослідження. Якщо пацієнт не з загальної практики необхідно докласти розумних зусиль, щоб отримати копію медичної документації пацієнта від відповідної сторони, наприклад, від первинного лікаря та лікарень. На розсуд дослідника в кожному окремому випадку вирішувати, чи потрібна повна медична документація, чи достатньо наявної документації, щоб визначити, чи відповідає пацієнт вимогам. Значення, які використовуються для оцінки придатності, повинні відображати поточний стан здоров'я пацієнта.

Дослідник повинен задокументувати, що пацієнти навчені інструкціям щодо дозування (The New England Journal of Medicine. URL: <https://doi.org/10.1056/nejm199309303291401>). IWRS використовується для інструкцій, що розривають фахівцям необхідну інформацію. Дослідник несе відповідальність за підзвітність про медикаменти та ведення записів (Modern Pathology. URL: <https://doi.org/10.1038/modpathol.2014.113>). Медична звітність по лікарським засобам здійснюється за допомогою IWRS. Під час проходження дослідження вкрай важливо дотримуватись всіх правил та інструкцій. Якщо пацієнт припинив лікування, слід заохочувати продовження застосування пробного препарату, якщо лікар дослідник вважає це доцільним та можливим (White Rose Research Online. <https://eprints.whiterose.ac.uk/107738/>).

В медичній документації слід фіксувати всі супутні лікарські засоби що їх приймає пацієнт волонтер. Нагляд за дотриманням стандартів догляду здійснюється фармацевтичною компанією замовником дослідження. Пацієнт може відкликати згоду в будь-який час за власним бажанням. Якщо пацієнт відкликає згоду, фірма замовник дослідження може зберегти та продовжувати використовувати будь-які дані, зібрані до такого відкликання згоди. Вимоги випробування та застосування препарату дослідження можуть відрізнятися для різних країн. Комерційна фірма – спонсор клінічного дослідження несе юридичну відповідальність за своєчасне повідомлення місцевого регуляторного органу та інших регулюючих органів про безпеку випробуваного продукту, що підлягає клінічному дослідженню. Негайне повідомлення дослідником до спонсора дослідження про небажані явища є важливим для виконання юридичних зобов'язань та етичної відповідальності щодо безпеки пацієнтів та безпеки випробуваного продукту, що підлягає клінічному дослідженню. Звіти дослідників з безпеки повинні бути підготовлені відповідно до місцевих нормативних вимог і політики фірми спонсора – іноземного інвестора. Дослідник, який отримує звіт про безпеку дослідника або іншу конкретну інформацію з безпеки від фірми – дослідника (інвестора), переглядає, а потім подає його разом з Брошурою дослідника, і, якщо це необхідно, повідомляє національні регуляторні органи відповідно до місцевих вимог. Фірма-дослідник (фірма спонсор) виконує статистичний аналіз за винятком тимчасового тестування. Спірні питання щодо епізодів, виявлених під час проведення дослідження в обов'язковому порядку вносяться до спеціальної бази клінічного дослідження, затвердженої на міжнародному рівні, до якої мають доступ дослідницька група (в межах виконання своєї частини роботи, робоча спільнота фірми спонсора дослідника, адміністратори бази тощо) (Верховна Рада України, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0252-06#Text>).

Міжнародна база даних, до якої вносяться дані, також має певні вимоги щодо програмного оснащення. Приміром вона має працювати на базі комп'ютерних систем з процесором Intel. Також, необхідно використовувати метод обробки цифрових даних DMC (англ. dynamic Markov compression, динамічне марковське стиснення), та алгоритм стиснення даних без втрат, розроблений Гордон Кормаком (Gordon Cormack) і Найджелом Хокспулом (Nigel

Horspool). З метою виключення прямого впливу на результати досліджень (як проміжних так і кінцевих) людського фактору через особистий інтерес, корисні міркування та інші супутні людські чинники, з метою уникнення конфлікту інтересів, деякі статистичні та інші довідки поміщеної до системи інформації, розглядаються не уповноваженими на те особами, а комп'ютерним інтелектом – тобто спеціальною програмою, яка діє за сукупності та на базі вищезгаданих та інших умов та вимог. Тобто, прийняття рішень програмою є суттєвою умовою проведення дослідження, оцінки факторів, та розгляд тих чи інших питань.

Експертний розгляд (спірні питання) проводиться відповідно до протоколу клінічного дослідження з врахуванням консенсусних етичних принципів, що впливають з міжнародних керівних принципів, включаючи Гельсінкську декларацію, та застосовні керівні принципи належної клінічної практики ICH (GCP) (Міжнародної ради по гармонізації – міжнародної організації, яка займається розробленням рекомендацій по створенню та тестуванню лікарських засобів) (OUP Academic. URL: <https://doi.org/10.1093/comjnl/30.6.519>).

Перед тим, як місце проведення пробного дослідження буде дозволено (буде задіяно дослідницький центр у повному обсязі) обхідно отримати письмове повідомлення від фірми спонсора, надалі слід почати скринінг пацієнтів. Комітет з безпеки фармацевтичної фірми замовника слідження. Дослідники несуть відповідальність за надання інформації про фінансові інтереси. Інформація, отримана під час проведення клінічного дослідження вважається конфіденційною і може використовуватися компанією – спонсором дослідження або від її імені для регуляторних цілей, а також для загального розвитку пробного продукту. Вся інформація, надана замовником дослідження у зв'язку з дослідницьким процесом, залишається виключною власністю фірми замовника і вважається конфіденційною інформацією. Дослідник повинен забезпечити пацієнту достатньо часу, щоб прийти до рішення про те, чи брати участь у експертному (дослідницькому) процесі.

Медичні записи повинні містити заяву про те, що письмова інформована згода була отримана до будь-якої діяльності, пов'язаної з випробуванням, і дату отримання письмової згоди. Копія форми (форм) інформованої згоди повинна бути надана пацієнту або представнику пацієнта. Пацієнт повинен бути проінформований про те, що його персональні дані, пов'язані з випробуванням, будуть використовуватися Компанією спонсором відповідно до місцевого законодавства про захист даних (Kidney International Supplements. URL: [https://www.kisupplements.org/issue/S2157-1716\(13\)X3100-4](https://www.kisupplements.org/issue/S2157-1716(13)X3100-4)). Підписуючи інформовану згоду, пацієнт – доброволець не відмовляється від будь-якої компенсації або відшкодування, на які він може мати право за законом, і не понесе будь-яких додаткових витрат внаслідок своєї участі в дослідницькому процесі; будь-які додаткові витрати, що виникають в результаті участі суб'єкта в дослідницькому процесі, мають покриватися спонсором розгляду (DANN. URL: [https://www.dann.edu.pl/UA-Materialy-edukacyjne-do-pobrania.html?search=\[\]](https://www.dann.edu.pl/UA-Materialy-edukacyjne-do-pobrania.html?search=[])). Здається, що в будь-якому випадку, обізнаність в контексті настання можливої кримінальної відповідальності за вчинення кримінально-караних діянь в галузі медичної сфери, доцільна та може статися в нагоді як з точки зору пацієнта так і медичного працівника. В будь-якому випадку та при будь-яких обставинах, обізнаність щодо знання своїх прав, обов'язків та настання можливої відповідальності є суттєвою ознакою високої культури правової свідомості громадянського суспільства демократичної держави. Беручи до уваги повсякчасне підвищення вимог до умов сучасного життя, зокрема й до умов медичної практики, враховуючи імплементацію міжнародних стандартів та протоколів лікарської справи, посилюється як соціальне, так і правове значення проблеми кримінальної відповідальності медичного або фармацевтичного працівника за вчинення злочину, пов'язаного з виконанням професійних обов'язків.

Кримінально-правову оцінку таких діянь на законодавчому рівні закріплено в статтях 131, 132, 134, 138–145 Кримінального кодексу (КК) України, статті 321-2 КК України. Натомість, здається за можливе висунути міркування у вигляді гіпотези, про дещо звужене розуміння діянь, скоєння яких слугує приводом до настання кримінальної відповідальності. Цілком зрозуміло що основним безпосереднім об'єктом в будь-якому випадку у злочинах подібного рівня буде зазначено «життя та здоров'я людини та громадянина». Підставою тому виступає безпосередній причинно-наслідковий зв'язок із подією злочинного посягання та його несприят-

ливими наслідками. Але другорядним факультативним об'єктом неодмінно слід вказувати «порушення встановленого/дозволеного на національному рівні (процесуального) порядку проведення того чи іншого діяння». Необхідність зумовлюється тим, що лише спеціально обізнаний суб'єкт із відповідною кваліфікацією та навичками виконання підтвердженими апробацією зможе на належному та допустимому рівні виконувати поставлені завдання. Як дослідники так і пацієнти-добровольці в обов'язковому порядку мають отримувати консультативну допомогу та контроль з боку держави та компетентних міжнародних органів. Так само, важливою умовою обізнаності щодо всіх обов'язкових критеріїв події злочину є наявність «правильного» суб'єкта злочину та суб'єктивної сторони складу злочину. На думку науковця та публічного діяча Вереші Р. В., відображення на інтелектуально – вольовому рівні об'єктивних властивостей вчинюваного злочину і обумовлює наявність ознак суб'єктивної сторони злочину як фактичної конструкції, що робить можливим визначення суб'єктивної сторони складу злочину як юридичної конструкції. Отже, психічна діяльність особи в цілому з самого початку утворює суб'єктивну сторону злочину. Саме вона показує не лише внутрішній стан особи під час вчинення злочину, а й дієвість та взаємодію інтелектуальної та вольової складових психіки людини, що одночасно утворюють єдине ціле і мають самостійний зміст, оскільки виконують різні функції (Вереша, 2016). Суб'єктивна сторона злочину може бути встановлена лише за умови її матеріалізації в суспільно небезпечному діянні. Отже, суб'єктивна сторона злочину – це фактичне психічне (внутрішнє) ставлення особи до вчинюваного діяння. Суб'єктивна сторона злочину як факт об'єктивної дійсності існує в межах події злочину. Зазначимо, що суб'єктивна сторона злочину існує в об'єктивній дійсності і не залежить від свідомості та волі правозастосовних органів. Водночас вина як фактичне психічне ставлення особи до вчинюваного діяння є, за своєю сутністю, свідомо-вольовою конструкцією, що супроводжує вчинення злочину на всіх його стадіях (Вереша, 2017). З огляду на сказане, суб'єктивна сторона злочину має включатися до кримінально-правового визначення поняття злочину шляхом відображення у ньому свідомо-вольового ставлення особи до вчинюваного діяння. Таке фактичне свідомо-вольове ставлення особи до вчинюваного злочину прямо пов'язане з виною особи. Отже, для визначення змісту суб'єктивної сторони злочину як фактичної конструкції конкретного злочинного діяння пропонуємо використовувати термін «структура суб'єктивної сторони злочину», який включатиме свідомість і волю особи в межах вчинення конкретного злочину. Дана фактична конструкція трансформується в юридичну завдяки визначенню юридичних ознак суб'єктивної сторони складу злочину (Вереша, 2015). Отже, суб'єктивна сторона злочину є такою фактичною конструкцією, без якої неможливо встановити юридичну конструкцію – суб'єктивну сторону складу злочину. Суб'єктивна сторона складу злочину, будучи юридичною конструкцією, формальним вираженням фактичного внутрішнього ставлення особи до вчинюваного злочину, є елементом загальної юридичної конструкції суспільно небезпечного діяння – складу злочину. Таким чином, правовим уявленням про злочин і одночасно його юридичним (формальним) вираженням є склад злочину. Аналізуючи психологічні аспекти суб'єктивної сторони злочину, потрібно зауважити, що, з огляду на психологію людини, будь-який акт її діяльності (проступок, злочин) – це сукупність суб'єктивних та об'єктивних факторів (Вереша, 2015). З точки зору кримінального права, людина є наділеною свідомістю та волею особистістю, що здатна самостійно обирати певний варіант поведінки. Вона може керувати своїми діями за допомогою активної ролі свідомості та волі. Ця роль полягає в тому, що зовнішній світ сприймається людиною свідомо, а отже, особа здатна критично ставитися до власних вчинків, сприймаючи певні правила, що встановлює суспільство, і обмеження, які воно висуває (Коновалова, Шепітько, 2008). Сучасна психологічна наука визначає свідомість як функцію мозку та необхідну сторону практичної діяльності людини (Олександров, 2008). Також у психології висловлюється думка про те, що свідомість є специфічною формою відображення об'єктивної реальності (Сергеєнкова, Столярчук, Коханова, 2012). Свідомість – це один із способів, яким об'єктивна дійсність відображається у психіці людини, здатність людини пізнавати навколишній світ і саму себе за допомогою мислення та розуму, у результаті чого формується інтелект особистості. Відображення у психіці людини ідеальних образів дійсності, своєї діяльності, самої себе (Мацко, При-

щак, Годлевська, 2009). Також, свідомість – це найвища форма розвитку психіки, притаманна тільки людині, що виявляється у складних формах відображення світу, опосередкована суспільно-історичною діяльністю людей. Ще однією важливою характеристикою відчуття, яка виділяється в більшості джерел із психології, є види відчуттів. Кожен із видів відчуттів та їх сукупність у цілому визначають властивості конкретного відчуття особи в межах визначення структури суб'єктивної сторони злочину (Dictionary by Merriam-Webster. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/consciousness>). Суть тлумачення понять вини та свідомості в контексті застосування у кримінальному законодавстві пояснюється наступним. Лише такий індивід що досяг певного рівня професійного розвитку та набув інтелектуальних навиків може отримати статус лікаря. Тобто, говорячи про певні види складів «медичних злочинів» слід розуміти що суб'єктом таких злочинів може бути особа із певними кваліфікаційними навиками та професійними здібностями.

Тому до суб'єктів згадуваних злочинних посягань зазвичай заявляються певні неохитні вимоги, недотримання яких у професійній діяльності лікаря буває важко пояснити (Dictionary by Merriam-Webster. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/consciousness>). Позиція необхідності задоволення соціальної потреби населення у якісному та безпечному наданні медичної допомоги обумовлює сьогодні кардинально інший підхід: без піднесення ролі пацієнта та перенесення уваги держави з того, хто спричинив шкоду, на того, хто її зазнав. Виходячи з загального змісту прав пацієнта, всі діяння, вчинені медичним працівником на шкоду пацієнту є порушенням його прав. Отже, всі злочини, вчинені медичним працівником щодо пацієнта в системі відносин «лікар-пацієнт» – є порушеннями прав останнього («Еженедельник Аптека», 2009, № 2). Отже ніякі «поважні причини», переконання медичного працівника у відсутності небезпеки чи то відсутність писаних правил не можуть обмежити пацієнта реалізувати своє суб'єктивне гарантоване право на охорону здоров'я (Проект USAID «Економічна підтримка України». URL: <https://era-ukraine.org.ua>). Неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником криміналізовано статтею 140 КК України. Відповідно до частини 1 статті 140 КК України кримінальна відповідальність настає за невиконання чи неналежне виконання медичним або фармацевтичним працівником своїх професійних обов'язків внаслідок недбалого чи несутлінного до них ставлення, якщо це спричинило тяжкі наслідки для хворого. Між тим, ступінь відповідальності за самовільні дослідження над людиною є більш розробленими на міжнародному рівні, де й знайшли своє відображення після Нюрнберзького процесу, в якому військові злочини та злочини проти людяності, а також вбивство громадянського населення та жорстоке поводження з ним було кваліфіковане, серед іншого, через проведення медичних, біологічних та психологічних дослідів над людиною. У вироці Нюрнберзького трибуналу цитується розпорядження підсудного Вільгельма Кейтеля на виконання злочинного наказу Адольфа Гітлера “Nacht und nebel erlass” («нім. – Морок і туман») від 7 вересня 1941 р., яке містить прямі вказівки на психологічне знущання над цивільним населенням окупованих територій: «Ефективне і тривале залякування може бути досягнуто або суворим покаранням, або шляхом здійснення заходів, за яких родичі злочинців та інше населення лишатимуться у невіданні відносно долі цих злочинців. Ця мета досягається при вивезенні злочинців до Німеччини» («Юридична література», 1954).

Норма, закріплена в статті 142 КК України не встановлює спеціального суб'єкта здійснення дослідів над людиною, що відмежовує згадану норму від норми статті 321-2 КК України (Верховна Рада України, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2341-14>).

Враховуючи загальні окремі висвітлені положення значного масиву інформаційного потоку специфічної медичної документації та спеціальних правових норм медичної галузі, вбачається за доцільне висунути гіпотезу щодо раціональної пропозиції у відношенні прийняття Медичного кодексу України.

Література

Вереща Р. В. Вина і норми Загальної частини КК України. Вісник Академії адвокатури України. 2016. Т. 13, № 1.

- Вереша Р.В. Проблеми суб'єктивної сторони складу злочину: дис. доктор юридичних наук, «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право»: 081 – Право. Київ, 2017, 583 с.
- Вереша Р. В. Суб'єктивні ознаки форм співучасті у злочині. Вісник Академії адвокатури України. 2015. Т. 13, № 1. С. 41–45.
- Вереша Р. В. Філософія вини: Вісник Академії адвокатури України. 2015. Т. 12. № 2(33). С. 97–105.
- Галай В.О. Способи захисту прав пацієнтів в Україні: Науково-практичний посібник. – К.; 2008. – 74 с.
- Гельсінська декларація Всесвітньої медичної асоціації "Етичні принципи медичних досліджень за участю людини у якості об'єкта дослідження" : Декларація Всесвіт. мед. асоц. від 01.06.1964 р. : станом на 1 жовт. 2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/990_005#Text (дата звернення: 24.03.2023).
- Етичний кодекс лікаря України : Кодекс від 27.09.2009 р. № n0001748-09. «Еженедельник Аптека». № 2.
- Интегрированное дополнение к ICH E6(R1): Руководство по надлежащей клинической практике E6(R2). ICHGCP. URL: <https://ichgcp.net/ru> (дата звернення: 25.03.2023).
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004 (дата звернення: 24.03.2023).
- Конституція України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254к/96-вр>. (дата звернення: 24.03.2023).
- Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 № 2341-III: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2341-14>.
- Коновалова В., Шепітько В. Юридична психологія : 2-ге вид., переробл. і доповн. Харків : "Право", 2008. 240 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Konvalova_Violetta/Yurydychna_psykholohiia.pdf?PHPSESSID=b24in4fkd4f58g17ckdomfrph6 (дата звернення: 24.03.2023).
- Матеріали пацієнта. DANN – Diabetologiczna Akademia Novo Nordisk. URL: [https://www.dann.edu.pl/UA-Materialy-edukacyjne-do-pobrania.html?search=\[\]](https://www.dann.edu.pl/UA-Materialy-edukacyjne-do-pobrania.html?search=[]) (дата звернення: 25.03.2023).
- Мацко Л. А., Прищак М. Д., Годлевська В. Г. Основи психології та педагогіки: навч. посіб. Вінниця: Вид-во ВНТУ, 2009. 163 с.
- Ноцький О. – Роз'яснення та постанови судів касаційної інстанції: ліки чи плацебо? (2012). Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/adv_2012_12_2. (дата звернення: 24.03.2023).
- Нюрнберзький процес: Збірник матеріалів. У 2-х томах. Видання друге, виправлене та доповнене. Москва: Державне видавництво "Юридична література". 1954. 1152 с. 1000–1019.
- Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII : станом на 27 жовт. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 24.03.2023).
- Олександров, Ю. В. (2008). Кримінальне право України. Загальна частина (М. І. Мельник & В. А. Клименко, Eds.; Vol. 375). Атіка.
- Проект USAID "Економічна підтримка України". Проект USAID "Економічна підтримка України". URL: <https://era-ukraine.org.ua> (дата звернення: 24.03.2023).
- Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/228-15>. (дата звернення: 24.03.2023).
- Подолання проблем пацієнта та уникнення припинення лікування: Інструкція для сайтів, що використовують тематичні дослідження "SOUL" семаглютид серцево-судинний: результати дослідницького розгляду. Ознайомлювальна версія: EX9924-4473, версія 1.0.20-11-2020- Global Master_EN (заг. Обсяг сторінок 26 стор.).
- Про затвердження Порядку проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань і Типового положення про комісію з питань етики : Наказ МОЗ України від 13.02.2006 р. № 66 : станом на 20 листоп. 2009 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0252-06#Text> (дата звернення: 24.03.2023).
- Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 02.06.2011 р. № 3460-VI : станом на 19 листоп. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text> (дата звернення: 24.03.2023).
- Про затвердження суттєвих поправок до протоколів клінічних випробувань: Наказ МОЗ України від 12.11.2019 № 2267: URL :<https://ips.ligazakon.net/document/MOZ31931?hide=true>.
- Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI : станом на 27 жовт. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення: 24.03.2023).
- Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР : станом на 1 січ. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр#Text> (дата звернення: 24.03.2023).

- Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII : станом на 1 січ. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 24.03.2023).
- Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки : Закон України від 11.07.2001 р. № 2623-III : станом на 5 лют. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-14#Text> (дата звернення: 24.03.2023).
- Сергеєнкова О., Столярчук О., Коханова О. Загальна психологія : навч. посіб. Київ : Пасека, 2012. 296 с.
- Трахтенберг І. Невтомний дослідник профілактичної медицини : академіку Ю. І. Кундієву – 80 (2007). Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vpanu_2007_10_7 (дата звернення: 24.03.2023).
- Цукровий діабет 2-го типу. Ново Нордск Україна. URL: <https://www.nvonordisk.ua/disease-areas/type-2-diabetes.html> (дата звернення: 25.03.2023).
- Шахтель Б. П. Рандомизированная двойная слепая плацебо-контролируемая модель, демонстрирующая местный эффект бензидамина у детей с тонзиллофарингитом, Падджарино Д. А. (2012). Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zd_2012_8_14 (дата звернення: 24.03.2023).
- Шишацька Н.Ф. права пацієнтів у міжнародних документах: Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України, 2013 № 4156, с. 84-86
- Шопіна Ю. О. Кримінальна відповідальність медичного або фармацевтичного працівника за вчинення злочину, пов'язаного з виконанням професійних обов'язків : дис. канд. : 12.00.08 / Шопіна Юлія Олегівна – Київ, 2020. – 213 с.
- Agreement with the patient. "Soul" : Consent/ Trial ID: EX 9924-4473/ Version: 1.0, May 27 – 2019 (19 pages). American Diabetes Association. (n.d.). Hypoglycemia and Diabetes: A Report of a Workgroup of the American Diabetes Association and The Endocrine Society – White Rose Research Online. <https://eprints.whiterose.ac.uk/107738/>
- Clinical trials – Directive 2001/20/EC. (2023, January 30). Public Health. https://health.ec.europa.eu/medicinal-products/clinical-trials/clinical-trials-directive-200120ec_en
- Control, D., Nathan, D. G., Genuth, S., Lachin, J. M., Cleary, P. A., Crofford, O. B., Davis, M. M., Rand, L., & Siebert, C. (1993). The Effect of Intensive Treatment of Diabetes on the Development and Progression of Long-Term Complications in Insulin-Dependent Diabetes Mellitus. *The New England Journal of Medicine*, 329(14), 977-986. <https://doi.org/10.1056/nejm199309303291401>
- Davies, M. J., Pieber, T. R., Hartoft-Nielsen, M., Hansen, O., Jabbour, S., & Rosenstock, J. (2017). Effect of Oral Semaglutide Compared With Placebo and Subcutaneous Semaglutide on Glycemic Control in Patients With Type 2 Diabetes. *JAMA*, 318(15), 1460. <https://doi.org/10.1001/jama.2017.14752>.
- De Angelis S, Drazen JM, Frizelle FA, Haug C, Hoey J, Horton R, et al. Registration of clinical trials: statement of the International Committee of Medical Journal Editors. *N Engl J Med*. 2004;351(12): 1250
- Definition of CONSCIOUSNESS. Dictionary by Merriam-Webster: America's most-trusted online dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/consciousness> (date of access: 24.03.2023).
- DeFronzo, R. A., & Eldor, R. (2013). Pathophysiologic Approach to Therapy in Patients With Newly Diagnosed Type 2 Diabetes. *Diabetes Care*, 36(Supplement_2), S127-S138. <https://doi.org/10.2337/dcs13-2011>.
- Elisa B. Evaluation of Precompilation and Interpretation in Distributed Database Management Systems. *OUP Academic*. URL: <https://doi.org/10.1093/comjnl/30.6.519> (date of access: 25.03.2023).
- EUR-Lex – 32004R0726 – EN – EUR-Lex. (n.d.). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32004R0726>.
- Eliashwitz, F., Jodar, E., & Leiter, L. A. (2016). Semaglutide and cardiovascular outcomes in patients with type 2 diabetes. *N Engl J Med*.
- ICMJE | Home. ICMJE | Home. URL: <http://www.icmje.org> (date of access: 24.03.2023).
- IVRS User Manual | Manualzz. (n.d.). [manualzz.com. https://manualzz.com/doc/o/4gq3h/ivrs-user-manual-data-change-forms](https://manualzz.com/doc/o/4gq3h/ivrs-user-manual-data-change-forms).
- Marso, S. P., Bain, S. C., Consoli, A., Eliaschewitz, F. G., Jódar, E., Raz, I., Lingvay, I., Rosenstock, J., Seufert, J., Warren, M. E., Woo, V., Hansen, O., Holst, A. G., Pettersson, J., & Vilsbøll, T. (2016). Semaglutide and Cardiovascular Outcomes in Patients with Type 2 Diabetes. *The New England Journal of Medicine*, 375 (19), <https://doi.org/10.1056/nejmoa1607141>.
- Marceau SP, Daniels GH, Brown-Frandsen K, Christensen P, Mann JF, Nauck MA, et al. Cardiovascular outcomes in type 2 diabetes: *N Engl J Med*. 2016;375(4):311-22.
- Nock, B. A., Blank, A., Karamitopoulou, E., Perren, A., & Reubi, J. C. (2015). Glucagon-like-peptide-1 receptor expression in normal and diseased human thyroid and pancreas. *Modern Pathology*, 28(3), 391-402. <https://doi.org/10.1038/modpathol.2014.113>.
- PATIENT ENGAGEMENT. SOUL: ASSESSMENT. Trial ID: EX9924-4473 / Version: 1.0, 27-MAY-2019 (head Page volume 19 pages).

Sarwar, N., Gao, P., Srk, S., Gobin, R., Kaptoge, S., Di Angelantonio, E., Ingelsson, E., Lawlor, D. A., Selvin, E., Stampfer, M. J., Cda, S., Lewington, S., Pennells, L., Thompson, A. S., Sattar, N., White, I. H., Ray, K. K., & Danesh, J. (2010). Diabetes mellitus, fasting blood glucose concentration, and risk of vascular disease: a collaborative meta-analysis of 102 prospective studies. *The Lancet*, 375(9733), 2215–2222. [https://doi.org/10.1016/s0140-6736\(10\)60484-9](https://doi.org/10.1016/s0140-6736(10)60484-9)

Schulz P. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/17969862/>. *Chronobiology in Psychiatry*. 2007. Vol. 9, no. 3. P. 237–255. URL: <https://doi.org/10.31887/dcns.2007.9.3/pschulz> (date of access: 25.03.2023).

Table of Contents page: *Kidney International Supplements*. (n.d.). [https://www.kisupplements.org/issue/S2157-1716\(13\)X3100-4](https://www.kisupplements.org/issue/S2157-1716(13)X3100-4).

References

- Veresha, R. V. (2016). Vyna i normy Zahalnoi chastyny Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. *Visnyk Akademii Advokatury Ukrainy*, 2310–9769, 13 1 (35) [in Ukrainian].
- Veresha, R. V. (2016). Problemy subiektyvnoi storony skladu zlochyynu. «Kryminalne pravo ta kryminolohiia; kryminalno-vykonavche pravo»: 081 – Pravo (Vol. 583) (Dissertation). Kyiv [in Ukrainian].
- Veresha, R. V. (2016). Subiektyvni oznaky form spivuchasti u zlochyyni. *Visnyk Akademii Advokatury Ukrainy*, 4 (2310–9769), 13 1 (35) (Journal article) [in Ukrainian].
- Veresha, R. V. (2015). Filosofiia vyny. *Visnyk Akademii Advokatury Ukrainy*, 9, 97–105 (Journal article). http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2015_12_2_14 [in Ukrainian].
- Halai, V. (2008). Sposoby zakhystu prav patsiientiv v Ukraini (textbook) (Vol. 74). Vydavnytstvo, Vydavnychiy dim "Skif" [in Ukrainian].
- Helsinki deklaratyia Vsesvitnoi medychnoi asotsiatsii "Etychni pryntsyipy medychnykh doslidzhen za uchastiu liudyny u yakosti obiekta doslidzhennia." (n.d.). ("Ethical principles of medical research with the participation of a person as an object of research) Ofitsiinyi Vebportal Parlamentu Ukrainy. https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/990_005. [in Ukrainian].
- Etychnyi kodeks likaria Ukrainy (Code of ethics of a doctor of Ukraine). (2009, September 27). zakon.rada.gov.ua. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/card/n0001748>
- Integrirovannoe dopolnenie k ICH E6(R1): Rukovodstvo po nadlezhachey klinicheskoy praktike E6(R2). (n.d.). ICHGCP. (Guidelines for proper clinical practice). <https://ichgcp.net/ru> [in Russian].
- Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod (z protokolamy) (Ievropeiska konventsiiia z prav liudyny). (n.d.) (European Convention on Human Rights). Ofitsiinyi Vebportal Parlamentu Ukrainy. https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004 [in Ukrainian].
- Konstytutsiia Ukrainy: Osnovnyi Zakon vid 28.06.1996 № 254k/96-VR (Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 1996, № 30, st. 141) (Constitution of Ukraine) / URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254k/96-vr>. [in Ukrainian].
- Kryminalnyi kodeks Ukrainy. (n.d.) (Criminal codex of Ukraine). Ofitsiinyi Vebportal Parlamentu Ukrainy. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2341-14> [in Ukrainian].
- Konovalova, V. O., & Shepitko, V. Yu. (2004). Yurydychna psykholohiia (Vol. 424) (text book). VD «In Yure» [in Ukrainian].
- Materialy patsiienta. (n.d.). <https://www.dann.edu.pl/UA-Materialy-edukacyjne-do-pobrania.html?search=%5B%5D> [in Ukrainian].
- Matsko, L. A., Pryshchak, M. D., & Hodlevska, V. H. (2008). Osnovy psykholohii ta pedahohiky (Vol. 163) (textbook). Vyd-vo VNTU [in Ukrainian].
- Notskyi, O. (2012). Roziasnennia ta postanovy sudiv kasatsiinoi instantsii: liky chy platsebo? (Journal article) *Advokat*, № 12, 7–8. http://nbuv.gov.ua/UJRN/adv_2012_12_2 [in Ukrainian].
- Niurnberzkyi protses: Zbirnyk materialiv. U 2-kh tomakh (Vol. 1152). (1954) (book). Derzhavne vydavnytstvo "Iurydychna literatura." [in Russian].
- Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia. (n.d.). Ofitsiinyi Vebportal Parlamentu Ukrainy (Law of Ukraine). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2801-12> [in Ukrainian].
- Oleksandrov, Yu. V. (2008). Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna (M. I. Melnyk & V. A. Klymenko, Eds.; Vol. 375) (textbook). Atika. [in Ukrainian].
- Proiekt USAID. USAID. (2022, December 1). Proiekt USAID "Ekonomichna pidtrymka Ukrainy". Proiekt USAID "Ekonomichna Pidtrymka Ukrainy" (Project USAID). <https://era-ukraine.org.ua/> [in Ukrainian].
- Pro Kontseptsiiu Zahalnodержavnoi prohramy adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu. (n.d.) (state program). Ofitsiinyi Vebportal Parlamentu Ukrainy. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/228-15> [in Ukrainian].
- Podolannia problem patsiienta ta unyknennia prypynennia likuvannia: Instruktiiia dlia saitiv, shcho vykorystovuiut tematychni doslidzhennia "SOUL" semahliutyd sertsevo-sudynnyi. rezultaty doslidnytskoho

- rozghliadu (Instruction). Oznaiomliuvalna versiia: EX9924-4473, versiia 1.0.20-11-2020- Global Master_EN. [in Ukrainian].
- Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia klinichnykh vyprobuvan likarskykh zasobiv ta ekspertyzy materialiv klinichnykh vyprobuvan i Typovoho polozhennia pro komisiuu z pytan etyky. (n.d.) (standard provision on ethics commission). Ofitsiinyi Vebportal Parlamentu Ukrainy. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0252-06#Text>. [in Ukrainian].
- Pro bezoplatnu pravovu dopomohu. (n.d.) (the law of Ukraine). Ofitsiinyi Vebportal Parlamentu Ukrainy. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3460-17> [in Ukrainian].
- Pro zatverdzhennia suttievnykh popravok do protokoliv klinichnykh vyprobuvan. (n.d.) (the law of Ukraine). Nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy vid 12.11.2019 № 2267. <https://ips.ligazakon.net/document/MOZ31931?hide=true> [in Ukrainian].
- Pro zakhyst personalnykh danykh. (n.d.) (the law of Ukraine). Ofitsiinyi Vebportal Parlamentu Ukrainy. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2297-17> [in Ukrainian].
- Pro zvernennia hromadian. (n.d.). (the law of Ukraine) Ofitsiinyi Vebportal Parlamentu Ukrainy. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
- Pro informatsiiu. (n.d.). (the law of Ukraine) Ofitsiinyi Vebportal Parlamentu Ukrainy. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2657-12> [in Ukrainian].
- Pro priorytetni napriamy rozvytku nauky i tekhniky. (n.d.) (the law of Ukraine). Ofitsiinyi Vebportal Parlamentu Ukrainy. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2623-14> [in Ukrainian].
- Serhieienkova, O. P., Stoliarchuk, O. A., Kokhanova, & Paseka, O. V. (2012). Zahalna psykhologhiia (Vol. 376) (Tutorial). «Tsentr uchbovoi literatury» [in Ukrainian].
- Trakhtenberh I. Nevtomnyi doslidnyk profilaktychnoi medytsyny. (2007) (Journal Article). Visnyk Natsionalnoi Akademii Nauk Ukrainy, 52–56, 10. http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2007_10_7 [in Ukrainian].
- Tsukrovyi diabet 2-ho typu. (n.d.). <https://www.novonordisk.ua/disease-areas/type-2-diabetes.html>
- SHahtel', & Paddzharino, D. A. (2012). Randomizirovannaya dvojnaya slepaya placebo-kontroliruemaya model', demonstriruyushchaya mestnyj effekt benzidamina u detej s tonzillofaringitom (Journal article). Zdorov'e Rebenka. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zd_2012_8_14 [in Russian].
- Shyshatska N.F. (2013, № 4156). Prava patsiientiv u mizhnarodnykh dokumentakh (Journal article). Visnyk sotsialnoi hihiieny ta orhanizatsii okhorony zdorovia Ukrainy, (Vol. 583) [in Ukrainian].
- Shopina, Yu. O. (2020). Kryminalna vidpovidalnist medychnoho abo farmatsevychnoho pratsivnyka za vchynennia zlochynu, poviazanoho z vykonanniam profesiynykh oboviazkiv: dys. kand. : 12.00.08. (vol. 213) (Dissertation) [in Ukrainian].
- Agreement with the patient. "Soul" : Consent/ Trial ID: EX 9924-4473/ Version: 1.0, May 27 – 2019 (19 pages). American Diabetes Association. (n.d.). Hypoglycemia and Diabetes: A Report of a Workgroup of the American Diabetes Association and The Endocrine Society – White Rose Research Online. <https://eprints.whiterose.ac.uk/107738/>.
- Clinical trials – Directive 2001/20/EC. (2023, January 30). Public Health. https://health.ec.europa.eu/medicinal-products/clinical-trials/clinical-trials-directive-200120ec_en.
- Control, D., Nathan, D. G., Genuth, S., Lachin, J. M., Cleary, P. A., Crofford, O. B., Davis, M. M., Rand, L., & Siebert, C. (1993). The Effect of Intensive Treatment of Diabetes on the Development and Progression of Long-Term Complications in Insulin-Dependent Diabetes Mellitus. *The New England Journal of Medicine*, 329(14), 977–986. <https://doi.org/10.1056/nejm199309303291401>.
- Davies, M. J., Pieber, T. R., Hartoft-Nielsen, M., Hansen, O., Jabbour, S., & Rosenstock, J. (2017). Effect of Oral Semaglutide Compared With Placebo and Subcutaneous Semaglutide on Glycemic Control in Patients With Type 2 Diabetes. *JAMA*, 318(15), 1460. <https://doi.org/10.1001/jama.2017.14752>.
- De Angelis S, Drazen JM, Frizelle FA, Haug C, Hoey J, Horton R, et al. Registration of clinical trials: statement of the International Committee of Medical Journal Editors. *N Engl J Med*. 2004;351(12): 1250.
- Definition of consciousness. (2023). In Merriam-Webster Dictionary. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/consciousness>.
- DeFronzo, R. A., & Eldor, R. (2013). Pathophysiologic Approach to Therapy in Patients With Newly Diagnosed Type 2 Diabetes. *Diabetes Care*, 36(Supplement 2), S127–S138. <https://doi.org/10.2337/dcs13-2011>.
- Elisa B. Evaluation of Precompilation and Interpretation in Distributed Database Management Systems. *OUP Academic*. URL: <https://doi.org/10.1093/comjnl/30.6.519> (date of access: 25.03.2023).
- EUR-Lex – 32004R0726 – EN – EUR-Lex. (n.d.). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32004R0726>.
- Eliashwitz, F., Jodar, E., & Leiter, L. A. (2016). Semaglutide and cardiovascular outcomes in patients with type 2 diabetes. *N Engl J Med*.
- ICMJE | Home. (n.d.). <https://www.icmje.org/>.

IVRS User Manual | Manualzz. (n.d.). manualzz.com. <https://manualzz.com/doc/o/4gq3h/ivrs-user-manual-data-change-forms>

Marso, S. P., Bain, S. C., Consoli, A., Eliaschewitz, F. G., Jódar, E., Raz, I., Lingvay, I., Rosenstock, J., Seufert, J., Warren, M. E., Woo, V., Hansen, O., Holst, A. G., Pettersson, J., & Vilsbøll, T. (2016). Semaglutide and Cardiovascular Outcomes in Patients with Type 2 Diabetes. *The New England Journal of Medicine*, 375 (19), 1834–1844. <https://doi.org/10.1056/nejmoa1607141>.

Marceau SP, Daniels GH, Brown-Frandsen K, Christensen P, Mann JF, Nauck MA, et al. Cardiovascular outcomes in type 2 diabetes: *N Engl J Med*. 2016;375(4):311-22.

Nock, B. A., Blank, A., Karamitopoulou, E., Perren, A., & Reubi, J. C. (2015b). Glucagon-like-peptide-1 receptor expression in normal and diseased human thyroid and pancreas. *Modern Pathology*, 28(3), 391–402. <https://doi.org/10.1038/modpathol.2014.113>.

PATIENT ENGAGEMENT. SOUL: ASSESSMENT. Trial ID: EX9924-4473 / Version: 1.0, 27-MAY-2019 (head Page volume 19 pages).

Sarwar, N., Gao, P., Srk, S., Gobin, R., Kaptoge, S., Di Angelantonio, E., Ingelsson, E., Lawlor, D. A., Selvin, E., Stampfer, M. J., Cda, S., Lewington, S., Pennells, L., Thompson, A. S., Sattar, N., White, I. H., Ray, K. K., & Danesh, J. (2010). Diabetes mellitus, fasting blood glucose concentration, and risk of vascular disease: a collaborative meta-analysis of 102 prospective studies. *The Lancet*, 375(9733), 2215–2222. [https://doi.org/10.1016/s0140-6736\(10\)60484-9](https://doi.org/10.1016/s0140-6736(10)60484-9).

Schulz P. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/17969862/>. *Chronobiology in Psychiatry*. 2007. Vol. 9, no. 3. P. 237–255. URL: <https://doi.org/10.31887/dcns.2007.9.3/pschulz> (date of access: 25.03.2023).

Table of Contents page: *Kidney International Supplements*. (n.d.). [https://www.kisupplements.org/issue/S2157-1716\(13\)X3100-4](https://www.kisupplements.org/issue/S2157-1716(13)X3100-4).

Анотація

Карпушина М. Г., Вереша Р. В., Чукмасова М. О. Окремі аспекти міжнародного клінічного протоколу та відповідальності медичних працівників. – Стаття.

Актуальність теми обговорення, яка розглядається в даній статті полягає у стрімкому розвитку громадянського суспільства, прагнення розвитку сучасної держави, сприйняття загальнолюдських цінностей та прагнення досягнення світового економічного ладу розвинутих держав.

Постановка проблеми. Численні значущі нормативно правові акти та тотальний брак часу в медичного персоналу щодо їх опанування, зумовлені специфічною діяльністю виконуваної роботи, та призводять до суперечливих ситуацій, в яких необізнаність з правовою стороною медичної діяльності може негативно відобразитись як на медичному персоналі так і на пацієнтах, що звертаються за отриманням медичних послуг. Мета статті заключається в наданні інформації яка безпосередньо стосується діяльності медичних працівників під час роботи з міжнародним експериментальним протоколом тестуемого лікарського засобу, та може понести потенційну кримінальну відповідальність, яка настає при несумлінному виконанні лікарських обов'язків, або переймання лікарських функцій тими особами, що не уповноважені на їх проведення.

Шляхи вирішення проблеми реалізуються у процесі донесення необхідної інформації до широкого кола осіб, також шляхом доведення вузькому колу керівної ланки на державному рівні та обізнаним особам в наукових колах необхідності групування правових норм у структурований звід законодавчих норм.

Результати запропонованих обговорень досліджень можуть бути використані при формуванні загальнодержавних програм та проєктів законодавчих актів на державному рівні. Мета такого впровадження – підвищення правової свідомості та обізнаності із специфікою медичної діяльності громадянського суспільства.

Висновок. Враховуючи загальні окремі висвітлені положення значного масиву інформаційного потоку специфічної медичної документації та спеціальних правових норм медичної галузі, зроблено пропозицію підтримати висунуту гіпотезу щодо раціональної пропозиції у відношенні прийняття Медичного кодексу України.

Ключові слова: медичне дослідження, лікар, пацієнт, препарат дослідження, злочинне діяння, кримінальна відповідальність, інформаційна згода, протокол, спонсор.

Summary

Karpushyna M. H., Veresha R. V., Chukmasova M. O. Certain aspects of the international clinical protocol and responsibility of medical workers. – Article.

The relevance of the discussion topic considered in this article lies in the rapid development of civil society, the desire for the development of a modern state, the perception of universal human values, and the desire

to achieve the world economic system of developed countries. Formulation of the problem. Numerous significant regulatory legal acts and the total lack of time for medical staff to master them, caused by the specific activity of the work performed, and lead to conflicting situations in which ignorance of the legal side of medical activity can have a negative impact on both medical staff and patients who apply upon receipt of medical services.

The purpose of the article is to provide information that directly concerns the activities of medical workers when working with the international experimental protocol of the tested medicinal product, and may incur potential criminal liability arising from the dishonest performance of medical duties, or the assumption of medical functions by those persons who are not authorized for their implementation.

Ways to solve the problem are realized in the process of conveying the necessary information to a wide range of people, also by proving to a narrow circle of management at the state level and knowledgeable persons in scientific circles the need to group legal norms into a structured set of legislative norms. The results of the proposed research discussions can be used in the formation of national programs and projects of legislative acts at the state level. The purpose of such implementation is to increase legal awareness and awareness of the specifics of medical activity of civil society.

Conclusion. Taking into account the general and separate highlighted provisions of a significant array of information flow of specific medical documentation and special legal norms of the medical field, a proposal is made to support the proposed hypothesis regarding a rational proposal regarding the adoption of the Medical Code of Ukraine.

Key words: medical research, doctor, patient, study drug, criminal act, criminal liability, informed consent, protocol, sponsor.

О. В. Косов

orcid.org/0009-0009-9016-8977

аспірант кафедри політичних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

Л. І. Кормиш

orcid.org/0000-0002-6417-8620

доктор історичних наук, професор,

завідувачка кафедри політичних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

ШВЕЙЦАРСЬКИЙ ДОСВІД ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ (ДО РОЗУМНОГО УРЯДУ): ПОКРАЩЕННЯ СПІВПРАЦІ ОРГАНІВ ВЛАДИ З ГРОМАДОЮ

Вступ. Розвинуте громадянське суспільство є невід'ємною складовою всіх демократичних правових держав світу та відповідно, сильна держава неможлива без нього. Громадянське суспільство активно сприяє процесам політичної демократизації, набуття державою ознак правової, допомагає державному розвитку у всіх сферах діяльності, вимагаючи від держави певних взаємних дій щодо захисту приватних і суспільних інтересів людей, їх економічних, правових, соціальних гарантій. У зв'язку з цим, має бути зворотній зв'язок державних інститутів з громадськістю, так як правова держава має реагувати на запити і потреби асоційованого громадянства, видавати відповідні законодавчі акти та слідкувати за їх виконанням. Тобто, держава повинна створити ситуацію правової захищеності громадян, сформуванню сприятливе правове поле для діяльності створюваних ними громадських інститутів. Тому особливого значення набуває проблема взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами державної влади країни з метою ефективного виконання функцій держави. Одним із сучасних інструментів такої взаємодії виступають цифрові технології (Kormyush & Kormyush, 2019).

В рамках даної статті, ми розглядаємо досвід окремих кантонів Швейцарської Конфедерації щодо запровадження інструментів електронної демократії та інших цифрових засобів спрямованих на забезпечення більш широкого залучення громадян до взаємодії з державними інституціями.

1. Основи політики Швейцарії щодо переходу від «електронного» до «розумного» уряду

Перші заходи на рівні Швейцарської Конфедерації щодо формування узгоджених стратегій розвитку електронного уряду сягають 2008 року. Саме ж тлумачення «Розумного уряду» (у випадку Швейцарії було використано термін «*Digitalen Verwaltung*» – *цифрова адміністрація*) як наступного рівня модернізації адміністрування через застосування цифрових технологій було вперше сформульовано на Конференції урядів кантонів у вересні 2018 року. Зокрема, зазначалося, що «цифрова адміністрація» йде на крок далі електронного урядування, і на додаток до використання нових технологій також впливає на організацію, культуру, методи роботи, бізнес-моделі та менеджмент даних. При цьому підкреслювалася важливість тісного зв'язку різних акторів у наданні електронних сервісів в рамках цифрових екосистем. (Konferenz der Kantonsregierungen, 2018).

Перша редакція стратегії цифровізації Швейцарії 2018 року містила такі цілі: (1) Забезпечення рівної участі для всіх і зміцнення солідарності, (2) Гарантування безпеки, довіри та прозорості, (3) Подальше вдосконалення цифрових можливостей громадян та (4) Забезпечення створення цінності, зростання та добробуту. Характерно, що у швейцарських програмних документах того часу максимальне залучення всіх стейкхолдерів розглядалося і як мета (щоб усі процвітали завдяки цифровізації), і як інструмент (це стане можливим, якщо суспільство в цілому залучиться до цифровізації) переходу до «розумного уряду» (Guenduez et al., 2018).

Важливим фактором, що сприяв привернення уваги до широкого застосування нових інформаційно-комунікаційних технологій у взаємодії уряду з громадянами стала потреба залучення молоді до вирішення політичних питань. За даними Інтернет-видання *Swissinfo.ch*, лише 33% швейцарців віком від 18 до 25 років зазвичай користуються своїм правом голосу, при середньому показнику 45,1%. При цьому політично-активна молодь більше схильна до участі у публічних політичних акціях, ніж до голосування на виборах чи референдумах, оскільки не відчувають себе причетними до інституційної демократії (Kuenzi et al., 2020).

Таке ставлення молоді Швейцарії до роботи органів публічної влади стимулювало багатьох швейцарських політиків, науковців та громадських діячів до дій, з метою покращення вказаної ситуації. Одним з перших кроків щодо цифрової трансформації, прищеплення інтересу та залучення молодих поколінь до участі у державному і суспільному розвитку було створення он-лайн проекту – *Institutions 3D*. Ініціатива належала тодішньому канцлеру Кантону Женева – Ана Уайден Гуельпа, а в її основу була покладена ідея зробити «людей ближчими до державних інституцій» а роботу уряду та парламенту більш відкритою для громадян (Exratia, 2018).

Відповідна програма доступна на офіційному сайті Кантону Женева та дозволяє дітям шкільного віку щоб вивчати основи політичних інститутів. Зокрема, користувачі мають можливість спробувати себе в ролі парламентаря в ігровій, але цілком серйозній манері. Наприклад, є можливість підготувати проекти та пропозиції, представляти їх на віртуальних парламентських засіданнях, де питання обговорюються та голосуються (*Institutions 3D, l'éducation citoyenne, n.d.*).

Цей та інші локальні проекти згодом були об'єднані в рамках федерального проекту «Digital Switzerland», який побудований на взаємодії різних груп стейкхолдерів (OFCOM, 2020). Проект має два основні напрямки реалізації. По-перше, це взаємодія між владними суб'єктами (кантони, міста, муніципалітети) з метою обміну інформацією щодо їх власних проектів цифровізації та імплементації відповідних крос-секторальних завдань. По-друге, уряд Швейцарії здійснює співробітництво з бізнесом, громадянським суспільством та наукою у сферах спільної відповідальності Конфедерації, кантонів та приватних організацій (таких як медицина та освіта), створюючи платформи для цифрової інтеграції.

Слід зазначити, що з огляду на конфедеративний устрій, більшість проектів із розвитку електронного урядування та розумного уряду відбувається в рамках взаємодії окремих кантонів та муніципалітетів та мають суттєві відмінності один від одного.

Так, наприклад, цифровізація адміністрування у Кантоні Цюрих відбувається на основі двох стратегій, прийнятих урядом ще у квітні 2018 року. *Стратегія цифрової адміністрації (Strategie Digitale Verwaltung)* визначає яким чином уряд впливає на цифровий розвиток та використовує можливості цифровізації (Kanton Zurich Regierungsrat, 2018a). Вона містить перелік проектів цифровізації, пріоритети реалізації та способи координації. У 2018–2021 роках реалізація даної стратегії здійснювалася через урядові програми, а після 2022 – за допомогою стратегічних ініціатив уряду. *Стратегія ІКТ (Kantonale IKT-Strategie)* розглядає інформаційно-комунікаційні технології як наріжний камінь успішної цифровізації адміністрування та встановлює принципи надання базових ІКТ послуг, які включають одноманітність, надійність, безпеку та економічну ефективність для уряду кантону (Kanton Zurich Regierungsrat, 2018b).

Прикладом аналогічних програм на рівні муніципалітетів може слугувати *Стратегія Smart-Mісто Санкт Галлен – Strategie Smart Stadt St. Gallen* (St.Gallen Stadtrat, 2020). Поняття «Розумне місто» визначається як поєднання технологій та даних з метою покращення життя мешканців, якості розміщення для компаній з одночасним скороченням використання ресурсів. При цьому мешканцям надається можливість приймати участь, тестувати та висловлюватися щодо рішень для повсякденного життя.

Самі проекти та заходи «Розумне місто», об'єднані єдиними принципами, реалізуються в шести тематичних напрямках: 1) Розумні люди, 2) Розумне життя, 3) Розумна економіка, 4) Розумна мобільність, 5) Розумна енергія та навколишнє середовище та 6) Розумна політика та адміністрування. Пріоритетними є питання інфраструктури, управління даними та автоматизації адміністративних послуг.

Не дивлячись на різноманіття прийомів та способів цифровізації що імплементуються різними кантонами та муніципалітетами, є принаймні дві базові мети цифровізації, щодо яких урядами кантонів досягнуто повної згоди (Digitale Verwaltung Schweiz, 2023).

Перша мета має назву «Digital First для населення та економіки» яка базується на розумінні значних переваг для клієнтів порівняно з традиційними моделями урядування (насамперед за критеріями ефективності та зручності для користувача). Тому саме електронна взаємодія з публічною адміністрацією розглядається як перший вибір для громадян та для бізнесу.

Друга мета – «Послідовна цифровізація адміністрування» полягає в оцифруванні всіх процесів виконання завдань та обробки послуг всередині та між органами влади конфедерації, кантонів та муніципалітетів.

2. Фактори успіху «Розумного уряду» – швейцарська інтерпретація

Одне з перших досліджень щодо розвитку «Розумного уряду» в Швейцарії, спрямоване на допомогу політикам та державним службовцям було здійснено саме завдяки співпраці між публічними та приватними стейкхолдерами – компанією PwC Schweiz, «Лабораторією розумного уряду» (Smart Government Lab) Університета Санкт-Галлена та муніципалітетом міста Санкт-Галлен. На основі цих досліджень у 2019 році було видано посібник «Розумний уряд: для політичних та адміністративних керівників» (Singler et al., 2019).

За результатами досліджень, було визначено фактори успіху, які сприяють запровадженню розумного уряду та стосуються чотирьох різних рівнів: 1) лідерство та стратегія; 2) організаційна трансформація; 3) публічний дискурс та обізнаність про цифровізацію; 4) співпраця в масштабах Швейцарії.

Найбільш цікавим на нашу думку фактором є організаційна трансформація, що включає чотири завдання: 1) стратегічний контроль ресурсів, проектів і заходів; 2) координація, обмін знаннями та стандартизація; 3) розробка та впровадження нових послуг і рішень; 4) формування нових навичок.

Здатність контролювати, керувати та планувати інтелектуальні урядові проекти в різних департаментах має вирішальне значення для успіху, що свідчить про те, що це завдання має бути централізовано. Те саме стосується координації, обміну знаннями та стандартизації. Особливо для організацій, які є менш зрілими в цифровому плані та/або більш децентралізованими, важливо, щоб існував сильний контроль і систематична координація та стандартизація між департаментами та іншими рівнями управління. Наприклад, можна створити міжвідомчий / міждирекційний керівний комітет, який складається з представників департаментів або управлінь і виконує ці завдання.

Наприклад, вже згаданий Кантон Цюрих створив комітет «Цифрове адміністрування та контроль над ІКТ» – «*Steuerung Digitale Verwaltung und IKT*» (SDI) зі статусом міжвідомчої комісії. Даний комітет контролює та координує реалізацію стратегій «Цифрове адміністрування 2018-2023» та «Нові кантональні ІКТ» та проектів, що впливають із них, між департаментами та підрозділами. Крім того, він готує проекти рішень уряду щодо впровадження зазначених стратегій, визначає принципи та інструменти реалізації стратегій, розглядає можливості та ризики, пов'язані із цифровізацією (Kanton Zurich, n.d.).

Знову ж таки, реалізація проекту Смарт-Місто Санкт-Галлен включає відповідні організаційні заходи. Санкт-Галлен стало першим містом в Швейцарії, яке запровадило посаду Директора з цифрових технологій – Chief Digital Officer (CDO), який залучений до багатьох програм, пов'язаних із розвитком необхідної цифрової інфраструктури. Безпосередньо для реалізації стратегії «Розумного міста» утворено Керівний комітет «Розумного міста» (SSLA), який складається з співробітників усіх муніципальних директоратів. Комітет надає консультації щодо всіх питань стратегії «Розумного міста», заходів по її реалізації, надає пропозиції міській раді. Крім того до Комітету включено представників міжвідомчих підрозділів (ІТ-служби, організаційного розвитку, фінансового відділу, зв'язку та міської поліції) (St.Gallen Stadtrat, 2020).

Організаційна трансформація, також, потребує розвитку та зміцнення нових навичок (Singler et al., 2019). Найважливішими навичками для впровадження розумного уряду є:

- Управління технологіями, яке включає прогнозування, планування, реалізацію та контроль закупівель, розробку та застосування (нових) технологій для створення переваг;

- Управління даними, що включає всі сфери, пов'язані з використанням даних як цінного ресурсу.
- Кібербезпека при впровадженні розумних управлінських програм, особливо щодо систем безпеки, електромереж, лікарняних установ або водопостачання.
- Бізнес-аналіз і моделювання, які включають зміни в структурах, процесах та послугах і, нарешті, розробку бізнес-кейсів;
- Управління змінами для забезпечення підготовки і впровадження нових рішень в усіх департаментах та відділах;
- Взаємодія з користувачем (UX – User Experience) в рамках роботи з програмним інтерфейсом, стосовно того, чи вдається йому досягти мети і на скільки просто або складно це зробити.
- Управління інноваціями, яке включає ідентифікацію, створення прототипів, розробку, впровадження та контроль інновацій.

Тож, як ми бачимо, багато із подібних навичок є не типовими для традиційної публічної адміністрації. Їх впровадження потребує запровадження принципів та процесів більш характерних для сучасного бізнесу, і відповідно дуже глибоких та комплексних трансформацій в організації роботи всіх рівнів та структур публічної адміністрації.

Висновки. Навіть неповний перелік і аналіз даної проблематики дозволяє зробити ряд важливих висновків, бо переконливо доводить, що сучасний стан технологічного розвитку з інтернет технологіями і штучним інтелектом дозволяє втілювати та виконувати різноманітні складні задачі багатофункціонального управління, наближаючи його до кожної людини. Цифрова трансформація публічного управління спрощує взаємодію державного сектору з громадянським суспільством, оптимізує надання адміністративних послуг, зменшує обсяг роботи державних службовців та службовців органів місцевого самоврядування. Електронне урядування було «першою хвилею» цифрового адміністрування та зосереджувалось на оцифровці існуючих інформаційних і комунікаційних каналів для населення та всіх зацікавлених сторін, при цьому Інтернет був, є та буде рушійною силою всіх процесів осучаснення управлінської діяльності. Тому досвід розвинутих демократій в цьому аспекті, зокрема і досвід Швейцарії, може бути запозичений та використаний українським суспільством і владою. Разом з тим, він має бути адаптованим до існуючих українських реалій та постійно вдосконалюватись відповідно суспільним потребам та можливостям.

Література

- Digitale Verwaltung Schweiz. (2023, March 30). Monitoringbericht 2023. *Digitale Verwaltung Schweiz*. https://www.digitale-verwaltung-schweiz.ch/application/files/8916/8121/3754/Monitoringbericht_DVS_2023.pdf
- Expatica. (2018). Anja Wyden Guelpa: Taking Democracy to Today's Youth. *Expatica*, April 30. <https://www.expatica.com/ch/general/sw-anja-wyden-guelpa-taking-democracy-to-todays-youth-54865/>
- Guenduez, A.A., Singler, S., Tomczak, T., Schedler, K. and Oberli, M. (2018). Smart Government Success Factors. *Swiss Yearbook of Administrative Sciences*, 9(1), 96–110. <https://doi.org/10.5334/ssas.124>
- Institutions 3D, l'éducation citoyenne. (n.d.). *Republique Et Canton de Geneve*. <https://www.ge.ch/institutions-3d-education-citoyenne>
- Kanton Zurich. (n.d.). Digitale Verwaltung. *Kanton Zurich*. <https://www.zh.ch/de/politik-staat/kanton/kantonale-verwaltung/digitale-verwaltung.html>
- Kanton Zurich Regierungsrat. (2018a, April 25). Strategie «Digitale Verwaltung 2018–2023». *Kanton Zurich*. https://www.zh.ch/content/dam/zhweb/bilder-dokumente/organisation/staatskanzlei/digitale-verwaltung-und-e-government/strategie_digitale_verwaltung.pdf
- Kanton Zurich Regierungsrat. (2018b, April 25). Kantonale IKT-Strategie. *Kanton Zurich*. https://www.zh.ch/content/dam/zhweb/bilder-dokumente/organisation/finanzdirektion/afi/ikt_strategie_kanton_zuerich_2018.pdf
- Konferenz der Kantonsregierungen. (2018, September 27). *Leitlinien der Kantone zur Digitalen Verwaltung*. https://kdk.ch/fileadmin/redaktion/aktuell/medienmitteilungen/2018/leitlinien-e-government_20180927.pdf
- Kormych, L. & Kormych, A. (2019) E-Democracy and Enhancing Public Administration in Ukraine: The Issues of Transition. *In State and Law in The Context of Globalization: Realities and Prospects*. Lviv–Torun: Liha–Pres. <http://dx.doi.org/10.36059/978-966-397-182-7/52-70>

- Kuenzi, Renat, Glatthard, Jonas, Wälterlin, Urs. (2020). How do you get Swiss youngsters to vote? *Swissinfo.ch*, October 20. <https://www.swissinfo.ch/eng/politics/how-do-you-get-swiss-youngsters-to-vote-/46106516>
- OFCOM. (2020). Digital Switzerland Strategy. *Federal Office of Communications*, September. https://www.bakom.admin.ch/dam/bakom/en/dokumente/informationsgesellschaft/strategie/strategie_digitale_schweiz.pdf.download.pdf/Strategie-DS-2020-EN.pdf
- Singler, S., Baldinger, G., Guenduez, Ali A., Schedler, K. Tomczak, T. (2019). Smart Government: Ein Handbuch für Führungskräfte aus Politik und Verwaltung. *PwC*. https://www.pwc.ch/de/publications/2019/Smart%20Government%20Ein%20Handbuch%20für%20Führungskräfte_DE_web.pdf
- St.Gallen Stadtrat. (2020, January 14). Smart St.Gallen – Der Mensch als Mittelpunkt der «Smarten Stadt» Strategie. *Smarte Stadt Lenkungsausschuss*. https://www.stadt.sg.ch/home/wirtschaft-wohnen/smartestadt/_jcr_content/Par/stsg_accordion_list/AccordionListPar/stsg_accordion_copy/AccordionPar/stsg_downloadlist_co/DownloadListPar/stsg_download.ocFile/200114%20Smarte%20Stadt%20Strategie%20St.Gallen.pdf

References

- Digitale Verwaltung Schweiz. (2023, March 30). Monitoringbericht 2023. *Digitale Verwaltung Schweiz*. https://www.digitale-verwaltung-schweiz.ch/application/files/8916/8121/3754/Monitoringbericht_DVS_2023.pdf
- Expatica. (2018). Anja Wyden Guelpa: Taking Democracy to Today's Youth. *Expatica*, April 30. <https://www.expatica.com/ch/general/sw-anja-wyden-guelpa-taking-democracy-to-todays-youth-54865/>
- Guenduez, A.A., Singler, S., Tomczak, T., Schedler, K. and Oberli, M. (2018). Smart Government Success Factors. *Swiss Yearbook of Administrative Sciences*, 9(1), 96–110. <https://doi.org/10.5334/ssas.124>
- Institutions 3D, l'éducation citoyenne. (n.d.). *Republique Et Canton de Geneve*. <https://www.ge.ch/institutions-3d-education-citoyenne>
- Kanton Zurich. (n.d.). Digitale Verwaltung. *Kanton Zurich*. <https://www.zh.ch/de/politik-staat/kanton/kantonale-verwaltung/digitale-verwaltung.html>
- Kanton Zurich Regierungsrat. (2018a, April 25). Strategie «Digitale Verwaltung 2018–2023». *Kanton Zurich*. https://www.zh.ch/content/dam/zhweb/bilder-dokumente/organisation/staatskanzlei/digitale-verwaltung-und-e-government/strategie_digitale_verwaltung.pdf
- Kanton Zurich Regierungsrat. (2018b, April 25). Kantonale IKT-Strategie. *Kanton Zurich*. https://www.zh.ch/content/dam/zhweb/bilder-dokumente/organisation/finanzdirektion/afi/ikt_strategie_kanton_zuerich_2018.pdf
- Konferenz der Kantonsregierungen. (2018, September 27). *Leitlinien der Kantone zur Digitalen Verwaltung*. https://kdk.ch/fileadmin/redaktion/aktuell/medienmitteilungen/2018/leitlinien-e-government_20180927.pdf
- Kormych, L. & Kormych, A. (2019) E-Democracy and Enhancing Public Administration in Ukraine: The Issues of Transition. In *State and Law in The Context of Globalization: Realities and Prospects*. Lviv–Torun: Liha–Pres. <http://dx.doi.org/10.36059/978-966-397-182-7/52-70>
- Kuenzi, Renat, Glatthard, Jonas, Wälterlin, Urs. (2020). How do you get Swiss youngsters to vote? *Swissinfo.ch*, October 20. <https://www.swissinfo.ch/eng/politics/how-do-you-get-swiss-youngsters-to-vote-/46106516>
- OFCOM. (2020). Digital Switzerland Strategy. *Federal Office of Communications*, September. https://www.bakom.admin.ch/dam/bakom/en/dokumente/informationsgesellschaft/strategie/strategie_digitale_schweiz.pdf.download.pdf/Strategie-DS-2020-EN.pdf
- Singler, S., Baldinger, G., Guenduez, Ali A., Schedler, K. Tomczak, T. (2019). Smart Government: Ein Handbuch für Führungskräfte aus Politik und Verwaltung. *PwC*. https://www.pwc.ch/de/publications/2019/Smart%20Government%20Ein%20Handbuch%20für%20Führungskräfte_DE_web.pdf
- St.Gallen Stadtrat. (2020, January 14). Smart St.Gallen – Der Mensch als Mittelpunkt der «Smarten Stadt» Strategie. *Smarte Stadt Lenkungsausschuss*. https://www.stadt.sg.ch/home/wirtschaft-wohnen/smartestadt/_jcr_content/Par/stsg_accordion_list/AccordionListPar/stsg_accordion_copy/AccordionPar/stsg_downloadlist_co/DownloadListPar/stsg_download.ocFile/200114%20Smarte%20Stadt%20Strategie%20St.Gallen.pdf

Анотація

Косов О. В., Кормич Л. І. Швейцарський досвід цифрової трансформації публічного управління (до розумного уряду): покращення співпраці органів влади з громадою. – Стаття.

У статті розглядаються питання взаємодії органів державної влади та громадянського суспільства через призму швейцарського досвіду. Розкрито варіанти вирішення зазначеної проблеми шляхом цифрової трансформації державного управління та впровадження Розумного Уряду. Цілі та переваги запровадження системи Розумний Уряд охарактеризовано через призму відповідних програмних документів, прийнятих на рівні федерального уряду, кантонів, муніципалітетів. Серед таких цілей

– економічна вигода та підвищення якості життя суспільства; ефективність та результативність державного управління; актуальність і контрольованість політики та державного управління; прозорість і довіра до державного управління; інклюзія та сумісність між поколіннями; репутація та привабливість місця проживання та ведення бізнесу. Крім прямих і очевидних переваг для державного управління, запровадження Розумного Уряду також вирішує широкі соціальні цілі. Він сприяє складному обміну інформацією між урядом і громадянами, стимулюючи залучення всього суспільства до процесу цифровізації.

Окремо слід відзначити потенціал впровадження «Розумного уряду», зокрема підвищення суспільного інтересу до державного управління, спрощення надання послуг, зменшення навантаження на державних і муніципальних службовців, забезпечення освітнього процесу для молоді, залучення її до прийняття політичних рішень, а також просування інноваційних ідей для прийняття політичних рішень тощо. Розумний уряд має великий потенціал, але також передбачає певні ризики та недовіру, на які влада та політики повинні звернути увагу в публічному дискурсі. Основні фактори успіху цифрової трансформації, визначені в рамках швейцарського підходу, включають 1) лідерство та стратегію; 2) організаційна трансформація; 3) публічний дискурс та усвідомлення цифровізації; 4) співробітництво в національному масштабі. Особливу увагу приділено особливостям організаційної трансформації, ролі політичних та адміністративних лідерів, інституційним можливостям та новим навичкам.

Ключові слова: держава, громадянське суспільство, цифрова трансформація, розумний уряд, організаційна трансформація, інформаційна взаємодія.

Summary

Kosov O. V., Kormykh L. I. Swiss experience of the digital transformation of public administration (to smart government): improving the cooperation of authorities with the community. – Article.

The article examines the issues of interaction between state authorities and civil society through the prism of the Swiss experience. Options for solving the specified problem through the digital transformation of public administration and the implementation of Smart Government are revealed. The goals and advantages of introducing the Smart Government system are characterized through the prism of relevant program documents adopted at the federal government level, cantons, and municipalities. Among such goals are economic benefit and improvement of society's quality of life; efficiency and effectiveness of public administration; relevance and controllability of politics and public administration; transparency and trust in public administration; inclusion and intergenerational compatibility; reputation and attractiveness of the place of residence and business. In addition to the direct and apparent advantages for public administration, the introduction of Smart Government also solves broad social goals. It promotes sophisticated information exchange between the government and citizens, stimulating the involvement of the whole society in the digitalization process.

It should be noted separately the potential of Smart Government implementation, including increasing public interest in public administration, simplifying the provision of services, reducing the burden on state and municipal employees, ensuring the educational process for young people, and involving them in making political decisions, as well as promoting innovative ideas for making political decisions, etc. Smart government has great potential but also involves certain risks and mistrust, which authorities and politicians must address in public discourse. The main success factors of digital transformation, identified within the framework of the Swiss approach, include 1) leadership and strategy; 2) organizational transformation; 3) public discourse and awareness of digitalization; 4) cooperation on a national scale. Particular attention is paid to the features of organizational transformation, the role of political and administrative leaders, institutional capabilities, and new skills.

Key words: state, civil society, digital transformation, smart government, organizational transformation, information interaction.

С. К. Костючков

orcid.org/0000-0003-1708-643X

доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри філософії, соціології та соціальної роботи
Херсонського державного університету

ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОГО БРЕНДУ ТЕРИТОРІЇ ЗАСОБАМИ МАС-МЕДІА В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ (НА ПРИКЛАДІ ХЕРСОНЩИНИ)

Постановка проблеми. В умовах ХХІ століття бренд території постає реально дієвим, а відтак – важливим ресурсом не тільки соціально-економічного розвитку конкретної території, але й її політичного розвитку: ефективно брендowana територія привертає увагу представників політичних еліт, національних і зарубіжних інвесторів, економічних партнерів, лідерів регіональної та світової політики. В контексті зростання екзистенційних імплікацій складових соціального простору значних трансформацій зазнають і процеси брендингу територій, зокрема – політичного. З початком повномасштабного вторгнення збройних сил російської федерації на територію суверенної України вітчизняні та зарубіжні мас-медіа, журналісти телебачення й радіо мужньо та самовіддано, консолідовано та правдиво розпочали висвітлювати віроломну агресію російської федерації проти України. Окремі населені пункти України – символи героїчного спротиву українського народу, з перших днів війни стали «медіаобразами», що перетворилися на політичні бренди з сакральним змістом, які навечно інтегрувалися в національну соціокультурну сферу. Актуальним в умовах російсько-української війни бачиться дослідження політичного брендингу населених пунктів України, зокрема – на території Херсонщини, що слугуватиме в майбутньому плідним матеріалом наукових розвідок у сфері соціології, культурології, теорії регіонального менеджменту, політології тощо, а також сприятиме економічному розвитку регіонів і зростанню рівня суспільної підтримки політичного курсу України, зміцненню її іміджу в спільноті цивілізованих держав світу.

Мета статті полягає у визначенні специфіки процесу формування політичного бренду території засобами мас-медіа в умовах російсько-української війни на прикладі Херсонщини, конкретно – міста Херсон і селища Чорнобаївка.

Аналіз останніх публікацій. Поняття «бренд» у різних трактовках висвітлювали А. Аакер, Ф. Джоунс, С. Девіс, М. Дональд, У. Мауріа, П. Мішра та інші. Проблематику брендингу територій відображено в роботах С. Анхольта, Г. Армстронга, В. Вонг, Ф. Котлера, Дж. Сондерса та інших. Брендінг територій у сучасних політичних практиках розглядають як зарубіжні дослідники – К. Дінні, Ф. Котлер, У. Оллінс, Д. Траут, так і вітчизняні, серед яких О. Андрійчук, Д. Богуш, О. Вишняк, Д. Гороховський, О. Іващук, І. Колосовська, Т. Нагорняк, Є. Тихомирова, О. Швець, М. Шульга, Ю. Щегельська та інші. Проблеми війни та ролі в ній мас-медіа аналізують у своїх наукових розвідках українських науковці – Н. Аксьонова, М. Кондратюк, І. Краснодемська, М. Сенченко, Г. Почепцов, О. Примаченко, І. Проноза, С. Шебеліст, Д. Шумілова та інші. Символічний простір міста як простір пам'яті став предметом дослідження української дослідниці С. Ганаби. Вітчизняні вчені В. Зуброва і В. Колкунова проаналізували образ тимчасово окупованого Херсона в англомовних Інтернет-джерелах.

Виклад основного матеріалу. Питання політичного брендингу територій відіграють експоненціально зростаючу роль в українських і зарубіжних наукових, суспільно-політичних та економічних колах у контексті розробки й просування локальних, регіональних, національних і глобальних проєктів, спрямованих на прогресивний розвиток конкретної території. В реаліях сьогодення політична сфера є простором боротьби конкурентоспроможних брендів країн (або регіонів) за повагу й, відповідно – позитивне, преферентне ставлення до них суб'єктів політичних відносин. Керівники сучасних держав усвідомлюють: для того, щоб

мати переваги на світовому ринку, зокрема, політичному, держава повинна мати свої унікальні неповторні образи, які зазвичай називають соціальними/політичними брендами, по аналогії з комерційними. Сучасна людина, оцінюючи об'єкти, процеси або явища оточуючого світу, беззастережно апелює до зрозумілих їй, свідомо апропрійованих брендів – політичних, ідеологічних, ментальних, поведінкових, культурних тощо, усіяко маніфестуючи їх унікальність, винятковість, неперевершеність, ба більше – сакральність.

Слід зазначити, що в сучасній літературі з маркетингу, імеджелогії та культурології відсутня єдина думка щодо визначення сутності бренду *per se* – як такого. У широкому розумінні «бренд» (англ. *brand*) – це комплекс понять, якими обумовлюються уявлення людини про фізичний об'єкт (зокрема – країну або окремі регіони), товар, послугу, торгівельну/фінансову компанію, або навіть конкретну особистість чи фантастичну постать. Бренд є продуктом людської уяви: це ментальна конструкція, модель, умозоровий конструкт, що слугуватиме досягненню визначених цілей – комерційних, політичних, соціальних, культурних. Сучасні зарубіжні дослідники (Maurya, Mishra, 2012) наголошують на тому, що публічна інформація про бренд виникає внаслідок накопичення великої кількості незалежних думок і висловів, які мають спільну конгеніальну спрямованість – тренд. Навколо брендів формуються міцні соціальні спільноти, котрі додають конкретному бренду цінність, що підтримує загальну ідентичність і збагачує суспільний досвід. Бренд розвивається від «товарів без бренду» до тих, які мають власне ім'я: далі бренд перетворюється на умовну «особистість», апелюючи вже не до переваг товару або послуги, а використовуючи емоційні заклики.

У даному контексті розглядаємо бренд території, який можна визначити як сукупність унікальних ціннісних ознак, що відображають своєрідність території та стійко асоціюються з її особливостями (природними, кліматичними, культурними, політичними, економічними тощо) та обумовлюють привабливість конкретної території для певної соціальної групи або суспільства загалом. Зasadничими елементами бренду території вважаються образ (символ) території, репутація та її імідж; при цьому зародження ідеї та формування бренду певної території активує процес подальшого його оформлення та планування перспектив у контексті відповідної політики. Варто зауважити, що політичний бренд території, на відміну від комерційного, мета якого – популярність її, відповідно, затребуваність певного товару або послуги, передбачає позитивний, атрактивний імідж території або навіть конкретного населеного пункту, а сам бренд несе ідейно-патріотичне, історико-політичне та ментально-емоційне навантаження. Своєю чергою, брендинг (*branding*), являє собою цілеспрямований процес розробки, презентації та просування бренду в символічному полі сенсоутворюючих образів. Політичний брендинг має на меті оформлення бренду, перспективне визначення його ролі у формуванні та реалізації політики території, впливу її на соціальну, політичну, економічну та культурну складові суспільства. Актуалізуючи методологічний потенціал концепції «виклик – відповідь» (за А. Тойнбі) можна стверджувати, що в аспекті «виклику» політичний брендинг території постає символічною екзистенційно-когнітивною реакцією на запити і вимоги суспільства.

Погодимося з позицією вітчизняної дослідниці Т. Нагорняк, котра наголошує на тому, що причини невдач у реалізації різного роду проєктів по брендуванню територій полягають в тому, що їх автори-розробники не акцентують увагу на таких базових характеристиках бренду, як цінності, способи прийняття рішень, моделювання поведінки цільових аудиторій тощо. Доки Україна не сформує власну політику брендингу територій із поглядом у перспективу, вітчизняні розробники брендів (політичних) вимушені будуть грати за чужими правилами та, вочевидь, поступатися авангардними позиціями у конкурентній боротьбі. Творці національних українських брендів повинні змінити саму філософію брендування та взяти до уваги популярні нині принципи соціального інжинірингу, який дає можливість будувати міцний фундамент майбутньому національному бренду та політиці його провайдингу. Реалізуючи брендинг певної території, необхідно мати на увазі, що «...він має на меті не тільки створення райдужної обгортки, а й служить для гармонізації об'єкта і його сприйняття суб'єктом. У світі великої політики сприйняття суб'єкта (споживача) досить важливо, тому властивості об'єкта мають бути створені у точній відповідності не тільки з розробленою стра-

тегією національної безпеки, але й з урахуванням запитів аудиторії споживачів – мешканців іншої країни» (Нагорняк, 2008, с. 223).

Історія розвитку людства переконливо свідчить: сильні, хвилюючі, нерідко – трагічні події в різних регіонах планети породжували і перетворювали на загальнолюдський символ не тільки постаті окремих особистостей, але й певних територій або конкретних населених пунктів. Драматичним тлом, на якому розгортаються різномасштабні за гостротою й трагізмом події, у вирі яких гинуть люди, міста, країни і культури, на всіх етапах розвитку цивілізації були війни. Дві світові війни закарбували в історичній пам'яті людства велику кількість символів, пов'язаних із конкретними населеними пунктами: Верден, Герніка, Освенцим, Хатинь, Треблінка і цей трагічний шерек топонімів є далеко не повним. У ХХІ столітті війна прийшла на землю України – абсурдні за формою та антигуманні за змістом претензії російської федерації до України, прояви яких набували з 2014 року драматичних обрисів загрозової невідворотності, вилилися в повномасштабну російсько-українську війну, коли 24 лютого 2022 року росія почала відкриту збройну агресію проти суверенної України. Агресивні дії російської федерації проти України стали потужним чинником впливу на українську політичну, економічну, культурну, військову та соціальну дійсність: збройний конфлікт не тільки активізував регіональну нестабільність, він провокує та загострює деструктивні чинники в розгортанні геополітичних процесів. Для сучасної росії геополітичним понадзавданням є прагнення до світової гегемонії, оскільки для підтримання статусу мегадержави перспективною, на думку кремлівських керівників, є політика цілеспрямованої експансії з опорою на військову силу. Символами незламності та героїчного спротиву українського народу під час російсько-української війни стали Бахмут, Буча, Волноваха, Ворзель, Гостомель, Ізюм, Ірпінь, Конотоп, Краматорськ, Маріуполь, Охтирка, Рубіжне, Сєвєродонецьк, Харків, Херсон, Чернігів. Ці символи вже всередині нас, як реальне уособлення незламного українського духу, як знаки з сакральним змістом, що навечно укорінені в безмежному просторі національної культури.

Власне кажучи, підкреслює вітчизняна дослідниця С. Ганаба, «...завдяки символам реалізуються чи, навпаки, нівелюються духовні можливості культури. Звернені до вічності вони легітимізуються у низці часових координат – минулого, теперішнього та майбутнього. Наданні ними чуттєво-емоційні дані не просто реєструються свідомістю, оскільки сприймаються й осмислюються усім внутрішнім єством особистості, інтегруючись у її духовні перспективи й смисли. Відповідно, символи є потужним механізмом підтримки та розвитку культури пам'яті. З одного боку набір домінуючих символів й функціонування їх у культурному просторі життя визначає національні й ареальні межі культури, а з іншого, бере на себе функцію механізмів єдності, не дозволяючи культурі розбитися на ізольовані хронологічні утворення» (Ганаба, 2016, с. 6).

Зважаючи на динамічний розвиток епохальних у контексті української та світової історії подій, актуальним вбачається фіксація та ретельне дослідження процесу продукування національних символів героїчного спротиву українського народу навалі російських агресорів у форматі реального часу. Реальна й вже почасти міфологізована система національної символіки бачиться потужним чинником впливу на формування інтелектуально-духовної енергії сучасних українців, що робить їхнє життя духовно насиченим, патріотично «навантаженим» і емоційно забарвленим. Зазначений процес додатково загострюється саме в часи тектонічних соціально-політичних перетворень, від результату яких залежить, без перебільшення, доля держави і всього народу. Політичний брендинг територій, як цілеспрямований процес презентації та просування конкретного регіону або населеного пункту в символічному полі сенсоутворюючих образів, може бути продуктивним лише за умови різноформатної присутності й просування об'єкта брендингу в інформаційному просторі.

Беззаперечним у сучасному світі є факт, що мас-медіа відіграють роль чинника формування суспільної свідомості й навіть більше – архітектора національної ментальності; вони, в широкому розумінні, впливають на історичну долю народу. Комплекс прийомів, що використовуються сучасними мас-медіа у процесі створення політичного бренду території, є вельми потужним і різноманітним – від замовчування або викривлення одних фактів до актуалізації інших, від публікації суперечливої інформації до активації певних емоцій серед глядачів та

слухачів за допомогою візуальних/аудіальних засобів, від генерації цілеспрямовано «хейтованих», шаржованих образів до створення атрактивних символізованих патернів конгеніальної системи цінностей конкретного суспільства. За участі мас-медіа в суспільній свідомості створюються привабливі образи – бренди, що мають на меті задовольнити (або створити ілюзію задоволення) на політичному ринку очікування, інтенції, потреби й запити пересічних громадян. Сучасні мас-медіа дозволяють вибудовувати не тривіальну діалогову конструкцію «споживач – політичний бренд», у межах якого політичний продукт розглядається як символічний конструкт або образ, але ширше: забезпечувати конструктивну взаємодію в контексті системи «людина – людина».

Слід підкреслити, що після проголошення незалежності України мас-медіа стали потужним і, як бачилося, життєдайним джерелом інформації широкого діапазону, конструктивним інструментом вільного вираження думки в суспільстві людей, котрі обрали для себе імперативом буття свободу. В умовах формування стабільної комунікаційної взаємодії, фокус уваги зміщується з інформаційної насиченості повідомлення про політичні події в широкій репрезентативній панорамі на той або інший політичний бренд, який уособлює в свідомості споживача конкретний політичний продукт. В такому вимірі мас-медіа інтегруються в політичні технології, впливаючи на громадську думку через апелювання до ментальної сфери людини, до її світоглядних доміант, формуючи, в якості результату, або когеренцію суспільної свідомості з солідаризуючими політичними ідеями, або численні фрустрації та кон'юнктурні й деформовані світоглядні орієнтири. Роль мас-медіа як одного з архітекторів суспільної свідомості, полягає і в створенні медіаобразу, похідним від якого і постає бренд, зокрема – політичний. У сучасних дослідженнях (Волик, 2019) «медіаобраз» визначається як образ, створений засобами масової інформації, що вербалізується у текстах публіцистичного жанру та є комплексним утворенням – результатом спільної, цілеспрямованої роботи журналістів над образом людини, явища або предмета, в тому числі – конкретного або символізованого топосу.

Доцільно вказати, що сучасне суспільне інформаційне життя тісно пов'язане з політичними технологіями, в тому числі – з процесом продукування політичних символів, котрі трансформуються в медіапросторі в політичні бренди, що впливають на суспільну думку. Інформаційний і політичний простори взаємно накладаються, перетинаються та імплікують, утворюючи поліфонію інтерпретаційних сенсів – від принципово можливого до недосяжного *a priori*. Як слушно зауважує з цього приводу вітчизняна дослідниця І. Антошина «Сьогодні державна інформаційна політика має особливе значення, що пов'язане з впливом на наявні сучасні політичні технології, які відіграють вирішальну роль у формуванні зовнішньої та внутрішньої політики сучасної держави, а також на формування громадської думки навколо цієї політики. Сучасне суспільне інформаційне життя уявляє собою досить динамічний процес масової комунікації, що є різновидом соціальної комунікації. Будь-яка політика, зокрема державна політика полягає в інформації як сукупності знань, що дозволяє приймати відповідальні і часом доленосні рішення задля стратегії розвитку сучасної держави й у цілому сучасного суспільства» (Антошина, 2022, с. 72).

Із перших днів повномасштабного вторгнення російської армії на територію нашої Батьківщини, вітчизняні мас-медіа почали висвітлювати перебіг подій на фронті, а український телерадіомарафон згуртував громадян навколо ідеї захисту Батьківщини, незалежно від їхніх політичних позицій, поглядів і переконань – війна об'єднала всіх. Саме мас-медіа, українські та закордонні, стали ефективними «брендмейкерами» нашої країни: сьогодні на планеті вочевидь немає регіону, де б люди не знали про епічний подвиг українського народу та його героїчних Збройних сил у потужній протидії російській агресії. Зокрема, медіаобраз тимчасово окупованого та звільненого міста-героя Херсона протягом декількох місяців набув без перебільшення фантастичної популярності, а символізовані топоніми «Херсон» і «Чорнобаївка» зазвучали на всіх практично мовах світу, поставши в центр уваги численних медійних ресурсів.

Варто зазначити – Херсон одним із перших став на шляху озброєної московитської орди, патріотично налаштовані групи фактично беззбройних містян здійснили героїчну спробу зупинити російських окупантів. 1 березня 2023 року група тероборонівців, озброєних тільки

пляшками із запальною сумішшю, стали на шляху групи російських бойових машин десанту, які рухалися через західну околицю міста в бік Миколаєва. При бойовому зіткненні з окупантами 18 бійців Сил територіальної оборони загинули, але не відійшли з позицій. Цивільні городяни також демонстрували рішучий спротив окупантам – численні мас-медіа, українські та зарубіжні, щодня спалахували яскравими повідомленнями про мітинги та масові акції непокори агресивним чужинцям, апологетам антигуманного «русского мира». Медіаобраз, фактично – бренд тимчасово окупованого Херсона та його передмістя Чорнобаївки, почав створюватися з урахуванням критерію емоційної «цінності новин», який слугує ключовим стилеутворювальним чинником текстів сучасних мас-медіа.

Херсонські дослідниці О. Зуброва і В. Колкунова описали та систематизували основні лінгвістичні засоби створення образу тимчасово окупованого Херсона в англійськомовних мас-медіа на матеріалі Інтернет-видань. Проведений зазначеними науковцями аналіз фактичного матеріалу довів, що «...образ міста Херсона створюється в англійськомовних інтернет-ЗМІ здебільшого не описом топоніміки міста та вербальною реконструкцією міських об'єктів, а шляхом передачі атмосфери, яка панує в окупованому місті. Одним із компонентів образу Херсона виступає окупаційна влада, яка його корінним образом змінює, перетворює сонячне південне місто на місто, у якому панують смерть, страх і мародерство...Херсон періоду російської окупації постає в англійськомовних ЗМІ сюрреалістичним містом – автори неодноразово це підкреслюють різними мовними засобами та проводять паралелі з іншою реальністю» (Зуброва, Колкунова, 2022, с. 36).

Важливо визнати, що змістовні та функціональні акценти в контексті формування через мас-медіа політичних брендів територій або конкретних населених пунктів коливаються в широкому діапазоні залежно від соціально-політичних домінант у даний час і в даному регіоні, історичного й культурного досвіду суспільства, його соціокультурних особливостей тощо. Необхідно також зважати на те, що сконструйований мас-медіа політичний бренд території (населеного пункту) частіше виявляється більш важливим, ніж навіть об'єктивні характеристики даної території або населеного пункту. Таким чином, сформовані вітчизняними й зарубіжними мас-медіа політичні бренди Херсонщини не лише сприятимуть зростанню привабливості України в міжнародній політиці, активізації проявів військової партнерської допомоги з боку США і країн Європи, але й матимуть безумовне патріотичне, історичне, виховне та культурне значення.

Висновки. Одним із головних функціональних завдань політичного брендингу, зокрема – через мас-медіа, полягає у тому, щоб стимулювати суспільство до дій або навпаки, до бездіяльності, що дозволяє суб'єктам політичної дії впливати на стан і характеристики соціально-політичної системи суспільства загалом. Отже, варто визнати: приклад Херсонщини наочно демонструє, як політичний бренд територій впливає на формування порядку денного реальної зовнішньої та внутрішньої політики України, а також забезпечує підтримку цільових груп, які впливають на розвиток інших територій нашої країни. Політичні бренди Херсонщини – місто Херсон і селище Чорнобаївка – слугуватимуть у майбутньому великим матеріалом культурно-просвітницької роботи в закладах освіти, сприятимуть зростанню рівня підтримки політичного курсу України. Також політичний брендинг відіграватиме роль потужного чинника у боротьбі на інформаційному фронті з ворожими мас-медіа, а крім цього – генеруватиме суспільні інтенції в напрямі відродження української нації та розбудови держави Україна як повноцінного члена Європейського Союзу.

Література

Антошина І. В. Роль засобів масової інформації у формуванні інформаційної політики сучасної держави. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття* (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права): у 2 т.: матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 72-73.

Волик А. В. Філософський, психологічний, художній та публіцистичний образи: сутність понять. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*. 2019. VII (32). І. Р. 79-84.

Ганаба С. О. Символічний простір міста як простір пам'яті. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2016. Вип. 6. С. 4-10.

Зуброва О. А., Колкунова В. В. Образ тимчасово окупованого Херсона в англомовних інтернет-ЗМІ. *Збірник наукових праць «Нова філологія»*. 2022. № 87. С. 32-38. DOI <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2022-87-5>

Нагорняк Т. Л. Країна як бренд. Національний бренд «Україна». *Стратегічні пріоритети*. 2008. № 4(9). С. 220-228.

Maurya U. K., Mishra P. What is a brand? A Perspective on Brand Meaning. *European Journal of Business and Management*. 2012. Vol 4, No.3, С. 122-133.

References

Antoshyna I. V. (2022) Rol zasobiv masovoi informatsii u formuvanni informatsiinoi polityky suchasnoi derzhavy [The role of the mass media in the formation of the information policy of the modern state]. *Yevropeiskyi vybir Ukrainy, rozvytok nauky ta natsionalna bezpeka v realiakh masshtabnoi viiskovoi ahresiita hlobalnykh vyklyktiv XXI stolittia» (do 25-richchia Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia» ta 175-richchia Odeskoi shkoly prava): u 2 t.: materialy Mizhnar.nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 17 chervnia 2022 r.)*. Odesa: Vydavnychiy dim «Helvetyka». [in Ukrainian].

Volyk A. V. (2019) Filosofskiy, psykholohichnyi, khudozhnii ta publitsystychnyi obrazy: sutnist poniat [Philosophical, psychological, artistic and journalistic images: the essence of concepts]. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*, VII (32): 79-84. [in Ukrainian].

Hanaba S. O. (2016) Symvolichnyi prostir mista yak prostir pamiaty [The symbolic space of the city as a space of memory]. *Filosofii i politolohiia v konteksti suchasnoi kultury*, 6: 4-10. [in Ukrainian].

Zubrova O. A., Kolkunova V. V. (2022). Obraz tymchasovo okupovanoho Khersona v anhlomovnykh internet-ZMI [The image of temporarily occupied Kherson in the anglophone media]. *Zbirnyk naukovykh prats «Nova filolohiia»*, 87: 32-38. DOI <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2022-87-5>. [in Ukrainian].

Nahorniak T. L. (2008) Kraina yak brend. Natsionalnyi brend «Ukraina» [Country as a brand. National brand «Ukraine»]. *Stratehichni priorytety*, 4(9): 220-228. [in Ukrainian].

Maurya U. K., Mishra P. (2012) What is a brand? A Perspective on Brand Meaning. *European Journal of Business and Management*, 4, 3: 122-133.

Анотація

Костючков С. К. Формування політичного бренду території засобами мас-медіа в умовах російсько-української війни (на прикладі Херсонщини). – Стаття.

У статті досліджено специфіку процесу формування політичного бренду території засобами мас-медіа в умовах російсько-української війни на прикладі Херсонщини, зокрема – міста Херсон і селища Чорнобаївка. Показано роль політичного брендингу територій як процесу створення бренду, що відіграє важливу роль у контексті розробки й просування локальних, регіональних і національних проєктів, орієнтованих на прогресивний розвиток конкретної території. Підкреслено, що навколо політичних брендів формуються соціальні спільноти, котрі додають конкретному бренду цінність, що підтримує національну ідентичність і збагачує суспільний досвід. Виявлено специфіку політичного бренду території, який слугує оформленню позитивного іміджу території або навіть конкретного населеного пункту, а сам бренд несе ідейно-патріотичне, історико-політичне та ментально-емоційне навантаження. Наголошено на тому, що агресивні дії російської федерації проти України стали потужним чинником впливу на вітчизняну політичну, економічну, культурну, військову та соціальну реальність. Визначено роль мас-медіа як чинника формування суспільної свідомості та архітектора світоглядної парадигми в соціумі, що безсумнівно впливають на історичну долю народу. Вказано на особливості створення так званого медіаобразу, похідним від якого є бренд, зокрема – політичний. Вказано, що в сучасних дослідженнях «медіаобраз» визначається як образ, створений засобами масової інформації, що вербалізується в текстах публіцистичного жанру. Обґрунтовано, що медіаобраз тимчасово окупованих та звільнених міста-героя Херсона і селища Чорнобаївка набув значної популярності, а символізовані топоніми «Херсон» і «Чорнобаївка» зазвучали на всіх практично мовах, поставши в центр уваги світових медійних ресурсів. Зазначено: сконструйований мас-медіа політичний бренд території/населеного пункту частіше виявляється більш важливим, ніж навіть об'єктивні характеристики даної території або населеного пункту. Зроблено висновок про те, що приклад Херсонщини наочно демонструє, як політичний брендинг територій впливає на формування порядку денного реальної зовнішньої та внутрішньої політики України. Це дослідження підкреслює, який великий вплив на соціально-політичні настрої може чинити трансляція патріотичних ідей через сучасні мас-медіа.

Ключові слова: бренд, територія, брендинг, мас-медіа, війна, символ, патріотизм, Херсон, Чорнобаївка, соціальний інжиніринг.

Summary

Kostiuchkov S. K. Formation of the political brand of the territory by means of mass media in the conditions of the Russian-Ukrainian war (on the example of the Kherson region). – Article.

The article examines the specifics of the process of forming a political brand of the territory by means of mass media in the conditions of the Russian-Ukrainian war on the example of the Kherson region, in particular, the city of Kherson and the village of Chornobayivka. The role of political branding of territories as a process of brand creation is shown, which plays an important role in the context of the development and promotion of local, regional and national projects focused on the progressive development of a specific territory. It is emphasized that social communities are formed around political brands, which add value to a specific brand, which supports national identity and enriches social experience. The specificity of the political brand of the territory is revealed, which serves to create a positive image of the territory or even a specific settlement, and the brand itself carries an ideological-patriotic, historical-political and mental-emotional load. It is emphasized that the aggressive actions of the Russian Federation against Ukraine have become a powerful factor influencing the domestic political, economic, cultural, military and social reality. The role of the mass media as a factor in the formation of social consciousness and the architect of the worldview paradigm in society, which undoubtedly influence the historical fate of the people, is determined. The peculiarities of the creation of the so-called media image, from which the brand is derived, are indicated, in particular, the political one. It is indicated that in modern studies «media image» is defined as an image created by mass media, which is verbalized in texts of the journalistic genre. It is substantiated that the media image of the temporarily occupied and liberated hero city of Kherson and the village of Chornobayivka gained considerable popularity, and the symbolized toponyms «Kherson» and «Chornobaivka» sounded in almost all languages, becoming the center of attention of world media resources. It is noted: the political brand of the territory/settlement constructed by the mass media is often more important than even the objective characteristics of the given territory or settlement. It was concluded that the example of the Kherson region clearly demonstrates how the political branding of territories affects the formation of the agenda of the real foreign and domestic policy of Ukraine. This study highlights the great influence that the broadcast of patriotic ideas through modern mass media can have on socio-political attitudes.

Key words: brand, territory, branding, mass media, war, symbol, patriotism, Kherson, Chornobayivka, social engineering.

Т. М. Краснопольська

orcid.org/0000-0001-5936-5889

*кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних теорій*

Національного університету «Одеська юридична академія»

І. М. Милосердна

orcid.org/0000-0003-2083-9500

*кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних теорій*

Національного університету «Одеська юридична академія»

ІНДИГЕННА ДЕМОКРАТІЯ: ВІД КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ДО ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ

За даними ООН чисельність корінних народів складає понад 476 млн. осіб, що становить 6,2% населення планети. Вони представлені понад 5000 різних груп. На них припадає переважна більшість із приблизно 7000 мов світу (Indigenous Peoples. *United Nations*).

Корінні народи об'єднані їхнім історичним спадковим зв'язком з певною територією (їхніми землями). Вони зберігають особливі соціальні, економічні та політичні підвалини, мають свої мови, традиції, переконання та системи знань. Корінні народи прагнуть зберегти свою самобутність і розвивати власні інститути. Крім того, саме вони є особливим набувачем прав на природні ресурси, відповідно до 22 принципу Декларації ООН про навколишнє середовище 1992 року, яка говорить: «Корінне населення та його громади, а також інші місцеві громади покликані відігравати життєво важливу роль у раціональному використанні та покращенні навколишнього середовища через їх знання та традиційну практику. Держави повинні визнавати та належним чином підтримувати їхню самобутність, культуру та інтереси та забезпечувати їх ефективну участь у досягненні сталого розвитку» (A_CONF.151_26_Vol.I..., 1992).

Соціально-політичні зміни, викликані модернізацією і глобалізацією, призводять до того, що корінні народи знаходяться на роздоріжжі, балансуючи між збереженням традицій, прихильністю до традиційного способу життя і добробуту та ізоляцією з одного боку, та прийняттям цінностей сучасних західних суспільств і інтеграцією в національні держави – з іншого. Вони належать до груп, що не домінують в суспільстві, а отже часто опиняються в зоні ризику порушення їх прав та загрози посягання на їх землі і культуру. Права корінних народів часто порушуються або рівень їх реалізації значно нижче, ніж у представників інших соціальних спільнот. Так, в світі 47% працюючих представників корінних народів не мають освіти, в той час як серед інших груп населення цей показник становить 17%; понад 86% представників корінних народів світу працюють у неформальному секторі економіки (для інших груп населення цей показник складає 66%); ймовірність того, що представник корінних народів житиме в умовах крайньої бідності втричі вища, ніж для інших груп населення (Report Implementing the ILO..., 2020).

Наведене вище свідчить про те, що дослідження досвіду та перспектив запровадження індигенної демократії є актуальним та важливим, як для захисту прав корінних народів, так і для збереження природного середовища та екології.

Слід відзначити, що західні дослідники активно звертаються до аналізу проблем корінних народів, проте концентрують увагу переважно на їх соціальних проблемах. Політико-правовий та економічний аналіз становища корінних народів можна побачити в роботах П. Айкіо, Р. Балета, Л. Вірта, Р. Вільямса і Ж. Марко, Р. Нізена, Ф. Пассі, І. Сміта, К. Тіллі та інших.

Міжнародні аспекти «індигенної перспективи» відображені в аналітичних роботах експертів ООН, спеціальним доповідачем ООН з прав корінних народів. Їх оцінка дана в монографії «Організація Об'єднаних Націй і захист прав корінних народів».

Індигенна демократія (indigenous democracy) тісно пов'язана з поняттями «корінне населення» та «самовизначення», «індигенність» та «індигенна перспектива». Вона передбачає врахування культурних та соціальних реалій.

Індигенна демократія може мати місце лише в «культурно-складних суспільствах», де є культурне, етнічне протиставлення місцевих громад домінуючому культурного простору в державі. Така демократія існує, як правило на локальному рівні та покликана врахувати культурно-етнічний фактор локальних спільнот, а саме корінних народів (Краснопольська, Милосердна, 2021, с. 169). Індигенна демократія виходить від громадянського суспільства, тобто передбачає певну політизацію корінних народів з метою захисту своїх прав.

На даний час накопичений досвід такої політизації та зростання політичної участі представників корінних народів в різних країнах та на різних континентах, а також на рівні міжнародних організацій. Політична практика знає випадки інституціалізації такого захисту прав та існування спеціальних органів управління територіями з числа представників корінного населення. Наприклад, Саамський парламент, що функціонує як представницький виборний орган саамів з 1973 року у Фінляндії, а з 1989 року – у Норвегії, з 1993 року – у Швеції. Слід зазначити, що саами стали першим корінним народом в світі, що досяг визнаних законом виборних представницьких органів в рамках прав культурної автономії. Саамські парламенти розглядають будь-які питання, що торкаються інтересів саамів (правовий статус, використання природних ресурсів, розвиток традиційних промислів тощо). Крім того, хоч такі парламенти і не мають права вето на рішення державних структур, проте їх рекомендації та пропозиції підлягають обов'язковому розгляду парламентом та урядом країни.

При Економічній та Соціальній Раді ООН з 1956 року функціонує Союз саамів північних країн, який набув статусу консультативного органу. З грудня 1989 р. в ЕКОСОП приймають участь 11 організацій корінного населення, серед яких: «Рада чотирьох напрямів, Велика рада крисів (Квебек), Рада індіанців Південної Америки, Центр з правового захисту індіанців, Всесвітня асоціація корінного населення, Міжнародна рада по договорах індіанців, Міжнародна організація освоєння ресурсів корінного населення, Приполярна конференція ескімосів, Національний секретаріат з юридичного обслуговування аборигенів і жителів островів, Національна рада індіанської молоді і Всесвітня рада корінних народностей» (Якубова, 2014, с. 44). Представники інших народів беруть участь у нарадах в межах Робочої групи по корінному населенню ООН.

На даний час у розвинених країнах інституціалізована ідея виділення спеціальних прав корінних народів, включаючи особливі права на територію проживання. Визнання за корінними народами особливих колективних прав прийнято називати терміном «індигенна перспектива» (indigenous perspectives) (Huntington, Fox, 2005, p. 67). В Україні до таких народів належить корінний народ Криму (Kormych, Afanasieva, Kuli-Ivanchenko, 2019, p. 253). Це кримські татари, кримчаки, караїми.

Р. Ніцен вважає, що підтримка світовою спільнотою руху індигенних народів створює новий інструмент боротьби таких народів з прагненням держав нівелювати їх культурні особливості, а також проти державної підтримки націоналізму. Дослідник зазначає: «індигенізм відрізняється від етнічного націоналізму тим, що його концепція самовизначення передбачає існування в рамках національної держави» (Niezen, 2000, p. 122).

Характерною рисою сучасної епохи та втілення «індигенної перспективи» у практичні дії стало піднесення етнічної самосвідомості у корінних народів Канади, США, Австралії та Нової Зеландії. Це пов'язано з двома факторами: з наступом на землі і природні ресурси корінних народів, а також політикою насильницької асиміляції, руйнування національної культури, звичаїв і традицій. На думку політологів становище «мовчазної» меншості перейшло в нову якість – до зростання соціально-політичної активності корінних народів. Корінне населення активно включилося у боротьбу за свої права. У цій боротьбі намітилися дві тенденції. Перша – формування суто етноцентристських організацій, які часом займають вкрай екстремістські позиції. Вони дотримуються гасла «боротьба за соціальну справедливість найефективнішим методом». Друга тенденція пов'язана з включенням рухів етнічних меншин у єдиний фронт боротьби з расизмом і націоналізмом, за рівноправність.

У цілому нині зростання політичної самосвідомості серед етнічних меншин та корінних народів, тенденція до пошуку форм їх політичного самовираження надають визначальний вплив на розвиток країн з таким населенням. Нова парадигма міжнаціонального спілкування виходить із необхідності ефективного вирішення проблем національного розвитку, довкілля, нових соціальних потреб етносів у межах дотримання стійких традицій багатонаціональної держави.

Аналіз зарубіжного досвіду соціально-політичного розвитку корінних народів показав позитивні зрушення. Так, було досягнуто позитивних змін у вирішенні соціальних проблем аборигенного населення, відбувається створення власних політичних організацій, що ведуть активну боротьбу за політичні та соціальні права корінних жителів (як на рівні окремих країн, так і на міжнародному рівні), зростає рівень етнополітичної свідомості, удосконалюються форми адміністративно-державного устрою та зміцнюється автономія органів місцевого самоврядування. Все це служить твердою основою для відродження корінних народів, причому значний акцент робиться на вирішенні проблем власними силами.

Проте з іншого боку дослідники зазначають, що в недалекому майбутньому боротьба корінних народів за землю може стати найбільшим джерелом етнічних конфліктів в світі. Пояснення такої загрози можна побачити в посланні Папи Івана Павла II «Повага до меншин є умовою збереження миру». Варто зазначити, що для корінних народів територіальні претензії означають не тільки здійснення контролю над ресурсами (захист їх економічних інтересів), а й можливість виживання їх культур і громад (Kymlicka, 1995, p. 43).

Разом із тим, в рамках «індигенної перспективи» ставляться під сумнів такі фундаментальні цінності та інститути національної держави, як громадянство, рівність, соціальна справедливість і ряд інших. «Індигенна перспектива» як транснаціональне явище, з одного боку розглядається як проект, спрямований на зміну їх соціальної позиції в суспільстві, а з іншого – як фактор, що чинить негативний вплив на національні держави, поступово підриваючи їх політичну владу і стабільність соціальних систем. На думку М. Кастельса, «виклик національним державам в даний час формується з двох точок зору – макрорівня міжнародних організацій корінних народів, заснованих на транснаціональній солідарності, і мікрорівня місцевих спільнот» (Castells, 2012, p. 8). Новим явищем стають транснаціональні стратегії корінних народів, розосереджених на величезних територіях або в складі декількох національних держав.

В другій половині ХХ ст. в світі відбулися важливі інституціональні зміни у ставленні до корінних народів, у визнанні володіння ними особливими правами, перш за все на територію, і статусом. В міжнародному правовому просторі існує три категорії прав, які застосовуються до корінних народів: універсальні норми, права меншин і специфічні права корінних народів.

Основи закріплення правового статусу корінних народів містяться в Конвенції Міжнародної організації праці № 169 про корінні і племенні народи в незалежних країнах 1989 року (Конвенція МОП № 169, 1989). Її прийняття ознаменувало зміну парадигми в міжнародному співтоваристві щодо корінних народів. Попередня Конвенція № 107 1957 року базувалася на ідеї інтеграції корінного населення в панівне суспільство і розвитку його в західному розумінні.

Конвенція № 169 відкидає державний патерналізм, примусову інтеграцію та асиміляцію як такі, що не узгоджуються з сучасним способом мислення і зосереджується на наданні допомоги корінним народам у визначенні власних пріоритетів розвитку, підкреслюючи внесок корінних народів у культурне різноманіття, соціальну та економічну гармонію людства. У той час як Конвенція № 107 розглядала корінні народи як «тимчасові суспільства», які зникнуть в результаті модернізації, Конвенція № 169 спрямована на забезпечення рівності цих народів всередині держави (суспільства) на основі визнання традиційних цінностей, інститутів і звичаєвих законів.

Формування універсального визначення «корінного народу» є проблематичним через різноманітність груп, ситуацій та контекстів, які він визначає. Відсутність чіткого визначення пов'язано ще й з тим, що формування цього поняття здійснюється як мінімум в трьох площинах: аналітичній (в рамках наукового аналізу), правовій (в контексті взаємодії корінного народу та держави на місцевому, регіональному, національному та міжнародному рівнях) та на

рівні самосвідомості представників корінних народів. Так зване «робоче визначення» запропонував спеціальний доповідач Підкомісії ООН М. Кобо в доповіді «Аналіз проблем дискримінації корінного населення» 1986 року. Він визначає корінні громади як групи з історичною спадкоємністю з доколоніальними суспільствами, які розвиваються на своїй споконвічній території і бачать себе особливими секторами або частинами панівного суспільства. Вони сповнені рішучості зберігати, розвивати і передавати майбутнім поколінням території своїх предків і їх етнічну самобутність, власні культурні зразки, соціальні інститути і правові системи, що складають основу їх безперервного існування як народів (The Cobo Study..., 1997, p. 206).

В соціальній антропології термін «корінні жителі» використовується для позначення не домінуючих груп населення, пов'язаних з певною територією, що володіють більш-менш визнаними якостями аборигенності. На думку Т. Еріксена, вони, як правило, не мають власних державних структур і завжди пов'язані з неіндустріальним способом виробництва, що робить їх особливо вразливими для держави і наслідків модернізації (Eriksen, 1993, p. 125).

Основними чинниками, що мають відношення до соціально-політичного та академічного дискурсів поняття «індигенність» є: добровільне збереження відмінних рис культури, у тому числі сфер мови, соціальної організації, релігії та духовних цінностей, способів виробництва, права та інститутів; самоідентифікація та визнання іншими групами як окремої спільноти (саме цей фактор ідентифікується як найважливіший для представників корінних народів); досвід підпорядкування, маргіналізації, позбавлення, виключення або дискримінації, незалежно від того, зберігаються ці умови чи ні (Indigenous Heritage and Self-Determination, 1997, p. 23).

Не можна заперечувати колоніальні корені цієї концепції, що нівелює уявлення про споконвічне, початкове заселення певної території. У цьому сенсі саме формування поняття «індигенності» є наслідком контактів корінного населення з європейцями (Signifying Identities..., 1999, p. 83).

Однак корінні народи продовжують зберігати високий ступінь локальності. Найважливішою їх відмінною характеристикою багато хто вважає «історично виховану територіальну ідентичність» (Ethnicity and Nation Building..., 1995, p. 53). При цьому стійка ідентичність зберігається і, більш того, актуалізується в разі втрати споконвічних територій (Paine, 1999, p. 327).

Вимога визнання колективних прав корінних народів демонструє важливість їх визнання національними спільнотами, дискретними суспільствами зі своїми культурами, артикулює важливість корінного самоврядування по відношенню до суспільства. Це не означає обмеження особистості всередині спільноти. Таким чином, загальновідомо, що індигенні культури досить індивідуалістичні за своєю внутрішньою організацією (Kumlicka, 1995, p. 172).

Якісно новий етап, пов'язаний із розвитком системи захисту прав корінних народів, який заклав основи для встановлення індигенної демократії, ознаменувався прийняттям Декларації ООН про права корінних народів 2007 року. Вона хоч і не включає визначення поняття «корінні народи», проте визначає основним критерієм виділення власне усвідомлення себе як корінного народу. У Декларації сказано, що корінні народи мають право визначати себе чи свою етнічну приналежність відповідно до своїх звичаїв та традицій (United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples, 2007).

До основних проблем, з якими стикаються корінні народи зараз ООН відносять: відмову їм у праві на визначення та здійснення свого розвитку на основі своїх цінностей, потреб та пріоритетів; відсутність чи слабкість їхнього політичного представництва; відсутність доступу до соціальних послуг (Indigenous Peoples. United Nations).

Вони часто виключаються або бувають недостатньо представлені в процесі прийняття рішень, які прямо їх стосуються; часто з ними не консультуються щодо проектів стосовно їх земель, або адміністративних та законодавчих заходів, які можуть завдати шкоди їхнім інтересам. Корінні народи часто бувають змушені залишати свої споконвічні землі у зв'язку з реалізацією на території проектів, пов'язаних з освоєнням природних ресурсів.

Прикладом існування дискусій щодо забезпечення таких прав є відкритий конфлікт міністерки фінансів Фінляндії А. Саарікко та прем'єр-міністра С. Марін, що виник у 2022 році на тлі спроби з боку останньої лобювати закон, який надасть саамам більше прав щодо того, хто може засідати в їхньому регіональному парламенті та голосувати з питань, які їх стосуються

(Finland's coalition frictions spill over in Sami rights dispute, 2022.). Потреба у такому законопроекті була пов'язана з необхідністю захисту територій проживання саамів та забезпечення основи їх господарювання – оленярства, оскільки в останні роки, на думку саамів, їх парламент колонізували етнічні фіни, в результаті чого деякі інфраструктурні проекти поставили під загрозу спосіб життя саамів.

Парадокс поняття «індигенність» полягає в тому, що воно об'єднує на транснаціональному рівні корінні народи, які чітко виділяються своїми тенденціями до локалізації та мікрорівня ідентичностей. При цьому локальність концептуалізується і утверджується або як форма захисної реакції, або в результаті зростаючого глобального контексту суспільного життя. З іншого боку, уряди розглядають корінний народ як свого роду недиференційовану спільність, тоді як для неї характерна значна культурна і мовна неоднорідність. У деяких випадках сегментація корінних народів виникає в результаті діяльності влади (наприклад, офіційний поділ індіанців Канади на статусні і нестатусні). Отже символічна опозиція державі може служити прагматичним цілям створення спільноти інтересів і мобілізації ідентичностей корінних народів, що ведуть за межі місцевого рівня (Indigenous Peoples and Nation-State, 1985, p. 17-18).

Транснаціональна мережа корінних народів робить глибокий вплив на характер відносин між ними та національною державою, активно залучаючи до цих відносин третю сторону – міжнародне співтовариство, до підтримки якого постійно звертаються корінні народи (Eriksen, 1993, p. 127). У 1975 році була створена Всесвітня рада корінних народів (WCIP), що представляє народи, які проживають на батьківщині, але не мають права приймати рішення про свої території або права. У Арктичній раді, створеній в 1996 році в Оттаві, статус постійного учасника мають три об'єднання корінних народів – Союз Саамі, Асоціація інуїтів та Асоціація малих народів російської Півночі.

Організації корінних народів мають статус неурядових організацій в ООН і МОП, справляючи істотний вплив на прийняття законів на їх користь. Крім того, роль культурних посередників між корінними народами, державою і міжнародним співтовариством, можуть виконувати корінні еліти (Eriksen, 1993, p. 126-128).

Звертаючись до вітчизняної практики, слід зазначити, що на думку Л. Якубової, Україна розпочала процес законодавчого приєднання України до Декларації ООН про права корінних народів у 2014 році, визнавши кримських татар корінним народом. Це означає суттєве розширення колективних та індивідуальних прав представників кримськотатарського народу в межах України та актуалізацію їхніх проблем на міжнародному рівні. Дослідниця вважає, що «передусім, ідеться про право на самовизначення та автономне самоуправління у внутрішніх і місцевих справах, збереження і зміцнення своїх особливих політичних, правових, економічних, соціальних і культурних інститутів (тобто – легітимацію Курултаю та Меджлісу), право на повноцінну участь за власним вибором у політичному, економічному, соціальному і культурному житті держави на території проживання» (Якубова, 2014, с. 45). Тим самим парламент закріпив колективне право корінних народів Криму як самобутніх народів на життя в умовах свободи, миру та безпеки, без утисків та геноциду. Заява Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави містить положення про те, що корінні народи не підлягають примусовому переміщенню, мають право створювати свої системи освіти та навчальні заклади, а також власні ЗМІ, політичні інститути тощо. Визнання кримських татар корінним народом розширює механізми їх впливу на суспільно-політичне життя в Криму, а також обумовлює потребу подальшої співпраці держави та громадянського суспільства стосовно узгодження вітчизняного законодавства з положеннями Декларації ООН про права корінних народів 2007 року.

Проте в даний час у зв'язку з окупацією Криму РФ корінні народи зазнають переслідувань з боку окупаційної влади. Так, за результатами проведеного 17 січня 2023 року Десятого раунду консультацій Україна-ЄС з питань правових наслідків тимчасової окупації АРК та м. Севастополь було встановлено, що положення корінних народів та релігійних громад на території тимчасово окупованого Криму істотно погіршилось після початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну. Серед основних проблем: «утиски кримських татар та вірян різних релігійних традицій на території Криму, спалювання історичних пам'яток крим-

сько-татарського народу, а також незаконний призов осіб, що належать до корінних народів, національних меншин України до лав армії держави-окупанта» (Корінні народи, національні спільноти..., 2023). Наразі Меджліс, як представницький орган кримськотатарського народу, заборонений РФ як екстремістська організація, «за 9 місяців 2022 року в тимчасово окупованому Криму зафіксовано 108 затримань (з них 83 – кримських татар) та 138 арештів (104 – кримські татари)» (Корінні народи, національні спільноти..., 2023). Заступник голови Меджлісу кримськотатарського народу А. Чийгоз зазначає, що «Росія перетворила Крим на одну велику в'язницю» (Міжнародний день корінних народів світу, 2021).

Отже, за результатами проведеного аналізу, можна зазначити, що проблеми корінних народів в умовах активізації процесу «етнічного ренесансу», поширення ідей мультикультуралізму і гарантування прав національних меншин як невід'ємної характеристики сучасної правової держави, набувають все більшого політичного значення, стаючи важливою частиною державної етнонаціональної політики.

Одним з важливих свідчень формування глобального громадянського суспільства є розширення впливу на політичні процеси глобального руху корінних народів, що визначається інституціоналізацією його в рамках ООН. Успіх цього руху обумовлений ідеєю необхідності збереження різних культур та активною боротьбою самих корінних народів проти глобального тиску панівного суспільства, за захист цінностей традиційної культури, за офіційне визнання відповідних колективних прав, тобто їх перетворенням в активного суб'єкта політики.

Отже, в сучасному світі використання поняття «індигенна демократія» та впровадження її принципів в політику багатонаціональних держав, що включають території компактного проживання корінного населення, має значні перспективи. Так, на думку авторів даної статті, «термін «індигенна демократія» має можливість значно поглибити розуміння соціально-економічних, культурних, етнічних, політичних процесів, які спостерігаються в локальних спільнотах світу. Індигенна демократія може показати різницю між традиційним світоглядом і класичними західноєвропейськими уявленнями демократичного устрою суспільства, що дозволить краще зрозуміти існуючі перешкоди в розвитку сучасних демократій» (Краснопольська, Милосердна, 2021, с. 170). Також така форма демократії сприятиме виділенню місцевих етнокультурних особливостей та вирішенню етнонаціональних конфліктів, що в свою чергу призведе до політичної стабільності.

Індигенна демократія дає можливість по-новому поглянути на проблеми розвитку демократії в багатонаціональних полікультурних державах як на локальному, так і на загальнодержавному рівні. Вона змінює загальний дослідницький підхід, дозволяє аналізувати ситуації «від часткового до загального», оскільки відповідно до її сутності та принципів в центрі уваги опиняються не інститути чи організації, а людина.

Література

Конвенція МОП № 169 «Про корінні народи, які ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах» від 27 червня 1989 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_188.

Корінні народи, національні спільноти і релігійні громади жорстко переслідуються окупантами у тимчасово окупованому Криму. 17 січня 2023. *Офіційний сайт Державно\ї служби України з етнополітики та свободи совісті*. URL: <https://dessa.gov.ua/korinni-narody-natsionalni-spilnoty-i-relihiyni-hromady-zhorstoko-peresliduiutsia-okupantamy-u-tymchasovo-okupovanomu-krymu/>.

Краснопольська Т. М., Милосердна І. М. Співвідношення понять «індигенна демократія» та «локальна демократія». *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 1. С. 168-171.

Міжнародний день корінних народів світу. 2021. *Український інститут національної пам'яті*. URL: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/serpen/9/mizhnarodnyy-den-korinnyh-narodiv-svitu>.

Якубова Л. Що означає статус корінного народу? Крим: шлях крізь віки. Історія у запитаннях і відповідях / НАН України. Інститут історії України. Відп. ред. В.А. Смолій. К. : Ін-т історії України НАН України, 2014. С. 44–46. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-7228-6/978-966-02-7228-6.pdf>.

A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration on Environment and Development. 1992. *United Nations*. URL: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf.

- Castells M. *Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet Age*. Cambridge: Polity Press, 2012. 346 p. URL: <https://voidnetwork.gr/wp-content/uploads/2019/11/Networks-of-Outrage-and-Hope-Social-Movements-in-the-Internet-Age-Manuel-Castells.pdf>.
- Eriksen T.H. *Ethnicity & Nationalism: Anthropological Perspectives*. L.: Pluto Press, 1993.
- Ethnicity and Nation Building in the Nordic World* / Ed. by S. Tagil. London: C. Hurst & Co. Ltd, 1995. 333 p. URL: https://books.google.com.bo/books?id=avUTbqyunwUC&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false.
- Finland's coalition frictions spill over in Sami rights dispute. November 10, 2022. *Reuters*. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/finlands-coalition-frictions-spill-over-sami-rights-dispute-2022-11-10/>.
- Huntington H., Fox Sh. *The Changing Arctic : Indigenous Perspectives*. Arctic Climate Impact Assessment. Eds by C. Symon, L. Arris, B. Heal. Cambridge : Cambridge University Press, 2005. P. 62–95.
- Indigenous Heritage and Self-Determination: the Intellectual Property Rights of Indigenous People* / T. Simpson on behalf of the Forest Peoples Programme. Copenhagen: IWGIA, 1997. 229 p. URL: <https://www.forestpeoples.org/sites/default/files/documents/Indigenous%20heritage%20and%20self%20determination.pdf>.
- Indigenous Peoples and Nation-State: «Forth Word Politics in Canada, Australia and Norway»* / Ed. by N. Dyck. Newfoundland: Memorial University of Newfoundland, 1985. 264 p.
- Indigenous Peoples. *United Nations*. URL: <https://www.un.org/en/fight-racism/vulnerable-groups/indigenous-peoples>.
- Kormych L.I., Afanasieva M. V., Kuli-Ivanchenko K. K. The Crimean Tatar National Movement. Historical Retrospective 20-21 cent. *History Pages*. 2019. V. 48. P. 252-263. URL: http://history-pages.kpi.ua/wp-content/uploads/2019/09/48_19_Afanasjeva.pdf.
- Kymlicka W. *Multicultural Citizenship. A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford: Clarendon Press, 1995. URL: <https://academic.oup.com/book/4528>.
- Niezen R. Recognizing indigenism: canadian unity and the international movement of indigenous peoples. *Comparative Studies in Society and History*. 2000. 42(1). P. 119–148.
- Paine R. Aboriginality, Multiculturalism and Liberal Rights Philosophy. *Ethnos*. 1999. Vol. 64. № 3. P. 325–349.
- Report Implementing the ILO Indigenous and Tribal Peoples Convention No. 169. 2020. *Towards an inclusive, sustainable and just future*. URL: https://www.ilo.org/global/publications/books/WCMS_735607/lang-en/index.htm.
- Signifying Identities. Anthropological perspectives on boundaries and contested values* / Ed. by A. Cohen. London & N.Y.: Routledge, 1999. 192 p. URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/edit/10.4324/9780203006917/signifying-identities-anthony-cohen>.
- The Cobo Study – a Working Definition of «Indigenous». *Indigenous Heritage and Self-Determination: the Intellectual Property Rights of Indigenous People* / T. Simpson on behalf of the Forest Peoples Programme. Copenhagen: IWGIA, 1997. 229 p. URL: <https://www.forestpeoples.org/sites/default/files/documents/Indigenous%20heritage%20and%20self%20determination.pdf>.
- United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples. 2007 *United Nations*. URL: https://www.un.org/development/desa/indigenouspeoples/wp-content/uploads/sites/19/2018/11/UNDRIP_E_web.pdf.

References

- A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration on Environment and Development (1992). *United Nations*. URL: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf. [in English].
- Castells M. (2012) *Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet Age*. Cambridge: Polity Press, 2012. 346 p. URL: <https://voidnetwork.gr/wp-content/uploads/2019/11/Networks-of-Outrage-and-Hope-Social-Movements-in-the-Internet-Age-Manuel-Castells.pdf>. [in English].
- Eriksen T. H. (1993) *Ethnicity & Nationalism: Anthropological Perspectives*. L.: Pluto Press, 1993. [in English].
- Ethnicity and Nation Building in the Nordic World* / Ed. by S. Tagil. London: C. Hurst & Co. Ltd, 1995. 333 p. URL: https://books.google.com.bo/books?id=avUTbqyunwUC&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false. [in English].
- Finland's coalition frictions spill over in Sami rights dispute (2022). November 10, 2022. *Reuters*. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/finlands-coalition-frictions-spill-over-sami-rights-dispute-2022-11-10/>. [in English].
- Huntington H., Fox Sh. (2005) *The Changing Arctic : Indigenous Perspectives*. Arctic Climate Impact Assessment. Eds by C. Symon, L. Arris, B. Heal. Cambridge : Cambridge University Press, 2005. P. 62–95. [in English].

- Indigenous Heritage and Self-Determination: the Intellectual Property Rights of Indigenous People / T. Simpson on behalf of the Forest Peoples Programme. Copenhagen: IWGIA, 1997. 229 p. URL: <https://www.forestpeoples.org/sites/default/files/documents/Indigenous%20heritage%20and%20self%20determination.pdf>. [in English].
- Indigenous Peoples and Nation-State: «Forth Word Politics in Canada, Australia and Norway» / Ed. by N. Dyck. Newfoundland: Memorial University of Newfoundland, 1985. 264 p. [in English].
- Indigenous Peoples. *United Nations*. URL: <https://www.un.org/en/fight-racism/vulnerable-groups/indigenous-peoples>. [in English].
- Konventsiiya MOP № 169 «Pro korinni narody, yaki vedut plemynnyi sposib zhyttia v nezaleznykh krainakh» vid 27 chervnia 1989 roku (1989) [ILO Convention No. 169 "On Indigenous Peoples Leading a Tribal Way of Life in Independent Countries" dated June 27, 1989]. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_188. [in Ukrainian].
- Korinni narody, natsionalni spilnoty i relihiini hromady zhorstoko peresliduiutsia okupantamy u tymchasovo okupovanomu Krymu (2023). 17 sichnia 2023 [Indigenous peoples, national communities and religious communities are brutally persecuted by the occupiers in the temporarily occupied Crimea. January 17, 2023]. *Ofitsiynyi sait Derzhavno\i sluzhby Ukrainy z etnopolityky ta svobody sovisti* [Official website of the State Service of Ukraine for Ethnopolitics and Freedom of Conscience]. URL: <https://dcss.gov.ua/korinni-narody-natsionalni-spilnoty-i-relihiyni-hromady-zhorstoko-peresliduiutsia-okupantamy-u-tymchasovo-okupovanomu-krymu/>. [in Ukrainian].
- Kormych L.I., Afanasieva M. V., Kuli-Ivanchenko K. K. (2019) The Crimean Tatar National Movement. Historical Retrospective 20-21 cent. *History Pages*. 2019. V. 48. P. 252-263. URL: http://history-pages.kpi.ua/wp-content/uploads/2019/09/48_19_Afanasjeva.pdf. [in English].
- Krasnopolska T. M., Myloserdna I. M. (2021) Spivvidnoshennia poniat «indyhenna demokratiia» ta «lokalna demokratiia» [Correlation between the concepts of "indigenous democracy" and "local democracy"]. *Nauka ta suspilne zhyttia Ukrainy v epokhu hlobalnykh vyklykiv liudstva u tsyfrovu eru (z nahody 30-richchiaproholoshennia nezalezhnosti Ukrainy ta 25-richchia pryiniattia Konstytutsii Ukrainy) : u 2 t. : materialy Mizhnar. nauk.-prakt.konf. (m. Odesa, 21 trav. 2021 r.) / za zahalnoi redaktsiieiu S. V. Kivalova* [Science and social life of Ukraine in the era of global challenges for humanity in the digital era (on the occasion of the 30th anniversary of the declaration of independence of Ukraine and the 25th anniversary of the adoption of the Constitution of Ukraine): in 2 volumes: materials of the International scientific-practical conference (Odesa, May 21, 2021) / edited by S. V. Kivalov]. Odesa: Vydavnychi dim «Helvetyka», 2021. T. 1. S. 168-171. [in Ukrainian].
- Kymlicka W. (1995) Multicultural Citizenship. A Liberal Theory of Minority Rights. Oxford: Clarendon Press, 1995. URL: <https://academic.oup.com/book/4528>. [in English].
- Mizhnarodnyi den korinnykh narodiv svitu (2021) [International Day of the World's Indigenous Peoples]. *Ukrainskyi instytut natsionalnoi pamiaty* [2021. Ukrainian Institute of National Memory]. URL: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/serpen/9/mizhnarodnyy-den-korinnykh-narodiv-svitu>. [in Ukrainian].
- Niezen R. (2000) Recognizing indigenism: canadian unity and the international movement of indigenous peoples. *Comparative Studies in Society and History*. 2000, 42(1). P. 119-148. [in English].
- Paine R. (1999) Aboriginality, Multiculturalism and Liberal Rights Philosophy. *Ethnos*. 1999, Vol. 64, № 3, P. 325-349. [in English].
- Report Implementing the ILO Indigenous and Tribal Peoples Convention No. 169. (2020). *Towards an inclusive, sustainable and just future*. URL: https://www.ilo.org/global/publications/books/WCMS_735607/lang-en/index.htm. [in English].
- Signifying Identities. Anthropological perspectives on boundaries and contested values / Ed. by A. Cohen. London & N.Y.: Routledge, 1999. 192 p. URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/edit/10.4324/9780203006917/signifying-identities-anthony-cohen>. [in English].
- The Cobo Study - a Working Definition of «Indigenous». *Indigenous Heritage and Self-Determination: the Intellectual Property Rights of Indigenous People / T. Simpson on behalf of the Forest Peoples Programme*. Copenhagen: IWGIA, 1997. 229 p. URL: <https://www.forestpeoples.org/sites/default/files/documents/Indigenous%20heritage%20and%20self%20determination.pdf>. [in English].
- United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples (2007). United Nations. URL: https://www.un.org/development/desa/indigenouspeoples/wp-content/uploads/sites/19/2018/11/UNDRIP_E_web.pdf. [in English].
- Yakubova L. (2014) Shcho oznachaie status korinnoho narodu? [What does the status of indigenous people mean?] *Krym: shliakh kriz viky. Istorii u zapytanniakh i vidpovidiakh / NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. Vidp. red. V.A. Smolii* [Crimea: a path through the ages. History in questions and answers / NAS of Ukraine. Institute of History of Ukraine. Ans. ed. V.A. Smolii]. K. : In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2014. S. 44-46. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-7228-6/978-966-02-7228-6.pdf>. [in Ukrainian].

Анотація

Краснопольська Т. М., Милосердна І. М. **Індігенна демократія: від концептуалізації до інституціо-налізації.** – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню сутності індігенної демократії, становленню інституційних та політико-правових засад розвитку «індігенної перспективи» як визнання за корінними народами особливих колективних прав. Розглянуто еволюцію уявлень про права корінних народів в рамках міжнародно-правових актів та з'ясовано, що Декларація ООН про права корінних народів 2007 року стала підґрунтям для активізації політичної участі представників корінних народів та сприяла впровадженню індігенної демократії в практичній та науковій царині.

Встановлено, що індігенізм представляє собою інструмент боротьби корінних народів з прагненням держав нівелювати їх культурні особливості, а також протистояти підтримці державою націоналізму. З'ясовано відмінність індегенізму та етнічного націоналізму, що полягає у концепції самовизначення корінних народів передбачає існування в рамках національної держави.

У статті також проаналізовано досвід інституціалізації індігенної демократії як на національному рівні, так й на рівні світової спільноти.

Обґрунтовано, що в сучасному світі впровадження принципів індігенної демократії в політику багатонаціональних держав має значні перспективи: індігенна демократія може продемонструвати відмінності між традиційним світоглядом і класичними західноєвропейськими уявленнями демократичного устрою суспільства, що дозволить краще зрозуміти існуючі перешкоди в розвитку сучасних демократій. Підкреслюються, що така форма демократії сприятиме виділенню місцевих етнокультурних особливостей та вирішенню етнонаціональних конфліктів, що в свою чергу призведе до політичної стабільності.

Встановлено, що індігенна демократія змінює загальний дослідницький підхід, дозволяє аналізувати ситуації «від часткового до загального», оскільки відповідно до її сутності та принципів в центрі уваги опиняються не інститути чи організації, а людина.

Ключові слова: індігенна демократія, індігенна перспектива, індегенізм, корінні народи, захист прав корінних народів, самовизначення.

Summary

Krasnopolska T. M., Myloserdna I. M. **Indigenous democracy: from conceptualization to institutionalization.** – Article.

The article is devoted to the study of the essence of indigenous democracy, the establishment of institutional, political and legal framework for the development of the "indigenous perspective" as the recognition of special collective rights of indigenous peoples. The authors examines the evolution of the concepts of indigenous peoples' rights within the framework of international legal instruments and finds out that the UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples of 2007 provided the basis for intensifying political participation of indigenous peoples and contributed to the implementation of indigenous democracy in the practical and scientific spheres.

It is established that indigenism is a tool for indigenous peoples to fight against the desire of states to level their cultural characteristics, as well as to resist state support for nationalism. The authors clarifies the difference between indigenism and ethnic nationalism, which lies in the concept of self-determination of indigenous peoples, which implies their existence within the framework of the nation-state.

The article also analyzes the experience of institutionalizing indigenous democracy both at the national level and at the level of the world community.

It is substantiated that in the modern world, the introduction of the principles of indigenous democracy into the policy of multinational states has significant prospects: indigenous democracy can demonstrate the differences between the traditional worldview and the classical Western European concepts of the democratic structure of society, which will allow a better understanding of the existing obstacles to the development of modern democracies. It is emphasized that this form of democracy will contribute to the highlighting of local ethno-cultural characteristics and the resolution of ethno-national conflicts, which in turn will lead to political stability.

The authors establishes that indigenous democracy changes the general research approach and allows analyzing situations "from the particular to the general", since, according to its essence and principles, the focus is not on institutions or organizations, but on people.

Key words: indigenous democracy, indigenous perspective, indigenism, indigenous peoples, protection of the rights of indigenous peoples, self-determination.

УДК 341.215.4

DOI <https://doi.org/10.32782/app.v71.2023.16>

І. О. Кресіна

orcid.org/0000-0003-0771-9707

*доктор політичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
завідувач відділу правових проблем політології
Інституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України*

К. М. Вітман

orcid.org/0000-0003-3586-9614

*доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політичних теорій
Національного університету «Одеська юридична академія»*

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДИФЕРЕНЦІЙОВАНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ В ЄВРОПІ

У міжнародному праві та національних правових системах сформульовано низку підходів до регулювання міжетнічних та міжкультурних відносин, що відображають суттєво відмінний історичний і сучасний стан останніх на різних континентах. Обрання адекватної моделі етнокультурного життя у тій чи іншій державі багато в чому закладає перспективи розвитку її соціально-політичних відносин, а в деяких випадках – і перспективи збереження і прогресу самої цієї держави. Важливо розуміти, що єдиної моделі «міжнародного і зарубіжного досвіду» в цій сфері не існує, а за кожною запропонованою моделлю завжди стоять ідеали та інтереси внутрішніх і зовнішніх акторів, які слід чітко усвідомлювати.

У своїх раніших публікаціях ми вже розкривали непрості моделі правового регулювання етнонаціональних відносин, спрямовані на диференціацію захисту прав різних етнонаціональних спільнот, де кожний із спеціальних режимів має відмінну функціональну мету (Кресіна І.О., Кресін О.В., 2017; Вітман К.М., 2022; Вітман К.М., 2022; Kresina I., Kresin O., 2018; Dudchenko V., Vitman K., Kresina I., Kresin O., 2021). У цій статті ми звернемося до європейської моделі регулювання мовних відносин. Не претендуючи на всеосяжність нашого дослідження, ми спробуємо накреслити окремі особливості регулювання сфери використання мов, релевантні до ситуації в Україні. Адже протягом кількох останніх років було ухвалено закони «Про забезпечення функціонування української мови як державної», «Про корінні народи України» та «Про національні меншини (спільноти) України», розуміння яких вимагає ширшого європейського контексту.

Право європейських міжнародних організацій послідовно розвиває ідею рівності усіх громадян, і зокрема у реалізації їх культурних прав. Згідно з антидискримінаційним принципом, що утвердився у рішеннях Європейського суду з прав людини – «всі різні, всі рівні», особлива політика держави щодо окремої групи за етнічною ознакою вважається позитивною чи негативною дискримінацією, якщо не супроводжується «об'єктивним і розумним обґрунтуванням», адже «жодну відмінність у поводженні, яка ґрунтується винятково або вирішальним чином на етнічному походженні особи, не можна об'єктивно виправдати в сучасному демократичному суспільстві, заснованому на принципах плюралізму та поваги до різних культур» (справа *Timishev v. Russia*) (European Court, 2005; Гайдулін О.О., Худoley В.Ю., Шаркова І.М., 2018, с. 188-189). Такий підхід сприяє інтеграції у межах національних суспільств і водночас надає кожному європейцю однакове право у визначених межах зберігати і розвивати індивідуально і разом з іншими свою культурну і мовну ідентичність.

Зважаючи на членство України у Раді Європи, ратифікацію її конвенцій, її фундаментальну роль у формуванні європейських правових стандартів, а також приналежність нашої дер-

жави саме до Європейського континенту, почнемо саме з актів цієї організації. Найважливішими конвенціями Ради Європи у сфері регулювання етнокультурного життя є Європейська хартія регіональних або міноритарних мов та Рамкова конвенція про захист національних меншин.

Європейську хартію регіональних або міноритарних мов було ухвалено у 1992 р. Для початку зазначимо, що сам по собі офіційний український переклад цього акту, включно з назвою (Європейська хартія регіональних мов або мов меншин) містить суттєву змістовну помилку – в оригіналі насправді йдеться, зокрема, не про мови меншин, а про міноритарні мови (minority languages), тобто такі, якими розмовляє меншість населення держави. Далі у викладі та при цитуванні перекладів ми свідомо виправляємо цю помилку.

Вся філософія Європейської хартії коротко відображена вже в її преамбулі – це «збереження та розвиток культурного багатства і традицій Європи», елементами яких є «історичні регіональні та міноритарні мови Європи», у межах, що «не повинні зашкоджувати офіційним мовам і необхідності вивчати їх» (Європейська хартія). При цьому виокремлюються регіональні мови, які «традиційно використовуються в межах певної території держави громадянами цієї держави», що зазвичай не є офіційними мовами цієї держави і носії яких становлять у цій державі меншість, а також нетериторіальні мови, також традиційні для певної держави, але носії яких історично проживали в ній дисперсно – їх громади не становили більшість в якійсь конкретній місцевості, були і є присутні в різних регіонах (ст. 1 та ін.). Хоча «менш широко використовувана» одна з офіційних мов також може підлягати такому захисту (ст. 3). Історичний і територіальний принципи застосування Хартії багаторазово підкреслено (ст. 1, 7, 8, 12 та ін.). Певним винятком є можливість державної підтримки або сприяння культурній діяльності регіональними і міноритарними мовами за межами традиційного розселення за наявності достатньої кількості носіїв цих мов у інших регіонах (ст. 12).

Принципом Європейської хартії є сприяння та заохочення використання регіональних і міноритарних мов у державному і приватному житті, їх дослідження і вивчення на всіх рівнях освіти (ст. 7). При цьому пропонується диференційований підхід з урахуванням стану кожної з мов, відмінностей між функціонуванням регіональних і нетериторіальних мов та необхідності уникнути шкоди для розвитку офіційної мови (офіційних мов) (ст. 8), «міри розумної можливості» (ст. 10). Гнучко окреслюються і критерії місцевостей, у межах яких має захищатися певна мова – наявність «достатньої кількості» її носіїв (ст. 10 та ін.).

Диференційований підхід передбачено також у зобов'язаннях держав щодо виконання Європейської хартії. По-перше, кожна держава у ратифікаційній грамоті може визначити перелік регіональних і міноритарних мов та території захисту регіональних мов у її межах. По-друге, держава може вибирати, які із засобів, спрямованих на використання регіональних і міноритарних мов (Частина III), вона буде використовувати – з урахуванням кількох пропонуєваних варіантів щодо кожної із сфер захисту і сприяння таким мовам (ст. 2).

Зокрема, у сфері освіти на кожному рівні, починаючи з дошкільного і до вищого, пропонується або навчання регіональною (у межах визначеної території) чи нетериторіальною мовою, або її вивчення для всіх у межах певної території, або забезпечення можливості її вивчення для тих, хто цього бажає, що загалом охоплюється формулою «дозволяти, заохочувати або забезпечувати»; при цьому в межах визначених територій мають викладатися «історія та культура, відображенням яких є відповідна регіональна або міноритарна мова» (ст. 8). Так само різні варіанти пропонуються щодо використання регіональних і міноритарних мов у судових провадженнях щодо користування мовами, бажаними для сторін, представлення доказів, складання документів, надання чи оплати послуг перекладу, а також дивним чином віднесеного до цієї статті пункту щодо «забезпечення наявності складених регіональними або міноритарними мовами найбільш важливих національних законодавчих актів і тих документів, які зокрема стосуються осіб, що вживають ці мови» (ст. 9).

Подібний підхід і до надання адміністративних послуг: або використання регіональних мов визначеними регіональними і місцевими органами влади та самоврядування, можливо включно з діловодством і виданням офіційних документів, або використання у спілкуванні з відвідувачами, або забезпечення можливості подавати відповідними мовами заяви і отри-

мувати на них відповіді, або лише заяви, або лише додані до них документи, або двомовні бланки документів; можливість двомовного написання назв місцевостей; можливість добору чиновників із знанням певних мов (ст. 10).

Вибір є і щодо сприяння поширенню регіональних і міноритарних мов у ЗМІ: відкриття/підтримка телеканалів, радіостанцій, газет цими мовами, або чогось одного з них, або підтримка створення і поширення контенту, сприяння мовній підготовці співробітників ЗМІ (ст. 11). У сфері культурної діяльності держава, на свій вибір, може робити щось із запропонованого переліку: заохочувати культурні ініціативи, сприяти доступу до творів, створених регіональними та міноритарними мовами, сприяти перекладу з цих мов, поширювати інформацію про ці мови і пов'язані з ними культурні цінності, сприяти участі носіїв цих мов у здійсненні політики у галузі культури, розвивати термінологію цими мовами (створення словників та ін.) (ст. 12).

У економічному і соціальному житті пропонується використовувати регіональні й міноритарні мови без обмежень або в межах усієї держави, або на визначених територіях; при цьому йдеться про: можливість використання у фінансових і банківських установах, соціальних установах, інструкції з техніки безпеки, документацію щодо прав споживачів (ст. 13).

Додаткові ключі для розуміння Європейської хартії регіональних мов або мов меншин надає «Пояснювальна доповідь» до неї, яка є фактично офіційним коментарем, що схвалений одночасно з нею, офіційно перекладається багатьма мовами і набуває достатньо високого рівня нормативності як правоінтерпретаційний акт. У ній необхідність ухвалення Європейської хартії пояснюється через існування у багатьох державах «регіонально розташованих автотонних груп населення, які розмовляють іншою мовою, аніж більшість населення», що стало результатом «історичних процесів, внаслідок яких формування держав не відбувалося виключно за мовними принципами, а малі громади поглиналися більш чисельними спільнотами». Існування значної частини цих мов перебуває під загрозою – і не лише через історичні обставини, а й через «нівелюючий вплив сучасної цивілізації», упередження, асиміляційну політику держав (Європейська хартія. Пояснювальна доповідь, с. 4).

При цьому в «Пояснювальній записці» докладно і послідовно наголошується саме культурна мета ухвалення Європейської конвенції – захист «частини європейської культурної спадщини, що знаходиться під загрозою», «живої грані європейської культурної ідентичності», а остання «не може бути зведена на фундаменті мовної стандартизації». Проблеми ж, пов'язані з т.зв. «новими» мовами, зокрема, мовами мігрантів, розробники Хартії планували врегулювати у пізніших актах Ради Європи. Саме тому Хартія передбачає не лише антидискримінаційні, але й компенсаторні, захисні заходи, політику підтримки – там, де це необхідно, але в будь-якому випадку не на шкоду розвитку офіційних мов і не з метою штучного «відокремлення мовних груп» (Європейська хартія. Пояснювальна доповідь, с. 5-10).

Ця політика стосується мов та громад їх носіїв, а не мовних меншин як таких (у «Пояснювальній записці» наголошується, що Хартія свідомо уникає цього поняття, на відміну від українського офіційного перекладу, й не класифікує «групи носіїв мов»), хоча, зрозуміло, впливає на них, «не встановлює індивідуальні або колективні права для носіїв регіональних та міноритарних мов». Мова у Хартії розглядається насамперед не суб'єктивно, як елемент індивідуального чи колективного (політичної, етнічної групи) права, а об'єктивно – жива культурна спадщина як така. Передбачена Хартією політика жодним чином не пов'язана з прагненнями тих національних груп, що прагнуть незалежності чи зміни кордонів, а спрямована на гармонізацію культурного життя у межах існуючих європейських держав, їх трансформації на міжкультурних засадах. У жодному разі Хартію не можна розглядати як інструмент розколу чи сегментації суспільства: «Тенденція утворення мовних гетто суперечила би принципам міжкультурного діалогу та багатомовності... та призводила б до зіткнення інтересів відповідних груп населення» (Європейська хартія. Пояснювальна доповідь, с. 5-10, 17).

Мета Хартії розкривається через розуміння проблеми збереження регіональних і міноритарних мов в умовах їх співіснування з офіційною мовою (офіційними мовами) в інтегрованому національному суспільстві. Так, переважна більшість чи практично всі носії регіональних і міноритарних мов здатні використовувати офіційну мову в спілкуванні, зокрема,

з представниками органів державної влади. Але це змінює статус (зокрема, суб'єктивний) та перспективи розвитку регіональних і міноритарних мов: «Цілком очевидно, що, якщо б мова повністю була виключена з процесу спілкування з органами влади, люди просто почали б нею нехтувати, оскільки мова є засобом суспільного спілкування і не може бути обмежена лише сферою приватних стосунків. Більше того, якщо мова не має доступу до політичної, юридичної або адміністративної сфери, то вона поступово втрачає свій термінологічний потенціал в цих галузях і стає «неповноцінною», тобто неспроможною висловлювати всі аспекти суспільного життя». Перетворення ж регіональної чи міноритарної мови на робочу, «нормальний засіб комунікації» з органами влади та/або між ними, надає їй квазіофіційний статус у певній місцевості, а забезпечення її використання у ЗМІ зберігає її культурний вплив (Європейська хартія. Пояснювальна доповідь, с. 21-23).

У «Пояснювальній записці» наголошується, що ознакою регіональності (або територіальності) мови в державі є компактне історичне, довготривале і сучасне проживання її носіїв у конкретній місцевості, а міноритарність означає те, що носії традиційної для частини населення держави мови перебувають у такій місцевості чи в ширшій адміністративно-територіальній одиниці в меншості. Важливим є те, що певна територія є «історичною базою» розвитку мови, а не питання домінування її носіїв на певному географічному просторі. Застосування передбачених у Хартії заходів щодо регіональної мови майже виключно у визначених за такими критеріями місцевостях (окрім згаданого винятку – культурної діяльності) багаторазово підкреслюється. Наприклад, «загальне правило більшості положень Хартії стосовно захисту регіональних або міноритарних мов на території їхнього традиційного використання». Нетериторіальні мови розуміються так само, як історичні та традиційні для територій, що становлять нині державу, але вони не пов'язані з певною місцевістю. Прикладами «Пояснювальна записка» безпосередньо називає ідиш та ромську мову. При цьому, як і в хартії, тут зазначається, що за умов відсутності територіальної бази «лише певна частина положень Хартії може бути застосована до цих мов» (Європейська хартія. Пояснювальна доповідь, с. 5-10, 17, 20).

Стан і характер «груп носіїв мов» дуже різний, і Хартія залишає державам широкі можливості для «пристосування своїх зобов'язань» до кожної з них: «значною мірою залишається правом кожної сторони вирішувати, які положення мають бути застосовані і до якої мови. В Хартії пропонуються придатні рішення щодо різних ситуацій, в яких перебувають регіональні або міноритарні мови» (Європейська хартія. Пояснювальна доповідь, с. 7). Умовно кажучи, щодо вказаних державою в ратифікаційній грамоті регіональних та міноритарних мов припускається принаймні: їх вивчення за бажанням на всіх рівнях освіти у визначених місцевостях, але без шкоди для заходів щодо підтримки офіційних мов; рекомендоване створення органу, який би представляв інтереси носіїв кожної з цих мов на національному рівні та ін. (Європейська хартія. Пояснювальна доповідь, с. 14-17).

Важливо також, що визнання державою існування певної регіональної чи міноритарної мови не обов'язково передбачає застосування щодо неї конкретних заходів підтримки, але при цьому «власні міркування» держави «повинні бути сумісними з духом, цілями та принципами хартії», враховувати «фактичний стан» цієї мови. Або держава може не вказувати у ратифікаційній грамоті якись певні регіональні чи міноритарні мови на своїй території й таким чином лише підтвердити свою загальну відданість ідеї захисту таких мов у Європі (Європейська хартія. Пояснювальна доповідь, с. 11-12).

Таким чином, Європейська хартія спрямована на захист (а) історичних/традиційних мов як елементів живої культурної спадщини (б) майже виключно на територіях їх історичного поширення, де вони досі виступають засобом спілкування, (в) без шкоди для функціонування та вивчення офіційної мови (офіційних мов), (г) за обґрунтованим вибором держави, згідно із встановленими нею переліком і географічними рамками та із застосуванням різних підходів, зважаючи насамперед на стан кожної мови та наявність загрози її збереженню та розвитку, (д) шляхом не лише антидискримінаційних, а й захисних заходів і політики підтримки у сферах освіти, судочинства, надання адміністративних послуг, ЗМІ, культурної діяльності, економічного і соціального життя, транскордонного співробітництва, а також (е) захист нетериторіальних історичних мов у межах усїєї держави; але вона (є) безпосередньо не створює

індивідуальних чи колективних прав, (ж) не спрямована на підтримку чи конституювання меншин, будь-яку сегментацію суспільства, та (з) не передбачає захист мов мігрантів, включно з не-громадянами, іммігрантами, носіями регіональних мов поза межами їх традиційного розселення.

До певної ролі у ролі діалектичної опозиції до філософії Європейської хартії виступають ідеї, закладені в низці «мовних» положень Рамкової конвенції про захист національних меншин 1995 р., ратифікованої Україною в 1997 р. Вона охоплює насамперед загальні принципи, а не конкретні положення, спрямована на «забезпечення стабільності, демократії та миру», утвердження толерантного суспільства й культурного розмаїття, що передбачає, зокрема, свободу кожної людини від дискримінації на мовному ґрунті, асиміляції, насильного переміщення, свободу виявлення і збереження, самостійно і разом з іншими, своєї мовної самобутності – що не повинно перешкоджати державній політиці інтеграції осіб, що належать до національних меншин (преамбула, ст. 3, 5, 6, 16) (Рамкова конвенція).

Особи, які належать до національних меншин, мають право на створення приватних закладів освіти, іншим чином організовувати вивчення мови своєї меншини (ст. 13, 14). «У разі необхідності» держави можуть сприяти вивченню мов меншин, включно з підготовкою вчителів і доступом до навчальних посібників (ст. 12), укласти двосторонні й багатосторонні угоди з іншими державами з метою захисту осіб, які належать до меншин (ст. 18). Використання мов національних меншин у публічній сфері Рамкова конвенція практично не передбачає, окрім права бути поінформованим зрозумілою мовою про підстави арешту, обвинувачення та право захищати себе цією мовою, за потреби з безоплатним використанням послуг перекладача (ст. 10).

Але й Рамкова конвенція виокремлює «місцевості, де традиційно проживають особи, які належать до національних меншин, або де вони складають значну частину населення» що, за наявності «реальних потреб», передбачає рекомендації: «забезпечити, по можливості, умови, які дозволяють використовувати мову відповідної меншини у спілкуванні цих людей між собою та з адміністративними властями» (ст. 10; за контекстом та у зв'язку із застереженнями в «Пояснювальній доповіді» останні мають розумітися скоріше як органи, що надають адміністративні послуги); використовувати традиційні назви, окрім як офіційною, також мовою меншини (ст. 11); забезпечити, «по можливості та в рамках своїх освітніх систем», умови для викладання мови меншини або навчання нею без шкоди для вивчення офіційної мови або викладання нею (ст. 14).

«Пояснювальна доповідь» до Рамкової конвенції, що виступає як важливий правоінтерпретаційний акт, наголошує на тому, що положення цієї конвенції є програмними і не передбачають безпосереднього застосування, «залишають зацікавленим державам певну можливість діяти на власний розсуд», включно з власним розумінням поняття «національна меншина» на основі прагматичного підходу та політики інтеграції. При цьому Рамкова конвенція не передбачає визнання колективних прав і спрямована на захист індивідуальних прав осіб, які виявляють таке бажання і мають відповідні об'єктивні підстави, але переважно без накладення на держави обов'язку здійснювати у зв'язку з цим заходи адміністративного і фінансового характеру (Пояснювальна доповідь, с. 16, 18, 20-23, 30-31).

«Реальні потреби» у місцях традиційного або компактного проживання осіб, які належать до національних меншин, мають визначати держави. При цьому «Вислів «традиційно проживають» стосується не історичних меншин, а лише меншин, що мешкають на тій самій географічній території». Використання мов меншин у роботі державних органів, надання мові меншини якогось статусу, фінансові зобов'язання держави у зв'язку з правом осіб, які належать до національних меншин, на вивчення своєї рідної мови чи навчання нею в жодному разі не передбачаються (Пояснювальна доповідь, с. 27-30).

Ще одним предметом європейського міжнародно-правового регулювання є розвиток і використання мов корінних народів, які, зрозуміло, теж можуть вважатися історичними, традиційними етнокультурними спільнотами. Зокрема, Інтегрована політика ЄС щодо Арктики 2016 р., затверджена Європейським Парламентом і Європейською Радою, визнає корінними народами на території ЄС та асоційованих із ним територіях лише саамів у Скандинавії та

інуїтів у Гренландії. Як зазначає О.В. Кресін, у документі визнається, що політика ЄС щодо Арктичного регіону має враховувати традиційний уклад життя (traditional livelihoods) його мешканців, вразливий у зв'язку з інтенсифікацією економічної діяльності та кліматичними змінами, а також їх позиції щодо проектів економічного розвитку і забезпечення прав людини, зокрема шляхом діалогу і співробітництва з Європейською Комісією. Цілями політики ЄС при цьому є економічний розвиток арктичних корінних народів та збереження їх культур (Joint Communication; Кресін О.В., 2021).

У резолюції Європейського Парламенту 2018 р. вказується, що корінні народи «мають унікальний зв'язок із землею та навколишнім середовищем, в якому вони живуть, використовуючи наявні природні ресурси для формування унікальних систем знань, іновачій та практик, які, своєю чергою, формують фундамент їх ідентичності й духовності та дуже важливі для консервації й сталого використання біорізноманіття». Стиль життя і моделі розвитку корінних народів відіграють ключову роль у захисті навколишнього середовища. Колективні права (communal rights) корінних народів «виникають в силу традиційного зайняття їх територій, а сенс належності, що поєднує їх із цими територіями, несумісний з концепцією власності, загальнозрозумілою в західних суспільствах». Як зазначає О.В. Кресін, корінні народи у Резолюції називаються серед найбільш вразливих в умовах кліматичних змін через їх стиль життя і тісний зв'язок із землею, безпосередню залежність від природних ресурсів. Їх традиційні знання і практики не пристосовані до міського способу життя і сучасної динаміки ринку праці. Вказується на існування в Європі корінного народу саамі, який «страждає від маргіналізації, дискримінації та соціального відчуження». Зазначається необхідність реєстрації представників корінних народів у різних державах як першого кроку до визнання їх індивідуальних і колективних прав, а також реєстрації колективного землекористування цих народів (European Parliament; Кресін О.В., 2021).

Арктична Рада (Данія, Ісландія, Канада, Норвегія, Російська Федерація, США, Фінляндія, Швеція), формування якої як міжнародної організації почалося з міжнародної декларації 1991 р. «Стратегія захисту арктичного навколишнього середовища», визнала особливий зв'язок корінних народів і місцевих груп населення з природою Арктики, їх право на захист довкілля, використання природних ресурсів, повагу до їх культур і традиційного знання. Корінні народи було залучено до роботи Арктичної Ради як постійних представників з консультативними повноваженнями (Arctic Environmental; Кресін О.В., 2021). Ці ж положення було повторено в Оттавській декларації Арктичної Ради 1996 р. (Declaration on the Establishment).

На нашу думку, є підстави стверджувати існування особливої міжнародно-правової європейської диференційованої моделі регулювання мовних відносин. Її основний рівень побудований на суто ліберальному принципі рівності й свободи від дискримінації та уособлений Рамковою конвенцією про захист національних меншин. Вона конкретизує цей принцип і адаптує до сфери етнонаціональних, і зокрема мовних, відносин. Її філософські засади – це розвиток толерантного й різноманітного суспільства, підстави – виключно індивідуальні права людини, а засоби реалізації – переважно особиста активність самостійно та спільно з іншими без втручання держави. Водночас Рамкова конвенція припускає можливість запровадження особливого механізму реалізації індивідуальних прав у сфері мовних відносин на територіях традиційного чи компактного проживання осіб, які обгрунтовано відносять себе до національних меншин, залишаючи рішення про це державам і не накладаючи на них жодних відповідних зобов'язань.

Другий рівень регулювання є захисним. Він міг би розглядатися як дискримінаційний, але спрямований виключно на захист історичних мов як культурного артефакту, «живої грані європейської культурної ідентичності», а не елемента надання особливих індивідуальних чи колективних прав. Цей рівень уособлюється Європейською хартією регіональних або міноритарних мов. Основним фокусом Хартії є вразливі мови, які перебувають під загрозою втрати повноцінності їх розвитку чи навіть зникнення. Принципом Хартії є захист історичних мов переважно на визначених територіях, а тому особливі можливості (а не права), які можуть у зв'язку з цим виникати у частини носіїв певної мови, є суто похідними і не становлять позитивної дискримінації всієї групи носіїв мови (а здебільшого, зрозуміло, також етнічної групи).

Третій рівень є дещо умовним, слабо розвинений і актуальний не стільки для цілої Європи, скільки в контексті нашої української законотворчості. Це захист прав корінних народів, який може втілюватися, зокрема, і в заходах щодо збереження та розвитку їх мов. Цей рівень уособлюється кількома актами Європейського Союзу та Арктичної Ради. Вони поширюють свою дію лише на два корінні народи, передбачають їх особливі колективні права, пов'язані як з їх відокремленням від решти суспільств розвитком, так і з їх особливою роллю у збереженні культурного і біологічного різноманіття. Утім, повторимо, цей рівень є умовним, адже питання міжнародно-правового захисту власне мов двох визначених європейських корінних народів (саамів та інуїтів) ще не вирішене і може розглядатися нині лише в контексті конвенції Міжнародної організації праці.

Отже, європейська міжнародно-правова модель регулювання мовної політики є доволі диференційованою, передбачає різні принципи і засоби захисту мов: загальну – як виразу індивідуального самовизначення, та функціональну – як форми збереження і розвитку культурної спадщини. Іншою особливістю такої моделі є її чутливість – гнучкість і врахування реального стану розвитку кожної мови в різних контекстах. Саме розуміння глибинного ідейного значення відповідних актів європейських міжнародних організацій може сприяти усталенню підходів і засобів мовної політики в Україні, що є надзвичайно політизованою, часто непрофесійною, досі багато в чому виступає іграшкою в руках різних зацікавлених груп.

Література

- Вітман К.М. Ідея автохтонної національної меншини як елемент етнополітики: міжнародне і національне право. *Держава і право*. Юридичні і політичні науки. 2022. Вип. 91. С. 223-235.
- Вітман К.М. Лужичани як автохтонна національна меншина: історична традиція і сучасний правовий статус. *Держава і право*. Юридичні і політичні науки. 2022. Вип. 92. С. 240-258.
- Гайдулін О.О., Худолей В.Ю., Шаркова І.М. Прецедентне право Європейського суду з прав людини щодо захисту прав уразливих верств населення: навч. посіб. Київ: Видавництво «ФОРМ» ГО, 2018.
- Європейська хартія регіональних мов або мов меншин. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806d35e0>
- Європейська хартія регіональних мов або мов меншин. Пояснювальна доповідь. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806d364c>
- Кресін О.В. Корінні народи: міжнародне право та законодавство України: монографія / Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України. Київ: Норма права, 2021. 168 с.
- Кресіна І.О., Кресін О.В. Народ як суб'єкт міжнародного права. *Права людини: філософські, теоретико-юридичні та політологічні виміри*: зб. статей учасників II Міжнародного круглого столу (м. Львів, 24-26 листопада 2017 року). Львів: ЛОБФ «Медицина і право», 2018. С. 37-61.
- Кресіна І.О., Кресін О.В. Правоздатність народів у міжнародному праві. *Правова держава*. 2017. Вип. 28. С. 374-382.
- Пояснювальна доповідь до Рамкової конвенції про захист національних меншин. URL: <https://rm.coe.int/16800c1320>
- Рамкова конвенція про захист національних меншин. URL: <https://rm.coe.int/16800c1320>
- Arctic Environmental Protection Strategy. Rovaniemi, Finland June 1991. URL: http://library.arcticportal.org/1542/1/artic_environment.pdf
- Declaration on the Establishment of the Arctic Council Joint Communique of the Governments of the Arctic Countries on the Establishment of the Arctic Council. Ottawa, Canada. September 19, 1996. URL: https://oarchive.arctic-council.org/bitstream/handle/11374/85/EDOCS-1752-v2-ACMMCA00_Ottawa_1996_Founding_Declaration.PDF?sequence=5&isAllowed=y
- Dudchenko V., Vitman K., Kresina I., Kresin O. Strategic guidelines of ethno-national policy of Ukraine: political and legal aspects. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, Vol. 28, No. 4, 2021. P. 51-61.
- European Court of Human Rights. Second Section. Case of Timishev v. Russia. No. 55762/00 and 55974/00. Judgement. 13 December 2005. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-71627%22%7D>
- European Parliament resolution of 3 July 2018 on violation of the rights of indigenous peoples in the world, including land grabbing (2017/2206(INI)). URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/9de635d4-7961-11ea-b75f-01aa75ed71a1/language-en/format-PDF/source-158145572>

Joint Communication to the European Parliament and the Council. An integrated European Union policy for the Arctic. 27.4.2016. JOIN(2016) 21 final. URL: http://eeas.europa.eu/archives/docs/arctic_region/docs/160427_joint-communication-an-integrated-european-union-policy-for-the-arctic_en.pdf

Kresina I., Kresin O. The People as a Subject of International Law. *Jus Gentium*. 2018. Vol. 3. No. 2. P. 573-578.

References

Vitman K.M. (2022) Ideia avtohtonnoi natsionalnoi menshyny iak element etnopolityky: mizhnarodne i natsionalne pravo. *Derzhava i pravo*. Vyp. 91. S. 223-235.

Vitman K.M. (2022) Luzhychany iak avtohtonna natsionalna menshyna: istorychna tradytsia i suchasnyi pravovyi status. *Derzhava i pravo*. Vyp. 92. S. 240-258.

Haydulyn O.O., Hudolei V.Yu., Sharkova I.M. (2018) Pretsedentne pravo Evropeiskoho sudu z prav liudyny schodo zahystu prav urazlyvykh verstv naselennia: Navchalnyi posibnyk. Kyiv: Vydavnytstvo FOP Golembovska O.O.

Evropeiska hartia rehionalnykh mov abo mov menshyn. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806d35e0>

Evropeiska hartia rehionalnykh mov abo mov menshyn. Poiasniuvalna dopovid. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806d364c>

Kresin O.V. (2021) Korinni narody: mizhnarodne pravo ta zakonodavstvo Ukrainy: monografia / Instytut derzhavy i prava imeni V.M. Koretskoho NAN Ukrainy. Kyiv: Norma prava, 168 s.

Kresina I.O., Kresin O.V. (2018) Narod iak subiekt mizhnarodnoho prava. *Prava liudyny: filosofski, teoretyko-iurydychni ta politolohichni vymiry: Zbirka statei uchasnykiv II Mizhnarodnoho kruhloho stolu (Lviv, 24-26 lystopada 2017 roku)*. Lviv: LOBF Medytsyna i pravo, S. 37-61.

Kresina I.O., Kresin O.V. (2017) Pravozdatnist narodiv u mizhnarodnomu pravi. *Pravova derzhava*. Vyp. 28. S. 374-382.

Poiasniuvalna dopovid do Ramkovoï konventsii pro zahyst natsionalnykh menshyn. URL: <https://rm.coe.int/16800c1320>

Ramkova konventsia pro zahyst natsionalnykh menshyn. URL: <https://rm.coe.int/16800c1320>

Arctic Environmental Protection Strategy. Rovaniemi, Finland June 1991. URL: http://library.arcticportal.org/1542/1/artic_environment.pdf

Declaration on the Establishment of the Arctic Council Joint Communique of the Governments of the Arctic Countries on the Establishment of the Arctic Council. Ottawa, Canada. September 19, 1996. URL: https://oarchive.arctic-council.org/bitstream/handle/11374/85/EDOCS-1752-v2-ACMMCA00_Ottawa_1996_Founding_Declaration.PDF?sequence=5&isAllowed=y

Dudchenko V., Vitman K., Kresina I., Kresin O. (2021) Strategic guidelines of ethno-national policy of Ukraine: political and legal aspects. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, Vol. 28, No. 4, S. 51-61.

European Court of Human Rights. Second Section. Case of Timishev v. Russia. No. 55762/00 and 55974/00. Judgement. 13 December 2005. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-71627%22%7D>

European Parliament resolution of 3 July 2018 on violation of the rights of indigenous peoples in the world, including land grabbing (2017/2206(INI)). URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/9de635d4-7961-11ea-b75f-01aa75ed71a1/language-en/format-PDF/source-158145572>

Joint Communication to the European Parliament and the Council. An integrated European Union policy for the Arctic. 27.4.2016. JOIN(2016) 21 final. URL: http://eeas.europa.eu/archives/docs/arctic_region/docs/160427_joint-communication-an-integrated-european-union-policy-for-the-arctic_en.pdf

Kresina I., Kresin O. (2018) The People as a Subject of International Law. *Jus Gentium*. Vol. 3. No. 2. S. 573-578.

Анотація

Кресіна І. О., Вітман К. М. Міжнародно-правові засади диференційованої мовної політики в Європі. – Стаття.

У статті розглянуто міжнародно-правову європейську модель регулювання мовних відносин. Її основний перший рівень побудований на ліберальному принципі рівності й свободи від дискримінації та уособлений Рамковою конвенцією про захист національних меншин. Її філософські засади – це розвиток толерантного й розмаїтого суспільства, підстави – виключно індивідуальні права людини, а засоби реалізації – переважно особиста активність самостійно та спільно з іншими без втручання держави.

Другий рівень регулювання є захисним. Він спрямований виключно на захист історичних мов як культурного артефакту, а не елемента надання особливих індивідуальних чи колективних прав. Цей рівень уособлюється Європейською хартією регіональних або міноритарних мов. Основним фокусом Хартії є вразливі мови, які перебувають під загрозою втрати повноцінності їх розвитку чи навіть зникнення.

Третій рівень є дещо умовним, слабо розвинений і актуальний не стільки для цілої Європи, скільки в контексті української законотворчості. Це захист прав корінних народів, який може втілюватися, зокрема, в заходах щодо збереження та розвитку їх мов. Цей рівень уособлюється кількома актами Європейського Союзу та Арктичної Ради. Вони поширюють свою дію лише на два корінні народи, передбачають їх особливі колективні права, пов'язані як з їх відокремленням від решти суспільств розвитком, так і з їх особливою роллю в збереженні культурного і біологічного різноманіття.

Європейська міжнародно-правова модель регулювання мовної політики є доволі диференційованою, передбачає різні принципи і засоби захисту мов: загальну – як виразу індивідуального самовизначення, та функціональну – як форми збереження і розвитку культурної спадщини. Іншою особливістю такої моделі є її чутливість – гнучкість і врахування реального стану розвитку кожної мови в різних контекстах.

Ключові слова: етнонаціональна політика, мовна політика, регіональні або міноритарні мови, нетериторіальні мови, національні меншини.

Summary

Kresina I. O., Vitman K. M. International legal bases of differentiated language policy in Europe. – Article.

The article examines the international-legal European model of language relations regulation. Its main first level is built on the liberal principle of equality and freedom from discrimination and embodied by the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Its philosophical foundations are the development of a tolerant and diverse society, the basis is exclusively individual human rights, and the means of implementation are mainly personal activity independently and together with others without state intervention.

The second level of regulation is protective. It is aimed exclusively at the protection of historical languages as a cultural artefact and not as an element of granting special individual or collective rights. This level is represented by the European Charter for Regional or Minority Languages. The main focus of the charter is vulnerable languages, which are in danger of losing their full development or even disappearing.

The third level is somewhat conditional, poorly developed and relevant not so much for the whole of Europe as in the context of our Ukrainian law-making. This is the protection of the rights of indigenous peoples, which can be embodied, in particular, in measures to preserve and develop their languages. This level is represented by several acts of the European Union and the Arctic Council. They extend their effect only to two indigenous peoples, provide for their special collective rights related both to their separate development from the rest of society, and to their special role in the preservation of cultural and biological diversity.

The European international legal model of language policy regulation is quite differentiated, it provides different principles and means of language protection: general – as an expression of individual self-determination, and functional – as a form of preservation and development of cultural heritage. Another feature of this model is its sensitivity – flexibility and consideration of the real state of development of each language in different contexts.

Key words: ethno-national policy, language policy, regional or minority languages, non-territorial languages, national minorities.

А. В. Кройтор

orcid.org/0000-0003-4652-7441

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри політології

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

РОЛЬ КОНСОЛІДАЦІЇ ЕЛІТИ В ПРОЦЕСІ ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ В УКРАЇНІ

В сучасних умовах повномасштабної війни Російської Федерації проти України відбулася значна консолідація суспільства і еліти навколо ідеї захисту державності та протистояння агресору. Питання національної консолідації посідає чільне місце в концепціях транзитології. Адже консолідація суспільства, його політичної еліти запорука не лише успішності політичного транзиту і переходу до сталої демократії, але й перший та надзвичайно важливий етап у процесі переходу від авторитаризму до демократії. Крім того це необхідна умова становлення політичної нації та її держави.

Таким чином роль еліти її консолідації та консолідації суспільства є взаємопов'язаними чинниками успішної демократизації суспільства та виступають вкрай актуальним дослідницьким завданням при аналізі процесів політичної трансформації, зокрема в Україні.

Дослідженню процесів політичної трансформації присвячено вагомій праці Г.О'Деннела, Р. Даль, Х. Лінц, Д. Растоу, А. Пшеворський, С. Хантінгтон, Ф. Шміттер, Ш. Ейзенштадт, Р. Інглехард. Серед вітчизняних дослідників процесів політичної трансформації варто виокремити наступних: І. Головка, А. Колодій, П. Кутуєв, Ю. Мацієвський, М. Мінаков, М. Олійник, В. Полохало, О. Радченко, О. Романюк, Н. Степанова, І. Пантелейчук.

У межах теорії трансформації виокремлюють два основних підходи. Перший підхід базується на тому, що впливовими чинниками демократизації політичної системи є якісні зміни на рівні усіх підсистем суспільства. Таким чином перехід до демократії має бути підготовлений належним рівнем соціального, економічного, культурного розвитку суспільства аби здійснити трансформацію його політичної системи. Зокрема С. Хантінгтон, будучи прихильником структурного підходу до розуміння передумов політичної трансформації, поєднує модернізаційні процеси з демократизацією. А головною складовою успішності демократизації є тривалий шлях реформ, який веде до появи нових інститутів, ускладнення політичної системи, та збільшення її адаптивності, секуляризації соціуму, раціоналізації системи прийняття владних рішень і, що найголовніше, досягнення національної консолідації суспільства, як сформованої політико-національної спільноти – політичної нації (Гантінгтон, 2020, с. 123).

На думку представників процедурного підходу до розуміння тарнзитивних процесів основною умовою переходу до демократії є консолідація еліти навколо демократичних цінностей та компетентність самої еліти. Однак виникає питання якими ж мають бути умови консолідації еліти навколо демократичних чинників та самого суспільства.

На нашу думку вкрай необхідними, пусковими елементами успішного процесу демократизації є з одного боку формування політичної нації, а з іншого консолідація еліти навколо ідей державності та демократії. З огляду на український варіант трансформаційного процесу, саме відсутність консолідації нації спричинили постійні кризи та звороти від демократії.

Серед вітчизняних дослідників домінуючою є думка про те, що Україну як державу що трансформується варто розглядати в межах країн посткомуністичної трансформації. Якщо дотримуватись даного концепту то першою фазою, тобто необхідною стартовою умовою переходу від тоталітаризму до демократії, на думку Д. Растоу, Г.О'Доннелла, Ф. Шміттера має бути національна консолідація та консолідація еліти. А. Пшеворський вважає, що спусковим гачком переходу від тоталітаризму до демократії має бути лібералізація режиму, або націо-

нальна мобілізація, після цього успішність процесу демократизації залежатиме від того наскільки суспільство масово об'єдналось навколо демократичних цінностей.

Досвід демократичної трансформації таких держав як Латвія, Литва, Естонія засвідчив практичну дієвість даної концепції. Як зазначає О. Радченко: «зазначені балтійські країни за бажаний взірець демократії обрали західноєвропейську модель із розвинутим парламентаризмом і особливим наголосом на тому, що носієм держави є нація» (Радченко, 2009, с. 4).

Варто зазначити, що Польща, Угорщина, Чехія, Румунія, Болгарія є прикладом демократизаційних процесів які базувались на національній консолідації суспільства навколо ідеї державності та консолідації еліти навколо цінностей демократії. У Румунії та Болгарії був власний досить складний та суперечливий шлях транзиту, однак цим державам вдалося, за виключенням певних інституційних моментів пов'язаних з корупцією та існуванням патримоніальних елементів політичної культури, досягнути успіху у процесі демократизації та стати членами ЄС і НАТО.

Однак процес демократизації в Україні не був таким же лінійно направленим, як у Латвії, Литві, Естонії, чи то Польщі. Вітчизняний досвід продемонстрував декілька зворотів від демократії, зокрема в період Л. Кучми, В. Януковича. Тож виникає питання про відмінності процесу демократизації в Україні та інших посткомуністичних держав, які продемонстрували успішність демократичного транзиту в сучасних умовах.

Перша відмінність у стартовій позиції демократичного процесу. Так і Польща, Балтійські країни і Україна починали із переходу від тоталітаризму до авторитаризму. Таким чином авторитарний режим був вихідним пунктом процесу трансформації. Однак відмінність полягала у тому, що коли перед Польщею стояло завдання демократизації політичної системи держави, а перед країнами Балтії стояло два завдання – інституціоналізація держави та її демократизація, то перед українським суспільством в 1991 році постало три завдання, без почергового вирішення яких годі було б думати про досягнення сталої консолідованої демократії. Отож перше завдання полягало у консолідації нації, друге – інституціоналізація суверенної держави, третє – демократизація політичної системи, власне завершення посткомуністичної трансформації.

Варто зазначити, що позитивним завершенням політичного транзиту має бути не просто конституційне оформлення інститутів демократії, але і їх успішне функціонування у межах сформованої у процесі переходу політичної системи. Сформовані внаслідок процесу демократизації політичні еліти в результаті національної консолідації мають високий рівень легітимності, що забезпечує ефективність реалізації політичних рішень у межах діючої правової системи та в демократичний спосіб. Саме, таким чином забезпечується стабільність політичної системи і подальша консолідація суспільства навколо цінностей демократії, що зменшує ризики звороту до авторитаризму.

Проте у ході демократизації політичної системи відбувається ряд криз політичного розвитку, що мають взаємну залежність: криза ідентичності, криза розподілу, криза участі, криза проникнення, криза легітимності.

Теорія демократичних переходів акцентує увагу на тому, що однією з передумов початку трансформації авторитаризму в демократію є «пакт еліт». Своєрідний консенсус між авторитарною владарюючою елітою та опозицією, яка прагне демократизувати політичну систему держави. І саме через угоду еліт розпочато демократизаційні процеси у державах Центральної та Східної Європи. Зокрема, у Польщі після впровадження В. Ярузельським у грудні 1981 року воєнного стану для придушення виступів профспілкової організації «Солідарність» не вдалося стабілізувати політичну систему держави. Це змусило представників влади шукати компромісу з опозицією. Зрештою між Польською об'єднаною робітничою партією та «Солідарність» було укладено угоду. Так, колишній прем'єр-міністр В. Ярузельський обійняв спеціально засновану посаду президента Польщі і мав зберегти цю посаду на шість років. У Сеймі закріплювалися квоти для правлячої Польської об'єднаної робітничої партії. Так виглядав «пакт еліт», який сприяв подальшій трансформації політичної системи Польщі. На виборах до Сенату «Солідарність» здобула 99 місць зі 100.

Фактично результати демократичних виборів, не дали можливості В. Ярузельському та ПОРП залишатися при владі. В кінці січня 1990 року партія саморозпустилася, новий уряд очолив член «Солідарності» Т. Мазовецький, а на президентських виборах переміг Л. Валенса, набравши у другому турі майже 75% голосів. Таким чином демократичні сили внаслідок конкурентних виборів здобули владу, відбулася ротація політичної еліти та зміна її на демократичну, чому передував, вже згаданий, пакт еліт (Савицький, 2020).

Прийшовши до влади, опозиціонери не переслідували лідерів комуністичної Польщі та їхніх прихильників – прем'єр-міністр Т. Мазовецький у знаменитому виступі в парламенті запропонував «провести під минулим жирну межу» (PRL 1989 Sejm. Rząd Tadeusza Mazowieckiego). Ось таким чином через «пакт еліт», консолідацію суспільства та політичної еліти відбувся достатньо успішний перехід Польщі до демократії.

Проте досвід демократизації України, демонструє що консолідація еліт була лише перманентним явищем, що викликане прагненням еліт укласти ситуативні угоди, які диктуються тимчасовими обставинами. Голосування за Акт проголошення незалежності України Верховною Радою 24 серпня 1991 р. є свідчення ситуативного компромісу еліт між демократичною меншістю парламенту – «Народною радою» та консервативно-комуністичною більшістю – «Групою 239». Цей ситуативний пакт не варто розглядати як консолідацію еліт навколо потреби демократизації. Так наприклад В. Портніков, який був безпосереднім учасником тих подій зазначає: «Маємо зрозуміти головну мету комуністів: у них не було ідеї проголосити Незалежність. Комуністи хотіли сховатися в незалежній Україні від демократичної Росії» (Суспільне. Новини, 2022).

Задля досягнення компромісу з комуністичною більшістю питання про декомунізацію вирішили не вносити на голосування в пакетному рішенні щодо схвалення Верховною Радою УРСР Акту проголошення незалежності України з наступним затвердженням на всенародному референдумі (обов'язкова позиція комуністів). Однак, так чи інакше, збіг історичних обставин, зокрема серпневий путч ДКНС і перемога демократичних сил в Росії, штовхнули комуністів України на об'єднання з націонал-демократами, що дало старт незалежності України.

Подальший процес трансформації продемонстрував, що угоди в середовищі регіональних, фрагментованих еліт можливі. Проте породжують вони не сталі демократичні практики а сприяють формуванню недемократичних тенденцій у функціонуванні політичної системи та механізмах прийняття і реалізації політичних рішень. Причинами цих процесів на думку О. Фісуна є те, «що пострадянські пакти відбувалися навколо іншого «порядку денного», а саме неформальної угоди щодо «захоплення держави» і монопольного присвоєння публічних політико-економічних функцій. Пострадянські міжелітні консолідації можна розглядати як певні картельні угоди з обмеження конкуренції й видавлювання «сторонніх» від участі в експлуатації публічних державних ресурсів, але аж ніяк не стратегічні домовленості про закріплення демократичних правил гри як єдино можливих» (Фісун, 2008).

Варто також зазначити, що відсутність демократичної консолідації еліти, не сформованість політичної нації в Україні в 90-х роках ХХ ст. дають підстави стверджувати, що процеси демократизації у такому випадку слід розглядати в межах постколоніального транзиту.

Так на думку Т. Кузьо, постколоніальні трансформації слід розуміти як квадранзити. Таким чином демократичний транзит в Україні має усі ознаки постколоніальних/квадранзитів. Складність, яких полягає у тому, що постколоніальні суспільства «зіштовхуються з фундаментальними проблемами державності, створення нації, відносинами з національними меншинами та колишніми метрополіями. Чотирма складовими елементами такого переходу є демократизація, маркетингова, будівництво модерної держави і громадянської нації» (Кузьо, 2009, с. 172).

Таким чином пошук причин тривалості, незавершеності демократизації та перманентних зворотів варто шукати у не сформованості політичної нації, та відсутності консолідації політичної еліти. Саме криза ідентичності, як виразник не консолідованості суспільства призводила до не стабільності політичного розвитку, змін внутрішньої та зовнішньої політики держави. Як зазначає Г. Зеленько: «Складність цієї кризи пояснюється тим, що вона стосуєть-

ся політичної культури суспільства – сфери, яка найскладніше і найповільніше трансформується. Для цієї кризи характерний розпад ідеалів та цінностей, які домінували у політичній культурі попереднього періоду. Зазвичай, коли настає криза ідентичності, люди намагаються шукати нові духовні та ціннісні орієнтири, нові групи, з якими вони б змогли себе ідентифікувати» (Зеленько, 2021, с. 36).

І якщо для держав Балтії, Польщі, Угорщини та інших посткомуністичних держав, які не входили до СРСР ця криза була зумовлена переходом до ринкової економіки, руйнуванням комуністичної ідеології. Суспільства цих держав мусили змінити свої ціннісно-просторові орієнтації. Адже «демократизація передбачає особливий спосіб формування політичної еліти, яка розділяє демократичні цінності є носієм державницької ідеї. В умовах демократії народ є не просто населенням а селектором політичної еліти. Тому успішність реформ у державі перед усім залежить від якості селектора, адже політичні лідери та партії у боротьбі за голоси виборців перестають бути артикулятором політичних ідей, вони перш за все ретранслюють думки мас» (Кройтор, 2018, с. 216).

В Україні криза ідентичності зумовлена була не лише формуванням ідеологічного плюралізму, впровадженням ринкової економіки, руйнуванням ціннісно-ідеологічних установок, але й формуванням власної незалежної держави і національної ідентичності пов'язаної з нею. Дійсно у грудні 1991 року населення України підтримало Акт проголошення незалежності України від 24 серпня (90,32%), але не варто розглядати цей факт як консолідацію нації навколо ідеї власної державності та демократії. Позаяк подальший розвиток політичного процесу засвідчив не сформованість політичної нації в Україні. Е. Вілсон стверджує що український націоналізм розділяла в 90 роках ХХ ст. меншість суспільства, національні ідеї були переважно поширені в центральних та західних областях держави і майже не мали підтримки у жителів східних і південних регіонів. В «Західній Україні національна ідея має справді твердий соціальний ґрунт, проте ця частина країни є відносно незначною – за населенням, територією, економічним потенціалом і, головне, за впливовістю місцевих еліт та рівнем інкорпорації до центральної влади. Причиною регіональної різноманітності є неоднаковий розвиток різних частин України протягом останніх століть, коли у Європі відбулося формування модерних націй» (Кройтор, 2015, с. 30).

Криза ідентичності українського суспільства передусім пов'язана з неспроможністю, а іноді з небажанням еліти конструювати єдиний комунікативний простір. Адже нація представляє собою, передусім, комунікативну єдність громадян яка пов'язана спільною історичною пам'яттю, символами, цінностями, способом мислення, знаковою системою (мова) та громадянською ідентичністю. Нажаль українське суспільство тривалий час функціонувало в межах різних конструктів історичної пам'яті. Зокрема з одного боку частина суспільства розділяло історичні нарративи радянської інтерпретації минулого, а інша частина громадян мала діаметрально протилежне бачення історичного минулого. Це стало причиною паралельного існування двох глобальних ідентичностей українців, що відображалось у орієнтаціях населення південно-східних регіонів України на російський культурний простір, а жителі північно-західних регіонів на – український. Прірва ідентичності посилювалась інформаційно-культурною політикою в державі, її залежністю від інформаційного поля Російської федерації, яка здійснювала свій вплив на інформаційний простір України в межах своєї гібридної війни, посилюючи регіональний розкол українського суспільства.

Ситуація загострилась «від моменту зміни виборчої системи що пов'язане з прийняттям нового Закону «Про вибори народних депутатів України» від 25 березня 2004 року. Законом передбачалося проведення виборів за пропорційною основою, що значно підвищувало роль партій у політичному процесі, але й призводило до суміщення центру прийняття політичного рішення на користь парламенту. Власне перехід до парламентсько-президентської системи у 2004 році остаточно перетворює Верховну Раду України на важливий суб'єкт розробки та прийняття політичних рішень у державі» (Кройтор, 2016, с. 178).

У таких умовах політичні партії стали впливовим інститутом каналізації інтересів регіональних еліт у центр прийняття рішень. Тому політичні партії в Україні перетворились на інституціолізовані проекти лобювання економічних інтересів груп впливу. У цьому контек-

сті важливим питанням стало ідеологічне оформлення політичних партій. Проте партійні менеджери обрали найпростіший шлях накопичення електорального капіталу – розподіл суспільства на електоральні сектори, маніпулюючи мовними, конфесійними, культурними відмінностями в різних регіонах країни, використовуючи різні типи історичної пам'яті для поглиблення регіонального розколу.

Оскільки, значний вплив на формування історичної пам'яті, політичної свідомості громадян здійснюють ЗМІ та Інтернет і при загальному низькому рівні інформаційної культури, маси стали вразливими перед засобами пропаганди та маніпуляцій. Крім того здебільшого електорат не розуміється на складнощях політичних ідеологій та при виборі політичної партії та лідерів орієнтується на спрощене власне розуміння партійних ідеологій, уявлення про політику, історію орієнтуючись на політичні міфи та стереотипи.

Якщо виходити з того що політичні партії, які діють у суспільстві є виразниками інтересів елітарних груп, а їх конкуренція за голоси виборців складає сутність поліархії, то мусимо констатувати відсутність тривалий час в Україні консолідованої політичної еліти, яка б розділяла спільні демократичні цінності та погляди на важливі питання державотворення. Адже, аналіз партійних програм засвідчив, що політичні партії неможливо чітко розподілити за ідеологічним критерієм на умовній осі «ліві – центристи – праві». Однак їх легко розподілити за ціннісними орієнтаціями їх електорату на проросійські та проукраїнські. Варто зазначити що проросійські політичні партії від «Партії регіонів» до «Опозиційна платформа – «За життя» та інші, орієнтувались на виборців «радянської ідентичності», артикулювали свої цінності через контронтрольовані телеканали такі як «Інтер», «ТРК Україна». Так наприклад О. Романчук зазначає: «У нашому випадку російська окупація починається з телевізора. Загрозу національній безпеці створюють усі без винятку фільми московського розливу. Мовляв, «смотрите, мы почти такие же, как вы, у нас общая история». Ілюзій з приводу того, що, приміром, телеканал «Інтер» стане проукраїнським, немає. Телеканал продовжує справно виконувати місію «культурного інтегратора», «культуртрегера» (цивілізатора – ред.), поширюючи міфи про «щасливе й радісне» радянське минуле, пропагуючи фальшиву радянську героїку тощо» (Романчук, 2015).

Крім того розкол суспільства посилювався через діяльність не лише проросійських політичних партій, але й громадських, релігійних організацій, що використовувались Москвою для просування ідей «руського міра», як засобу заміщення радянської ідентичності російською в українському суспільстві. Усе це було направлено на недопущення національної консолідації українців навколо спільних цінностей та демократії.

Криза ідентичності вела до делегітимізації політичної еліти. Адже незалежно від того яка політична сила приходила до влади в Україні у неї не було належної підтримки щоб реалізувати свої рішення. Усе це призводило до невизначеності зовнішнього політичного курсу оскільки проросійський сегмент політичних партій відстоював ідею інтеграції до Митного союзу та ОДКБ, а проукраїнські партійні сили («Наша Україна», «Європейська Солідарність», ГО «Батьківщина», «Слуга народу» та інші) вбачали за необхідність інтеграції з ЄС та за певних умов інтеграції з НАТО. Варто зазначити, що передвиборча риторика політичних партій залежала в значній мірі від електорату на який опирались політичні партії.

Унаслідок кризи ідентичності найконфліктнішими політичними питаннями українського інформаційного порядку денного в умовах виборчих кампаній з 2004 по 2019 рр. були: євроінтеграція, або інтеграція з Митним союзом; інтеграція в структури НАТО, або відмова від неї; мовне питання; історична пам'ять (героїзація С. Бандери, Голодомор 1932–1933 рр, історія Другої світової війни та її діячі); федералізація чи унітарна форма територіального устрою; конфесійні питання.

Даний перелік відображає проблемні питання свідомості українського суспільства і є значною мірою політизованими, але саме через відсутність суспільного консенсусу з цих питань відбувались перманентні кризи, невирішеність яких призвела до кризи легітимності політичної системи держави, її нестабільності, а також нестабільному зовнішньополітичному курсу держави. У 2004 році криза ідентичності та відсутність консолідації еліти навколо ідеалів демократії, низький рівень електоральної культури та фальсифікація виборів спричинила

Помаранчеву революцію. Результатом революції став прихід до влади проукраїнських політичних сил, відхід від авторитарних практик кучмівського періоду та поновлення курсу на євроінтеграцію та інтеграцію з НАТО.

Однак в 2010 році на виборах Президента України реванш отримали проросійські політичні сили на чолі з В. Януковичем та Партією регіонів. Це призвело до згорання процесу демократизації. А про несформованість демократичних цінностей як у суспільстві так і в середовищі правлячої еліти свідчить те, що «зміни внесені до конституції України з ініційовані Президентом В. Януковичем, скасували результат конституційної реформи 2004 року. Внаслідок чого політична система України повернулася до вихідного етапу, тобто президентсько-парламентської республіки, що закладалася основами Конституції 1996 року. Така ситуація на практиці доводить що демократизація, як політичний процес не є лінійним і можливі відкоти в бік авторитаризму. Варто зазначити що політична воля правлячої еліти того часу, поставила під сумнів не лише ідею парламентаризму, але й підвалини правової системи» (Кройтор, 2017, с. 234).

Проте і «Партія регіонів» не вдалося утримати владу через недостатню легітимність в очах значної проукраїнської частини суспільства, а спроба відмовитись від євроінтеграції, на відміну від відмови інтеграції до НАТО, спричинила «Євромайдан» та Революцію гідності. Події кінця 2013 року початку 2014 року спричинили зміну не лише правлячих політичних кіл на проукраїнські та проєвропейські, але й часткову зміну електоральної карти внаслідок агресії Російської федерації, анексію нею Криму та окупації частини Донбасу.

В результаті агресії РФ проросійські партії втратили вагу в українському суспільстві на певний час. Однак в подальшому через ребрендинг забороненої Партії регіонів її електоральну та ідеологічну нішу зайняло ОПЗЖ і проросійський сегмент почав набувати впливу в українському суспільстві знову. А не бажання правлячих політичних сил завершити люстрацію влади та декомунізацію через несприйняття таких дій частиною суспільства, лише додавало ваги проросійським силам та ЗМІ, які пропагували федералізацію України та поступки РФ. При цьому поляризація суспільства чим ближче до виборів 2019 року тим більше загострювалась. Для підтримки різних суспільних орієнтацій були залучені телеканали, які обслуговували ті чи інші політичні сили, створюючи потрібний їм інформаційний порядок денний. Так наприклад телеканали по різному висвітлювали події пов'язані з наданням Томосу ПЦУ: «На телеканалі «1+1» тривалий час саме ця подія визначала інформаційний порядок денний, натомість телеканал «Інтер» ігнорував дану подію тривалий час, аж до завершального етапу становлення церкви. Зокрема можна простежити протилежність поглядів на цю подію в інформаційній політиці даних каналів. Така особливість порядку денного простежується й при поданні інформації про кандидатів на посаду Президента України, якщо телеканал «1+1» значну увагу приділяє В. Зеленському то телеканал «Інтер» у переважній більшості ігнорує дану постать, або ж якщо й подає коротку новину, то в другорядному порядку і як не значну з припискою «кандидат на посаду президента шоумен В. Зеленський», навіть не називаючи його керівником Студії «Квартал-95» (Кройтор, 2018, с. 40).

Діаметрально протилежні погляди суспільства, щодо історичних подій, мови, церкви, зовнішньої політики держави в умовах війни яскраво відображені в програмах політичних партій, що містять відверто маніпулятивні тексти. Зокрема в програмі ОПЗЖ надано наступну оцінку реформам проведеним за часів П. Порошенка: «П'ять років влада систематично порушувала права і обмежувала свободи мільйонів українських громадян. Політика мовних заборон та утисків, втручання влади у справи релігійних громад розколювали українське суспільство, принижували честь та гідність людей. Опозиційна платформа – за життя припинить політику дискримінації, ксенофобії та радикалізму» (Програма політичної партії «Опозиційна платформа – «За життя», 2019)». Партія повністю артикулює пропаганду РФ і сприяє поглибленню електорального розколу в Україні.

Президентські та парламентські вибори 2019 року засвідчили значну кризу легітимності, що була наслідком кризи ідентичності. Результат виборів засвідчив неспроможність «старої» політичної еліти до консенсусу та недовіру до неї більшістю населення держави. Однак говорити про те, що Слуга народу, об'єднало суспільство навколо інтегральних цінностей, або

що партія запропонувала якусь універсальну консолідуючу ідею досить складно, з огляду на ціннісні орієнтири як членів політичної сили так і її електорату.

Значний вплив на свідомість громадян мав російський культурний простір у який було втягнуте українське суспільство як добровільно, орієнтуючись на власну радянську ідентичність, так і через вітчизняні медіа і шоу-бізнесову еліту, які пропагували спільність культурного простору. Наприклад більшість популярних розважальних шоу на телеканалах були російськомовними, так само як і вітчизняні серіали та, за невеликим виключенням, популярні виконавці. Саме завдяки такій інформаційній та культурній політиці реалізовувалось просування «руського міру» в Україні.

Проте ситуація докорінно змінилась не завдяки тому, що правляча партія та її лідер після 2019 року запропонував суспільству якісно нову програму реінтеграції та консолідації суспільства на засадах демократії, а через початок 24 лютого 2022 року повномасштабної війни РФ проти України.

Саме війна стала чинником консолідації українського суспільства, незалежно від регіональної, мовної та партійної ідентичності. Частково відбулася консолідація еліти суспільства навколо державності та її захисту. В сучасних умовах відбулася докорінна зміна інформаційного поля в державі. З нього витіснено проросійський сегмент впливу. Представники медіа, та шоу-бізнесова еліта почала створювати україномовний продукт у якому акцентується увага на українській ідентичності. Політична еліта держави знайшла волю обмежити російський пропагандистський вплив не лише в ЗМІ політичних партій, але й в релігійних організаціях таких як УПЦ (МП).

«В умовах повномасштабної російської агресії відбулося формування української нації та консолідація політичної еліти. Однак це не є повною запорукою того, що зрештою демократичний транзит для України відбудеться успішно. Адже такі події як війна спричиняють переривання демократичного процесу і створюється ризик що після війни демократичний транзит може не завершитися, у випадку якщо демократичні цінності не закріпились у політичній свідомості громадян. Наявність зовнішнього ворога, у даному випадку Російської федерації, об'єднало українське суспільство навколо чинного президента, рейтинг підтримки якого становить 93%» (Кройтор, 2022, с. 39).

Отож у сучасних, нажаль важких, умовах відбулася консолідація суспільства навколо ідеї захисту суверенітету України її цілісності, відбулося подолання кризи ідентичності та подолання постколоніальної ідентичності українців. Так наприклад за результатами соціологічних досліджень 84,6% населення ідентифікують себе як українці (Кухоцька, 2023).

Війна стала каталізатором формування політичної нації, громадянського суспільства, його єдності. Наслідком цього процесу буде остаточне випадання проросійських політичних партій та ідей з партійної системи держави. Це уможливило об'єднання політичних партій, а отже еліти навколо Стратегії зовнішньої, безпекової та гуманітарної політики держави. Рівень ідеологічного протистояння буде понижено і в питаннях мовної, релігійної політики. Таким чином є передумови для консолідації політичної еліти і початку успішного транзиту до демократії. Однак варто пам'ятати, що в умовах національної консолідації суспільства та не консолідованості еліт навколо демократії, виникають ризики звороту демократичного транзиту та формування авторитаризму. Очевидним є те, що причиною відсутності консолідації еліт, що спричиняло тривалий час сповільнення та звороту на шляху демократизації була відсутність на початковому етапі транзиту національна консолідація в результаті існування антагоністичних типів ідентичності, що домінували у суспільстві.

Література

PRL 1989 Sejм. Rząd Tadeusza Mazowieckiego: відеофрагмент виступу. URL: https://www.youtube.com/watch?v=O9Lv6k_CDts (дата звернення : 25.03.2023)

Гантінгтон С. Політичний порядок у мінливих суспільствах. Київ: Наш формат, 2020. 448 с.

Кройтор А. Демократичний транзит в умовах глобальної кризи демократії та війни РФ проти України. Соціально-економічний та політичний розвиток країн у сучасних умовах. Збірник наукових праць міжнародної науково-практичної конференції. Одеса: Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2022. С. 37–40. URL: https://onu.edu.ua/pub/bank/userfiles/files/imem/imem_world_eco/Conference_ONU_MEV_2022.pdf (дата звернення : 25.03.2023)

- Кройтор А. Конституційні засади становлення парламентаризму в Україні. Актуальні проблеми політики, 2017. № 59. С. 223–238.
- Кройтор А. Моделі демократичних переходів та практика їх застосування у пострадянських країнах. Актуальні проблеми політики, 2018. № 61. С. 215–226.
- Кройтор А. Національна ідея як чинник конструювання модерної нації в Україні. Стихія політики: соціологічна, філософська, політологічна рефлексія: матеріали Першого Південноукраїнського конвенту Міжнародної асоціації студентів політичної науки (м. Одеса, 20-21 березня 2015 р.). URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/6162/Stih%20pol%20rev%202015.pdf?sequence=1&isAllowed=y#page=30> (дата звернення : 25.03.2023)
- Кройтор А. Технології маніпуляції у конструюванні інформаційного порядку денного, Актуальні проблеми політики, 2018. № 62. С. 36–43.
- Кройтор А.В. Регіональний розкол в Україні: основні причини Міжнародна науково-практична конференція «Реалії та перспективи розвитку суспільства: соціальні, психологічні і політичні аспекти» (Сладковичево, Словацька Республіка. 28–29 жовтня 2016 р.) С. 177–180.
- Кузьо Т. Посткоммунистические транзиты: три измерения или четыре? Ойкумена. Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций, Харьков. Константа, 2005. № 3. С. 169–181.
- Кухочька Т. Шлях української ідентичності. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/03/19/7394105/> (дата звернення : 25.03.2023)
- Програма політичної партії «Опозиційна платформа – «За життя». URL: <http://zagittya.com.ua/ua/page/programma.html> (дата звернення : 25.03.2023)
- Радченко О. Демократичний транзит як механізм реформування державного управління: світові моделі та проблеми застосування. <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/jan/26545/radchenko.pdf> (дата звернення : 25.03.2023)
- Романчук О. Хто чи що загрожує українській ідентичності? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27265037.html> (дата звернення : 25.03.2023)
- Савицький Ю. 1989: Чому польській «Солідарності» вдалося повалити комунізм? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/chomu-polskij-solidarnosti-vdalosia-povalyty-komunizm/30163237.html> (дата звернення : 25.03.2023)
- Фісун О. Неопатримоніалізм проти демократії в Україні. URL: <https://veche.kiev.ua/journal/1094/> (дата звернення : 25.03.2023)
- «Читай, або задусу». Чому незалежність України могла не відбутися. URL: <https://suspilne.media/271353-citaj-abo-zadusu-tebe-comu-nezaleznist-ukraini-mogla-ne-vidbutisa/> (дата звернення : 25.03.2023)

References

- PRL 1989 Sejm. Rząd Tadeusza Mazowieckiego: vidofraghment vystupu. URL: https://www.youtube.com/watch?v=O9Lv6k_CDts (data zvernennja : 25.03.2023)
- Ghantington S. (2020) Politychnyj porjadok u minlyvykh suspilstvakh. Kyjiv: Nash format, 448 s.
- Krojtora A. (2022) Demokratychnyj tranzyt v umovakh ghlobalnoji kryzy demokratiji ta vijny RF proty Ukrajinj. Socialjno-ekonomichnyj ta politychnyj rozvytok krajin u suchasnykh umovakh. Zbirnyk naukovykh prac mizhnarodnoji naukovy-praktychnoji konferenciji. Odesa: Odes. nac. un-t im. I. I. Mechnykova, S. 37–40 URL: https://onu.edu.ua/pub/bank/userfiles/files/imem/imem_world_eco/Conference_ONU_MEV_2022.pdf (data zvernennja : 25.03.2023)
- Krojtora A. (2017) Konstytucijni zasady stanovlennja parlamentaryzmu v Ukrajinj. Aktualjni problemy polityky, #59. S. 223–238.
- Krojtora A. (2018) Modeli demokratychnykh perekhodiv ta praktyka jikh zastosuvannja u postradjanskykh krajinakh. Aktualjni problemy polityky, #61. S. 215–226.
- Krojtora A. (2015) Nacionaljna ideja jak chynnyk konstrujuvannja modernoji naciji v Ukrajinj. Stykhija polityky: sociologhichna, filosofska, politologhichna refleksija: materialy Pershogho Pivdenoukrajinskogho konvентu Mizhnarodnoji asociaciji studentiv politychnoji nauky (m. Odesa, 20-21 bereznja 2015 r.). URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/6162/Stih%20pol%20rev%202015.pdf?sequence=1&isAllowed=y#page=30> (data zvernennja : 25.03.2023)
- Krojtora A. (2018) Tekhnologhiji manipuljaciji u konstrujuvanni informacijnogho porjadku dennogho, Aktualjni problemy polityky, #62. S. 36–43.
- Krojtora A.V. (2016) Reghionalnyj rozkol v Ukrajinj: osnovni prychny Mizhnarodna naukovy-praktychna konferencija «Realiji ta perspektyvy rozvytku suspilstva: socialjni, psykhologhichni i politychni aspekty» (Sladkovichevo, Slovackja Respublika. 28–29 zhovtnja 2016 r.) S. 177–180.

Kuzjo T. (2005) Postkommunistyckeskye tranzyty: try yzmerenyja yly chetyre? Ojkumena. Aljmanakh sravnytel'nykh yssledovanyj polytyckeskykh ynstytutov, sotsyal'no-ekonomyckeskykh system y cyvylizacyj, Khar'kov. Konstanta, #3. S. 169–181

Kukhocjka T. Shljakh ukrajins'koji identychnosti URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/03/19/7394105/> (data zvernennja : 25.03.2023)

Prohrama polityčnoji partiji «Opozycijna platforma – «Za zhyttja» URL: <http://zagittya.com.ua/ua/page/programma.html> (data zvernennja : 25.03.2023)

Radchenko O. Demokratychnyj tranzyt jak mekhanizm reformuvannja derzhavnogho upravlinnja: svitovi modeli ta problemy zastosuvannja <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/jan/26545/radchenko.pdf> (data zvernennja : 25.03.2023)

Romanchuk O. Khto chy shho zagrozhuje ukrajins'kij identychnosti? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27265037.html> (data zvernennja : 25.03.2023)

Savyc'kij Ju. 1989: Chomu pol'skij «Solidarnosti» vdalosja povalyty komunizm? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/chomu-polskij-solidarnosti-vdalosia-povalyty-kunizm/30163237.html> (data zvernennja : 25.03.2023)

Fisun O. Neopatrymonializm proty demokratiji v Ukrajinі URL: <https://veche.kiev.ua/journal/1094/> (data zvernennja : 25.03.2023)

«Chytaj, abo zadushu». Chomu nezalezhnistj Ukrainy moghla ne vidbutysja URL: <https://suspilne.media/271353-citaj-abo-zadusu-tebe-comu-nezaleznist-ukraini-mogla-ne-vidbutisa/> (data zvernennja : 25.03.2023)

Анотація

Кройтор А. В. Роль консолідації еліти в процесі демократичного транзиту в Україні. – Стаття.

У статті розглянуто вплив консолідації еліти та суспільства на процес політичної трансформації в Україні. Проаналізовано роль еліти у процесі політичної трансформації її вплив на політичні процеси в державі та стабільність політичної системи в умовах демократизації. Запропоновано розглядати політичний транзит в Україні через призму квадрантного притаманного постколоніальним трансформаціям. Доведено що причиною відсутності консолідованої національної еліти є криза ідентичності, яка поглиблювалася політичними партіями задля формування власного електорального капіталу. Таким чином пошук причин тривалості, незавершеності демократизації та перманентних зворотів варто шукати у не сформованості політичної нації, та відсутності консолідації політичної еліти. Саме криза ідентичності, як виразник не консолідованості суспільства призводила до не стабільності політичного розвитку, змін внутрішньої та зовнішньої політики держави. При цьому регіональні еліти використовували політичні партії як інституціоналізований механізм лобювання своїх інтересів в парламенті. Прагнення партій та їх лідерів здобути електоральну підтримку за рахунок маніпуляції мовним, релігійним питанням в умовах несформованості спільної історичної пам'яті призвело до регіонального розколу, делегітимізації політичної системи, розчарування суспільства в демократії. Чим скористувалась Російська федерація сприяючи сепаратистським рухам на сході України. Однак повномасштабна військова агресія РФ у 2022 році, сприяла національній консолідації політичної еліти та суспільства. За умови об'єднання еліти навколо цінностей демократії політичний транзит в Україні в найкоротші терміни може завершитися успішно. Однак при високому ступені національної консолідації, подолання кризи ідентичності, але відсутності демократичного «пакту еліт» політичний процес, скоріш за все, буде спрямований у бік згортання демократії.

Ключові слова: політична еліта, консолідація еліт, криза ідентичності, демократизація, політичний транзит, національна консолідація.

Summary

Kreitor A. V. The role of elite consolidation in the process of democratic transit in Ukraine. – Article.

The article examines the influence of elite and society consolidation on the process of political transformation in Ukraine. The role of the elite in the process of political transformation, its influence on political processes in the state and the stability of the political system in the conditions of democratization are analyzed. It is proposed to consider political transit in Ukraine through the prism of quadrotransit inherent in post-colonial transformations. It is proven that the reason for the absence of a consolidated national elite is the identity crisis, which was deepened by political parties in order to form their own electoral capital. Thus, the search for the reasons for the duration, incompleteness of democratization and permanent reversals should be sought in the lack of formation of a political nation and the lack of consolidation of the political elite. It was the crisis of identity, as an expression of the lack of consolidation of society, that led to the instability of political development, changes in the state's internal and external policy. At the same time, regional elites used political parties

as an institutionalized mechanism for lobbying their interests in the parliament. The desire of the parties and their leaders to gain electoral support through the manipulation of language and religious issues in the conditions of unformed common historical memory led to a regional split, delegitimization of the political system, and society's disillusionment with democracy. What did the Russian Federation use to promote separatist movements in the east of Ukraine. However, the full-scale military aggression of the Russian Federation in 2022 contributed to the national consolidation of the political elite and society. If the elite is united around the values of democracy, the political transition in Ukraine can be completed successfully in the shortest possible time. However, with a high degree of national consolidation, the overcoming of the identity crisis, but the absence of a democratic "elite pact", the political process will most likely be directed towards the collapse of democracy.

Key words: political elite, elite consolidation, identity crisis, democratization, political transit, national consolidation.

УДК 32.019.51:355.488 (470+477)"2022"
DOI <https://doi.org/10.32782/app.v71.2023.18>

Е. В. Мамонтова
orcid.org/0000-0003-2761-8217
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політичних теорій
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПУБЛІЧНА АНАЛІТИКА ЯК ФЕНОМЕН МЕДІА-ДИСКУРСУ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Лютий 2022 року став точкою неповернення для кожного українця. Неповорнення до ілюзій необмежених строків та невизначених напрямків системної трансформації країни. Неповорнення до ілюзій необмеженого числа спроб та помилок у політичному виборі суспільства. Неповорнення до ілюзій безкарності загравання з питаннями ціннісного, національного, геополітичного самовизначення. Як зазначив Президент України Володимир Зеленський у Новорічному привітанні 31 грудня 2022 р., «24 лютого прокинулись інші ми. Інший народ. Інші українці. Перші ракети остаточно зруйнували лабіринт ілюзій. Ми побачили, хто є хто. На що здатні друзі, вороги, а головне, на що здатні ми самі» (Зеленський, 2022).

Російсько-українська війна набула ознак війни екзистенційної. Для України вона стала війною смислів та сенсу самого її існування. Як зазначив С. Дацюк, «війна є чудовим сепаратором – вона змушує зрозуміти воюючі спільноти, від чого кожна з них не може відмовитися навіть під страхом масових смертей і руйнувань, і на які зміни спільність готова наважитися» (Дацюк, 2022). Перед українським суспільством постало коло наріжних питань стосовно місця України у світі та яким повинен стати світ після закінчення війни. Хто ми? Бути чи не бути? Які екзистенційні переваги отримає Україна після перемоги? Що слід вважати перемогою? Яка ціна цієї перемоги? Які уроки слід здобути з цих подій? Які зміни повинні відбутися з самим суспільством? Які вади повинні бути подоланими? Які практики повинні бути засвоєні? Які трансформації чекають на культурний, економічний, політичний та державний устрій нової України? Усі ці питання сформували порядок денний публічної дискусії, яка активно розгорнулася з перших днів повномасштабного вторгнення Росії в Україну.

Учасниками цієї дискусії стали політики, військовослужбовці, громадські активісти, діячі культури, представники бізнесу, журналісти, блогери, пересічні громадяни. Однак її справжніми хедлайнерами виступили представники експертно-аналітичного цеху. На небосхилі українського медійного простору запалали нові зірки. Імена багатьох з них раніше були відомі вузькому колу колег, спеціалістів та інтелектуалів. Але сьогодні вони вийшли з тіні кабінетів та персональних блогів на відкриті публічні майданчики та перетворились на впливових «лідерів думок». Приміром, за результатами соціологічного дослідження «Демократія, права і свободи громадян та медіаспоживання в умовах війни», проведеного у липні 2022 р. на замовлення Громадянської мережі ОПОРА Київським міжнародним інститутом соціології, серед публічних осіб, за повідомленнями яких слідкують опитувані, частіше називали Володимира Зеленського (29%), Олексія Арестовича (14%) та Олега Жданова (12%). («Інші «лідери думок»: Валерій Залужний (9%), Сергій Притула (9%), Віталій Кім (4%), Михайло Подоляк (4%), Олексій Резніков (3%), Дмитро Гордон (3%) та Юрій Бутусов (3%)») (Цензор. НЕТ, 2022) Як бачимо, у щоденниковому дослідженні поряд з Президентом України найбільшими інфлюенсерами учасники назвали трендсеттерів публічної аналітики.

Безумовно, у ситуації невизначеності та тривоги, у час, коли картина дня змінюється з калейдоскопічною швидкістю, зростає попит на якісний аналітичний продукт. На зміну політиканам та ангажованим політконсультантам, що були закріплені за окремими телевізійними каналами, у медійний простір України прийшли професіонали, спроможні ефективно працювати з потоками інформації, здатні застосовувати провідні інформаційно-аналітичні технології, обізнані у практиках моделювання та прогнозування соціально-політичних про-

цесів. І, що вкрай важливо, здатні презентувати результати своїх прогнозів. Отже, медійний дискурс російсько-української війни відкрив для вітчизняної публіки, яка тривалий час залишалась осторонь політичної аналітики та експертизи, нові імена: Олексій Арестович, Олег Жданов, Сергій Згурець, Роман Світан, Юрій Швець, Марк Фейгін, Майкл Шейтельман, Іван Яковина та багато інших.

Такий сплеск суспільного інтересу до корпусу політичних аналітиків та військових експертів поставив у коло актуальних завдань політичної науки дослідження місця та ролі експертно-аналітичного середовища у політичному процесі України. Не зважаючи на вагому номенклатуру праць з аналізу політики як теоретико-методологічних основ прикладної політології (В. Абизов, В. Горбатенко, Ю. Кальниш, Д. Неліпа, В. Ребкало, В. Тертичка та ін.) та з інституалізації політичної аналітики як професійної діяльності (О. Клименко, Ю. Левенець, М. Орлов, І. Петренко, В. Рубанов, С. Телешун, М. Туленков та ін.), все ще існує невизначеність понять «політичний аналітик», «політичний експерт», «політичний оглядач». А у фаховій літературі, на думку В. Рубанова, спостерігається «практична відсутність, навіть на рівні ставлення питання, наукових критеріїв їхньої професійної демаркації як основних суб'єктів політичної аналітики» (Рубанов, 2012).

У ситуації такої категоріальної невизначеності зростає ризик спекуляцій навколо понять політичної аналітики, політичного прогнозування та експертизи. Що є критерієм якісної політичної експертизи? У чому вимірюється рівень вірогідності політичного прогнозу? Політичним аналітик – це покликання чи професія? Що перетворює аналітика на лідера думок? Яке місце академічної університетської науки у актуальній публічній медіа-дискусії? Ці та інші питання все ще чекають на своє розв'язання.

Метою даної статті є концептуалізація поняття «публічна аналітика» на основі визначення місця та ролі експертно-аналітичного середовища у медійному просторі російсько-української війни.

Під публічною аналітикою ми пропонуємо розуміти специфічне суспільне явище, яке характеризується перетворенням аналітичної діяльності, пов'язаної з аналізом, відповідним синтезом, узагальненням і, що особливо важливо, прогнозуванням розвитку певної події, на відкритий медійний процес. А оскільки основою будь-якого виду аналітичної діяльності є особистість аналітика, то завдяки засобам масової комунікації виробник аналітичного контенту перетворюється на публічну персону – інфлюенсера. Таким чином, сьогодні, в умовах жорсткого інформаційного протистояння, ми спостерігаємо, як публічна аналітика перетворюється на самостійний жанр політичного дискурсу.

Річ у тім, що повномасштабне російське вторгнення істотно переформатувало медіапростір України. Перед усім, кардинально було змінено особовий склад експертного корпусу провідних телеканалів. Адже затребуваним стало вміння працювати у форматі політичного прогнозування. На зміну новинної та репортажної подачі контенту прийшла стилістика аналітичного огляду. Посилився особистісний фактор. Важливим стало не тільки ЩО говорять, але й ХТО говорить. Втім слід зазначити, що експертна медіа-спільнота України нині не є єдиною. Вона представлена декількома групами. Перед усім, мова йде про українських та закордонних оглядачів. В свою чергу, вітчизняні «лідери думок» представлені командами військових аналітиків (Олексій Арестович, Олег Жданов, Сергій Згурець, Євген Карась, Микола Маломуж, Роман Машовець, Роман Світан, Іван Яковина та ін.), політичних коментаторів (Гарас Березовець, Михайло Подоляк, Віталій Портников, Володимир Стус, Роман Цимбалюк та ін.) та експертів «старої школи» (Роман Безсмертний, Андрій Єрмолаєв, Вадим Карасьов, Олександр Мартиненко, Володимир Фесенко та ін.).

Закордонна аналітика також сегментована на три групи. По-перше, це потужний загін т. зв. «хороших росієв» – громадян РФ, маркером яких, як правило, є статус осіб-іноземних агентів: Станіслав Белковський, Аббас Галлямов, Генадій Гудков, Євген Кісельов, Юлія Латиніна, Валерій Соловей, Марк Солонін, Марк Фейгін та ін. До другої групи входять російськомовні оглядачі – громадяни інших країн з (пост)радянським біографічним бекграундом: Андрій Ілларіонов, Андрій Піонтковський, Юрій Швець, Юрій Фельштинський, та ін. (США); Григорій Тамар, Ігаль Левін (Ізраїль); Фікрет Шабанов (Канада); Христо Грозів (Болгарія); Ровшан Аске-

ров, Агіль Рустамзаде, Раміз Юнус (Азербайджан); Майкл Шейтельман (Латвія) тощо. Обізнаність же західних фахівців, здебільшого військових експертів, (Марк Гертлінг, Бен Годжес, Том Купер та ін.), меркне на тлі їх російськомовних колег.

Як доводить цей огляд, основою популярності експерта є щільність його присутності у медійному просторі. В цілому слід зазначити, що однією з відмінних рис цієї війни стала її інформаційна відкритість. Преса, радіо, телебачення, блогосфера, YouTube-сервіс, соціальні мережі надали свої майданчики для жвавої суспільної дискусії. Посильний внесок у формування плюралістичного комунікативного середовища, без якого суспільство не може бути демократичним, було зроблено кожним каналом публічної інформації – від веб-сайту Офіційного інтернет-представництва Президента України до місцевої радіостанції та скромного телеграм-месенджера волонтерської організації.

Повномасштабна війна змінила в Україні все. Не стали виключенням, зрозуміло, й засоби масової інформації. З початком війни українське радіо і телебачення – комерційне, державне та суспільне – об'єдналося й заговорило єдиним проукраїнським голосом. У перший день великої війни більшість каналів намагались запустити кожен свій марафон або спецефір, а канали групи «Інтер» взагалі транслювали розважальний контент, наче нічого не відбулось. Однак уже 25 лютого всі канали об'єднались у спільний проект – «Єдиний марафон», який координується на базі парламентського телеканалу «Рада». Контент виробляють суспільний мовник Національна суспільна телерадіокомпанія України (НСТУ), Дирекція телерадіопрограм Верховної Ради України (RADA) та приватні телерадіо-холдинги «1+1 media», «Starlight Media», Inter Media Group та «Медіа Група Україна» (до липня 2022 р.). На сьогодні Суспільне, «Рада», «Інтер», ICTV, «1+1» чергуються в ефірі, працюючи в режимі постійного інформаційного марафону. Суспільне водночас веде свій марафон на каналах регіональних філій п'ятнадцять годин на добу. Кожна з чотирьох медіа-груп виділила один канал, який транслює дитячий і сімейний контент, аби розважати і заспокоювати маленьких глядачів.

Переформатували свій ефір також і розважальні радіостанції. Базою радіо-марафону стало суспільне «Українське радіо». З початку війни його сигнал, окрім трьох каналів суспільного радіо, транслюють десять комерційних радіомереж і чимало місцевих українських радіостанцій. Це забезпечило можливість оперативно отримувати новини та інструкції до дій у надзвичайних ситуаціях на всій території України, тому числі під час виключення світла та відсутності інтернету.

Технологія об'єднання медіа продемонструвала свою ефективність у справі національного спротиву. Не випадково, у перші дні повномасштабної агресії нападу зазнали телевежі Києва, Луцька, Харкова, Лисичанська Луганської області, Коростеня Житомирської області, що розташовані на шляхах просунення загарбницьких військ т.зв. СВО. Втім, значних успіхів у знищенні інфраструктури українського медіапростору Росія не досягнула, а можливість дивитись «Єдиний марафон» у Дії повернув доступ до вітчизняного телебачення мешканцям захоплених територій.

Інформаційну політику об'єднаних вітчизняних медіа характеризує погодженість головних меседжів, достовірність та оперативність інформації, патріотичний контекст, відмова від політичного піару керівництва країни та своїх засновників, запобігання критики влади, відсутність політичних та ідеологічних розбратів. Саме останнє, на наш погляд, пояснює слабку присутність на телеканалах «Єдиного телемарафону» заангажованих політкомментаторів. Велика частка ефіру віддана коментарям діючих і колишніх посадовців та військовим оглядачам.

Втім експертно-аналітичний блок окремо взятих каналів суспільного марафону дещо відрізняється. Так, експертними обличчями каналу «1+1» стали найбільш популярні в Україні медіа-персони: Олексій Арестович (найрентинговіший український блогер, політичний і військовий оглядач, до 14 лютого 2023 р. позаштатний радник Офісу Президента України), Марк Фейгін (російський політичний і громадський діяч, колишній адвокат, ведучий авторського інформаційно-аналітичного YouTube-каналу «Фейгін Live») та Олег Жданов (полковник запасу ЗСУ, український військовий експерт, відеоблогер). Телеканал «Інтер» робить ставку на «хороших роскій», біографії яких відзначені співпрацею з КДБ або сучасним російським режи-

мом. Це Сергій Жирнов – колишній співробітник КДБ СРСР та Служби зовнішньої розвідки РФ, Ігор Яковенко – колишній секретар Союзу журналістів РФ, Ігор Гудков – полковник ФСБ РФ у відставці та ін. Інформаційна політика ICTV спрямована на створення образу «сили та міцного чоловічого характеру». Звідси брутальні назви його проєктів – «Секретний фронт», «Громадянська оборона», «Антизомбі». Серед запрошених експертів – переважно військові оглядачі, які надають відомості з театру військових дій (Сергій Грабський, Ігор Романенко, Кирил Сазонов, Петро Черник та ін.).

Відзначаючи провідну роль телемарафону «Єдині новини» у інформаційному супротиві України, вкрай невірним буде стверджувати, що з початком військового вторгнення медіа-простір України було монополізовано однією групою виробників контенту. Популярні канали «Прямий», «Еспресо» та «5 канал», після відмови у приєднанні до «Єдиних новин» з мотивацією, що їх виробництво вже налагоджено, запустили власний спільний марафон. Стилістика мовлення цих каналів дещо відрізняється. За словами Я. Зубченка, «вони покинули рідні студії та переїхали в, як самі кажуть, бункер. Зі зміною локацій мовлення каналів виглядає як справді воєнне. Включення гостей показують на камеру з телефона чи ноутбука. В імprovізовану студію заходять військові та політики з фронтів. На базі «Європейської солідарності» створили 206-й батальйон територіальної оборони. І, судячи з усього, він справді воює та, на жаль, несе втрати. Чимало політиків, наприклад, Юрій Луценко та Андрій Парубій, стверджують (ми не можемо цього перевірити), що приходять у студію прямо з позицій. Колишній генеральний прокурор жартує, що тепер із росіянами боротися значно легше, ніж раніше в юридичній площині» (Зубченко, 2022).

Експертний контент каналів цієї групи завжди відрізнявся якістю, жанровим плюралізмом та авторитетом спікерів. Постійними гостями їх ефірів є вітчизняні та зарубіжні спікери: Тарас Березовець, Євген Карась, Євген Магда, Микола Маломуж, Роман Машовець, Роман Світан, Віталій Портников, Роман Цимбалюк, Ровшан Аскеров, Ігор Гудков, Андрій Піонтовський, Григорій Тамар, Марк Фейгін, Юрій Швець, Майкл Шейтельман, Раміз Юнус та ін. Не випадково, «Еспресо» увійшов до групи українських телеканалів, які вже за третій місяць повномасштабної війни за кількістю переглядів на YouTube досягли рівня міжнародних. (Зокрема, за даними моніторингу, найбільше переглядів за травень 2022 року зафіксовано у YouTube-каналів «Україна 24» (336,7 млн.), «Еспресо» (267 млн.) та «24 канал» (224 млн.)). «Показники цих каналів високі навіть у порівнянні з показниками провідних світових мовників на YouTube. Це свідчить, що споживання телевізійного контенту на YouTube в Україні зараз дуже активне», – наголошують оглядачі (Кречетова, 2022).

Дійсно, сьогодні саме YouTube став тим простором, де запалюються зірки публічної аналітики. І це не випадково, адже на противагу ТВ-формату, що передбачає монологічне викладення контенту, YouTube-платформи, через можливість інтерактивного спілкування, перетворились на справжні майданчики експертної дискусії, а глядач отримав ілюзію особистої причетності до вироблення політик. Серед топ-відеоблогерів України з найбільшою кількістю підписників, які висвітлюють тему війни (рейтинг складено на 24 жовтня 2022 р.), половина – це представники аналітичного цеху: Олексій Арестович (1,67 млн підписників), Роман Цимбалюк (961 тисяча підписників), Іван Яковина (901 тисяча підписників), Олег Жданов (879 тисяч підписників) (Слово і діло, 2022).

Помітне місце у медіа-просторі російсько-української війни займають вітчизняні YouTube-канали, орієнтовані на якісну аналітику. Справжніми дискусійними online-платформами, на які запрошуються авторитетні економісти, політологи, культурологи, історики, військові експерти, соціальні психологи, філософи, стали канали Politeka Online (864 тис. користувачів), UKRLIFE.TV (695 тис. користувачів), Ісландія (429 тис. користувачів), Yuriy Romanenko (230 тис. користувачів) тощо.

Додатковим ресурсом підвищення медіарейтингу для «лідерів думок» є нові соціальні медіа Instagram, Twitter, Facebook, Telegram тощо. Згідно результатам опитування Київського інституту соціології, 59% українців дізнаються новини саме із соціальних мереж, в той час, як інформацію з телемарафону «Єдині новини» отримують 43% українців (Читомо, 2022) Як зазначають з цього приводу спостерігачі, «в Україні лідери думок соціальних мереж перетво-

рилися в особливу касту, здатну істотно впливати на життя країни. Якщо раніше вирішувало долю України закрите коло осіб, в яке входило менше 1% населення країни, то тепер завдяки соціальним мережам ця активна меншість складає близько 20% українців. В українській аудиторії соцмереж є якісна особливість, яка суттєво відрізняє її від прихильників Facebook і Twitter в інших країнах. Тут правлять бал не поп-зірки і шоумени, а політично і соціально активні громадяни. Тут один пост може почати революцію, успішне блогерство здатне дати дорогу у велику політику, а флешмоб обурених користувачів пролобіювати найважливіші реформи в країні» (Час, 2017).

Водночас у публічному медіа-просторі України майже відсутні систематичні повідомлення про роботу державних, університетських та незалежних аналітичних центрів з соціально-політичної проблематики, хоча після повномасштабного вторгнення багато з них змінили свій профіль та зосередились на актуальних проблемах. Ключовими напрямками їх досліджень стали причини та наслідки війни, прогнозування розвитку подій, моделювання майбутнього післявоєнної України. Частина експертних організацій активно займається волонтерством. Але кожен робить свій внесок у перемогу України.

Приміром, Міждисциплінарний аналітичний центр при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка з початку вторгнення активно залучає викладачів різних дисциплін для проведення досліджень впливу війни на соціально-економічний добробут і психічного здоров'я населення України ментальне здоров'я людей в цілях експертно-аналітичної підтримки державної політики органів влади в контексті відтворення інтелектуального капіталу та забезпечення національної безпеки» (Кульчицький, 2022). Аналітичний центр «Нова Європа» зосереджений на «розробці аналітичних досліджень та здійсненні проєктної діяльності для просування європейських стандартів та практик в Україні, а також для збереження підтримки лідерами громадської думки, офіційними особами ЄС і НАТО європейської та євроатлантичної перспективи України» (Кульчицький, 2022). А громадська організація «Повернись живим», фонд компетентної допомоги армії, створений 2014 р. з метою зробити Збройні Сили ефективнішими, зберегти життя військових та системно протидіяти ворогові, від початку повномасштабного вторгнення у лютому 2022 року, поряд з допомогою армії «працює над кількома дослідженнями, зокрема, над загальним безпековим дослідженням щодо війни з росією і аналітика по ветеранському напрямку». (Кульчицький, 2022).

Не залишилась осторонь актуальної навколовоєнної проблематики і наукова періодика України. Тільки зі спеціальності «Політологія» на сьогодні виходить друком 25 фахових видань. У складних умовах військового стану вітчизняні науковці намагаються спрямувати свої зусилля на концептуалізацію викликів сучасності у категоріях політичної теорії, шукають причини та прогнозують наслідки подій, що сьогодні переживає Україна і світ.

З початком війни активізувався міждисциплінарний соціогуманітарний дискурс. Приміром вже у вересні 2022 року під егідою Українського католицького університету вийшла друком колективна праця «Позитивні сценарії розвитку України. Роздуми сучасників», яка містить понад двадцять есеїв-візій майбутнього країни (Макаревич, 2022). Серед авторів збірки найавторитетніші українські вчені: соціологи, юристи, політологи, історики, демографи, математики тощо.

Втім, не зважаючи на актуальність та важливість такого роду проєктів, їх суспільний резонанс не можливо порівняти з впливом хедлайнерів публічної експертизи, які заповнили вітчизняний інформаційний простір.

На нашу думку, експертиза на сьогодні перетворилась на своєрідне змагання за підписників, перегляди, рейтинги, а інформаційний простір став ареною конкурентної боротьби виробників експертного контенту за увагу публіки. Ключами до перемоги у цьому шоу-змаганні стають частота медіа-присутності на телебаченні і у мережевих ЗМІ, харизма та символічний капітал спікера. Публіка робить ставки на точність прогнозів, об'єднується у фан-клуби, з азартом виявляє серед конкурентів своїх обранців «російських агентів», захоплюється новими обличчями.

Світ залишається незмінним. Якщо колись зародження публічної сфери відбулося завдяки традиційним друкованим ЗМІ (згадаймо Габермаса з його концепцією публічної сфери), то

сьогодні саме електронне медіа середовище формує суспільну думку, впливає на суспільні настрої, створює умови для відкритого суспільного діалогу. «Скажи мені, якого експерта ти слухаєш, і я скажу тобі, хто ти».

Можливо, саме в цьому слід шукати причини відходу класичної академічної експертизи на периферію публічного дискурсу. Адже в епоху переходу від Галактики Гутенберга до Галактики Інтернет, коли на зміну Слову приходить Образ, ті, хто продовжують працювати у стандартах культури письмового тексту, приречені на спілкування у закритих клубах для обраних, а, значить, втрачають можливість бути побаченими та почутими.

Література

- Дацюк С. Війна та предели. Українська правда. 1.04.2022. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/624690ec7adbe> (дата звернення: 19.02.2023).
- Зеленський В. Новорічне привітання Президента України Володимира Зеленського 31 грудня 2022 року – 23:55. URL: <https://www.president.gov.ua/news/novorichne-privitannya-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelens-80197> (дата звернення: 19.02.2023).
- Зубченко Я. Домінація в ефірі. Інформаційні канали воєнного часу. Детектор медіа. 24.03.2022. URL: <https://detector.media/informatsiini-kanali/article/197799/2022-03-24-dominatsiya-v-efiri-informatsiyni-kanaly-voiennoho-chasu/> (дата звернення: 17.02.2023).
- Кречетова Д. Які українські телеканали найчастіше дивилися на YouTube у травні. Перелік. Українська правда. 9.06.2022. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/06/9/249035/> (дата звернення: 16.02.2023).
- Кульчицький С. Аналітика заради перемоги. Над чим працюють аналітичні центри після повномасштабного вторгнення. Міжнародний фонд Відродження. 1.10.2022. URL: <https://www.irf.ua/analitika-zarady-peremogy-nad-chym-praczuuyut-analitychni-czentry-pislya-povnomasshtabnoho-vtorognennya> (дата звернення: 14.02.2023).
- Макаревич М. Позитивні сценарії розвитку України. Роздуми сучасників. Саміт-Книга. 2022. 120 с.
- Рубанов В. Політична аналітика в Україні: стан та перспективи дослідження. Політичний менеджмент. 2012. № 3. С. 11–22.
- Слово і діло. Кого дивляться українці під час війни: топ вітчизняних YouTube-блогерів із найбільшою аудиторією. 24.10. 2022. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/10/24/infografika/suspilstvo/kohodyvlyatsya-ukrayinczi-vijny-top-vitchyznyanyx-youtube-bloheriv-najbilshoyu-audytoriyeyu> (дата звернення: 16.02.2023).
- Цензор.НЕТ. 10 головних лідерів думок в Україні – опитування КМІС. Інфографіка. 18.08.2022. URL: <https://sensor.net/ua/n3361542> (дата звернення: 17.02.2023).
- Час. Рейтинг українських лідерів думок у соцмережах: Вакарчук обігнав Порошенко. 16.11.2017. URL: <https://chas.cv.ua/politics/42291-reyting-ukrayinskih-lderv-dumok-u-socmerezah-vakarchuk-obgnav-poroshenko.html> (дата звернення: 17.02.2023).
- Читомо. Українці переважно відстежують новини у Telegram, YouTube та Facebook. URL: <https://chytomo.com/ukraintsi-perevazhno-vidsteduiut-novyny-u-telegram-youtube-ta-facebook/> (дата звернення: 14.02.2023).

References

- Datsiuk S. (2023) Viina ta priediely [War and limits] Ukrainska pravda. 1.04.2022. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/624690ec7adbe> [in Ukrainian] (accessed 19 February 2023).
- Zelenskyi V. (2022). Novorichne pryvitannia Prezydenta Ukrainy Volodymyra Zelenskoho 31 hrudnia 2022 roku – 23:55. [New Year's greetings of the President of Ukraine Volodymyr Zelenskyi on December 31, 2022] URL: <https://www.president.gov.ua/news/novorichne-privitannya-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelens-80197> [in Ukrainian] (accessed 19 February 2023).
- Zubchenko Ya. (2022) Dominatsiia v efiri. Informatsiini kanaly voiennoho chasu. [Domination on the broadcast. Wartime information channels] Detektor media. 24.03.2022. URL: <https://detector.media/informatsiini-kanali/article/197799/2022-03-24-dominatsiya-v-efiri-informatsiyni-kanaly-voiennoho-chasu/> [in Ukrainian] (accessed 17 February 2023).
- Krechetova D. (2022) Yaki ukrainski telekanaly naichastishe dyvylysia na YouTube u travni. Perelik. [Which Ukrainian TV channels were most watched on YouTube in May.] Ukrainska pravda. 9.06.2022. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/06/9/249035/> [in Ukrainian] (accessed 16 February 2023).
- Kulchytskyi S. (2022). Analitika zarady peremohy. Nad chym pratsiuiut analitychni tsentry pislia povnomasshtabnoho vtorhnnennia. [Analytics for victory. What think tanks are working on after a full-scale invasion.] Mizhnarodnyi fond Vidrodzhennia. 1.10.2022. URL: <https://www.irf.ua/analitika-zarady-peremogy-nad-chym-pratsiuiut-analitychni-tsentry-pislia-povnomasshtabnoho-vtorhnnennia>

zarady-peremogy-nad-chym-praczyuyut-analitychni-czentry-pislya-povnomasshtabnogo-vtorgnennya [in Ukrainian] (accessed 14 February 2023).

Makarevych M. (2022) Pozytyvni stsenarii rozvytku Ukrainy. Rozdumy suchasnykiv. [Positive scenarios for the development of Ukraine. Thoughts of contemporaries.] Samit-Knyha. 120 s. [in Ukrainian].

Rubanov V. (2012) Politychna analityka v Ukraini: stan ta perspektyvy doslidzhennia. [Political analytics in Ukraine: state and prospects of research.] Politychnyi menedzhment. 2012. № 3. S. 11–22. [in Ukrainian].

Slovo i dilo (2022). Koho dyvliatsia ukraintsi pid chas viiny: top vitchyznianskykh YouTube-bloheriv iz naibilshoiu audytoriei. [Who do Ukrainians watch during the war: the top Ukrainian YouTube bloggers with the largest audience.] 24.10. 2022. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/10/24/infografika/suspilstvo/koho-dyvlyatsya-ukrayinczi-vijny-top-vitchyznianskykh-youtube-bloheriv-najbilshoyu-audytoriyeyu> [in Ukrainian] (accessed 16 February 2023).

Cenzor.NET. (2022). 10 holovnykh lideriv dumok v Ukraini – opytuvannia KMIS. Infografika. [Top 10 opinion leaders in Ukraine – KMIS survey. Infographics.] 18.08.2022. URL: <https://cenzor.net/ua/n3361542> [in Ukrainian] (accessed 17 February 2023).

Chas. (2017). Reitynh ukrainskykh lideriv dumok u sotsmerezkhakh: Vakarchuk obihnav Poroshenko. [Rating of Ukrainian opinion leaders in social networks: Vakarchuk overtook Poroshenko]. 16.11.17. URL: <https://chas.cv.ua/politics/42291-reyting-ukrayinskih-lderv-dumok-u-socmerezkhah-vakarchuk-obgnav-poroshenko.html> [in Ukrainian] (accessed 17 February 2023).

Chitomo (2022) Ukraintsi perevazhno vidstezhuiut novyny u Telegram, YouTube ta Facebook. [Ukrainians mainly monitor news on Telegram, YouTube and Facebook.] URL: <https://chytomo.com/ukraintsi-perevazhno-vidsteduiut-novyny-u-telegram-youtube-ta-facebook/> [in Ukrainian] (accessed 14 February 2023).

Анотація

Мамонтова Е. В. Публічна аналітика як феномен медіа-дискурсу російсько-української війни. –

Стаття.

Метою даної статті є концептуалізація поняття «публічна аналітика» на основі визначення місця та ролі експертного-аналітичного середовища у медійному просторі російсько-української війни. Під публічною аналітикою запропоновано розуміти специфічне суспільне явище, яке характеризується перетворенням аналітичної діяльності на відкритий медійний процес. Схарактеризовано специфіку публічної аналітики як жанру політичного дискурсу. Визначено ключові напрямки експертного дискурсу російсько-української війни 2022 р. Окреслено та схарактеризовано основні медіа-майданчики публічної дискусії 2022–2023 р. Показано роль аналітичних центрів та академічного середовища у експертному супроводженні російсько-української війни.

Аналізуються комунікативні стратегії провідних експертів. Доведено, що експертна медіа-спільнота сучасної України не є єдиною. Її можна поділити на декілька груп. Насамперед, йдеться про українських та іноземних спостерігачів. Таким чином, українські лідери громадської думки представлені командами політичних оглядачів, військових аналітиків та експертів «старої школи». Зарубіжна аналітика також поділяється на три групи. По-перше, це потужний загін так званих «хороших росіян» – громадян Російської Федерації, маркером яких, як правило, є статус іноземних агентів. По-друге, це російськомовні коментатори – громадяни інших країн з пострадянським біографічним бекграундом. По-третє, це американські та західноєвропейські спеціалісти, переважно військові. Однак їхня обізнаність меркне на тлі російськомовних колег.

Показано, що основою популярності експерта є щільність його присутності в медіапросторі України. Аналізується стратегія інформаційного супротиву українських ЗМІ. З початком війни українське радіо і телебачення – комерційне, державне і громадське – об'єдналися і заговорили єдиним проукраїнським голосом. Показано ефективність технології медійного об'єднання. Зроблено порівняльний аналіз експертно-аналітичного корпусу провідних українських телеканалів.

Аргументовано, що сьогодні саме YouTube став простором, у якому запалюють зірки публічної експертизи. Якщо телевізійний формат передбачає монологічну подачу контенту, то YouTube-платформи стали справжніми майданчиками для публічного діалогу, а глядач отримав ілюзію особистої участі у виробленні політики.

Водночас у публічному медіапросторі України практично відсутні систематичні звіти про роботу державних, університетських та незалежних аналітичних центрів із суспільно-політичних питань, хоча після повномасштабного вторгнення багато з них змінили свою профіль, зосереджуючись на актуальних проблемах воєнного часу. Проте, незважаючи на актуальність і важливість такого роду проєктів, їх суспільний резонанс не зрівняється з впливом хедлайнерів громадської експертизи, які заповнили вітчизняний інформаційний простір.

Визначаються причини відходу класичної академічної експертизи на периферію публічного дискурсу. Сьогодні саме електронне медіа середовище формує громадську думку, впливає на суспільні настрої та створює умови для відкритої публіки. А ті, хто продовжує працювати в стандартах культури писемного тексту, приречені на спілкування в закритих клубах для обраних, а отже, втрачають можливість бути побаченими та почутими.

Ключові слова: публічна аналітика, лідери думок, російсько-українська війна, експертно-аналітичне середовище, медіа-простір.

Summary

Matontova E. V. Public analytics as a phenomenon of media discourse of the Russian-Ukrainian war. – Article.

The purpose of this article is to conceptualize the concept of "public analytics" based on the definition of the place and role of the expert-analytical environment in the media space of the Russian-Ukrainian war. It is proposed to understand public analytics as a specific social phenomenon characterized by the transformation of analytical activity into an open media process. The specifics of public analytics as a genre of political discourse are characterized. The key directions of expert discourse on the Russian-Ukrainian war of 2022 are determined. The main media arenas of the public debate in 2022–2023 are outlined and characterized. The role of analytical centers and the academic environment in expert monitoring of the Russian-Ukrainian war is shown.

The communication strategies of leading experts are analyzed. It has been proven that the expert media community of modern Ukraine is not the only one. It is represented by several groups. First of all, we are talking about Ukrainian and foreign observers. Thus, Ukrainian opinion leaders are represented by teams of political observers, military analysts and "old school" experts. Foreign analytics is also divided into three groups. First, it is a powerful squad of the so-called "good Russians" – citizens of the Russian Federation, whose marker, as a rule, is the status of foreign agents. Secondly, these are Russian-speaking commentators – citizens of other countries with a post-Soviet biographical background. Thirdly, these are American and Western European specialists, mostly military experts. However, their awareness pales against the background of their Russian-speaking colleagues.

It is shown that the basis of the expert's popularity is the density of his presence in the media space of Ukraine. The information resistance strategy of the Ukrainian mass media is analyzed. With the beginning of the war, Ukrainian radio and television – commercial, state and public – united and spoke with a single pro-Ukrainian voice. The efficiency of media fusion technology is shown. A comparative analysis of the expert-analytical corpus of the leading Ukrainian TV channels was made.

It is argued that today it is YouTube that has become the space in which the stars of public expertise light up. Indeed, today it is YouTube that has become the space in which the stars of public light up. If the TV format involves a monologue presentation of content, then YouTube platforms have become real platforms for public dialogue, and the viewer got the illusion of personal involvement in the development of policies.

At the same time, in the public media space of Ukraine, there are almost no systematic reports on the work of state, university, and independent analytical centres on socio-political issues, although after the full-scale invasion, many of them changed their profile, focusing on actual wartime problems. However, regardless of the relevance and importance of this kind of projects, their public resonance cannot be compared with the influence of the headliners of public examination, which flooded the domestic information space.

The reasons for the departure of classic academic expertise to the periphery of public discourse are determined. Today it is the electronic media environment that shapes public opinion, influences public attitudes, and creates conditions for open public dialogue. And those who continue to work in the standards of the culture of the written text are doomed to communicate in closed clubs for the chosen ones, and, therefore, lose the opportunity to be seen and heard.

Key words: public analytics, opinion leaders, Russian-Ukrainian war, expert-analytical environment, media space.

А. О. Сіленко

orcid.org/0000-0001-9420-0019

доктор політичних наук,

*професор кафедри філософії, історії та політології
Одеського національного економічного університету*

І. І. Залевська

orcid.org/0000-0002-9764-1837

кандидат політичних наук,

*викладач кафедри тактико-спеціальної
та спеціальної фізичної підготовки
Одеського державного університету внутрішніх справ*

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ВИБУХОНЕБЕЗПЕКИ

Актуальність статті обумовлена тим, що в умовах російської агресії проти України населення країни опинилося у зоні підвищеної вибухонебезпеки. **Мета статті:** проаналізувати соціально-психологічні фактори поведінки особистості в умовах вибухонебезпечності. Досягнення мети передбачає вирішення наступних **дослідницьких завдань:** визначити основні причини нещасних випадків при знаходженні вибухонебезпечних предметів; з'ясувати, чому люди порушують загальновідомі правила вибухобезпеки; виявити чинники, що впливають на поведінку людини, а також ті, від яких залежить формування поведінки безпечного типу.

Гіпотеза дослідження: Формування поведінки безпечного типу залежить від індивідуальних якостей особистості, які залежать від біологічного, соціального та психологічного факторів.

Ступень розробленості проблеми. Причини девіантної поведінки досліджували З. Фрейд, А. Адлер, К. Хорні (психоаналітичний підхід), Б. Скіннер (біхевеористський підхід), А. Бек, Г. Келлі, А. Елліс (когнітивний напрямок психології), А. Маслоу (гуманістичний підхід), Є. Дюркгейм, Р. Мертон, Н. Смілзер (соціологічний підхід) та ін.

Виклад основного матеріалу. Організація Об'єднаних Націй назвала Україну однією з найзамінованіших країн. Внаслідок російської агресії в Україні вибухівкою забруднена територія, розміром у чотири Швейцарії (в Україні вибухівкою забруднено), що становить приблизно 30% території України.

За попередніми оцінками 80 тис. км² української території потребують розмінування. Для порівняння, через першу хвилину російської збройної агресії проти України у 2014 році розмінуванню підлягало близько 16 тис. км² Луганської та Донецької областей (в Україні створили мапу).

Це свідчить про те, що російський агресор має на меті максимально вразити українське цивільне населення. Безпеці українців загрожують різні види протипіхотних мін, мінометні та протитанкові міни, артилерійські та танкові снаряди, ручні гранати та багато інш. Вибухівка, яка міститься в цих видах озброєння, зберігає свою здатність вибуху тривалий час, незважаючи на те, де вона знаходилася, у воді чи землі.

Виявляючи особливу жорстокість, вороги мінують різні побутові предмети, що можуть викликати інтерес у дітей і дорослих. Це мобільні телефони, дитячі іграшки, зброя, продукти, ліки. Намагаючись вразити якнайбільше українців, ворог використовує «розтяжки», підступність яких полягає в їх непомітності для недосвідченої людини.

Особливі цинізм та аморальність російських агресорів виражаються в тому, що вони навіть не гребують мінуванням загиблих людей, намагаючись збільшити кількість жертв серед українського населення.

Враховуючи таку велику кількість «подарунків» від агресора, можна спрогнозувати, що на їх ліквідацію буде потрібен тривалий час. А це означає, що ще довго українці житимуть в умовах вибухонебезпечності, яка може їх чекати практично в будь-якому місці, на вулицях, дитячих майданчиках, у покинутих будинках, біля водойм, лісів, полів тощо.

Так, наприклад, 10 грудня 2022 р. у тимчасово окупованому Маріуполі двоє підлітків, які вирушили на руїни знімати сюжет для тік-ток, підірвалися на снаряді. На щастя, вони залишилися живими (У Маріуполі двоє підлітків).

15 грудня 2022 р. 26-річний мешканець одного із сіл Снігурівського району Миколаївської області знайшов дві протипіхотні міни, які приніс додому. Внаслідок огляду небезпечних знахідок снаряди здетонували, а чоловік помер на місці. Його 33-річний товариш опинився у лікарні з численними травмами (26-річний житель Миколаївщини).

На Харківщині семеро дітей, троє хлопців і четверо дівчат від 14 до 17 років, знайшли фрагмент протипіхотної міни, відомої як «пелюсток» «Один з підлітків підняв його із землі та кинув поруч з іншими. Міна здетонувала. Внаслідок вибуху всі діти отримали осколкові поранення. Їхній стан задовільний. Проте п'ятьох з них все ж було госпіталізовано в Ізюмську лікарню», – написав голова області Олег Синегубов увечері 3 лютого 2023 р. (Семеро підлітків постраждали). І це лише кілька випадків із безлічі подібних, про які, практично щодня, повідомляють засоби масової інформації.

Можна виділити три основні причини нещасних випадків при знахідці вибухонебезпечних предметів: людина стикається з ними несподівано; виявляє, але не ідентифікує як небезпечні; виявляє, усвідомлює небезпеку, але не дотримується правил безпеки. Саме остання причина, яка є джерелом занепокоєння для суспільства, є предметом дослідження цієї статті.

Для кожної людини питання безпеки, як для себе, так і для інших, є актуальним у всі часи та в будь-яких обставинах. Однак під час військових дій ця проблема набуває особливого сенсу.

У цих умовах є надзвичайно актуальною профілактична робота з населенням, яке має бути максимально поінформовано про правила безпечної поведінки під час ведення воєнних дій. Як слушно вважають українські вчені-юристи, «Наші співвітчизники не завжди готові до виживання в таких умовах. Звідси і невинуваті жертви в зонах бойових дій, кількість яких можна було б знизити, якби люди заздалегідь знали, як правильно діяти в тій чи іншій ситуації. Отже, за наявності актуальних і потенційних збройних конфліктів, які можуть набувати затяжного та гібридного характеру, громадянські громадяни повинні знати, як поводитися в зоні воєнних дій» (Безпека життєдіяльності).

На думку дослідників безпечної поведінки, «Безпечна поведінка передбачає наявність чотирьох основних компонентів: передбачення небезпеки (знання небезпек, що оточують людину, знання фізичних властивостей цих небезпек, уміння розпізнавати природу небезпеки та інше); запобігання впливу небезпеки; подолання небезпеки; створення режиму безпеки. Щоб уникнути впливу небезпеки, людина повинна розуміти природу виникнення, характер розвитку небезпечних ситуацій, усвідомлювати реальні можливості щодо подолання небезпеки, вміти правильно оцінити ситуацію і раціонально розподілити свої сили» (Бойченко).

Так, до населення доводиться всіма можливими способами, що не можна в жодному разі чіпати предмет чи боєприпас і не давати це зробити іншим. Слід триматися подалі від підозрілих предметів, відзначити місце знахідки цих предметів, повідомити поліцію чи ДСНС, дочекатися саперів та показати їм місце, де виявлено підозрілий предмет чи боєприпас.

З метою посилення безпеки людей в Україні з'явилася інтерактивна карта замінованих та небезпечних ділянок, яка дає можливість щоденного аналізу детальної динаміки розмінування регіонами країни. На сайті можна отримати інформацію про кількість виїздів, площу розмінованих територій та кількість розмінованих вибухонебезпечних предметів. Сайт містить функцію подання заявки про знахідку вибухонебезпечних предметів та відстеження статусу її виконання (В Україні створили мапу).

Особливий ризик вибухонебезпечні предмети становлять для дітей, оскільки їх життєво важливі органи перебувають у зоні поширення сили вибуху. Основною небезпекою для дітей фахівці Центру громадського здоров'я МОЗ України вважають відсутність знань та інформа-

ції. «Часто діти можуть випасати худобу в полі, збирати дрова чи набирати воду в замінованій місцевості. До того ж діти часто люблять справляти враження на однолітків, ходити в небезпечні місця, вони можуть гратися з мінами, кидати на них каміння, чекати поки не вибухне» (Профілактика інвалідизації). Але, як кажуть у старому прислів'ї, у всьому, що роблять діти, винні дорослі.

Проект «Розвиток дитини», що реалізується в Україні, створений для надання допомоги батькам, вихователям у навчанні дітей знанням про правила поведінки у надзвичайних ситуаціях, прищеплювати навички безпечної поведінки. Метою проекту є навчання дітей аналізу дій з погляду їх безпеки. Діти навчаються усвідомлювати взаємозв'язок між дотриманням правил безпечної поведінки та збереженням власного здоров'я. Особлива увага приділяється розвитку інформаційно-комунікаційної компетенції у дітей, прищепленню їм навичок розуміння публічної та приватної інформації тощо (Розвиток дитини).

Також UNICEF Україна спільно з Державною службою надзвичайних ситуацій, Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України та Національною поліцією підготували серію освітніх відеороликів із песиком Патроном «Навчаємося мінній безпеці» про ризики вибухонебезпечних предметів, які можна зустріти на території України, де велися бойові дії.

Для того, щоб розібратися, чому ж люди порушують правила вибухобезпеки, з'ясуємо, чи є ситуація, в якій людина знаходить вибухонебезпечний предмет, екстремальною? У науковій літературі екстремальна ситуація визначається як «радикально і раптово змінені обставини, а також пов'язані із цим особливо несприятливі або загрозливі фактори для життєдіяльності людини, які ставлять перед нею об'єктивні й психологічні труднощі, зобов'язують людину до повної напруги сил і найкращому використанню особистих можливостей для досягнення успіху й забезпечення безпеки» (Четверіков).

Ту обставину, що людина знаходить вибухонебезпечний предмет, можна кваліфікувати як «раптово змінені обставини», але що стосується «пов'язаних із цим особливо неприємних та загрозливих чинників для життєдіяльності людини», то тут все складніше. Оскільки проблема в тому, що ті люди, які знайшовши замасковані вибухонебезпечні предмети, вважають за можливе їх взяти (принести додому, розібрати тощо), подібну ситуацію екстремальною не вважають. І справді, ситуація, коли людина знаходить на землі дорогий телефон або ще щось привабливе, екстремальною не виглядає. Адже в реальному житті справді таке можливо, що хтось щось втратив, а хтось це знайшов. Тобто підступність мінування побутових предметів якраз у тому, що екстремальна ситуація маскується під звичайну.

Інша річ, коли людина розпізнає вибухонебезпечний предмет як такий, але це її не зупиняє, і вона починає робити з ним якісь дії, завжди небезпечні для життя. Тому навіть пам'ятаючи про правила поведінки в екстремальних умовах, не всі їх дотримуються, вважаючи, що небезпека їм не загрожує. Як, наприклад, любителі купання в морі, які ігнорують сувору заборону через існуючу мінонебезпеку.

Здавалося б зрозумілі правила безпеки, за порушення яких у Кримінальному Кодексі України, статтею 263 передбачено кримінальну відповідальність. Але, як показує практика, люди не завжди дотримуються законів. Як колись написав Еміль Дюркгейм, досліджуючи соціальні причини девіантної поведінки, якби люди не порушували правила, не було б потреби у створенні законів, що їх встановлюють (Sociological Theory).

Для того, щоб зрозуміти, чому так, звернемося до відомих теорій поведінки людини та девіантної поведінки, зокрема. Біологічний підхід виходить з того, що люди не мають вроджених зразків поведінки. У той самий час, культурний підхід пояснює сутність процесу формування поведінки особистості впливом культурних ідеалів на соціальні норми суспільства. На думку ж соціобіологів, «існування вроджених механізмів, що впливають на поведінку – результат тисяч, навіть мільйонів років еволюції. У результаті зміни сотень поколінь відбувалося природне збільшення кількості носіїв генів, які сприяють виживанню людського роду. Внаслідок цього процесу поведінка сучасної людини включає генетично зумовлені дії, доцільність яких доведена минулим досвідом» (Sociological Theory).

Недотримання правил поведінки в екстремальній ситуації слід розглядати у рамках дослідження девіантної поведінки. Під девіантною поведінкою у цій статті ми розуміємо відхилення від соціальних, культурних та правових норм. У своїй теорії аномії Є. Дюркгейм вказав на те, що до девіантної поведінки особистості наводить розрив між культурними цілями суспільства та соціально схвалюваними методами їх досягнення. Якщо особистість відчуває неможливість досягти культурної мети легальними способами, вона може вдаватися до нелегальних, ставши девіантом. Так у теорії, а на практиці не всі прагнуть розбагатіти законним способом, адже для цього потрібно довго і багато працювати (Sociological Theory).

Ще один підхід до розуміння причин девіантного проведення враховує відхилення від норм психічного здоров'я.

Деякі класифікації факторів девіантної поведінки включають соціально-психологічні, індивідуально-психологічні та педагогічні.

Соціально-психологічні – стосуються негативного впливу оточення на особистість. Серед соціально-психологічних факторів – проблеми виховання, коли дитині приділяється недостатньо уваги і вона відчуває свою самотність та непотрібність. Це позначається на її соціалізації, відносинах з оточуючими людьми. На тому, як вона сприймає закони та правила суспільства. В результаті підвищується ймовірність девіантної поведінки.

Але все ж таки більшою мірою на формування девіантної поведінки впливають індивідуально-психологічні характеристики особистості, які перешкоджають процесу її соціалізації. У житті нерідко трапляються ситуації, наприклад, коли у одній сім'ї діти відрізняються різною поведінкою. Коли діти, які виховуються у нормальній, за загальноприйнятими поняттями, сім'ї, виявляють девіантну поведінку. Коли люди, що мають схожі психічні розлади, поведуться по-різному в одній ситуації, одні виявляють девіацію, інші – ні.

З погляду біологічних та соціальних підходів дані феномени пояснити не можна, оскільки основним фактором девіантної поведінки є психологічний, а також особистісні характеристики людини.

Протиправна поведінка у науковій літературі називається деліквентною. Прояви деліквентності починаються з малого, наприклад, із прояву схильності до дрібних правопорушень. Підлітки кривдять однокласників (булінг), або ж вчиняють дрібні крадіжки. Як правило, такі провини не переслідуються у кримінальному порядку. Загладжування та замовчування таких ситуацій ведуть до того, що підлітки-правопорушники починають відчувати свою безкарність. А це мотивує їх до подальших порушень правових і громадських правил, які можуть класифікуватися як прояви не деліквентної, а вже кримінальної поведінки.

На жаль, останніми роками дедалі більше посилюються недоліки виховання, які належать до педагогічних чинників. Це дуже небезпечна тенденція, враховуючи, що такі особисті якості, як моральність, гідність, розумність, відповідальність, повинні формуватися через систему виховання та освіти. Саме ці якості сприяють виробленню поведінки безпечного типу, основними ознаками якої є психологічна стійкість та психологічна готовність до дій у будь-яких умовах.

Проте в системі виховання та освіти дотриманню закону як високої цінності, законослухняної та безпечної поведінки приділяється не так багато уваги. Понад те, через масову культуру нав'язується героїзація правопорушників. Нерідко кіноглядачі ловлять себе на тому, що співчують кіношному правопорушнику, а не представникам закону. Крім того, слабко працює принцип невідворотності покарання. В результаті людина знаходить впевненість у своїй безкарності.

Деякі дослідники справедливо звертають увагу на факт розмивання уявлень про те, що можна, а що не можна, в індивідуальній та масовій свідомості. Так Руслан Панчишин вважає, що «порушення норми сьогодні – це вже цілком «нормальне» явище. У кожній нормі закладена можливість її порушення. Люди самі багато чого зробили для рутинізації і повсякденності даного процесу. Результатом цього процесу є розмивання уявлень про дозволене і недозволене в індивідуальній і масовій свідомості, а також спотворення загального ціннісно-нормативного еталона» (Панчишин).

Якщо у суспільстві порушення закону повсюдно не засуджується, то в такому середовищі людина схильна до законеслухняності. Ще однією важливою обставиною є низький матеріальний рівень українців. Бідній людині важко втриматися, знайшовши, наприклад, на землі мобільний телефон або брендову авторучку. Все це заважає їй реально оцінити ситуацію і прийняти правильне рішення про те, як вчинити.

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває питання розвитку культури безпеки життєдіяльності, формування якої залежить від зовнішніх та внутрішніх чинників. О. Запорожець до зовнішніх факторів відносить: соціальні умови життя людини, що обумовлюють ступінь її забезпеченості в охороні здоров'я, культурі, захищеності дитинства, старості, непрацевдатності та ін.; екологічні умови, що визначають рівень захищеності людини від впливу несприятливих екологічних факторів на здоров'я та перспективи подальшої життєдіяльності; правові умови, що визначають рівень захищеності прав, свобод і обов'язків людини та держави; матеріально-економічні умови, що обумовлюють ступінь захищеності людини від бідності, задоволення нормальних потреб у їжі, одязі, житлі та ін.; рівень освіченості, готовність людини до безпечного способу життя та діяльності (Запорожець).

До внутрішніх факторів належать особисті особливості людини, розвиток яких зумовлений біологічними, психологічними та соціальними аспектами.

Як вважають психологи, «Особистісний рівень безпеки визначається здатністю конкретного індивіда засвоювати громадські та групові цінності, розвитком у нього таких особистісних якостей як моральність, гідність, розумність, відповідальність. В екстремальних умовах вибору особистість реалізує собі за допомогою вільного, самостійного та відповідального вибору. Провідну роль в забезпеченні безпеки особистості відіграє індивідуальність, оскільки особистісні характеристики сприйняття задають ціннісний контекст конкретної ситуації, впливають на поведінку суб'єкта, що забезпечує безпеку власної життєдіяльності» (Калашнікова, 2020, с. 67).

Як справедливо вважає Наталя Родіна, «Для формування особистості безпечного типу потрібно озброювати людей справді науковими знаннями, в тому числі і про людину як космопланетарне явище, навички позитивної взаємодії та саморозвитку, психотренінг і біоенергетичне цілителство, самореалізацію індивідуальних можливостей безпечного існування для себе та інших людей (Родіна).

Висновки. Основними причинами нещасних випадків при знаходженні вибухонебезпечних предметів є несподіванка і, як наслідок, неготовність людини до такої ситуації; незнання, брак інформації, які не дозволяють людині оцінити небезпеку; усвідомлене порушення правил безпеки.

Люди порушують правила вибухобезпеки через те, що: системи виховання та освіти приділяють мало уваги формуванню законеслухняної та безпечної поведінки; суспільство толерантне до правопорушень; масова культура героїзує правопорушників; слабо дотримується принцип невідворотності покарання.

На поведінку особистості впливають такі чинники, як виховання, освіта, несподіванка події, відсутність інформації про поведінку в подібній ситуації, особливості психологічного стану в момент зустрічі з небезпекою, наприклад пригніченість, втома, емоційна змученість тощо.

Формування поведінки безпечного типу залежить від індивідуальних якостей особистості, які залежать від біологічного, соціального та психологічного факторів. Біологічні фактори це вік, стать, стан здоров'я, спадковість, які виявляються у неусвідомлених рефлексах за умов небезпеки. Соціальні фактори це довкілля, що формує в особистості соціальні установки, які впливають на її поведінку.

Нині при дослідженні девіантного поведінки як основний розглядається психологічний фактор, саме, психічні функції, які виявляються у емоційних реакціях на небезпечну ситуацію.

Література

Безпека життєдіяльності та охорона праці : підручник / В. В. Сокурєнко, О. М. Бандурка, С. М. Бортник та ін. ; за заг. ред. В. В. Сокурєнка; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2021. 308 с.
Бойченко Т. «Основи здоров'я» в початковій школі. Початкова школа, 2006. № 9. С. 12–15.

В Україні вибухівкою забруднено територію, розміром з чотири Швейцарії. <https://suspilne.media/335002-v-ukraini-vibuhivkou-zabrudneno-teritoriu-rozmirom-z-cotiri-svejcarii/>

В Україні створили мапу вибухонебезпечних територій – ДСНС. <https://suspilne.media/354312-v-ukraini-stvorili-mapu-vibuhonebezpecnih-teritorij-dsns/>

26-річний житель Миколаївщини загинув від мін, які приніс додому: його товариша рятують лікарі. <https://tsn.ua/ukrayina/26-richniy-zhitel-mikolayivschini-zaginuvid-min-yakih-prinis-dodomu-yogotovarisha-ryatuyut-likari-foto-2223937.html>

Запорожець О. І. Безпека життєдіяльності / О. І. Запорожець: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/1584072050807/-bzhd/bezpeka_zhittyediyalnosti_zaporozhets_oi

Калашнікова Л. В. Безпека життєдіяльності особистості: повсякденні практики й стратегії поведінки в сучасному українському суспільстві. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора соціологічних наук зі спеціальності 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології». Класичний приватний університет, Запоріжжя, 2020. 612 с.

Родіна Н. Суть поняття «безпечна поведінка». <https://sno.udpu.edu.ua/index.php/naukovo-metodychna-robota/102-innovatsiyini-osvitni-tekhnohiiyi-v-ukrayini-teoriya-ta-praktyka/651-sut-ponyattya-bezpechna-povedinka>

Панчишин Р. І. Детермінанти поведінки людини: філософсько-правовий вимір. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2017. С. 6.

Профілактика інвалідизації дітей від протипіхотних мін. <https://phc.org.ua/news/profilaktika-invalidizacii-ditey-vid-protipikhotnikh-min>

Розвиток дитини. <https://childdevelop.com.ua/>

Семеро підлітків постраждали через вибух фрагмента міни в Ізюмі – Синегубов. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-pidlitky-vybuk-mina-izium/32254774.html>

Четверіков О. Реакція людини в екстремальній ситуації. <https://ekstremologiya.com/tpost/yg485b5bdz-reaktsya-lyudini-v-ekstremalni-situats>

У Маріуполі двоє підлітків підірвалися на снаряді. <https://espreso.tv/u-mariupoli-dvoe-pidlitkiv-pidirvalisya-na-snyaradi>

Sociological Theory: Historical and Formal by Neil J. Smelser, R. Stephen Warner. New Jersey: General Learning Press, 1976. 284 p.

References

Security of life and protection of practice: assistant / V. V. Sokurenko, O. M. Bandurka, S. M. Bortnik and in. ; for zag. ed. V. V. Sokurenka; Kharkiv. nat. un-t int. ref. Kharkiv: KhNUVS, 2021. 308 p.

Boychenko T. (2006). "Fundamentals of Health" in the Pochatkov School. *Pochatkov school*, No. 9. S. 12–15.

In Ukraine, vibukhivkoy zabrudenny territory, the size of switzerland. <https://suspilne.media/335002-v-ukraini-vibuhivkou-zabrudneno-teritoriu-rozmirom-z-cotiri-svejcarii/>

In Ukraine, they created a map of non-violent safe territories – DNSNS. <https://suspilne.media/354312-v-ukraini-stvorili-mapu-vibuhonebezpecnih-teritorij-dsns/>

The 26th resident of Mykolaivshchyna, having died in the morning, as if he had brought home: his comrade is called out by the doctors. <https://tsn.ua/ukrayina/26-richniy-zhitel-mikolayivschini-zaginuvid-min-yakih-prinis-dodomu-yogotovarisha-ryatuyut-likari-foto-2223937.html>

Zaporozhets O. I. Safety of life / O. I. Zaporozhets: [Electronic. resource]. Access mode: http://pidruchniki.ws/1584072050807/-bzhd/bezpeka_zhittyediyalnosti_zaporozhets_oi

Kalashnikova L. V. (2020). Bezpeka life of specialty: everyday practice and strategy of behavior in the current Ukrainian society. Dissertation on the degree of Doctor of Sociological Sciences in specialty 22.00.04 "Special and Galuzev Sociology". Classic Private University, Zaporozhzhya, 612 p.

Rodina N. The essence of understanding "safe behavior". <https://sno.udpu.edu.ua/index.php/naukovo-metodychna-robota/102-innovatsiyini-osvitni-tekhnohiiyi-v-ukrayini-teoriya-ta-praktyka/651-sut-ponyattya-bezpechna-povedinka>

Panchishin R.I. (2017). Determinants of human behavior: philosophical and legal world. Abstract of the dissertation on the health of the scientific level of the candidate of legal sciences for the specialty 12.00.12 – philosophy of law. National University "Lviv Polytechnic". Lviv. P.6.

Prevention of disability in children with protyphoid min. <https://phc.org.ua/news/profilaktika-invalidizacii-ditey-vid-protipikhotnikh-min>

The development of a child. <https://childdevelop.com.ua/>

Seven pidlitkiv suffered through the vibrations of a fragment of a miniature in Izyum – Sinigubov. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-pidlitky-vybuk-mina-izium/32254774.html>

Chetverikov O. The reaction of a person in an extreme situation. <https://ekstremologiya.com/tpost/yg485b5bdz-reaktsya-lyudini-v-ekstremalni-situats>

At Mariupol, two pidlets were fired on shells. <https://espreso.tv/u-mariupoli-dvoe-pidlitkiv-pidirvalisya-na-snaryadi> Sociological Theory: Historical and Formal by Neil J. Smelser, R. Stephen Warner. New Jersey: General Learning Press, 1976. 284 p.

Sociological Theory: Historical and Formal by Neil J. Smelser, R. Stephen Warner. *New Jersey: General Learning Press, 1976. 284 p.*

Анотація

Сіленко А. О., Залевська І. І. Соціально-психологічні фактори поведінки особистості в умовах вибухонебезпеки. – Стаття.

У статті проаналізовано соціально-психологічні фактори поведінки людини в умовах вибухонебезпечності. Визначено основні причини нещасних випадків при знаходженні вибухонебезпечних предметів; з'ясовано, чому люди порушують загальновідомі правила вибухобезпеки; виявлено чинники, що впливають на поведінку людини, а також ті, від яких залежить формування поведінки безпечного типу.

Зроблено висновки про те, що основними причинами нещасних випадків при знаходженні вибухонебезпечних предметів є несподіванка і, як наслідок, неготовність людини до такої ситуації. Системи виховання та освіти приділяють мало уваги формуванню законотворчій та безпечної поведінки; суспільство толерантне до правопорушень; масова культура героїзує правопорушників; слабо дотримується принцип невідворотності покарання.

Обґрунтовано, що на поведінку людини впливають такі чинники, як виховання, освіта, несподіванка події, відсутність інформації про поведінку в подібній ситуації, особливості психологічного стану в момент зустрічі з небезпекою, наприклад пригніченість, втома, емоційна змученість тощо.

Аргументовано, що формування поведінки безпечного типу залежить від індивідуальних якостей особистості, які залежать від біологічного, соціального та психологічного факторів. Біологічні фактори це вік, стать, стан здоров'я, спадковість, які виявляються у неусвідомлених рефлексів за умов небезпеки. Соціальні фактори це довкілля, що формує в особистості соціальні установки, які впливають на її поведінку.

Доведено, що нині при дослідженні девіантного поведінки як основний розглядається психологічний фактор, саме, психічні функції, які виявляються у емоційних реакціях на небезпечну ситуацію.

Ключові слова: вибухонебезпека, соціально-психологічні фактори поведінки людини, поведінка безпечного типу, девіантна поведінка, індивідуальні якості людини.

Summary

Silenko A. O., Zalevska I. I. Socio-psychological factors of personality behavior in conditions of explosive danger. – Article.

The article analyzes the socio-psychological factors of human behavior in explosive conditions. The main causes of accidents when explosive objects are found are determined; found out why people violate the well-known rules of explosion safety; the factors affecting human behavior, as well as those on which the formation of safe behavior depends, have been identified.

It was concluded that the main causes of accidents when explosive objects are found are surprise and, as a result, unpreparedness of a person for such a situation. Education systems pay little attention to the formation of law-abiding and safe behavior; society is tolerant of crimes; mass culture glorifies offenders; the principle of inevitability of punishment is poorly observed.

It is well-founded that such factors as upbringing, education, the unexpectedness of the event, the lack of information about behavior in a similar situation, the peculiarities of the psychological state at the time of encountering danger, such as depression, fatigue, emotional exhaustion, etc., influence human behavior.

It is argued that the formation of a safe type of behavior depends on the individual qualities of the personality, which depend on biological, social and psychological factors. Biological factors are age, sex, state of health, heredity, which are manifested in unconscious reflexes under conditions of danger. Social factors are the environment that forms social attitudes in an individual that influence his behavior.

It has been proven that nowadays, when studying deviant behavior, the main psychological factor is considered, namely, mental functions that are manifested in emotional reactions to a dangerous situation.

Key words: explosion hazard, socio-psychological factors of human behavior, safe type behavior, deviant behavior, individual human qualities.

УДК 329.78

DOI <https://doi.org/10.32782/app.v71.2023.20>

А. І. Сушко

orcid.org/0000-0002-7429-6196

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних теорій*

Національного університету «Одеська юридична академія»

А. М. Прохоренко

orcid.org/0000-0003-2534-7652

доктор філософії з політології,

старший викладач кафедри політичних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СІМЕЙНОЇ ТА МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ: СУЧАСНІ ПЕРСПЕКТИВИ ТА ВИКЛИКИ

Постановка проблеми. Публічна влада аксіоматично має завдання планування довгострокових стратегій розвитку суспільства та держави. Молодіжна політика держави є не менш важливим стратегічним напрямом, ніж економічний або зовнішньополітичний. Стратегічні напрями цієї політики формувалися впродовж історії незалежної України у кількох документах: «Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2016–2020 роки», Указ Президента України «Про Національну молодіжну стратегію до 2030 року», та безліч цільових указів та документів. Однак, якщо розглядати реалізацію минулих програм, можна з упевненістю сказати, що їхнє виконання було частковим та поверховим. Щодо сімейної політики, то з упевненістю можна сказати лише те, що діти в Україні мають більше державного та соціального захисту, ніж молодь.

Проте всі стратегічні плани щодо розвитку та захисту молоді та сім'ї в Україні в лютому 2022 року опинилися під загрозою через Російське вторгнення на територію України. На захист країни встало безліч молодих чоловіків та жінок, що підриває не лише демографічну ситуацію в державі, веде до старіння населення, руйнує сім'ї, але ставить під загрозу можливість держави захищати дитинство – з окупованих українських територій масово викрадаються та вивозяться діти.

Таким чином основний виклик сучасності – це по можливості зберегти дітей та молоде українське покоління, які є основою побудови майбутнього: «Майбутнє кожної країни залежить від молоді, молоді люди забезпечують економічний розвиток та відтворення популяції людства, забезпечують ВВП держави. Відповідно основні програми економічного та політичного розвитку кожної країни спрямовані на стимулювання молодіжної політики та залучення молоді як основи для подальшого розвитку країни (Драпушко, 2022, с. 33).

Більше того, Україна зараз не може планувати стратегію розвитку політики щодо сім'ї та молоді без урахування європейських політичних реалій. Саме надання Україні статусу кандидата у члени Європейського союзу зобов'язує політичну систему вирішити низку завдань, які насамперед пов'язані із можливістю інтеграції молодіжної та сімейної політики України до існуючої європейської політичної системи.

Аналіз публікацій. Проблеми побудови та реалізації сімейної та молодіжної політики мають досить широке висвітлення. Ефективність української молодіжної політики активно досліджується у роботах: О. Балакіревої, Р. Г. Драпушка, Н. Головатого, П. В. Горінова, К. В. Захаренко, Є. С. Міненко, Р. Левіна, Н. Філік, Н. Метелкіна, І. І. Пішою, Ю. Рубана, Б. Савченко.

Метою цієї статті є аналіз сучасних викликів та перспектив, що стоять перед українською молодіжною та сімейною політикою, у контексті європейського майбутнього України.

Виклад основного матеріалу. Насамперед необхідно почати з дефініцій. Українську молодіжну політику можна витлумачити як діяльність державної влади стосовно становлення

та розвитку молоді. Сімейна політика щодо цього ширше поле державної діяльності, оскільки спрямована на функціонування сім'ї як соціального інституту та окремої людини, що є носієм сімейних ролей. У певному сенсі, всі члени суспільства є об'єктами інтересу сімейної політики, тоді як молодіжна політика спрямована на членів українського суспільства віком від 14 до 35 років. В обох випадках не має значення майнове та соціальне становище, походження, раса, стать, рівень освіти та релігійна приналежність.

Якщо сім'я як соціальний інститут має і соціальний захист (сімейний кодекс, положення про охорону дитинства), то молодь, незважаючи на величезну роль у соціальному житті, є найбільш соціально і політично незахищеною частиною суспільства. Державі необхідно розробити довгострокову стратегію, яка дозволить існувати правовим та економічним умовам, які сприятимуть реалізації інтересів молоді. На виконання цього завдання потрібно не тільки політична воля, а й злагоженість суспільства, плюралізм ідей і відкрита дискусія.

Європейський досвід демонструє, що ефективність молодіжної політики безпосередньо пов'язана з активною участю молодих людей (включаючи неповнолітніх) у державному будівництві та побудові громадянського суспільства. При цьому таке включення потрібне не лише для молодих людей, а й для самої держави – молодь має колосальний потенціал, який може використовуватись для потреб суспільства.

В даний момент, коли, незважаючи на військові дії українське суспільство інтегрується в міжнародне співтовариство, процес інтеграції має вирішальний вплив на формування свідомості молоді. Це стосується й сімейний практик: молоді батьки найчастіше вибирають для дітей ті форми освіти, які дозволять їм, наприклад, вступати до європейських університетів, подорожувати. Зміна поширюється на всі сфери життя: змінюється ставлення до розвитку економіки, відбувається трансформація політичних переконань. Але головне, що молоді люди все більше впливають у сфері політики і стають вирішальною частиною суспільства. Саме реакція молоді на демократизацію має вирішальний характер у контексті політичних змін.

Високий вплив молоді в розвитку суспільства є ознакою демократизації. Тому державна стратегія молодіжної політики спрямована на інтеграцію молоді до всіх сфер життя. Крім позитивних прикладів європейської демократії, важливість молоді можна проілюструвати і на негативному прикладі. Військовий та ідеологічний противник України – РФ, є прикладом поступового старіння влади, всі політичні рішення приймаються людьми похилого віку сформованими радянським суспільством з такими відмінними рисами, як дводумство, пошук «капіталістичного» ворога, віра у двополярний світ із зонами впливу наддержав. При цьому політична влада не допускає у своє коло молодих людей прогресивних поглядів, не цінує потенціал молодих людей, заперечує будь-які нововведення, в ім'я збереження постійного статусу-кво. Серед іншого, результатом ігнорування цінності молодих людей стає напад на суверенну державу, руйнування міжнародного статусу та внутрішньої економіки. Саме тому залучення молоді та плюралізм думок так важливі для побудови успішного суспільства.

Демократичний шлях розвитку держави передбачає з боку держави увагу до окремої людини та її прав. Тому молодіжна політика включає спільну діяльність суспільства і держави, спрямовану на «забезпечення повноцінного розвитку молоді, і включає не тільки діяльність держави, а й політичних партій, громадських рухів, церков та інших соціальних інститутів, що, можна сказати, відрізняє аспекти молодіжної політики від її загальної політики» (Коваль, 2011, с. 14).

Вразливість молодих людей та дітей внаслідок війни вкрай негативно впливає на демократичні перспективи суспільства. У нашому випадку молодь не стільки спадкоємець суспільних благ та їх продовжувач, скільки повноцінний актор їхнього створення.

Розуміння ключової ролі молоді часто переважається з ідеєю духовно-патріотичного виховання. Однак гордість національною культурою та традиціями не може бути нав'язана ззовні шкільною чи університетською освітою. Формальні тексти та ритуальне виконання традицій не може мати глибокого кореня, якщо базується на примусі. Національна гордість повинна мати під собою реальну матеріальну базу, молодь справді має бути частиною системи управління, частиною культурного життя.

Нинішня трансформація українського суспільства, внаслідок його трагедії, має і позитивні сторони – духовні цінності молоді змінюються не на основі примусу з боку системи освіти, а виходячи з об'єктивної реальності. Однак цей процес так само не може залишатися спонтанним. Він має спрямовуватись державною політикою, громадський дискурс не може мати заборонених тем, будь-яка думка має прийматися до обговорення, щоб виробити повноцінний суспільний консенсус щодо розуміння місця нації у світовому просторі.

Одна з необхідних гілок молодіжної політики в такому ключі – це децентралізація, яка має бути застосована на всіх рівнях системи управління. Общини та спільноти повинні мати фінансові інструменти для реалізації своїх потреб та створення проектів. Молодіжні рухи, так само мають отримувати окрему свободу, не керуватимуться «зверху» більшими об'єднаннями та партіями (див. Модель реалізації молодіжної політики в умовах децентралізації, 2021). Військовий час демонструє, що здатність до самоорганізації в українського суспільства, і в молодих людей особливо сильна. Децентралізація сприятиме можливості ухвалення самостійних рішень. А значить спрощувати систему управління, яка стане лише ефективнішою. Молодь в Україні досить свідомо, в чому їй відмовляла держава багато років, воліючи «керувати» молодіжними рухами. Тоді як на практиці їх треба лише спрямовувати.

Очевидно, що реалізація як сімейної, так і молодіжної політики можлива лише за рахунок ефективної освіти, правових та фінансових гарантій, стимулювання участі у політичному житті.

Для України значною проблемою є зниження інтересу до вищої освіти (Карпенко, 2022). Це багато в чому пов'язано і з пандемією коронавірусу і з військовим вторгненням РФ, проте основна причина: недовіра до системи освіти. Молоді люди не мають упевненості, що, вступивши до університету, зможуть отримати належний рівень знань. Тому підвищення інтересу до освіти є ключовим завданням як стратегії сімейної політики, так і молодіжної. Виходячи з цього, повинні створюватися нові освітні програми, адже отримання неактуальних, застарілих знань стосується фактичних усіх спеціальностей ВНЗ. Якщо випускник ВНЗ не отримає належного рівня навичок, він не зможе отримати роботу, яка радить його очікуванням. А це знижує рівень довіри до всієї держави. У цьому відношенні ефективною методикою було б створення платформ для комунікації роботодавців зі студентами, які існували б за державний рахунок. Це різко підвищує можливість зрівняти кадровий попит та пропозицію.

Працевлаштування – найважливіший чинник побудови інноваційної економіки. За даними статистики за 2021 рік, 40% безробітних були представниками молоді (Безробіття населення, 2022). Держава має підтримувати молодих людей у сфері працевлаштування.

Але працевлаштування не єдина проблема: доступність житла та медичної допомоги залишається невисокою. А на тлі зростання цін, погіршення екології та здоров'я через воєнні дії проблема порівняно з 2021 роком загострилася.

Очевидно, що для молоді мають бути розроблені цільові соціальні програми, державні іпотеки для купівлі житла, податки для молодих сімей з дітьми, розвиток молодіжної інфраструктури. Усе це вимагає перегляду чинного законодавства.

Якщо звернути увагу на досвід ЄС, то молодіжна політика складається із трьох рівнів. Основні принципи та стратегії мають бути розроблені на національному рівні. Реалізація повністю надається регіональній та місцевій владі. Однак молодіжну політику не можуть спрямовувати люди, які до молоді не належать. Тому на місцевому та регіональному рівні залучення молоді до сфери розробки молодіжної політики просто необхідне. Саме влада має нести відповідальність за рівень залучення молоді, проте при цьому мають бути припинені спроби впровадження «палічної» системи, співпраця має мати не лише примусовий характер для формальної кількості учасників, а бути якісним процесом.

Той факт, що Україна стала кандидатом у члени ЄС, дає змогу одразу розробляти молодіжну політику, спираючись на європейські стандарти. Наявність готових шаблонів значно полегшує роботу із планування. «Досвід міжнародної практики показує, що існує безліч програм та реформ, які сприяють участі молоді у державних процесах. Програми по роботі з молоддю допомагають молодим людям відігравати активну роль у розвитку своїх спільнот та набувати досвіду, знань, цінностей та життєвих навичок, необхідних їм для успіху в роботі, освіті та суспільному житті» (Драпушко, 2022, с. 56).

Більше того, Україна може постійно обмінювати досвідом з партнерами, щоб перехід вітчизняної політики на новий рівень було проведено без суттєвих криз. Адже очевидно, що існуючі моделі застаріли та потребують радикального перегляду. І така співпраця лише зміцнить зв'язок України з державами-членами ЄС.

Так процес інтеграції до Європейського Союзу вже запущено, дуже важливо, щоб і українська молодь була частиною цього інтеграційного процесу. Різні представники української молоді, лідери та учасники молодіжних рухів, організатори різних молодіжних освітніх програм, студенти і навіть представники різноманітних клубів за інтересами повинні мати доступ до європейського молодіжного простору, говорити від імені української молоді, обмінюватися досвідом, відвідувати різноманітні міжнародні з'їзди. А представники європейської молоді мають також безпосередньо брати участь у молодіжному житті України. Очевидно, що такий обмін є неможливим без підтримки держави. Держава має організувати процес налагодження комунікації з великими та невеликими європейськими молодіжними організаціями та об'єднаннями (такими як ESU, AEGEE, AIESEC, EDYN та багатьма іншими). Саме держава має взяти на себе керування процесом впровадження європейських практик у сфері молодіжного управління. А це можливо при створенні численних консультативних та дорадчих органів на різних рівнях управління – при Державній Раді та при місцевих радах.

Для того щоб реалізація державної молодіжної політики була ефективною перед державою, стоїть завдання виконати ряд завдань:

- Для ефективного впровадження молоді у суспільне життя вони повинні бути достатньо незалежними та свідомими, а це забезпечується особистою громадянською відповідальністю. Тому держава має ініціювати створення нових робочих місць, щоб усунути молодіжне безробіття.
- Для забезпечення молодіжної включеності у суспільство держава має створити та фінансувати на постійній основі різноманітні елементи молодіжної інфраструктури.
- Очевидно, що далеко не всі кадри, які займаються роботою з молоддю, мають достатню кваліфікацію. Тому потрібне залучення висококваліфікованих спеціалістів до роботи з молоддю. Цьому сприяють високі заробітні плати та особиста мотивація.
- Будь-які організації, які поза державою займаються роботою з молодими сім'ями, дітьми та молоддю, повинні отримувати всебічну підтримку від держави у вигляді надання грантів, обладнання, доступу в інформаційне поле.
- Вже існуюча молодіжна робота має бути інституалізована.

Здається, що обставина майбутньої інтеграції України з Європейським Союзом потребує вирішення всіх сучасних проблем молоді та сім'ї, адже вони істотно впливають на державну політику. Однак ці рішення можуть не тільки спускатися по вертикалі влади, а й формуватися знизу, тобто рішення можуть бути надані молоддю за її належної інтеграції у суспільне життя.

Таким чином, просто створення нових державних норм, правових підстав функціонування та основних стратегічних засад державної політики є недостатньою підставою для того, щоб у житті молодих людей та молодих сімей відбулися якісні та функціональні зміни. Принцип децентралізації та активне залучення молодих людей для участі у державному та суспільному житті значно ефективніша стратегія. При цьому молодь повинна брати участь у виробленні рішень з усіх ключових питань: екологічних проблем, безробіття, низького рівня доходів населення, демографічної кризи, високої міграції та інших.

Однак при залученні молоді до всіх сфер політики та управління слід брати до уваги, що молодіжне політичне життя значно відрізняється від традиційних уявлень про нього. Покоління, що виросло і сформувалося вже в незалежній Україні, на багато речей дивиться не так, як представники старшого покоління, володіючи багатьма соціально-психологічними особливостями. Їхній досвід не пов'язаний із радянським минулим, у них зовсім інше уявлення про сімейні цінності, про національний шлях України та інші стратегічно важливі речі. Усі ці особливості мають враховуватися владою під час створення нормативно-правових баз для вирішення проблем молоді та включення їх до суспільної життя держави. Перевага українського уряду на сьогоднішній день є порівняно невисокий середній вік, що дозволяє уникнути величезного розриву між поколіннями та нерозуміння.

Висновки. Виклад матеріалу дослідження продемонстрував, що створення нової стратегії молодіжної та сімейної політики та ефективність їх реалізації є важливими маркерами демократичності суспільства. На даний момент у процесі інтеграції до спільного європейського простору основний виклик полягає в тому, що Україна не має необхідної кількості молодих людей, готових брати участь у політичній житті. І це наслідки воєнного вторгнення РФ. Величезна кількість молодих чоловіків і жінок перебуває на захисті держави, багато хто є біженцями, частина зайнята питаннями виживання. Незважаючи на те, що вторгнення активізувало національні ідеї, політизувало населення, залучило людей далеких від політичного життя до зацікавленості ним, для вирішення багатьох завдань просто не вистачає людей. Зараз, очевидно, безліч молодих людей усвідомлюють, що саме їхнє покоління є рушійною силою політичних процесів, проте їхня репрезентація у політичному та громадському полі на сьогодні невелика.

Одним із викликів для молодіжної політики є високе молодіжне безробіття, зниження інтересу до вищої освіти, а, отже, недостатня кількість кваліфікованих фахівців, що може поставити під загрозу майбутнє держави.

Однак перспективним напрямом розвитку та реалізації молодіжної політики є можливість опори на європейський досвід, високий рівень самосвідомості української молоді, високий рівень терпіння до інших та толерантності.

Для того, щоб реалізувати перспективи та нейтралізувати виклики, українська держава має створити умови для того, щоб інноваційні ідеї молодих людей могли отримати реалізацію. Так само важливим завданням для держави є зняття поколінської кризи: Для старших поколінь цінні підстави та ідеологічні погляди молоді на багато аспектів життя є неприйнятними, а тому необхідне формування консенсусу між бажаннями молоді та потребами людей похилого віку та людей середнього віку. Це може бути реалізовано завдяки тривалій громадській дискусії.

Таким чином, пріоритетним напрямом сил для держави має стати суспільство, а молодь усередині суспільства є джерелом громадянської відповідальності та творцями інноваційних моделей розвитку держави.

Література

Rejcinovic Buric M. (2020) Resolution on the Council of Europe youth sector strategy 2030 URL: <https://www.coe.int/en/web/youth/youth-strategy-2030> (дата звернення: 20.03.2023).

Youth2030: The United Nations Strategy on Youth. URL: https://www.un.org/youthenvoy/wp-content/uploads/2018/09/18-00080_UN-Youth-Strategy_Web.pdf (дата звернення: 13.08.2022).

Безробіття населення (за методологією МОП) за статтю, типом місцевості та віковими групами 2021 році. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/rp/eans/eans_u/arch_bnsmv_u.tm (дата звернення: 13.03.2023).

Драпушко Р., Горінов П., Захаренко К.В. Міненко Є. Державна молодіжна політика України у умовах Європейської інтеграції: виклики та можливості. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування. 2022. Том 33(72) № 4. С. 7–12.

Драпушко Р., Горінов П., Міненко Є. Ефективність залучення молоді до прийняття управлінських рішень. Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування. 2022. Том 33(72) № 3. С. 54–59.

Драпушко Р., Горінов П., Попатенко М., Філик Н. Молодіжна політика України через призму демографічних: стан та тенденції. Державна сімейна та молодіжна політика: законодавство, методи та практики. Київ : ДІСМП, 2022. № 1. С. 31–38.

Карпенко М. Українська система вищої освіти в умовах воєнної агресії РФ: проблеми й перспективи розвитку URL: <https://niss.gov.ua/news/statii/ukrayinska-systema-vyshchoyi-osvity-v-umovakh-voennoyi-ahresiyi-rfproblemy-u> (дата звернення: 20.03.2023).

Коваль Г. Сутність державної молодіжної політики Наукові праці : Науково-методичний журнал. Державне управління. 2011 Том 159. Випуск 147, 62 с.

Модель реалізації молодіжної політики в умовах децентралізації. URL: <https://decentralization.gov.ua/youth/molod-v-oth> (дата звернення: 23.03.2023).

Указ Президента України «Про Національну молодіжну стратегію до 2030 року». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/942021-37337> (дата звернення: 22.03.2023).

References

- Pejcinovic Buric M. (2020) Resolution on the Council of Europe youth sector strategy 2030. Retrieved from: <https://www.coe.int/en/web/youth/youth-strategy-2030> (accessed: 20.03.2023).
- Youth2030: The United Nations Strategy on Youth (2018). Retrieved from: https://www.un.org/youthenvoy/wp-content/uploads/2018/09/1800080_UN-Youth-Strategy_Web.pdf (accessed 13.08.2022).
- Bezrobittia naselennia (za metodolohiieiu MOP) za statti, typom mistsevosti ta vikovymy hrupamy 2021 rotsi (2022) [Unemployment of the population (according to the ILO methodology) by gender, type of area and age groups in 2021] Retrieved from: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/rp/eans/eans_u/arch_bnsmv_u.htm (accessed 13.03.2023).
- Drapushko R., Horinov P., Zakharenko K.V. Minenko Ye. (2022) Derzhavna molodizhna polityka ukraïny umovakh Yevropeiskoi inteɦratsii: vyklyky ta mozhlyvosti [State youth policy of Ukraine under the conditions of European integration: challenges and opportunities]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho*. Seria: Publichne upravlinnia ta administruvannia. 2022. Tom 33(72) № 4. S. 7–12.
- Drapushko R., Horinov P., Minenko Ye. (2022) Efektyvnist zaluchennia molodi do pryiniattia upravlinskykh rishen [Effectiveness of youth involvement in management decision-making]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoho*. Seria: Publichne upravlinnia ta administruvannia. 2022. Tom 33(72) № 3. S. 54–59.
- Drapushko R., Horinov P., Popatenko M., Filyk N. (2022) Molodizhna polityka Ukraïny cherez pryzmu demohrafichnykh: stan ta tendentsii [Youth policy of Ukraine through the prism of demographics: state and trends]. *Derzhavna simeina ta molodizhna polityka: zakonodavstvo, metody ta praktyky*. Kyiv : DISMP, 2022. № 1. S. 31–38.
- Karpenko M. Ukrainska systema vyshchoi osvity v umovakh voïennoi ahresii RF: problemy u perspektyvy rozvytku (2022) [The Ukrainian system of higher education in the conditions of military aggression of the Russian Federation: problems and prospects for development] Retrieved from: <https://niss.gov.ua/news/statti/ukrayinska-systema-vyshchoyi-osvity-v-umovakh-voyennoyi-ahresiyi-rfproblemy-y> (accessed 20.03.2023).
- Koval H. (2011) Sutnist derzhavnoi molodizhnoi polityky [The essence of state youth policy] *Naukovi pratsi: Naukovo-metodychnyi zhurnal*. Derzhavne upravlinnia. 2011 Tom 159. Vypusk 147, 62 s.
- Model realizatsii molodizhnoi polityky v umovakh detsentralizatsii (2021) [Model of implementation of youth policy in conditions of decentralization] Retrieved from: <https://decentralization.gov.ua/youth/molod-v-oth> (accessed 23.03.2023).
- Ukaz Prezydenta Ukraïny «Pro Natsionalnu molodizhnu stratehiiu do 2030 roku» (2021) [Decree of the President of Ukraine "On the National Youth Strategy until 2030] Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/942021-37337> (accessed 22.03.2023).

Анотація

Сушко А. І., Прохоренко А. М. Основні тенденції розвитку сімейної та молодіжної політики України: сучасні перспективи та виклики. – Стаття.

У статті досліджено процес формування та реалізації молодіжної політики в Україні. Молодіжна політика розглядається як невід'ємна складова соціально-економічного та політичного курсу держави. Більш того, молодіжна політика може і повинна формуватися не як ініціатива державних органів управління, а децентралізовано, черпаючи ініціативу та імпульс у самій молоді. Особлива увага у статті приділена показу проблем, які є у сучасній молодіжній політиці, а також недосконалих механізмів її реалізації.

У першій половині дослідження концентрується увага на викликах та кризах, з якими стикається сучасна українська молодь, крім найтрагічніших причин окремо відзначається зростання безробіття серед молоді.

У статті наголошується, що на жаль, про сьогоднішню молодіжну політику в Україні не можна сказати, що вона носить системний і комплексний характер, що обумовлено як тривалим кризовим станом українського суспільства, так і неефективністю державних структур, які займаються молодіжною політикою. Величезного удару по реалізації програм підтримки молоді та сім'ї завдала пандемія коронавірусу та військове вторгнення РФ в Україну. Останнє спричинило очевидні наслідки: у держави стало недостатньо ресурсів для підтримки молодіжної політики та сім'ї, всі сили спрямовані на стримування противника та утримання економіки. Багато молодих людей змушені були залишити територію України, багато хто захищає її зі зброєю.

При цьому в статті також відзначається і безперечне піднесення серед молоді національних настроїв, активне бажання бути залученими до державного управління та соціального життя. Однак самих молодих людей, які мають можливість реалізації цього бажання, просто недостатньо.

У статті також розглядається необхідність зняття протиріч між ідеологічними позиціями та цінностями між молоддю та старшими поколіннями. Саме неприйняття старшим поколінням цінностей молоді може стати джерелом кризи для реалізації молодіжної політики.

У статті висувається пропозиція щодо модернізації молодіжної політики. Перераховуються завдання, які має вирішити держава для ефективної реалізації молодіжної політики.

Ключові слова: молодіжна політика, сімейна політика, молодь, державне управління, криза поколінь.

Summary

Sushko A. I., Prokhorenko A. M. The main trends in the development of family and youth policy in Ukraine: current prospects and weeks. – Article.

At the article, the process of formation and implementation of youth policy in Ukraine has been completed. The youth policy is considered of the article as an indispensable warehouse of the socio-economic and political course of the state. More than that, the youth policy can and is guilty of being formed not as an initiative of state governing bodies, but decentralized, drawing on the initiative and momentum from the youth themselves. Particular respect for the article is attached to the display of problems, like the current youth policy, as well as incomplete mechanisms for implementation.

In the first half of the study, concentrates attention on the crises and crises that affect the current Ukrainian youth, the most tragic reasons for which there is an increase in unemployment among young people.

Unfortunately, it is impossible to say about today's youth policy in Ukraine that it is systemic and complex in nature, which is conditioned as a tribal crisis camp of the Ukrainian society, as well as the inefficiency of state structures, as they are engaged in youth politics. A great blow to the implementation of programs to support youth and sim's was caused by the coronavirus pandemic and the invasion of the Russian Federation into Ukraine. The rest caused obvious consequences: the state had insufficient resources to support the youth policy and this, all the forces were directed to the enemy's streaming and economic development. A lot of young people are embarrassed to deprive the territory of Ukraine, a lot of people are defending their country.

At the same time, in the statute, it is also indicated and without a list of the middle youth of national attitudes, actively pursuing a chance to get to the state administration and social life. However, the young people themselves, who may be able to realize their dream, are simply not enough.

The article also considers the need for knowledge of the protirich between ideological positions and values between young people and older generations. The most hostile to the older generations of the young people's values can become a source of crisis for the implementation of youth policy.

The article has a proposition regarding the modernization of youth policy. The task is to be rehabilitated, as if the power could be victorious for the effective implementation of the youth policy.

Key words: youth policy, family policy, youth, state administration, generational crisis.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ТА БЕЗПЕКИ

УДК 343

DOI <https://doi.org/10.32782/app.v71.2023.21>

М. О. Думчиков

orcid.org/0000-0002-4244-2419

кандидат юридичних наук,

старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін

та судочинства

Навчально-наукового інституту права

Сумського державного університету

АНАЛІЗ МІЖНАРОДНИХ НОРМАТИВНИХ АКТІВ В СФЕРІ ВСТАНОВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНІ ДІЯННЯ ВЧИНЕННІ В КІБЕРПРОСТОРИ

Актуальність теми полягає у встановленні позитивних та негативних наслідків імплементації норм Конвенції «Про кіберзлочинність» в національне законодавство України, шляхом аналізу кримінальних правопорушень, які визначені в Конвенції та тих, що регламентовані Кримінальним кодексом України.

Метою статті є аналіз міжнародних нормативних актів в сфері встановлення кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні діяння вчиненні в кіберпросторі.

Виклад основного матеріалу. Неоднорідність легального закріплення складів кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням інформаційно – телекомунікаційних технологій, у законодавстві різних держав актуалізує проблему уніфікації правового регулювання таких відносин на міжнародному рівні. Відправною точкою в цьому питанні має бути теза про відсутність державних кордонів для цього виду кримінальних правопорушень. Робота щодо здійснення правового регулювання в цьому напрямку ведеться на універсальному, міждержавному та регіональному рівнях. Завдяки ратифікації державами учасницями, міжнародних договорів, встановлюються єдині правила міжнародного співробітництва в сфері протидії злочинності з використанням інформаційно – телекомунікаційних технологій.

Міжнародні договори, підписані державами, що їх підписали, встановлюють єдину основу для юрисдикції та правил міжнародного співробітництва між державами у боротьбі зі злочинністю шляхом використання комп'ютерних технологій.

Відомо, що Рада Європи докладає значних зусиль щодо уніфікації законодавства держав – учасниць у сфері правового регулювання кримінальних правопорушень у кіберпросторі.

Історично першим нормативним актом Ради Європи, з питань регулювання кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, вчинені шляхом використання інформаційно – телекомунікаційних технологій виступала Рекомендація від 13 вересня 1989 № 89 (9) «Про кримінальні правопорушення, які пов'язані з комп'ютером» (Рекомендація Ради Європи, 1989).

Відповідно до зазначеного документа, держави – учасниці Ради Європи, повинні при розробці свого національного законодавства, прийняти о уваги Звіт Європейського комітета по проблемам злочинності, пов'язаній з комп'ютерами. В рамках цього Звіту Комітет дав оцінку, самому явищу комп'ютерної злочинності, та надав рекомендації щодо тих видів криміналь-

них правопорушень у кіберпросторі, які держави – учасниці повинні криміналізувати (Final report of the European Committee on Crime problems, 1989).

Зауважимо, що даний нормативний акт носив лише рекомендаційний, характер, однак саме після його прийняття почався процес фактичного створення кримінального законодавства держав – учасниць в розрізі регулювання відносин за вчинення кримінальних правопорушень у кіберпросторі.

Звіт дає певну класифікацію кримінальним правопорушенням, які держави учасниці повинні криміналізувати, так зокрема, виділяється список мінімально необхідних до введення в національне законодавство та додаткових (необов'язкових).

В свою чергу до мінімальних Рекомендація Ради Європи відносить:

- 1) Комп'ютерне шахрайство;
- 2) Комп'ютерну фальсифікацію;
- 3) Завдання шкоди комп'ютерним даним або комп'ютерними програмам;
- 4) Комп'ютерний саботаж;
- 5) Несанкціонований доступ до цифрового пристрою;
- 6) Несанкціонований перехват цифрової інформації;
- 7) Несанкціоноване відтворення цифрової інформації;
- 8) Несанкціоноване використання мікросхем.

Одночасно з цим Рекомендація надавала обов'язковий до криміналізації перелік складів кримінального правопорушення, зокрема:

- 1) Неправомірна зміна даних та програмного коду в комп'ютері;
- 2) Комп'ютерне шпигунство;
- 3) Неправомірне використання комп'ютера;
- 4) Несанкціоноване використання комп'ютерної програми.

Незважаючи на те, що нормативний акт носив рекомендаційний характер, низька європейський держав, поклала його в основу створення своєї національної системи по боротьбі з кримінальними правопорушеннями у кіберпросторі.

Наступним документом, який по праву можна назвати основоположним у питаннях регулювання кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень у кіберпросторі є Будапештська Конвенція «Про кіберзлочинність». Конвенція містить норми статей матеріального права, щодо зобов'язання держав ратифікантів імплементувати у національні законодавства зазначених норм (Конвенція «Про кіберзлочинність», 2001).

Норми конвенції містять у собі спробу нормативного регулювання трьох основних блоків питань:

- уніфікація правового закріплення кримінальних правопорушень у сфері комп'ютерної інформації у національних законодавствах країн.
- зближення національних кримінально-процесуальних норм.
- регламентація міжнародного співробітництва щодо запобігання та розслідування комп'ютерних злочинів.

Текст цієї Конвенції відкритий для підписання та ратифікації для усіх держав – учасниць Ради Європи, зокрема Україна ратифікувала конвенцію 7 вересня 2005 року, а вже в 9 червня 2006 набрала чинності (Конвенція «Про кіберзлочинність», 2001).

Конвенція містить перелік основних видів комп'ютерних правопорушень, що розкриває їх дефініції, та встановлює заходи відповідальності за їх вчинення, які слід включити до національного законодавства держав – ратифікантів Конвенції. Закріплені у Конвенції склади кримінальних правопорушень розділені на чотири групи відповідно до об'єкта зазіхання:

1. правопорушення проти конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і систем;
2. правопорушення, пов'язані з комп'ютерами;
3. правопорушення, пов'язані зі змістом;
4. правопорушення, пов'язані з порушенням авторських та суміжних прав.

Крім того, 28 січня 2003 Додатковим протоколом до Конвенції «Про кіберзлочинність» було визначено норму направлену на боротьбу з розповсюдженням через комп'ютерні мере-

жі інформації расистського і ксенофобського характеру (Додатковий протокол до Конвенції «Про кіберзлочинність», 2003).

Кожна із закріплених у Конвенції груп містить типові ознаки кримінальних правопорушень, які необхідно закріпити у національному законодавстві держав – учасниць Конвенції.

Так, перша група правопорушень проти конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і систем, включає в себе наступні види суспільно небезпечних діянь:

- 1) незаконний доступ
- 2) нелегальне перехоплення
- 3) втручання у дані
- 4) втручання у систему
- 5) зловживання пристроями

Зауважимо, що всі зазначені суспільно небезпечні діяння, які вчиняються у кіберпросторі, закріплені в рамках XVI розділу Особливої частини Кримінального кодексу України в рамках статей 361–362. Питання виникає лише, при тлумаченні такої форми вчинення кримінального правопорушення, як нелегальне перехоплення. Зазначимо, що в Кримінальному кодексі України, діяння у формі перехоплення цифрової інформації регламентоване в частині 2 статті 362 Особливої частини Кримінального кодексу України, однак лише щодо спеціального суб'єкта такого правопорушення. Одночасно, в частині 3 статті 361 Особливої частини Кримінального кодексу України визначаються наслідки у формі порушення процесу маршрутизації цифрової інформації (Кримінальний кодекс України, 2001).

Зауважимо, що в доктринальних джерелах такі суспільно небезпечні дії прирівнюються і розглядаються, як синоніми. Однак, на нашу думку порушення процесу маршрутизації це дії спрямовані на цифровий вплив щодо інформації, яка передається, в кінцевому результаті, така інформація просто змією адресата. В свою чергу, перехоплення, це процес отримання такої інформації без подальшого її копіювання, а результатом буде лише процес ознайомлення з нею.

До правопорушень, пов'язаних з комп'ютерами, Конвенція відносить:

1. шахрайство пов'язане з комп'ютером
2. підробка пов'язана з комп'ютерами

Відповідно до частини 3 статті 190 Особливої частини Кримінального кодексу України, шахрайство вчинене шляхом незаконних операцій з використанням електронно – обчислювальної техніки. З одного боку можемо констатувати факт, імплементації норм Конвенції до Кримінального кодексу України, але з іншого, спостерігаємо проблеми правової кваліфікації такого суспільно небезпечного діяння, вчиненого шляхом використання інформаційно – телекомунікаційних технологій (Кримінальний кодекс України, 2001).

Відповідно до даних офіційного веб – ресурсу Департаменту кіберполіції Національної поліції України, фактично всі діяння, які вчиняються у кіберпросторі, шляхом використання інформаційно – телекомунікаційних технологій, систем або мереж, розглядаються Департаментом Кіберполіції, як шахрайство за частиною 3 статті 190 Особливої частини Кримінального кодексу України (Офіційний веб – сайт Департаменту кіберполіції Національної поліції України, 2023). Однак, при розгляді, справ щодо встановлення вини особи у вчиненні кримінального правопорушення регламентованого частиною 3 статті 190 Особливої частини Кримінального кодексу України, суді перекваліфікують зазначені суспільно небезпечні дії на 1 частину зазначеної статті, мотивуючи це тим, що обман при вчиненні цього кримінального правопорушення може виразитись у застосуванні програмних засобів, які дають змогу винному будь-яким чином (шляхом відшукання випадкових цифр, паролів тощо) здійснити несанкціонований доступ до інформації, яка зберігається чи обробляється в автоматизованих системах, щоб ввести в оману автоматизовану систему і видати себе за того, хто має право в ній працювати і здійснювати відповідні операції (Вирок Ковальського міськрайонного суду Волинської області, 2017).

Фактично позиція суду збігається з формулюванням комп'ютерного шахрайства передбаченого Конвенцією «Про кіберзлочинність». На нашу думку, об'єктом обману може виступати лише фізична особа, а не інформаційно – телекомунікаційна технологія, тому у випадку

наприклад «фішингу», діяння варто кваліфікувати за сукупністю статей 190 та 361, 361-1 Особливої частини Кримінального кодексу України (Кримінальний кодекс України, 2001).

Щодо питання встановлення кримінальної відповідальності за підробку пов'язану з комп'ютером, то тут варто зазначити, що кримінальний закон України, не містить спеціальної норми, яка встановлювала відповідальність за таке діяння, виходячи зі змісту Конвенції. Однак, норми статті 200 Особливої частини Кримінального кодексу України встановлюють кримінальну відповідальність за відробку платіжних банківських карт, підробка яких у будь-якому випадку буде пов'язана з тим чи іншим елементом інформаційно – телекомунікаційної техніки. Одночасно, з цим вважаємо за необхідне закріпити спеціальні норми, в кримінальному законі нашої держави (Кримінальний кодекс України, 2001).

Стаття 9 та 10 Конвенції «Про кіберзлочинність», визначає правопорушення пов'язані з дитячою порнографією та з порушенням авторських та суміжних прав. Криміналізації такі суспільно небезпечні діяння набули в статтях 177, 161, 300, 442 Особливої частини Кримінального кодексу України. Однак, самі елементи інформаційно – телекомунікаційних технологій, систем та мереж не визначаються, які такі що підвищують суспільну небезпечність діяння при їх застосуванні (Конвенція «Про кіберзлочинність», 2001).

Враховуючи, що конвенція зобов'язує не просто криміналізувати суспільно небезпечні діяння, які у ній визначені, а зробити при цьому акцент саме на використання елементів інформаційно – телекомунікаційних технологій, систем та мереж при вчиненні зазначених кримінальних правопорушень.

Крім того, норми Конвенції зобов'язують держави – учасниці кваліфікувати як кримінально протиправні дії підбурювання до скоєння будь-якого з вищедосліджених кримінальних правопорушень, співучасть у ньому, або замах.

При цьому встановлення відповідальності за підбурювання та співучасть є обов'язком держави-підписанта Конвенції, а криміналізація замаху є правом.

Примітно закріплення у Конвенції необхідності залучення до кримінальної відповідальності юридичних. Відповідно до статті 12 Конвенції, корпоративна відповідальність реалізується за вчинення передбаченого Конвенцією кримінального правопорушення щодо юридичної особи фізичною особою чи членом органу управління юридичної особи.

Аналізуючи норми регламентовані Конвенцією «Про кіберзлочинність», можемо зробити висновок, що Конвенція, незважаючи на різноманітність закріплених в ній норм, встановлює лише загальні положення та аспекти, які регламентують відповідальність за кримінальні правопорушення, які вчиняються шляхом використання інформаційно – телекомунікаційних технологій, систем або мереж. Як результат, в рамках імплементації зазначених норм Конвенції в рамках вітчизняного законодавства, потребується суттєві доповнення та уточнення, зокрема в частині приміток до відповідних статей Особливої частини Кримінального кодексу України. Разом з тим вважаємо, що процес імплементації норм Конвенції «Про кіберзлочинність» у вітчизняне законодавство України пройшов успішно, хоча і потребує виділення в окремих кримінальних правопорушеннях кваліфікаційних ознак, які б визначали підвищену ступінь суспільної небезпеки за вчинення кримінальних правопорушень у кіберпросторі.

Література

- Рекомендація Ради Європи «Про комп'ютерні правопорушення» від 13.09.1989 № 89 (9). URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016804f78de (дата звернення 03.03.2023)
- Final report of the European Committee on Crime problems. Council of Europe. URL: <https://www.coe.int/en/web/cdpc> (дата звернення 03.03.2023)
- Конвенція «Про кіберзлочинність» від 23.11.2001. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/224375__562216 (дата звернення 03.03.2023)
- Додатковий протокол до Конвенції «Про кіберзлочинність» від 28.01.2003. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU03364> (дата звернення 03.03.2023)
- Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341 – III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 03.03.2023)
- Офіційний веб – сайт Департаменту кіберполіції Національної поліції України. URL: <https://cyberpolice.gov.ua/> (дата звернення 03.03.2023)

Вирок Ковальського міськрайонного суду Волинської області від 20.07.2027 № 67836018. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/67836018/> (дата звернення 03.03.2023)

References

- Rekomendaciya Radi Yevropi «Pro komp'yuterni pravoporushennya» vid 13.09.1989 № 89 (9). URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016804f78de (data zvernennya 03.03.2023)
- Final report of the European Committee on Crime problems. Council of Europe. URL: <https://www.coe.int/en/web/cdpc> (data zvernennya 03.03.2023)
- Konvenciya «Pro kiberzlochinnist» vid 23.11.2001. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/224375__562216 (data zvernennya 03.03.2023)
- Dodatkovij protokol do Konvenciyi «Pro kiberzlochinnist» vid 28.01.2003. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU03364> (data zvernennya 03.03.2023)
- Kriminalnij kodeks Ukrajini vid 05.04.2001 № 2341 – III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (data zvernennya 03.03.2023)
- Oficijnij veb – sajt Departamentu kiberpoliciyi Nacionalnoyi policiyi Ukrajini. URL: <https://cyberpolice.gov.ua/> (data zvernennya 03.03.2023)
- Virok Kovalskogo miskrajonnogo sudu Volinskoyi oblasti vid 20.07.2027 № 67836018. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/67836018/> (data zvernennya 03.03.2023)

Анотація

Думчиков М. О. Аналіз міжнародних нормативних актів в сфері встановлення кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні діяння вчиненні в кіберпросторі. – Стаття.

Аналізуючи проблеми встановлення кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, які вчиняються у кіберпростір, не можна залишити поза увагою міжнародний досвід протидії цьому суспільно небезпечному явищу.

Перш за все, це пов'язано з транснаціональним характером цього типу кримінальних правопорушень, що фактично зумовлює прийняття єдиних стандартів в рамках встановлення кримінальної відповідальності за такі кримінальні правопорушення, а також співпраця з органами внутрішніх справ інших держав. Зауважимо, що така співпраця можлива лише при повному та чіткому розумінні національних особливостей встановлення та реалізації питань кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення у кіберпросторі. Проведення правового дослідження, завжди дозволяє в більшій мірі по іншому розглянути вітчизняне законодавство з питань регулювання питань пов'язаних з охороною кіберпростору, одночасно з цим побудувати систему пропозицій по його подальшому вдосконаленню.

В нашій роботі ми розглянули два нормативні акти, які встановлюють відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень у кіберпросторі, зокрема Рекомендація Ради Європи, яка виступає першим нормативним актом щодо регулювання питання відповідальності в кіберпросторі, незважаючи на рекомендаційний характер.

Основоположним нормативним актом з питань регулювання встановлення кримінальної відповідальності у кіберпросторі виступає Конвенція «Про кіберзлочинність» 2001 року, яка і сьогодні не втратила своєї актуальності, а навпаки, виступає певною «конституцією» в сфері боротьби з кримінальними правопорушеннями у кіберпросторі саме в рамках визначення категорій суспільно небезпечних діянь, які зобов'язані криміналізувати держави – учасниці.

В роботі визначено, які кримінальні правопорушення були імплементовані у кримінальний закон нашої держави. Визначено з якими проблемами формулювання, тлумачення та власне кримінально – правової кваліфікації стикається вітчизняне правове поле.

Наголошено на необхідності закріплення в окремих статтях Особливої частини Кримінального кодексу України кваліфікаційних ознак, які б підвищували кримінальну відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень у кіберпросторі.

Ключові слова: комп'ютерне кримінальне правопорушення, кіберзлочин, комп'ютерне шахрайство, кримінальні правопорушення у кіберпросторі, кібершахрайство.

Summary

Dumchikov M. O. Analysis of international regulatory acts in the field of establishing criminal liability for socially dangerous acts committed in cyberspace. – Article.

Analyzing the problems of establishing criminal liability for criminal offenses committed in cyberspace, one cannot ignore the international experience of countering this socially dangerous phenomenon.

First of all, this is related to the transnational nature of this type of criminal offense, which in fact requires the adoption of uniform standards in the framework of establishing criminal responsibility for such criminal

offenses, as well as cooperation with internal affairs bodies of other states. Note that such cooperation is possible only with a full and clear understanding of the national peculiarities of establishing and implementing issues of criminal liability for criminal offenses in cyberspace. Conducting a legal study always allows to consider the domestic legislation on the regulation of issues related to the protection of cyberspace to a greater extent, and at the same time to build a system of proposals for its further improvement.

In our work, we considered two normative acts that establish responsibility for committing criminal offenses in cyberspace, in particular the Recommendation of the Council of Europe, which is the first normative act to regulate the issue of responsibility in cyberspace, despite its advisory nature.

The Convention "On Cybercrime" of 2001, which has not lost its relevance even today, is the fundamental normative act on the regulation of the establishment of criminal liability in cyberspace, but on the contrary, acts as a certain "constitution" in the field of combating criminal offenses in cyberspace precisely within the framework of defining categories of social dangerous acts, which the participating states are obliged to criminalize.

The work defines which criminal offenses were implemented in the criminal law of our state. It has been determined what problems of formulation, interpretation and actual criminal-legal qualification the domestic legal field faces.

It was emphasized the need to establish in separate articles of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine qualifying features that would increase criminal responsibility for committing criminal offenses in cyberspace.

Key words: computer criminal offense, cyber crime, computer fraud, criminal offenses in cyberspace, cyber fraud.

Ю. А. Кокарча
orcid.org/0000-0003-0874-3688
кандидат політичних наук,
доцент кафедри права
Вінницького торговельно-економічного інституту
Державного торговельно-економічного університету

ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В ПРОЦЕСІ ІНТЕГРАЦІЇ ДО ЄС

Розвиток сучасних технологій та збільшення обсягів інформації створює потребу в ефективному захисті персональних даних та інформації. В світі набуває популярності застосування інформаційних технологій в різних сферах діяльності, що збільшує ризик втрати конфіденційної інформації. У зв'язку з цим, проблема захисту персональних даних та інформації стає актуальною і вимагає належного регулювання в рамках інформаційного законодавства.

Крім того, Україна веде активну політику щодо європейської та євроатлантичної інтеграції, тому необхідність у досягненні європейських стандартів інформаційного законодавства набуває важливості. Необхідність розробки та впровадження ефективних заходів з захисту інформації та персональних даних стає актуальним завданням для країни, що дозволить зберегти важливу інформацію та персональні дані від несанкціонованого доступу.

У зв'язку з цим, тема про трансформацію інформаційного законодавства в процесі інтеграції до ЄС є дуже актуальною для нашого часу, а її дослідження дозволить виявити та проаналізувати проблеми, які виникають у процесі європейської та євроатлантичної інтеграції України в галузі інформаційного законодавства.

Аналіз наукової літератури дозволяє нам стверджувати, що проблемам трансформації законодавства та інтеграції до ЄС, зокрема також в інформаційній сфері приділяли увагу в своїх наукових дослідженнях як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, в даному дослідженні ми зверталися до праць: Батиргарєєвої В., Легкої О., Отамась І., Сverdлик З., Солодкої О., Фролової О., Хаустової М. та ін.

Метою статті є проаналізувати європейське законодавство в інформаційній сфері та з'ясувати, наскільки ефективно Україна впроваджує стандарти ЄС в галузі інформаційного законодавства та які проблеми виникають на шляху їх реалізації. Дослідження обраної теми має важливе значення для практичної роботи у сфері захисту персональних даних та інформації, а також для розробки та вдосконалення законодавчих актів в галузі інформаційного законодавства.

У наш час інформація стала однією з найважливіших цінностей суспільства завдяки величезному зростанню інтенсивності інформаційних відносин за останні півстоліття. Цифрова трансформація, яка охоплює всі сфери життєдіяльності, стала неможливою без застосування інформаційно-комп'ютерних технологій, і її головною метою є створення інформаційного простору.

Під інформаційним простором слід розуміти середовище здійснення суб'єктами інформаційної сфери діяльності, пов'язаної зі створенням, збиранням, одержанням, зберіганням, використанням, поширенням, охороною та захистом інформації, на яку поширюється юрисдикція України, а також функціонуванням національної інформаційної інфраструктури (Солодка, 2020, с. 45).

У європейському інформаційному просторі існує потужна правова основа, що регулює функціонування самого простору, використання інформаційних продуктів, захисту прав інтелектуальної власності, а також дотримання безпекових вимог. Забезпечення правової підґрунтя функціонування та відкритості державних інформаційних ресурсів є обов'язковою умовою для інтеграції єдиного інформаційного простору України з європейським та світо-

вим інформаційним простором. Організаційна основа інформаційного простору пов'язана з функціонуванням державних та недержавних органів формування інформаційної політики та забезпечення інформаційної безпеки.

Дискусія щодо необхідності спільного загальноєвропейського регулювання обробки та захисту персональних даних розпочалася 2009 р. з ініціативи Європейської комісії. Документом, який встановив таке регулювання, став Загальний регламент про захист персональних даних (англ. General Data Protection Regulation, GDPR, надалі – Регламент). Європейська комісія опублікувала його проєкт з метою обговорення в січні 2012 р., ухвалення на рівні ЄС відбулося 14 квітня 2016 р., а набрання чинності – 25 травня 2018 р. Цей документ складається з 11 розділів та 99 статей та супроводжується 173 коментарями (англ. Recitals). Серед головних особливостей юридичної дії Регламенту можна виділити такі:

- його дія поширюється на всіх громадян держав – членів ЄС, а також резидентів ЄС, незалежно від їхнього громадянства;
- територіальна дія Регламенту поширюється на територію як держав – членів ЄС, так і держав, що входять до Європейської економічної зони (Норвегія, Ісландія та Ліхтенштейн);
- Регламент – акт прямої дії, він загальнообов'язковий та застосовується державами – членами ЄС без додаткового ухвалення внутрішніх нормативних актів.

Регламент визначає правила гри для всіх учасників процесу захисту та обробки персональних даних – як суб'єктів, так і для володільців і розпорядників та контрольних органів у цій сфері. Зокрема, документ містить повний каталог прав суб'єктів персональних даних, які були раніше закріплені в Директиві та Хартії та розширює їхній зміст (Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679, 2016).

Інформаційне законодавство в Європейському союзі є однією з найбільш розвинутих та ретельно вивчених галузей законодавства. Його головною метою є забезпечення захисту особистих даних громадян ЄС та забезпечення безпеки від кіберзлочинності.

Зокрема, ENISA (Агентство Європейського Союзу з кібербезпеки) є першим інструментом внутрішнього ринку, спрямованим на підвищення опірності ЄС до ризиків у сфері кібербезпеки. Його діяльність орієнтована на забезпечення безперервності послуг, що дають економіці та суспільству ЄС змогу функціонувати належним чином. Отже, функціями ENISA є надання допомоги Європейській Комісії, державам-членам ЄС та бізнесу виконувати вимоги мережевої та інформаційної безпеки, включаючи чинне та майбутнє право ЄС; ENISA є центром експертизи як для держав-членів, так й для інституцій ЄС з отримання консультацій з питань, пов'язаних із мережевою та інформаційною безпекою; Агентство вносить в розвиток свій внесок та імплементації законів та політики ЄС в різні сектори в сфері кібербезпеки тощо.

Право Європейського Союзу про кібербезпеку не розглядає окремо заходи з кібербезпеки, захист конфіденційності й захист мереж чи інформаційних систем, а має на меті узгоджені дії щодо захисту засобів, інформації та конфіденційності як частину екосистеми кібербезпеки.

Проте, варто виокремити Директиву NIS2, яка була офіційно ухвалена Парламентом, а потім Радою у листопаді 2022 року та набула чинності 16 січня 2023 року. Директива про мережеву та інформаційну безпеку (NIS) є дуже важливим загальноєвропейським законодавством про кібербезпеку, і її конкретною метою є досягнення високого спільного рівня кібербезпеки в державах-членах. Хоча даний документ збільшив можливості держав-членів щодо кібербезпеки, його впровадження виявилось складним, що призвело до фрагментації на різних рівнях внутрішнього ринку. Щоб відповісти на зростаючі загрози, пов'язані з цифровізацією та сплеском кібератак, Комісія подала пропозицію замінити Директиву NIS i, таким чином, посилити вимоги безпеки, розглянути питання безпеки ланцюгів постачання, оптимізувати зобов'язання щодо звітності та запровадити більш жорсткі вимоги, наглядові заходи та суворіші вимоги до виконання, включаючи узгоджені санкції в ЄС. Запропоноване розширення сфери застосування NIS2 шляхом фактичного зобов'язання більшої кількості організацій і секторів вживати заходів має на меті підвищити рівень кібербезпеки в Європі в довгостроковій перспективі (The NIS2 Directive, 2022).

Ще одним важливим законодавчим актом ЄС є Акт про цифрову операційну стійкість (DORA) – це законодавчий акт Європейського Союзу, який був прийнятий 16 липня 2021 року

та оновлений 29 листопада 2022 року. Цей закон має на меті забезпечити стійкість інформаційних технологій (ІТ) у ЄС, зокрема, в області критичної інфраструктури (наприклад, електромереж, транспорту, банківської системи тощо) та в державних органах (DORA, 2022).

DORA встановлює єдині вимоги до безпеки мережевих та інформаційних систем компаній і організацій, що працюють у фінансовому секторі, а також критично важливих третіх сторін, які надають їм послуги, пов'язані з ІКТ (інформаційно-комунікаційними технологіями), такі як хмарні платформи або служби аналізу даних. DORA створює нормативну базу для цифрової операційної стійкості, згідно з якою всі фірми повинні бути впевнені, що вони можуть протистояти, реагувати та відновлюватися після всіх типів збоїв і загроз, пов'язаних з ІКТ. Ці вимоги однорідні для всіх держав-членів. Основною метою є запобігання та пом'якшення кіберзагроз.

Однією з найбільш важливих умов вступу України до Європейського Союзу є адаптація вітчизняного законодавства до стандартів та норм ЄС. З цієї метою було прийнято низку законів, які стосуються електронного документообігу та електронного цифрового підпису, підтримки електронного урядування та цифрової економіки в Україні, що спрямована на діджиталізацію країни.

Концептуальні засади державної політики у сфері інформатизації, розвитку інформаційного суспільства та електронного урядування визначено, насамперед, у низці таких законодавчих актів, як закони України «Про інформацію», «Про захист персональних даних», «Про адміністративні послуги», «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», «Про електронний документ та електронний документообіг», Типову інструкцію з документування управлінської інформації в електронній формі та організації роботи з електронними документами в діловодстві, електронного міжвідомчого обміну, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 № 55, Порядку роботи з електронними документами у діловодстві та їх підготовки до передавання на архівне зберігання, затверджений наказом Мін'юсту від 11.11.2014 № 1886/5, Вимог до форматів даних електронного документообігу в органах державної влади, затверджених наказом Державного агентства з питань електронного урядування України від 07.09.2018 № 60, Вимог у сфері електронних довірчих послуг та Порядку перевірки дотримання вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 07.11.2018 № 992 тощо (Отамась, 2020).

Стосовно законодавства про захист персональних даних, на національному рівні це регламентовано: ст. 32 Конституції України: «Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини»; ч. 2 ст. 21 Закону України «Про інформацію»: «конфіденційна інформація може поширюватися за бажанням (згодою) відповідної особи у визначеному нею порядку відповідно до передбачених нею умов, а також в інших випадках, установлених законом»; ч. 1 ст. 7 Закону України «Про захист персональних даних», причому норми ч. 1 цієї статті не застосовуються в разі, якщо обробка персональних даних здійснюється за умови надання суб'єктом персональних даних однозначної згоди на обробку таких даних (п. 1 ч. 2) чи необхідна в цілях охорони здоров'я (п. 6 ч. 2); та підзаконними нормативно-правовими актами (Типовий порядок обробки персональних даних; Порядок здійснення Уповноваженим ВРУ контролю за додержанням законодавства про захист персональних даних; Порядок повідомлення Уповноваженого ВРУ з прав людини про обробку персональних даних, яка становить особливий ризик для прав і свобод суб'єктів персональних даних, про структурний підрозділ або відповідальну особу, що організовує роботу, пов'язану із захистом персональних даних під час їх обробки, а також оприлюднення вказаної інформації) (Легка, 2021, с. 76).

Аналізуючи законодавство ЄС про кібербезпеку, варто наголосити, що прийнята Директива NIS2 є прикладом для вдосконалення законодавства України, адже національне законодавство в сфері кібербезпеки обмежується рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України», Законом України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України».

Також варто наголосити, що Україна активно залучає американський та європейський досвід, міжнародні стандарти у сфері кіберзахисту. Фахівці із Держспецзв'язку, наприклад, розробили Загальні правила обміну інформацією про кіберінциденти (Протокол TLP), що відповідають рекомендації Європейської агенції з кібербезпеки (ENISA Considerations on the Traffic Light Protocol) та документу Форуму команд реагування та безпеки (FIRST Standards Definitions and Usage Guidance – версії 1.0 «Traffic Light Protocol») (Свердлик, 2022, с. 180).

Поділяємо думку О. Трофименко, про те, що з метою посилення стійкості критичної національної інфраструктури з кібербезпеки український уряд регулярно бере участь у міжнародному співробітництві з реагування на кіберінциденти, маючи доступ до передового міжнародного досвіду та сучасних алгоритмів реагування на кіберінциденти. Саме розвиток міжнародного співробітництва у сфері забезпечення кібербезпеки, участь у заходах зі зміцнення довіри у кіберпросторі, які проводяться під егідою ОБСЄ, та поглиблення співпраці України з ЄС і НАТО посилюють спроможності нашої держави у сфері кібербезпеки і відповідають національним інтересам (Трофименко та ін., 2019, с. 153).

Важливим кроком вперед стало започаткування українськими закладами вищої освіти спеціальності 125 «Кібербезпека» (далі – «Кібербезпека»), що розвивається швидкими темпами та у кожному конкретному закладі має певну змістову градацію (Свердлик, 2022, с. 181).

Поряд із низкою законодавчих ініціатив, які вдалося вже реалізувати, варто відзначити діяльність національних агентств та комісій, координаційних центрів, що мають на меті зближення з Європейським союзом у всіх сферах державної діяльності.

Поділяємо думку Фролової О., стосовно сьогодення для України і запущену прискорену процедуру євроінтеграції. Що існує потреба у вдосконаленні нормативно-правового та організаційного забезпечення функціонування українського інформаційного простору для більш легкого входження в європейський простір. Для вдосконалення правового регулювання інформаційної сфери доцільно розглянути досвід європейських країн із забезпечення функціонування інформаційного простору. Україна потребує якнайшвидшої інтеграції до інфопростору ЄС задля безпекових, економічних, соціальних й інформаційних цілей, тому що в умовах війни з РФ та інформаційно-психологічних операцій проти українців існує потреба в достовірній і не викривленій інформації, яка функціонуватиме в спільному інфопросторі, боротьбі з маніпулятивними та замовними інфовкидами на державному й міжнародному рівнях, а також інформуванні Європи та світу про проблеми й досягнення України (Фролова, 2022, с. 76-77).

У результаті дослідження стало очевидним, що трансформація інформаційного законодавства України в процесі її інтеграції до Європейського Союзу є надзвичайно важливим кроком для забезпечення безпеки та захисту персональних даних громадян, а також розвитку електронної комерції та інших сфер інформаційної діяльності в країні.

У процесі інтеграції Україна зобов'язана адаптувати своє законодавство до європейських стандартів, що вимагає реформування інформаційного законодавства та його гармонізації з нормами та вимогами ЄС. Такі зміни вже відбулися, і ми можемо стверджувати, що Україна значно покращила своє законодавство в галузі інформаційної безпеки та захисту персональних даних.

Одним із найважливіших досягнень в цій галузі стала ратифікація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, яка передбачає гармонізацію українського законодавства з європейським. Україна також прийняла закон про захист персональних даних, що відповідає вимогам ЄС, Стратегію кібербезпеки України, розробили Загальні правила обміну інформацією про кіберінциденти (Протокол TLP), що відповідають рекомендації Європейської агенції з кібербезпеки (ENISA Considerations on the Traffic Light Protocol) та документу Форуму команд реагування та безпеки та ін.

Незважаючи на ці успіхи, все ще існує багато проблем та викликів, пов'язаних з інформаційною безпекою та захистом персональних даних в Україні. До них належать злочинність в галузі кібербезпеки, втручання іноземних держав у внутрішні справи України тощо. Проте, Україна активно працює над виконанням усіх вимог, щоб стати повноправним членом ЄС та отримати доступ до нових можливостей та ринків.

Література

- DORA. Цифрові фінанси: Рада ухвалила Закон про цифрову операційну стійкість, 2022. URL: <https://www.europeantimes.news/uk/2022/11> (дата звернення: 15.03.2023)
- The NIS2 Directive, 2022. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/689333/EPRS_BRI\(2021\)689333_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/689333/EPRS_BRI(2021)689333_EN.pdf) (дата звернення: 15.03.2023)
- Батиргарєєва В.С. Правова платформа для забезпечення в Україні ефективного захисту цифрових трансформацій суспільства. *Інформація і право*, 2022. № 1(40). С. 21-34.
- Загальний регламент про захист даних (GDPR), 2018. URL: <https://gdpr-text.com/uk/> (дата звернення: 15.03.2023)
- Конституція України від 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. Ст. 141.
- Легка О.В. Актуальні питання захисту персональних даних: вітчизняний та міжнародний досвід. *Правова позиція*, 2021. № 2 (31). С. 76 (дата звернення: 16.03.2023)
- Отамась І. Діджиталізація в Україні в контексті європейських інтеграційних процесів. *Український Щорічник з Європейських Інтеграційних Студій*. 2020 Київ: APREI. Вип. IV. С. 126-138
- Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17> (дата звернення: 16.03.2023)
- Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII (у редакції від 01.01.2023). Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1992. № 48. Ст. 650. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 16.03.2023)
- Регламент (ЄС) 2019/881 Європейського Парламенту та Ради від 17 квітня 2019 року про ENISA (Агентство Європейського Союзу з кібербезпеки), 2019. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2019/881/oj> (дата звернення: 15.03.2023)
- Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних) від 27 квітня 2016 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16%23Text#Text (дата звернення: 15.03.2023)
- Свердлик З. Кібербезпека та кіберзахист: питання порядку денного в українському суспільстві. *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*, 2022. Випуск 10. С. 180-181.
- Солодка О.М. Інформаційний простір держави як сфера реалізації інформаційного суверенітету. *Інформація і право*, 2020. № 4(35). С. 39-46.
- Трофименко О., Прокоп Ю., Логінова Н., Задерейко О. Кібербезпека України: аналіз сучасного стану. *Захист інформації*. 2019. Т. 21, № 3. С. 150-157. DOI: <https://doi.org/10.18372/2410-7840.21.13951> (дата звернення: 17.03.2023)
- Фролова О. Інтеграція України до Європейського інформаційного простору. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2022, Луцьк. № 2 (13). С. 66-77
- Хаустова М.Г. Правова політика України в умовах інтеграції до Європейського Союзу. *Право та інновації*, 2021. № 1 (33). С. 74-82.

References

- DORA. Tsyfrovi finansy: Rada ukhvalyla Zakon pro tsyfrovu operatsiynu stiikist, 2022. URL: <https://www.europeantimes.news/uk/2022/11> [in Ukrainian].
- The NIS2 Directive, 2022. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/689333/EPRS_BRI\(2021\)689333_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/689333/EPRS_BRI(2021)689333_EN.pdf) [in EU].
- Batyrhareieva, V.S. (2022) Pravova platforma dlia zabezpechennia v Ukraini efektyvnoho zakhystu tsyfrovyykh transformatsii suspilstva. *Informatsiia i pravo*, № 1(40), s. 21-34 [in Ukrainian].
- Zahalnyi rehlament pro zakhyst danykh (GDPR), 2018. URL: <https://gdpr-text.com/uk/> [in Ukrainian].
- Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). 1996. № 30. St. 141 [in Ukrainian].
- Lehka, O.V. (2021) Aktualni pytannia zakhystu personalnykh danykh: vitchyzniani ta mizhnarodni dosvid. *Pravova pozytsiia*, № 2 (31). s.76 [in Ukrainian].
- Otamas, I. (2020) Didzhytalizatsiia v Ukraini v konteksti yevropeiskykh intehratsiinykh protsesiv. *Ukrainskyi Shchorichnyk z Yevropeiskykh Intehratsiinykh Studii*, Vyp. IV, s. 126-138 [in Ukrainian].
- Pro zakhyst personalnykh danykh : Zakon Ukrainy vid 01.06.2010 r. № 2297-VI. (u redaktsii vid 27.10.2022) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2297-17#Text> [in Ukrainian].
- Pro informatsiiu: Zakon Ukrainy vid 02.10.1992 r. № 2657-XII (u redaktsii vid 01.01.2023). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). 1992. № 48. St. 650. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>

[in Ukrainian].

Rehlement (IeS) 2019/881 Yevropeiskoho Parlamentu ta Rady vid 17 kvitnia 2019 roku pro ENISA (Ahentstvo Yevropeiskoho Soiuzu z kiberbezpeky), 2019. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2019/881/oj> [in EU].

Rehlement Yevropeiskoho Parlamentu i Rady (IeS) 2016/679 pro zakhyst fizychnykh osib u zviazku z opratsiuvanniam personalnykh danykh i pro vilnyi rukh takykh danykh, ta pro skasuvannia Dyrektyvy 95/46/IeS (Zahalnyi rehlement pro zakhyst danykh) vid 27 kvitnia 2016 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16%23Text#Text [in EU].

Sverdlyk, Z. (2022) Kiberbezpeka ta kiberzakhyst: pytannia poriadku dennoho v ukrainskomu suspilstvi. *Ukrainskyi zhurnal z bibliotekoznavstva ta informatsiinykh nauk*, Vypusk 10. s.180-181[in Ukrainian].

Solodka, O.M. (2020) Informatsiinyi prostir derzhavy yak sfera realizatsii informatsiinoho suverenitetu. *Informatsiia i pravo*, № 4(35), s. 39-46.

Trofymenko, O., Prokop, Yu., Lohinova, N., & Zadereiko, O. (2019). Kiberbezpeka Ukrainy: analiz suchasnoho stanu [Cybersecurity of Ukraine: Analysis of the current situation]. *Ukrainian Information Security Research Journal*, 21(3), 150–157. <https://doi.org/10.18372/2410-7840.21.13951> [in Ukrainian].

Frolova, O. (2022) Intehratsiia Ukrainy do Yevropeiskoho informatsiinoho prostoru. *Mizhнародni vidnosyny, suspilni komunikatsii ta rehionalni studii*, № 2 (13), s. 66-77 [in Ukrainian].

Khaustova, M.H. (2021) Pravova polityka Ukrainy v umovakh intehratsii do Yevropeiskoho Soiuzu. *Pravo ta innovatsii*, № 1 (33), s. 74-82 [in Ukrainian].

Анотація

Кокарча Ю. А. Трансформація інформаційного законодавства України в процесі інтеграції до ЄС. – Стаття.

У статті розглядається важливість адаптації національного законодавства до вимог європейського правового простору, зокрема у сфері інформаційної безпеки. В контексті процесу інтеграції до ЄС, Україна змушена ставити перед собою низку завдань, пов'язаних із забезпеченням інформаційної безпеки та захистом прав громадян. У цьому відношенні важливим є визначення чіткої політики, що спрямована на забезпечення інформаційної безпеки та формування правильної свідомості громадськості про ризики інформаційної війни. Стаття присвячена процесу гармонізації інформаційного законодавства України з європейськими стандартами та вимогами, який є важливим елементом інтеграції України до Європейського Союзу. Автори зазначають, що інформаційне законодавство є важливим компонентом для розвитку електронної комерції, кібербезпеки та захисту персональних даних.

Також, у статті описано основні аспекти європейського інформаційного законодавства, зокрема, Регламент про захист персональних даних (GDPR), який є одним з найважливіших законодавчих актів у сфері захисту персональних даних в світі, Директиву NIS2, DORA. Описано роботу і функції ENISA. Автори статті також аналізують та порівнюють законодавчі акти України та Європейського Союзу, що стосуються захисту персональних даних та кібербезпеки. Досліджують зміни, які Україна внесла в своє інформаційне законодавство в рамках інтеграції до ЄС.

У заключенні, автори узагальнюють, що Україна зробила значний прогрес у гармонізації свого інформаційного законодавства з європейськими стандартами, але водночас вказують на необхідність подальших зусиль для подальшої гармонізації та вдосконалення інформаційного законодавства в Україні.

Ключові слова: інформаційне законодавство, інтеграція до ЄС, інформаційна безпека, кібербезпека, персональні дані, політика.

Summary

Kokarcha Yu. A. Transformation of information legislation of Ukraine in the process of integration into the EU. – Article.

The article examines the importance of adapting national legislation to the requirements of the European legal space, in particular in the field of information security. In the context of the EU integration process, Ukraine is forced to face a number of tasks related to information security and protection of citizens' rights. In this regard, it is important to define a clear policy aimed at ensuring information security and forming the correct awareness of the public about the risks of information warfare. The article is devoted to the process of harmonization of information legislation of Ukraine with European standards and requirements, which is an important element of Ukraine's integration into the European Union. The authors note that information legislation is an important component for the development of e-commerce, cyber security and personal data protection.

Also, the article describes the main aspects of European information legislation, in particular, the Personal Data Protection Regulation (GDPR), which is one of the most important pieces of legislation in the field of

personal data protection in the world, the NIS2 Directive, DORA. The work and functions of ENISA are described. The authors of the article also analyze and compare the legislative acts of Ukraine and the European Union related to the protection of personal data and cyber security. Changes that Ukraine made to its information legislation as part of EU integration are being studied.

In conclusion, the authors summarize that Ukraine has made significant progress in harmonizing its information legislation with European standards, but at the same time point to the need for further efforts to further harmonize and improve information legislation in Ukraine.

Key words: information legislation, EU integration, information security, cyber security, personal data, policy.

УДК [32:911.3:005.21](510)"313":[32:911.3:005.21](55)
DOI <https://doi.org/10.32782/app.v71.2023.23>

В. А. Літкан

orcid.org/0000-0002-7411-2086

доктор юридичних наук, професор,
докторант відділу правових проблем політології
Інституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України

ГЕОСТРАТЕГІЯ СУЧАСНОГО КИТАЮ: НА ПРИКЛАДІ ІРАНУ

Аналіз публікацій. Багатоаспектність досліджуваної теми зумовлює звернення до низки міждисциплінарних політико-правових досліджень науковців із Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України: О. В. Скрипнюка, В. П. Горбатенка, О. М. Костенка, І. О. Кресіної, В. Ф. Сіренко.

Важливе місце серед публікацій посідають роботи О. Бабкіної, Г. Касьянова, В. Владимірова, С. Даниленка, О. Коваль, О. Майбороди, Є. Перегуди, Ю. Пойти, І. Поліщук, О. Траверсе, О. Ярош, авторів Інституту сходознавства НАН України та Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса.

Однак окреме вивчення впливу китайсько-іранських відносин на формування та реалізацію геостратегії Української Держави не здійснювалося. Дана стаття, зберігаючи логіку наступності в рамках формування методології теорії геостратегії, продовжує цикл дослідження геостратегічних сценаріїв розвитку Української Держави, з урахуванням сценарного розвитку Китаю, а також екстраполяції моделей його політичного впливу на різні країни та регіони світу.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми.

У сучасних наукових політологічних дослідженнях замало уваги приділено вивченню загрозової мілітаризації Китаю, зокрема насадження моделей спільноти єдиної долі в рамках реалізації концепції „Один пояс, один шлях”.

Дана стаття є внеском у політологічну науку, оскільки окрім теоретичного наповнення, в ній аналізуються конкретні приклади діяльності одного з політичних лідерів сучасного світу – *Сі Цзіньпіна*, діяльність якого і є наслідком аналізованого курсу на мілітаризацію, зокрема в контекст формування китайсько-іранської спільноти єдиної долі.

Мета статті полягає у визначенні змісту мілітарного типу геостратегічного дискурсу та його евристичних можливостей для політичного керівництва *Сі Цзіньпіна* у формуванні китайсько-іранської спільноти єдиної долі.

Для досягнення поставленої мети були поставлені та вирішені наступні наукові завдання: 1) визначено зміст та форми прояву мілітарного геостратегічного дискурсу; 2) змодельовано стан політичних китайсько-іранських відносин; 3) окреслено напрями імплементації та екстраполяції отриманих даних для розвитку геостратегії сучасної Української Держави.

Викладення основного матеріалу.

Рівень мілітарності міжнародних відносин слід розглядати в контексті того покоління і відповідної ідеології, яке дане покоління впроваджує у сфері політичних відносин, йдеться про *геостратегічний хронотон*. Тому не вірним і не коректним є метод екстраполяції на політику *Сі Цзіньпіна*, коли окремі українські китаєзнавці зокрема, представник української асоціації китаєзнавців О. Коваль (Коваль О. А. Як Китай увійшов до нової епохи) зазначають, що оскільки Китай ніколи не вмішувався, то і зараз він просто буде розвиватися і досягати цілей економічного розвитку та технологічної першості (що вже передбачає конкуренцію і конфлікт із заходом) та формування умов для підвищення добробуту для власних громадян і не ніколи не становитиме загрозу для людства.

Певним чином така теза на перший погляд підтверджується наприклад, підсумками свого першого державного візиту президента Ірану *Ібрагіма Раїсі* до КНР. Зокрема *Сі* заявив, що Китай підтримує Іран у захисті національного суверенітету і „протистоянні унілатералізму

і залякуванням ззовні” (Сі Цзіньпін висловив підтримку Ірану). За офіційними даними лідери Китаю й Ірану взяли участь у підписанні 20 угод про співпрацю, включаючи торгівлю і туризм, а також доповнили підписану в 2021 році 25-річну стратегічну угоду про співпрацю в розробці нафти, промисловості та інших родовищ. Таким чином, проникнення до інфраструктурного ландшафту Ірану відбуватиметься поступово із втратою інфраструктурного суверенітету Іраном. Звичайно, що окрім популістських заяв щодо лише економічної співпраці, Китай замовив в Ірану партію з 15 тисяч безпілотників. Тому не слід блукати оманливим манівцями пропаганди КНР що мирного співіснування з іншими. Здійснення розвідувальних операцій, і діяльності в цілому здійснюється під прикриття економічного співробітництва та проникнення китайців у найбільш важливі сфери життєдіяльності, органи стратегічного управління, апарат управління об’єктами стратегічної інфраструктури різних країн. Інфільтрація китайців відбувається через неусвідомлення та відсутність стратегічного мислення керівників багатьох держав, корупцію та недалекоглядність.

КНР та Ісламська Республіка Іран (ІРІ) розвивають партнерство задля реалізації стратегічних національних інтересів передусім КНР. Саме КНР через глобалістську, експансіоністську та гегемоністську політику прагне встановити тотальний та планетарний контроль над інфраструктурним потенціалом багатьох країн, прикриваючись демагогічними гаслами про „співпрацю”, „наближення економічних інтересів”.

Тому я не можу погодитись із висновками фахівців Національного інституту стратегічних дослідження, які стверджують, що „співробітництво з ІРІ спрямовано на задоволення потреби Китаю в енергоресурсах та поширити геополітичний вплив на країни близькосхідного регіону” (Китай-Іран: неафішоване партнерство).

Китай всі свої потреби задовольнив, купуючи дешеві ресурси у московського режиму. Головна мета Китаю – встановлення контролю над об’єктами стратегічної інфраструктури різних країн світу, який виступати черговим завданням щодо реалізації головної стратегії – світового панування і перетворення світових держав у колонії, що обслуговуватимуть інтереси китайців.

Іран не може розраховувати на Китай як на партнера, оскільки Китай ніколи в своїй історії нікого відкрито не підтримував, тому розрахунки Раїсі на можливого партнера у гіпотетичній конфронтації із США, були використані дипломатами КНР за для реалізації власної стратегії, на яку я зазначав вище. Саме тому дещо редукаціоністськими виглядають ті думки окремих авторів, які стверджують, що ІРІ в обличчі КНР знайшов потужного інвестора.

Мною неодноразово порушувалася тема необхідності індоктринації в державну політику механізму скринінгу прямих іноземних інвестицій, особливо в об’єкти стратегічної інфраструктури. Тому коли в інформаційному просторі лунають думки щодо „потужного інвестора” в обличчі Китаю, то це свідчить або про те, що автори не розуміються взагалі на світоглядній основі китайської зовнішньої політики та механізмах кратоутворення в КНР або про примітивність мислення дописувачів або про пряму пропаганду і формування вигідного п’ятому поколінню керівництва КНР образу дбайливого господарника та економічного розвиненого партнера.

За своїм світоглядним потенціалом Китай не здатен утворювати союзи, особливо військові із будь-яким, через усвідомлення власної самодостатності, могутності та можливості вирішити будь-які питання поза форматом союзницьких відносин (які здебільшого обмежуватимуть КНР, ніж дадуть йому більші преференції).

Ба більше: для КНР стратегічно вигідним і можливим є союз із США. Інакші варіанти союзів з іншими країнами є стратегічно безперспективними для КНР.

Важливою особливістю товарно-грошових китайсько-іранських відносин є те, що обидві держави використовують як розрахункову одиницю китайську національну валюту – *юань*. Іран постачає Китаю енергоресурси, а натомість отримує кошти у юанях, яка використовується для закупівлі товарів у Китаї (Китай-Іран: неафішоване партнерство). Між іншим, так ж формула була запропонована і щодо взаєморозрахунків із Росією, а також саме юань розглядався майбутньою валютою, яка могла б витіснити долар у разі успіху стратегії *Путіна* і *Сі* щодо переформатування світу і зміни світового порядку на власну користь через війну проти Української Держави.

Коли йдеться про дружбу Китаю з будь-якою державою, то це означає, що Китай інфільтрував керовані алгоритми управління до певної соціальної системи з метою формування умов для отримання як економічної вигоди, так і закладення ґрунту для реалізації власних стратегій. Саме тому, коли стверджується про начебто „традиційну дружбу Ірану та КНР” до це не означає, що у разі військового конфлікту Ірану, наприклад, та Ізраїлю, Китай надасть свої війська і разом з ІРІ захищатиме державний суверенітет ІРІ.

Коли йдеться про міжнародні відносини, то має застосовуватись й відповідна політологічна лексика та термінологія, яка чітко описує характер цих відносин, передусім в плані *стратегії* та інструментів. Про дружбу можна говорити в житті, можна підписувати різні меморандуми, але у сучасних міжнародних відносинах, трансформативному безпековому та геостратегічному ландшафті, реалізація концепції стратегічної ясності формує умови для розуміння шляхів та інструментів забезпечення державного суверенітету. Натомість дружба або міцні стосунки нічого окрім зайвої комунікації під собою не несуть.

Справжня „підтримка один одного” має наступні реальні оцінки та індикатори:

- Китай торгує з ІРІ в юанях;
- Китай імпортує до себе дешеві енергоносії, користуючись безвихідною ситуацією в ІРІ через санкції;
- Китай вкладає власні кошти в об’єкти стратегічної інфраструктури ІРІ, створюючи стратегічну фінансову та інфраструктурну залежність ІРІ від Китаю;
- зміцнюючи відносини з ІРІ, Китай в близькосхідному сегменті реалізує власну геостратегію „Один пояс – Один шлях”, встановлюючи секторальні підсистеми управління у вигляді „китайсько-близькосхідної спільноти єдиної долі високого рівня”;
- захист міжнародної справедливості полягає у купівлі Китаєм 15 000 БПЛА у ІРІ.

Відтак, промовисте говоріння та солодка комунікація – це ознаки минулої політики, а справжня геостратегія будується на конкретних міжнародних відносинах, фактах, стратегіях і стратагемах, які мають відчутні результати від їх реалізації.

Саудівська Аравія, Туреччина та Ізраїль – перебувають у перманентному стані війни, тому за логікою політичного та стратегічного мислення керівництва КНР п’ятого покоління ці країни не можуть бути включені до близького союзницького, або китайськими словами китайсько-аравійського, китайсько-турецького або китайсько-ізраїльського сегмента спільноти єдиної долі високого рівня.

Відтак, перманентно спалахуючі конфлікти на Близькому Сході унеможливають розглядати КНР як активного гравця у цьому геостратегічному ландшафті.

Відтак, ІРІ для КНР не виступає у вигляді самодостатнього партнера, а розглядається лише як важлива ланка, елемент китайського геостратегічного грандпроекту „Один пояс, один шлях”, який поєднує „Економічний пояс Шовкового шляху” та „Морський Шовковий шлях XXI століття”.

Слід чітко усвідомлювати: авторитарні лідери та гегемоністська політика розглядають окремі, тим більше набагато менш потужні держави, лише елементами власної стратегії, скеровуючи здебільшого **свій стратегічний вектор експансії на регіони, континенти**. Підтвердженням моєї думки є слова Сі Цзіньпіна, який заявив, що співробітництво між Китаєм та Африкою неухильно просувається вперед всебічним, багаторівневим і високоякісними чином...Китай готовий працювати для подальшого зміцнення співробітництва між Китаєм та Африкою і сприяння координації в міжнародних та регіональних справах (Сі Цзіньпін призвал к створенню китайсько-африканського союзу єдиної долі високого рівня).

Китай не шукає в політичній сфері ідеологічного сполучення. Вектор мислення сучасних керівників п’ятого покоління спрямований на пошук негативізму та антагонізму. Зокрема це виражається в пошуках антиамериканських настроїв серед тих чи інших еліт, правлячих режимів. Зокрема, це було знайдено і в режимі *Païci*, який є принциповим представником антиамериканських еліт, так само як і колишній міністр МЗС КНР *Ван Ї*.

Китай за цього випадку виступає не як рівноцінний партнер, а як хитрий та хижий суб’єкт, який розуміє обмеженість міжнародного потенціалу ІРІ і тим самим пропонує фактично безальтернативні варіанти власної модерації тих чи інших питань у сфері міжнародних відно-

син. Таким чином, зовнішньополітична діяльність ІРІ з певних питань стає фактично підконтрольною і скеровуваною КНР.

Для КНР важливим є не Іран і його нація, інтереси, багатовікова перська культура тощо. Є більш прагматичні речі: вигідне географічне розташування Ірану, зокрема – контроль значної частини Ормузької протоки та Перської затоки. Саме це уможливило через розумне та помірковане цілеспрямоване інвестування китайцями в об'єкти стратегічної інфраструктури фактично встановити контроль над ними, не позбавляючи Іран державного суверенітету і взагалі державності. Фактично, геостратегія Китаю, залишає можливість атрибутивного і символічного існування державного апарату, натомість реальний державний суверенітет за умови реалізації даної концепції на певній території / регіоні / континенті буде відсутній.

Інвестування в об'єкти стратегічної інфраструктури Ірану призведе до:

- втрати інфраструктурної могутності ІРІ;
- встановлення контролю над важливими морськими перевезеннями;
- формуванням доступу до Каспійського моря;
- відкриття доступу до Індійського океану;
- перетворення Ірану із суб'єкта в об'єкт реалізації Китаєм власної геостратегії „Морський шовковий шлях XXI”;
- реалізації китайських ініціатив на користь Китаю і з метою вигоди Китаю.

Подальша можлива ескалація конфлікту між Туреччиною та Азербайджаном можливо фрагментарно і точково Ізраїлем з одного боку, та Іраном, Вірменією та гібридно Росією – з іншого боку, формують умови для потенційної небезпеки для територіальної цілісності Ірану, водночас забезпечують об'єкти стратегічної інфраструктури від впливу можливих військових конфліктів, через їхній контроль китайцями. Таким чином, стратегічно, керівництво КНР зацікавлене в політичній нестабільності в регіоні, оскільки ослаблені держави будуть більш податливим для китайських політиків і реалізації китайцями їхньої стратегії експансії щодо інфраструктурних об'єктів в тому числі і певних частин інфраструктурного ландшафту.

Жевріючи регіональні конфлікти на Близькому Сході:

- Саудівська Аравія – Йемен (Іран);
- Іран – Ізраїль;
- Туреччина – Сирія;
- Туреччина + Азербайджан – Іран + Вірменія (Росія);
- Іран – ОАЕ (Великий Томб, Малий Томб і Абу-Муса).

У цьому конфліктогенному середовищі **Китай робить ставку на Іран** через його найбільш слабку політичну позицію, найменшу підтримку політичного режиму зсередини держави, поєднану із спробами збагачення урану і отримання можливостей щодо будови власної ядерної зброї. Серед перелічених держав саме Іран має чітку антиамериканську позицію, а КНР є другою після Оману державою, з якої ІРІ укладено договір про військове співробітництво. Адже в березні 2021 р. міністрами закордонних справ ІРІ та КНР було підписано „Всеосяжну програму співробітництва між ІРІ та КНР” терміном на 25 років важливе місце в якій посідають питання співпраці у військовій сфері (Китай-Іран: неафішоване партнерство).

Також відзначу, що один із медіа-ресурсів пов'язаний із Корпусом вартових Ісламської революції розмістив у березні 2023 року відео в якому заявляється про те, Ісламська Республіка Іран рішучо виступає проти будь-яких планів, спрямованих на зміну міжнародних кордонів (зрозуміло, що йдеться про експансіоністські плани ще одного претендента на регіонального лідера – Ердогана, президента Туреччини, який разом із Азербайджаном в односторонньому порядку анексують території Вірменії, яку підтримує Іран). Як для України дуже цікаві заяви, на тлі навмисно збитого 8 січня 2020 року літака МАУ, а також повного мовчання як у 2014 році, так і у 2022 році, коли Росії здійснила збройну агресію і почала війну проти Української Держави. Тож вбачаємо дзеркальну „послідовність” у своїй невизначеності як з боку Ірану, так і з боку Китаю, що напевно і є точками дотику і зближення цих держав.

Тож КНР, замість справжнього пошуку шляхів наближення та сполучення інтересів із США насправді формують антиамериканську коаліцію, таким чином підсвічуючи додатковий індикатор підготовки до війни із США в найближчому майбутньому (до завершення третьої каденції Сі).

Висновки по Ірану

Узвичасно Китай пропонує не лише власні методи, а й власні форми співробітництва, замість союзів, альянсів, партнерства, Китай через Іран формує необхідні та достатні умови для лобіювання власної грандстратегії спільноти єдиної долі. Тому з часом логічним буде проголошення: **китайсько-близькосхідної спільноти єдиної долі високого рівня**, на кшталт такого проголошення 18 лютого 2023 року щодо „китайсько-африканської спільноти єдиної долі високого рівня” (Си Цзиньпін призвал к созданию китайско-африканского сообщества единой судьбы высокого уровня).

Зближення і озвучення факту військового співробітництва, передусім у технологічній сфері, не означає утворення нового союзу, адже тісні військові зв'язки Китай зберігає і з ОАЕ, які мають свої територіальні суперечки з Іраном. Тож дружба Китаю носить завжди вигідний для нього характер, і за умови конфлікту інтересів, КНР завжди передусім захищатиме і відстоюватиме власні інтереси, при цьому якнайменше інтегруючись до конфліктогенного середовища і не займаючи жодної зі сторін, не зважаючи на будь-які підписані документи про будь-які форми співробітництва. Адже для Китаю вони не мають такого стратегічного значення, як можливість розглядати ту чи іншу картину власної геостратегії щодо поясу та шляху.

Економічна експансія КНР використовується в якості позаконфліктного інтегруючого інструментарію, здатного вирішити проблеми Китаю, а не конфліктуючих сторін за допомогою Китаю. Закликаючи конфліктуючі країни до переговорів для зміцнення міжнародного співробітництва, КНР не пропонує і головне – не вживає жодних конкретних заходів щодо врегулювання тих чи інших криз, в яких Китай не виступає безпосередньо стороною конфлікту.

Саме тому зрозумілою є позиція КНР і щодо Української держави, коли КНР відкрито заявив, що не може обирати між „двома друзями”. Для Української Держави від Китаю не слід очікувати рішучих дій. Головною ознакою завершення конфлікту, стане виступ *Сі Цзиньпіна*, в якому він прямо закликає одну зі сторін конфлікту до припинення війни. Це означатиме розуміння керівництвом КНР стратегічного переможця, приєднання КНР до переможця і формування образу поміркованого миротворця. Зокрема, 19 лютого 2023 року у ході 59-ї Мюнхенської конференції з безпеки, голова канцелярії Комісії з закордонних справ ЦК КПК, колишній міністр закордонних справ *Ван І*, заявив, що „сили, які стоять за конфліктом (так уперто китайські чиновники продовжують неправильно називати війну в Україні – прим. авт.) не турбуються ані про життя українського народу, ані про розмір тієї шкоди, яка заподіяна Європі” (Конфлікту в Україні должен быть положен конец – Ван І).

Аналіз навіть однієї цієї тези може стати предметом окремої статті, адже її абсолютна та критична неоднозначність унеможливило ідентифікувати, кого саме КНР називаю тими „силами”, які стоять за конфліктом. Головне, що тут відсутня Росія, яка фактично і виступає агресором.

Так само у цьому ж виступі Ван І акцентує необхідності „подумати, які рамки слід створити для забезпечення довгострокового миру та стабільності в Європі і яку роль має відіграти Європа для досягнення стратегічної автономії” (Конфлікту в Україні должен быть положен конец – Ван І).

Не зовсім зрозуміло, чому чиновник КНР вирішив, що може ставити завдання країнам Європи, а головне, викликає подив така стурбованість КНР питаннями стратегічної автономії в Європі. Абсолютно очевидним, що відсутність чіткості робиться навмисно, за для того, щоб залежно від результату війни проти України можна було завжди сказати, що ми „мали на увазі...”. Однак також ясно і те, що фрагментація європейської єдності, світоглядний сепаратизм, автономізація – це ті тренди, які відповідають концепції руського світу, а відтак Ван І, фактично дублює ці положення, закликаючи Європу позбутися тієї єдності, яка власно і була метою утворення ЄС. Відтак заклики Ван І можуть за певних умов трактуватися як проявами цілеспрямованої пропаганди щодо фрагментації ЄС з подальшим підривом системності даної інституції. Це в стратегічному плані на фоні послаблення через війну Росії в Україні фактично залишить США сам на сам у гіпотетичній війні КНР проти них.

На думку *Ван І*: „Чим складніша ситуація, тим більшою є необхідність зберігати холоднокрівність і прагматизм” (Конфлікту в Україні должен быть положен конец – Ван І).

Конкретними *проявами „збереження прагматизму”* з боку Китаю виступають:

- **протягом 2022 року:** запуск по усьому світу розвідувальних аеростатів;
- **січень 2023:** запуск першої в світі підводної субмарини, що управляється штучним інтелектом і керує десятками БПЛА;
- **лютий 2023:** купівля Китаєм у Ірану 15 000 безпілотників;
- надання Росії нелетальної допомоги;
- заяви вищого керівництва КПК про відсутність зобов'язань незастосування сили щодо повернення Тайваню;
- використання слабких сторін учасників конфлікту для встановлення контролю над об'єктами стратегічної інфраструктури;
- інвестування в об'єкти стратегічної інфраструктури поза скринінгу прямих іноземних інвестицій;
- **лютий 2023:** формування умов для купівлі за заниженими цінами сирої нафти у поєднанні із будовою найбільшого сховища сирої нафти в провінції Шаньдун, площа якого становить понад 1,2 млн кв. метрів, і реалізує цифрове постачання (за повідомленнями Жиньмень Жибао)(В Китає введений в експлуатацію крупнейший в стране проект коммерческого хранилища сырой нефти);
- мілітаризація геостратегічного дискурсу;
- збільшення видатків на оборону в державному бюджеті на 2023 рік.

Практичний аналіз відносин із Іраном і поєднанні із застосуванням мною методології теорії геостратегії включно із аналізом змісту ключових 36 стратагем, доводять, що у КНР є власна стратегія, інші суб'єкти міжнародних відносин можуть бути лише інструментом її реалізації на тому чи іншому історичному етапі розвитку.

Китай активно готується до війни із США.

Тому не потрібно плекати надію на перетворення Китаю в активного, а головне – конструктивного суб'єкта міжнародних відносин і світової сили, здатної на паритетних та збалансованих умовах не словами, а реальними справами підтримувати міжнародний мир та світопорядок.

Література

Коваль О. А. Як Китай увійшов до нової епохи. URL: <https://sinologist.com.ua/koval-o-yak-kytaj-uvijshov-novoyi-epohy/> ; Съезд Компартии Китая. Основные месседжи. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=IHgxfCkYIA&t=119s>

Сі Цзиньпін висловив підтримку Ірану. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3670224-si-czinpin-visloviv-pidtrimku-iranu.html>

Китай-Іран: неафішоване партнерство. URL: <https://niss.gov.ua/en/node/4828>

Китай-Іран: неафішоване партнерство. URL: <https://niss.gov.ua/en/node/4828>

Си Цзиньпин призвал к созданию китайско-африканского сообщества единой судьбы высокого уровня. URL: <http://russian.people.com.cn/n3/2023/0220/c31521-10209718.html>

Китай-Іран: неафішоване партнерство. URL: <https://niss.gov.ua/en/node/4828>

Си Цзиньпин призвал к созданию китайско-африканского сообщества единой судьбы высокого уровня. URL: <http://russian.people.com.cn/n3/2023/0220/c31521-10209718.html>

Конфликту в Украине должен быть положен конец – Ван И. URL: <http://russian.people.com.cn/n3/2023/0220/c31520-10209753.html>

Конфликту в Украине должен быть положен конец – Ван И. URL: <http://russian.people.com.cn/n3/2023/0220/c31520-10209753.html>

Конфликту в Украине должен быть положен конец – Ван И. URL: <http://russian.people.com.cn/n3/2023/0220/c31520-10209753.html>

В Китае введен в эксплуатацию крупнейший в стране проект коммерческого хранилища сырой нефти. URL: <http://russian.people.com.cn/n3/2023/0220/c31518-10210142.html>

References

Koval, O. A. Yak Kytai uviishov do novoi epokhy [How China entered a new era] sinologist.com.ua Retrieved from <https://sinologist.com.ua/koval-o-yak-kytaj-uvijshov-novoyi-epohy/> [in Ukrainian]; Sezd Kompartii Kitaya. Osnovnye messedzhi [Congress of the Communist Party of China. Key messages] www.youtube.com/watch?v=IHgxfCkYIA&t=119s [in Russian].

Si Tszinpin vyslovyv pidtrymku Iranu [Xi Jinping expressed support for Iran] [www.ukrinform.ua](https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3670224-si-czinpin-visloviv-pidtrimku-iranu.html) Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3670224-si-czinpin-visloviv-pidtrimku-iranu.html> [in Ukrainian].

Kytai-Iran: neafishovane partnerstvo [China-Iran: a secret partnership] [niss.gov.ua](https://niss.gov.ua/en/node/4828) Retrieved from <https://niss.gov.ua/en/node/4828> [in Ukrainian].

Kytai-Iran: neafishovane partnerstvo [China-Iran: a secret partnership] [niss.gov.ua](https://niss.gov.ua/en/node/4828) Retrieved from <https://niss.gov.ua/en/node/4828> [in Ukrainian].

Si Czinpin prizval k sozdaniyu kitajsko-afrikanskogo soobshestva edinoj sudby vysokogo urovnya [Xi Jinping calls for high-level China-Africa Community of Common Destiny] [russian.people.com.cn](http://russian.people.com.cn/n3/2023/0220/c31521-10209718.html) Retrieved from <http://russian.people.com.cn/n3/2023/0220/c31521-10209718.html> [in Russian].

Kytai-Iran: neafishovane partnerstvo [China-Iran: a secret partnership] [niss.gov.ua](https://niss.gov.ua/en/node/4828) Retrieved from <https://niss.gov.ua/en/node/4828> [in Ukrainian].

Si Czinpin prizval k sozdaniyu kitajsko-afrikanskogo soobshestva edinoj sudby vysokogo urovnya [Xi Jinping calls for high-level China-Africa Community of Common Destiny] [russian.people.com.cn](http://russian.people.com.cn/n3/2023/0220/c31521-10209718.html) Retrieved from <http://russian.people.com.cn/n3/2023/0220/c31521-10209718.html> [in Russian].

Konfliktu v Ukraine dolzhen byt polozhen konec - Van I [The conflict in Ukraine must end - Wang Y.] [russian.people.com.cn](http://russian.people.com.cn/n3/2023/0220/c31520-10209753.html) Retrieved from <http://russian.people.com.cn/n3/2023/0220/c31520-10209753.html> [in Russian].

Konfliktu v Ukraine dolzhen byt polozhen konec - Van I [The conflict in Ukraine must end - Wang Y.] [russian.people.com.cn](http://russian.people.com.cn/n3/2023/0220/c31520-10209753.html) Retrieved from <http://russian.people.com.cn/n3/2023/0220/c31520-10209753.html> [in Russian].

Konfliktu v Ukraine dolzhen byt polozhen konec - Van I [The conflict in Ukraine must end - Wang Y.] [russian.people.com.cn](http://russian.people.com.cn/n3/2023/0220/c31520-10209753.html) Retrieved from <http://russian.people.com.cn/n3/2023/0220/c31520-10209753.html> [in Russian].

V Kitae vveden v ekspluatatsiyu krupnejshij v strane proekt kommercheskogo hranilisha syroj nefiti [China commissions the country's largest commercial crude oil storage project] [russian.people.com.cn](http://russian.people.com.cn/n3/2023/0220/c31518-10210142.html) Retrieved from <http://russian.people.com.cn/n3/2023/0220/c31518-10210142.html> [in Russian].

Анотація

Літкан В. А. Геостратегія сучасного Китаю: на прикладі Ірану. – Стаття.

Сучасна політологічна наука має чимало напрацювань із загальних питань політології і політичної комунікації, які зазвичай увиразнюються через відповідну вивчення та інтерпретацію складових та форм прояву політичних дискурсу. Більшість дослідників, захоплюються історичними фактами і замість справжнього політичного аналізу реальності, прагнуть героїзувати політичних лідерів та прикрасити своє дослідження. Питання комунікації з Іраном в політологічній науці серед українських дослідників висвітлено слабо. Більше того, не враховується ментальні відмінності, а також серйозні геостратегічні розбіжності Української Держави та Ісламської Республіки Іран. За цих умов дослідження моделі формування китайсько-іранської спільноти є актуальним і нагальним.

Наголошується, що рівень мілітарності міжнародних відносин слід розглядати в контексті того покоління керівників і відповідної ідеології, яке дане покоління впроваджує у сфері політичних відносин. Тому наголошено геостратегічному хронотопі.

У статті окреслено основні особливості сучасного мілітарного дискурсу як складової геостратегічного феномена, що відрізняють її від воєнного і геополітичного дискурсу минулого століття. До них належить панівна ревізійна стратегія, наявність цензурного зумовлення, ідеологічного обґрунтування та детермінації аналітичним наративом, використання сугестивного механізму інформаційно-психологічних операцій з акцентуванням на протистояння унілатералізму та залякуванню. Унаочнюється алгоритмізація застосування моделі „спільноти єдиної долі” для зрабування інших націй, встановлення тотального контролю над фінансовою системою, об’єктами стратегічної інфраструктури і стратегічним потенціалом в цілому.

Констатується на слабкість позиції Ібрагіма Раїсі порівняно із ідейною концепцією та потенціалом стратегічного лідерства Сі Цзіньпіна, яка за певних умов може призвести до втрати Іраном інфраструктурного суверенітету. Вкотре відзначено на суттєвий та вирішальний вплив світової геронтократії на характер геостратегічного дискурсу, мілітаризацію міжнародних відносин, войовничість правлячих еліт. Відзначено на необхідності індоктринації механізму скринінгу прямих іноземних інвестицій в об’єкти стратегічної інфраструктури. Доводиться редуccionізм позиції тих дослідників, які стверджують про солідний інвестиційний потенціал КНР щодо ІПІ, ігноруючи приховані стратегії лідерів КНР.

Відзначається, що коли йдеться про дружбу Китаю з будь-якою іншою державою, то це означає, що Китай інфільтрував керовані алгоритми управління до певної соціальної системи з метою формування умов для отримання як економічної вигоди, так і закладення ґрунту для реалізації власних стратегій.

У статті робляться принциповий висновок: авторитарні лідери та гегемоністська політика розглядають окремі, тим більше набагато менш потужні держави, лише елементами власної стратегії, скеровуючи здебільшого свій стратегічний вектор експансії на регіони, континенти. Додатково наводяться аргументи щодо високої імовірності повномасштабної війни, яка слугуватиме тлом для розкриття інших нагальних суспільних проблем, перебудови світової архітектури безпеки та формування нового світового порядку в рамках трансформованого проекту великого перебалансування.

Аргументується, що стратегічно, керівництво КНР зацікавлене в політичній нестабільності в регіоні, оскільки ослаблені держави будуть більш податливим для китайських політиків і реалізації китайцями їхньої стратегії експансії щодо інфраструктурних об'єктів в тому числі і певних частин інфраструктурного ландшафту.

Ключові слова: геостратегія, мілітарний тип геостратегічного дискурсу, китайсько-іранська спільнота єдиної долі, один пояс, один шлях, Ібрагім Раїсі, Сі Цзіньпін, стратіарх, стратегічна культура, стратегічна ідентичність, нова сингулярність, новий світовий порядок.

Summary

Lipkan V. A. The geo-strategy of modern China: the case of Iran. – Article.

Modern political science contains numerous research developments on general issues of political science and political communication, which are usually expressed through the appropriate study and interpretation of the components and forms of political discourse manifestation. Most researchers deal with historical facts and, instead of a true political analysis of reality, seek to glorify political leaders and embellish their contributions. Ukrainian scientists have poorly covered the issue of communication with Iran in political science. Moreover, mental differences, as well as serious geostrategic differences between the Ukrainian State and the Islamic Republic of Iran, are ignored. Consequently, the study of the model of the formation of the Sino-Iranian community of common destiny is relevant and urgent.

It is emphasized that the level of militarization of international relations should be considered in the context of that generation of leaders and the corresponding ideology that it introduces political relations. Therefore, the geostrategic chronotope is emphasized.

The article specifies the main features of modern military discourse as a component of the geostrategic phenomenon, which make it different from the military and geopolitical discourse of the past century. They include the dominant revision strategy, the presence of censorship conditioning, ideological justification and determination by an analytical narrative, the use of a suggestive mechanism of informational and psychological operations with an emphasis on opposing unilateralism and intimidation. Algorithm for applying the “community of common destiny” model for plundering other nations, establishing total control over the financial system, strategic infrastructure objects and strategic potential as a whole is visualized.

The weakness of Ibrahim Raisi's position compared to the ideological concept and potential of Xi Jinping's strategic leadership is noted, which under certain conditions may lead to Iran's loss of infrastructural sovereignty. The significant and decisive influence of the world gerontocracy on the nature of geostrategic discourse, militarization of international relations, militancy of the ruling elites was once again marked. The need for indoctrination of the screening mechanism for direct foreign investments in strategic infrastructure objects was highlighted. The reductionism of the position of those researchers who claim the solid investment potential of the PRC in relation to IRI, ignoring the hidden strategies of the PRC leaders is proven.

It is worth noting that when it comes to China's friendship with any other state, it means that China has infiltrated controlled management algorithms into a certain social system in order to create conditions for obtaining both economic benefits and laying the groundwork for the implementation of its own strategies.

The article draws a fundamental conclusion: authoritarian leaders and hegemonic policies consider individual, especially much less powerful states, only as elements of their own strategy, mostly directing their strategic vector of expansion to regions and continents. In addition, the author argues about the high probability of full-scale war, which will serve as a backdrop for the disclosure of other pressing social problems, the restructuring of the global security architecture, and the formation of a new world order within the transformative project of the great reset.

It is justified that the leadership of the People's Republic of China is strategically interested in political instability in the region, since weakened states will be more amenable to Chinese politicians and the Chinese's implementation of their expansion strategy regarding infrastructure facilities, including some parts of the infrastructure landscape.

Key words: geostrategy, military type of geostrategic discourse, Sino-Iranian community of common destiny, One Belt One Road, Ibrahim Raisi, Xi Jinping, stratiarch, strategic culture, strategic identity, new singularity, new world order.

УДК 327.5 (470+571) (73)
DOI <https://doi.org/10.32782/app.v71.2023.24>

В. В. Мироненко
orcid.org/0000-0003-0236-4134
кандидат технічних наук,
старший науковий співробітник
Центру воєнно-стратегічних досліджень
Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського

ПОЛІТИЧНІ ВЛАСТИВОСТІ РАКЕТНО-ЯДЕРНИХ ПРОГРАМ ЯК ФОРМИ РЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНИХ БЕЗПЕКОВИХ ВІДНОСИН

Актуальність теми. Суттєво зростаюча напруга міжнародних відносин стала фактором нестабільності та поглиблення світової політичної, соціально-економічної та культурно-гуманітарної кризи. Зокрема російські загрози нанесення ракетно-ядерних ударів стали головною актуальною тематикою міжнародних переговорів, що підтвердилося спільною заявою президентів США і Китаю на саміті «G 20» у Малайзії у листопаді 2022 року. У зв'язку із найбільш трагічними перспективами застосування ракетно-ядерних озброєнь актуальності набуває наукове осмислення прикладних безпекових функцій таких засобів масового ураження, які опосередковуються властивостями ракетно-ядерних програм як форм регулювання міжнародних безпекових відносин. Науковий контекст актуальності полягає у потребі аналізу тих політичних можливостей, які закладені у ракетно-ядерних програмах і можуть бути спрямовані на недопущення застосування і стримування від таких дій загалом.

Стан наукової розробки проблеми. Особливості політичних складових ракетно-ядерних програм провідних країн світу ілюструються у наукових розробках таких дослідників, як Д. Джонсон, Дж. Дуркалес, М. Кроинг, А. Корбут, О. Потехін, В. Сломче, С. Толстов та інших. Загалом слід констатувати дану проблематику як малодосліджену, особливо в умовах сучасного загострення міжнародних відносин, коли загроза застосування ракетно-ядерних озброєнь набула максимальної реальності з часів «Карибської кризи».

Мета і завдання статті. Метою даної статті є дослідження політичних властивостей ракетно-ядерних програм провідних країн світу, завданням статті виступає осмислення інструментальних можливостей положень ракетно-ядерних програм у регулюванні міжнародних безпекових відносин.

Основний матеріал. Прийнята вже після російського вторгнення до Грузії у серпні 2008 року Стратегічна концепція США (далі – СК) жодним чином не передбачала стримування РФ, а, навпаки, просякнута духом захоплення Росії до співробітництва задля «подальшого спільного розвитку системи європейської безпеки». Вперше після закінчення «холодної війни» наприкінці 80-х років ХХ століття СК 2010 року констатувала, що НАТО «кардинальним чином скоротила кількість розміщених у Європі ядерних озброєнь та опору на ядерні озброєння у своїй стратегії» й Альянс «шукатиме шляхів створення умов для подальшого їх скорочення у майбутньому». Більш того, у документі містилася обіцянка НАТО «створити умови для без'ядерного світу» (НАТО, Strategic Concept, 2010). Це дещо коригувалося запевненням: «допоки існує ядерна зброя, НАТО залишатиметься ядерним союзом». Для ствердження режиму нерозповсюдження важливе значення має зобов'язання, «не застосовувати ядерну зброю проти неядерних держав – членів ДНЯЗ та не загрожувати їй застосуванням», – на що вказує Огляд щодо стримування та оборони 2012 року (НАТО, Deterrence and Defense Posture Review, 2012). Втім головні держави, що представляють загрозу для НАТО, є членами «ядерного клубу або стоять на порозі вступу до нього. Ані СК, ані Огляд не конкретизують, кого саме НАТО планує стримувати ядерною зброєю. У той саме час Росія неодноразово заявляла, що не вагатиметься використати першою ядерну зброю «для припинення ескалації військових дій, які відбуватимуться із використанням конвенційної (звичайної) зброї». Загрозу повномасштабного вторгнення в Україну РФ постійно актуалізувала утриманням та ротацією на

східному кордоні України ударного угруповання чисельністю у 40-60 тис. військ, масованими обстрілами українських збройних сил та прикордонників на досяжних з території Росії землях та безпосередньою участю у військових діях на боці своїх маріонеткових протизаконних утворень ДНР та ЛНР, у яких відіграла вирішальну роль. «Дії Росії проти України нагадали Альянсу, що конфронтація, навіть збройний конфлікт з великою ядерною державою не є неможливим, – стверджують фахівці з Атлантичної ради США М. Кроніг і В. Слокомб. Більше того, незважаючи на оголошені НАТО плани щодо кількісного скорочення наявних ядерних сил та зменшення опори на них у своїй стратегії, провідні ядерні держави, що не є членами Альянсу, продовжували їх нарощувати та акцентували ядерний компонент своїх стратегій. Росія, Китай, Індія, Пакистан і Північна Корея вдалися до збільшення та/або модернізації своїх ядерних арсеналів» (Кроеніг М., 2014; Потехін О.В., 2016, с. 20).

Сполучені Штати та їхні союзники також очікують, що військове командування Північної Кореї може застосувати ядерну зброю навіть без надії на виживання. Але в переважній більшості ситуацій лідери у Пхеньяні все ще трималися б із певної надії на покращення своїх перспектив. Вони можуть, наприклад, запропонувати відмовитись від влади в обмін на комфортне вигнання. У цих обставинах лідери Північної Кореї збережуть великий інтерес у резервуванні частини своїх ядерних сил, які стануть їх політичним аргументом при формуванні домовленостей і, таким чином, мати стимул для збереження централізованого контролю та навмисного управління ядерною ескалацією (Кроеніг М., 2018, с. 138).

У минулому НАТО безпосередньо пов'язувало розвиток своїх ядерних сил із політикою у цьому питанні інших країн. Так, у СК 1999 р. заявлялося: «Існування потужних ядерних сил за межами Північноатлантичного союзу. являє собою серйозний чинник, який Альянс має враховувати» (НАТО, Strategic Concept, 1999). У СК 2010 року таке положення відсутнє і це було не випадковим. Вперше у своїй історії НАТО сьогодні здатна дати відсіч у збройному конфлікті будь-якій неядерній державі конвенційними (звичайними) силами – без застосування ядерної зброї. Отже й те, що потенційні противники НАТО більше, ніж у минулому, покладаються на ядерну зброю, не дивно. У деякому сенсі опора на потенціал ядерної зброї в якості військового інструменту покликана «вирівняти шанси», надати державам-власникам відчуття здатності протистояти дійсним або вигаданим загрозам. Росія може переконувати себе, що, загрожуючи першою використати ядерну зброю, вона запобігатиме використанню конвенційної зброї НАТО та/або США, якщо ті виступатимуть перешкодою для здійснення її власних агресивних планів. Це дещо нагадує часи «холодної війни». Але тоді, під час протистояння з СРСР, у НАТО дійсно побоювалися, що Альянс не в змозі відбити напад армій країн Варшавського договору із застосуванням виключно звичайних засобів та не вдаючись до ядерної зброї. Сьогодні Росія відверто сповідує доктрину застосування першою ядерної зброї для «деескалації» конфлікту, який вона сама ж розв'язала вторгненням в Україну, що загрожує світовій безпеці (Потехін О.В., 2016, с. 21).

Саме тому підтримуємо думку С.В. Толстова про те, що ядерне стримування вважається винятковим знаряддям політичної влади та крайнім аргументом, який має застосовуватися в разі неможливості політичного розв'язання тієї чи іншої критично важливої проблеми. Однак як засіб непрямого впливу воно не спроможне забезпечити повний контроль у сфері міжнародних відносин і матеріалізувати вплив США на політику провідних у військовому відношенні держав, які володіють власними незалежними ядерними потенціалами. Ці обмеження спонукають США утримуватися від прямого конфлікту з Росією і КНР, виявляти гнучкість у спробах добитися припинення ядерної програми КНДР та експериментувати з розробкою неядерних високоточних озброєнь та створенням глобальної системи протиракетної оборони, що не в останню чергу сприймається опонентами як загроза пониження порогу ядерного стримування (Толстов С.В., 2019, с. 135).

Можна припускати з певною вірогідністю, що «ревізійністка» Москва виступить розповсюдженцем ядерних та інших технологій засобів масового знищення, засобів доставки та матеріалів для «брудної бомби», щоб «розширити фронт» її уявної «війни» зі США. Про це свідчить й відкриття В. Путіним «другого фронту» після українського у Європі – близькосхідного у Сирії. Як би не намагалися деякі експерти з числа русофілів-«реалістів» переконувати: Росія

в Україні тільки «захищає власні національні інтереси й безпеку», що будімо є «природною захисною реакцією на розширення НАТО, його наближення до кордонів Росії» та «забезпечення прав російської людини у близькому зарубіжжі», функція Альянсу полягає у тому, щоб поновити зруйновану російською навалою стабільність, стримуванням підтвердити незмінність європейських кордонів. Справжні масштаби опори Росії та інших ядерних держав на ядерну зброю залишаються невизначеними, але, щоб відвести загрозу ядерної війни, планувальникам НАТО слід розцінювати їх як серйозні. Принаймні опонентам НАТО має бути ясно, що на ядерну атаку проти його членів Альянс відповість не вагаючись, з використанням усього наявного потенціалу. Хоча пріоритетним завданням ядерних сил НАТО є стримування саме ядерного нападу, НАТО краще виконала роль стабілізатора міжнародної системи, якби відмовилося б від ядерного «табу» та потенційному противнику стало зрозумілим, що у деяких випадках ядерна зброя може бути застосована і у відповідь на атаку з використанням неядерної зброї (Потехін О.В., 2016, с. 22). Наприклад, проти Росії, яка неодноразово загрожувала нанесенням ядерного удару по Польщі та Румунії у разі розміщення на їх території елементів системи ПРО (Кроеніг М., 2014).

Серед сучасних властивостей ракетно-ядерних програм у політиці провідних держав слід виділити появу загроз, позначених як «непередбачувані ситуації» в майбутньому, нова ядерна доктрина враховує можливість атаки супротивника на об'єкти системи оперативного управління американськими ядерними силами, включаючи командні пункти та супутникову систему управління та сповіщення. В цьому сенсі застосування супротивниками неядерних засобів проти системи управління ядерними силами США вважається підставою для превентивного використання ядерної зброї. Хоча політика США, чітко зорієнтована на унеможливлення появи нових ядерних держав, логіка багатополлярної міжнародної системи скоріше за все спиратиметься на диверсифікацію відносин стримування між провідними державами на глобальному та, в багатьох випадках, на регіональному рівні. Подібні відносини, які не обов'язково ґрунтуватимуться на загрозі застосування ядерної зброї, у своїй сукупності визначатимуть форми регулювання поведінки на міжнародній арені, встановлюючи межі між життєво важливими та порівняно другорядними інтересами провідних акторів (Толстов С.В., 2019, с. 136).

Враховуючи загрози застосування ракетно-ядерної зброї проти України, доки ядерна зброя зберігає провідну роль у російській структурі силового впливу, серед пріоритетів модернізації ЗС РФ, у Стратегічній доктрині і політичній риториці Кремля, в НАТО залишається потреба її стримування, щоб запобігти тяжким непередбачуваним наслідкам у разі воєнної конфронтації з Росією. Цілком вірогідно, що економічний занепад може призвести до подальшого зростання шовіністичних і реваншистських амбіцій Кремля, зростання агресивності РФ на міжнародній арені. Навіть успішне у кінцевому рахунку відбиття російської навали засобами звичайної оборони, скоріш за все, спричинить величезні руйнування, особливо на територіях, на яких розгортатимуться такі операції, про що говорить досвід війни на Донбасі, та вимагатиме багато часу. Безпосередніми об'єктами російської агресії, слідом за Україною, ймовірно, постануть країни Балтії та/або Польща. Тому вони бажають, щоб Росія потенційно стримувалася загрозою ядерного удару у відповідь на агресію проти них. Відмова від ядерного удару першими підриває впевненість держав – неядерних членів Альянсу у тому, що вони не будуть полишені наодинці у війні з Росією. Щоб ствердити союзницькі відносини, у арсеналі стримування агресора ядерна зброя не має бути «табу» для НАТО. Ядерне стримування НАТО має потенціал, щоб компенсувати ядерний шантаж, до якого вдається Росія з метою підірвати єдність у НАТО. Важливо, щоб противник твердо знав, що напад на союзника по НАТО може мати для нього катастрофічні наслідки. Використання загрози ядерною зброєю, щоб компенсувати ефект ядерного шантажу, є особливим випадком ядерного стримування. У цьому сенсі слід розцінювати рішення про розміщення нових ядерних бомб на американській військовій базі у Німеччині у 2015 р. У підсумку слід відмітити, що згідно з пануючою серед військово-політичних експертів точкою зору, ядерна зброя – як стратегічна, так і тактична, не придатна для розв'язання більшості, якщо не всіх сучасних конфліктних ситуацій. Отже, врегулювання конфліктів та встановлення й підтримання міжнародної ста-

більшості вимагають розвитку та використання конвенційної сучасної високотехнологічної та точної зброї. Така зброя може бути більш ефективна за ядерну й для стримування актуального чи потенціального агресора на всіх рівнях, від регіонального до глобального (Потехін О.В., 2016, с. 22).

Висновки. Таким чином, політичні властивості ракетно-ядерних програм як форми регулювання міжнародних безпекових відносин полягають у формуванні гарантій невикористання засобів масового ураження, принаймні першим, утримання від їх застосування в умовах загострення політичних протиріч. Окремим елементом регулювання є надання гарантій провідних країн світу у невикористанні ракетно-ядерних озброєнь проти країн, що не мають їх на озброєнні. В умовах наявної загрози використання ракетно-ядерних озброєнь Російської Федерації проти України важливим завданням подальших науково-прикладних досліджень є пошук шляхів гарантованих механізмів недопущення застосування ядерної зброї, водночас посилення ролі і значення конвенційних видів озброєнь може бути фактором забезпечення від непоправних катастрофічних наслідків від використання ракетно-ядерних видів озброєнь.

Література

- NATO, Strategic Concept. Lisbon. November 19–20, 2010. URL:http://www.nato.int/strategic-concept/pdf/Strat_Concept_web_en.pdf.
- NATO, Deterrence and Defense Posture Review. Chicago. May 20 2012. URL:http://nato.int/cps/en/natolive/official_texts_87597.
- Kroenig M., Slocombe W. Why Nuclear Deterrence Still Matters to NATO. *Atlantic Council. Brent Scowcroft Center on International Security Issuebrief*. August 2014. 6 p.
- Потехін О.В. Ядерне стримування у сучасній стратегії НАТО: проблеми й перспективи. *Проблеми ядерної безпеки сучасного світу і Україна: збірник наукових праць*. Київ. 2016. С. 15–23.
- Matthew Kroenig, *The Logic of America Nuclear Strategy: Why Strategic Superiority Matters*. New York, NY: Oxford University Press. 2018. p. 137–141.
- NATO, Strategic Concept. Washington. DC, April 24, 1999. URL:http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_27433.htm.
- Толстов С.В. Ядерне стримування у військово-політичній стратегії США. *Ядерна безпека України в контексті світового досвіду: збірник наукових праць*; ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». 2019. С. 109–137.

References

- NATO, Strategic Concept. Lisbon. November 19–20, 2010. URL:http://www.nato.int/strategic-concept/pdf/Strat_Concept_web_en.pdf. [in English].
- NATO, Deterrence and Defense Posture Review. Chicago. May 20 2012. URL:http://nato.int/cps/en/natolive/official_texts_87597. [in English].
- Kroenig M., Slocombe W. (2014) Why Nuclear Deterrence Still Matters to NATO. Atlantic Council. Brent Scowcroft Center on International Security Issuebrief. August. 6 p. [in English].
- Potiekhin O.V. (2016) Yaderne strymuvannia u suchasniy stratehii NATO: problemy u perspektyvy [Nuclear deterrence in NATO's modern strategy: problems and prospects]. *Problemy yadernoy bezpeky suchasnoho svitu i Ukraina: zbirnyk naukovykh prats*. Kyiv. p. 15–23. [in Ukrainian].
- Matthew Kroenig (2018) *The Logic of America Nuclear Strategy: Why Strategic Superiority Matters*. New York, NY: Oxford University Press), p. 137–141. [in English].
- NATO, Strategic Concept. Washington. DC, April 24, 1999. URL:http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_27433.htm. [in English].
- Tolstov S.V. (2019) Yaderne strymuvannia u viiskovo-politychniy stratehii SshA [Nuclear deterrence in the US military-political strategy]. *Yaderna bezpeka Ukrainy v konteksti svitovoho dosvidu: zbirnyk naukovykh prats; DU «Instytut vsesvitnoy istorii NAN Ukrainy»*. p. 109–137. [in Ukrainian].

Анотація

Мироненко В. В. Політичні властивості ракетно-ядерних програм як форми регулювання міжнародних безпекових відносин. – Стаття.

У статті досліджено особливості політичних властивостей ракетно-ядерних програм у процесі їх впливу на міжнародні безпекові відносини. Основний акцент зроблено на різноманітних політичних інструментах, таких як інструмент стримування від застосування засобів масового ураження, а також

інструмент незастосування першим. У статті здійснено аналіз наукових підходів українських і зарубіжних дослідників зі сфери політологічного аналізу міжнародних безпекових систем, зокрема у сфері ракетно-ядерних озброєнь. Дискусія науковців показала, що дану проблематику потрібно аналізувати на міждисциплінарному методологічному рівні, з урахуванням динаміки сучасних безпекових факторів особливо в умовах сучасного загострення міжнародних відносин, коли загроза застосування ракетно-ядерних озброєнь набула максимальної реальності. При дослідженні було використано політологічні методи, зокрема структурно-функціональний метод, метод аналізу та синтезу та інші. Застосування системного методу надало можливість комплексно осмислити прикладне значення політичних властивостей ракетно-ядерних програм у системі регулювання міжнародної безпеки зокрема. У статті представлено характеристику політичних властивостей ракетно-ядерних програм як форми регулювання міжнародних безпекових відносин в умовах глобальної дезінтеграції сталих безпекових відносин і трансформації ракетно-ядерних доктрин у політичних програмах світових лідерів у контексті російської воєнної агресії проти України. Основним результатом досліджень стали характеристики, які окреслюють набір гарантій незастосування ракетно-ядерних озброєнь як відносно країн, які мають на озброєнні такі види зброї, так і особливо відносно країн, які є без'ядерними. У статті доведено потребу посилення елементів гарантій безпеки у ракетно-ядерних програмах та підвищенні ролі конвенційних видів озброєнь у процесах військового протистояння та пошуку стабілізації міжнародних відносин в цілому.

Ключові слова: засоби масового ураження, ракетно-ядерні програми, міжнародна безпека, конвенційні види озброєнь.

Summary

Myronenko V. V. Political properties of nuclear rocket programs as a form of regulation of international security relations. – Article.

The article examines the features of the political properties of nuclear missile programs in the process of their influence on international security relations. The main emphasis is placed on various political instruments, such as the instrument of deterrence from the use of weapons of mass destruction, as well as the instrument of no first use. The article analyzes the scientific approaches of Ukrainian and foreign researchers from the field of political analysis of international security systems, in particular in the field of nuclear missile weapons. The discussion of scientists showed that this issue should be analyzed at the interdisciplinary methodological level, taking into account the dynamics of modern security factors, especially in the current aggravation of international relations, when the threat of the use of nuclear missile weapons has become a maximum reality. In the study, political science methods were used, in particular, the structural-functional method, the method of analysis and synthesis, and others. The application of the system method made it possible to comprehensively comprehend the applied significance of the political properties of nuclear missile programs in the system of regulating international security in particular. The article presents a characterization of the political properties of nuclear missile programs as a form of regulation of international security relations in the context of the global disintegration of stable security relations and the transformation of nuclear missile doctrines in the political programs of world leaders in the context of Russian military aggression against Ukraine. The main result of the research was the characteristics that outline a set of guarantees for the non-use of nuclear missile weapons both in relation to countries that have such types of weapons in service, and especially in relation to non-nuclear countries. The article proves the need to strengthen the elements of security guarantees in nuclear missile programs and increase the role of conventional weapons in the processes of military confrontation and the search for stabilization of international relations in general.

Key words: weapons of mass destruction, nuclear missile programs, international security, conventional weapons.

УДК 327.01(075.8)

DOI <https://doi.org/10.32782/app.v71.2023.25>

Ю. О. Седляр

orcid.org/0000-0002-5752-701X

*доктор політичних наук, доцент,
професор кафедри міжнародних відносин,
інформації та регіональних студій
Національного авіаційного університету*

В. М. Ярошенко

orcid.org/0000-0001-7449-905X

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри психології та соціальних наук
Миколаївського національного університету
імені В. О. Сухомлинського*

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПИТАННЯ

Кінець ХХ – початок ХХІ століття ознаменувались значним ускладненням архітектури і природи міжнародних зв'язків і, передусім, міждержавних. Тренд глобалізації змушує країни адаптуватися до транснаціональних викликів, сприймати нову динаміку світових політичних процесів. В умовах, де транснаціоналізація поступово перетворюється на політикоформулюючий фактор нового світового порядку, конфлікт між глобалоцентричною та державоцентричною парадигмами світоустрою видається неминучим. У міжнародно-політичній науці дискурс ведеться по суті у межах двох навчальних підходів: світової політики та міжнародних відносин. У центрі дискусій – проблема визначення місця держави на міжнародній арені, співвідношення ролі держави та недержавних учасників у глобальному управлінні. І якщо міжнародні відносини вивчають взаємодію й обмін діяльністю та її результатами, що відбувається між головними суб'єктами міжнародно-політичної реальності (тобто державами), то світова політика зміщує акцент на системі зв'язків, що формуються на міжнародній арені незалежно від територіальних кордонів. І далі за логікою речей – міжнародні відносини сповідують філософію зміцнення міждержавного співробітництва, що постає як центрова система координат на міжнародній арені, у той час як світова політика реалізує альтернативний проект світоустрою, в якому функції держави «розмиваються» під тиском нових глобалізованих суб'єктів. Однак, враховуючи те, що обидві наукові напрями страждають від обмеженості у тому, що стосується визначеності явищ, що досліджуються, і точності знання, що отримуємо у ході аналізу, кожен з них (і світова політика, і міжнародні відносини) потребує подальшого уточнення предметного поля. До того ж, і світова політика, і міжнародні відносини теоретично у цілому сформовані реалізмом (у сучасному вигляді – неореалізмом), лібералізмом (сьогодні головним чином – неолібералізмом), світ-системною теорією і постмодернізмом (Седляр, 2010; Шергін, 2013). А отже, відображаючи об'єктивні процеси на міжнародній арені, і міжнародні відносини, і світова політика не заперечують один одному, а переструктуровують їх зміст. Це ж у повній мірі стосується й поняття «зовнішньополітичної діяльності», що у концептуально-методологічному плані, відповідно, найбільш доцільно відображати у контексті усталених теоретичних напрямів.

Серед усього масиву літератури, що присвячена дослідженню даної проблеми, необхідно виділити роботи, насамперед, В. Головченка, М. Дорошка, В. Копійки, О. Коппель, М. Мальського, В. Манжоли, О. Пархомчук, Г. Перепелиці, М. Рижкова, О. Шевчука. Водночас постійні зрушення у міжнародному середовищі як у кількісному, так і у якісному вимірах детермінують проведення подальших наукових пошуків щодо визначення місця та ролі держави

на світовій арені, провокують розвідки у галузі оцінки ефективності зовнішньополітичної діяльності держав.

Загалом зовнішньополітична активність на міжнародній арені визначається позицією держави в сучасній системі міжнародних відносин. Структура ж міжнародних відносин визначає тиме і добір державою стратегії реалізації своїх національних інтересів у системі двосторонньої і багатосторонньої дипломатії.

Г.М. Перепелиця при ранжуванні держав у системі міжнародних відносин виходить із здатності держав здійснювати вплив, власне діапазон даного впливу визначає розташування держави на ієрархічних щабелях системи міжнародних відносин (Перепелиця, 2003).

У цілому в теорії міжнародних відносин можна виокремити три моделі класифікації держав: функціональну модель; поведінкову модель; ієрархічну модель (Шергін, 2013).

Ранжування держав у кожній моделі мають свої певні особливості. Перші дві моделі є політично мотивованими. Що стосується поведінкової моделі, то ранг держави визначається на основі діяльності держави у системі міжнародних відносин. Прихильники ієрархічної моделі аналізують зовнішню політику держав відповідно до їх становища у структурах міжнародної системи.

Залежність між зовнішньополітичним потенціалом та статусом держави була визначена Л. Гелберем, який зазначає, що «у той момент, коли велика держава відрізняється своїми надзвичайними можливостями від решти світу, сутність середньої держави полягає у тому, що вона відрізняється від іншої, принаймні, за одним критерієм зовнішньополітичної діяльності. При цьому прийняття зовнішньополітичних рішень середньої країни узгоджується із великою державою» (Wood, 1987, р. 30). Інший представник функціональної моделі, Б. Вуд зазначав: «неформально, середня держава часто бере на себе відповідальність у рамках наднаціональних структур і здійснює вплив в тих напрямках, де найсильніше визначаються її національні інтереси» (Wood, 1987, р. 31).

Перевага функціональної моделі в оцінці зовнішньої політики полягає в ідентифікації держав, які здатні здійснювати вплив на міжнародні відносини у значній мірі і, таким чином, відрізнити їх від усіх інших. Велика держава – країна, яка здійснює суттєвий міжнародно-політичний вплив відповідно до регіону розташування. Середня держава, як правило, розглядається у розрізі можливості здійснювати вплив на сусідів першого і другого геополітичного порядку, у той час як мала – у своїй зовнішньополітичній діяльності займає конформістську позицію і орієнтується у дипломатії на безпосереднє геополітичне сусідство.

Представники поведінкової моделі при аналізі зовнішньої політики держав зосереджуються на особливостях поведінки держав у системі міжнародних відносин, і зосереджуються на тому, що великі і середні держави, насамперед, зацікавлені в активній міжнародній діяльності та визначають зовнішню політику середньої держави наступним чином: «вона має тенденцію до багатостороннього вирішення міжнародних проблем, прагне обирати компромісну позицію в міжнародних суперечках, і для ведення своєї дипломатії обирає позицію «слухняного міжнародного громадянина». У той же час великі держави часто обирають стратегію зовнішньополітичної конкуренції, яка дозволяє їм чіткіше артикулювати і презентувати їх національні інтереси (Седляр, 2010, с. 11-34).

Б. Вуд визначав середню державу як менеджера з врегулювання міжнародних конфліктів та державу, яка прагне просувати свої інтереси через наднаціональні структури (Wood, 1987, р. 19-20). Його точку зору підтримував і К. Прат, характеризуючи прагнення середньої держави діяти у рамках міжнародних організацій як ефективну стратегію промоції національних інтересів (Pratt, 1990, р. 151).

Представники ієрархічної моделі розглядають зовнішню політику держави з точки зору їх місця в структурі міжнародної системи (Седляр, 2010, с. 8-29; Holbraad, 1984).

Співставляючи вище згадані теоретичні підходи до градування держав у сучасній системі міжнародних відносин, виділимо характеристики зовнішньополітичної діяльності середніх та малих держав. Середні держави у своїй зовнішній політиці: займають активну позицію у справах міжнародного та регіонального рівнів; здатні впливати на прийняття міжнародних рішень, які мають глобальний характер (позиція середньої держави може бути відмінною від

позиції великої держави, наприклад, позиція ФРН та Польщі щодо вирішення певного міжнародного конфлікту); активно проявляють свою позицію у питаннях, що пов'язані із їхніми національними інтересами; зацікавлені у вирішенні спірних міжнародних питань шляхом багатосторонніх зусиль, проведенні багатосторонніх акцій та операцій; схильні і часто створюють певну коаліцію по відношенню до великої держави. Натомість малі держави мають такі характеристики зовнішньої політики: зосередження на питаннях внутрішнього розвитку; відсутність впливу навіть у найближчому геополітичному оточенні; зацікавленість у розширеному форматі міжнародного співробітництва.

Відповідно, як наукові дослідження, так й емпіричні дані свідчать про те, що малі держави можна визначити, як держави, чий дипломатичні та матеріальні ресурси є настільки обмеженими, що їх лідери зосереджують основну увагу швидше на захисті територіальної цілісності, ніж на досягненні більш далекосяжних зовнішньополітичних цілей.

Традиційно дії держави на міжнародній арені визначаються її зовнішньополітичними інтересами, які власне є поєднанням впливу системи на державу та намагання протистояти цьому впливу.

Відтак, основний зовнішньополітичний інтерес держави полягає у забезпеченні її безпеки, під якою розумітимемо високий ступінь захищеності від зовнішніх нападів та збереження національних цінностей.

У зовнішньополітичному аналізі переважають такі основні підходи до розуміння сутності зовнішньої політики, аналізу зовнішньополітичних рішень у цілому: класичний (традиційний/раціональний); компаративний; структурно-функціональний / власне теорія прийняття зовнішньополітичних рішень: на методологічному рівні дихотомія холізм / індивідуалізм, на предметному – бюрократичні структури, процеси / індивідуальні політичні агенти (плюралістичний підхід).

Як зазначає американський спеціаліст Г. Аллісон, вищеперераховані підходи відбивають три головні теоретичні підходи аналізу рішень у царині зовнішньої політики: 1) класичний, в якій зовнішня політика є результатом свідомої, цілеспрямованої, раціональної діяльності актора (держави, уряду); 2) зовнішня політика як наслідок комплексу бюрократичних процесів; 3) зовнішня політика як підсумок конкурентної взаємодії політичної еліти, державних інститутів тощо (Седляр, 2010, с. 11).

Тож, зміст зовнішньої політики розглядається сучасною зовнішньополітичною теорією у трьох головних аспектах: як конкретно-політичне наповнення курсу держави на міжнародній арені; як структура діяльності суб'єкта міжнародних відносин в його стосунках із зовнішнім світом; і культурологічно – як відповідність зовнішньої політики певного суб'єкта етноконфесійним, історичним, антропологічним характеристикам даного суб'єкта. Аналізу конкретно-політичного наповнення зовнішньої політики держави присвячена поки абсолютна більшість робіт, що досліджують зовнішню політику. Пояснюючи зовнішню політику певної країни в певний період часу через ту чи іншу сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів та умов, такі роботи не претендують на теоретичне осмислення зовнішньої політики як явища, проте утворюють емпіричну основу зовнішньополітичної теорії. Але конкретно-політичне наповнення зовнішньої політики, при всьому його практичному значенні, виявляється якби оболонкою, здатною саме в силу його практичної цінності надійно та довго приховувати інші, глибинні шари змісту зовнішньої політики суб'єкта міжнародних відносин.

Зміст зовнішньої політики держави як структури діяльності цієї країни в світі визначається статусним і реальним становищем у системі міжнародних відносин (велика, середня, мала держава; лідер чи рядовий учасник регіональних і світових зв'язків тощо), і об'єктивною пріоритетністю напрямків її зовнішньої політики, що впливає звідси.

Щодо культурологічного підходу, то у дослідженнях даного напрямку, поряд із цивілізаційною теорією, все більше місце обіймають питання загальної, соціальної і політичної психології, а у рамках політичної психології зростає інтерес дослідників до проблеми когнітивних здібностей, особливостей політиків взагалі.

Фахівці називають різноманітні типи засобів, які використовують держави у їхній зовнішній взаємодії. Однак це різноманіття зводиться до обмеженої кількості типів: в одному випадку

ку – це сила, переконання й обмін, в іншому – сила і переговори, у третьому – переконання, торг, погроза й насильство. Встановлення відповідності між цілями й засобами відображається категорією «стратегія».

Для України як держави, яка зміцнює свій суверенітет, вишукує нішу і перспективи на світовій сцені, зробила свій цивілізаційний вибір на користь європейського шляху розвитку, повномасштабна збройна агресія РФ стала не лише загрозою безпеці, але й екзистенційним викликом, тобто по суті у новітні часи розпочалася війна за незалежність Української держави, за її право стати повноправним членом європейської сім'ї і надійною опорою європейської системи безпеки і демократичних цінностей. Асиметрія міждержавного конфлікту диктувала необхідність залучення і створення надійної міжнародної коаліції союзників на підтримку України, на чолі якої стали США і країни ЄС. Через це у нашому дослідженні зосередимо увагу на міжнародних коаліціях та союзництві як інструменті просування зовнішньополітичних інтересів держав.

Загальний аналіз наукової літератури, присвяченої дослідженню союзів, показує, що більшість політологів використовують концепцію союзництва у розумінні дуже близькому до загальноприйнятого, тобто у розумінні певного виду зв'язків між акторами для досягнення певних цілей. Проте, якщо говорити про конкретний тип та інтенсивність стосунків і вид цілі, досягненню якої і слугує союз, то тут матимемо різноманіття підходів фахівців. Якщо говорити про інтенсивність, то діапазон розрізняється від певного типу вільного співробітництва (Levy, 1991, p. 370), до узгоджених дій (Fedder, 1967) та закритої асоціації (Snyder, 1990, p. 104) і, зрештою, до специфічних домовленостей у формі формальних угод (Holsti, Normann, Sullivan, 1973, p. 5). Це ж саме стосується і цілей таких союзів: деякі автори заявляють про спільну політику як спільну ціль (Holsti, Normann, Sullivan, 1973), інші обмежують дану політику сферою національної безпеки (Levy, 1991, p. 370-372) чи – в певних випадках-називають дуже специфічні цілі, на зразок спільної перемоги у війні (Snyder, 1997).

Один із теоретиків у царині міжнародних коаліцій і союзницьких відносин Дж. Ліска у своїй праці «Участь держав у союзах. Обмеження взаємозалежності» використовує термін союз у розумінні формального об'єднання двох чи більше держав проти загрози з боку третьої, більш сильної держави (Liska, 1962, p. 3). Конфлікти, з його точки зору, є основною детермінантою союзів та блоків, загрози і силовий потенціал використовуються у розумінні центросилових відносин: «Союзи є проти (третьої держави – Авт.), і лише внаслідок змін, заради чогось» (Liska, 1962, p. 12).

Проблема даного визначення полягає у тому, що Дж. Ліска включає можливу причину утворення союзу у його визначення: загрозу. Якщо союзи визначаються як об'єднання проти загрози ззовні, тоді балансування проти загрози є те, що впливає ззовні при аналізі союзної політики держав.

Наступне визначення, так зване контекстуальне, яке є доволі важливим у літературі з теорії союзів, було зроблено М. Смоллом та Д. Сингером. Насправді, вони не дають чіткого визначення союзів, проте зібрали чимало емпіричних даних щодо формальних союзів, які стали широко використовуватися іншими вченими для встановлення критеріїв союзницьких відносин (Duncan, Siverson, 1982, p. 521). М. Смолл та Д. Сингер виокремлюють три типи союзництва у міжнародних відносинах: оборонні пакти; нейтральні союзи; коаліції (Holsti, Normann, Sullivan, 1973, p. 201).

На думку дослідників, однією з необхідних умов союзництва було те, що щонайменше два члени союзу мають бути незалежними державами-націями з населенням більше ніж 0,5 млн. чоловік і їхня суверенність має бути офіційно визнана двома провідними державами у конкретний історичний період. По-друге, вони визнавали лише союзи, які утворювалися у формі письмових, формальних угод. І нарешті, вони виключали усі союзи, які були утворені в період війни або за три місяці до початку війни, а також значну частину угод «тому що вони не відображали належним чином коаліції та розподіл сил в системі» (Holsti, Normann, Sullivan, 1973, pp. 201-203).

Важливе питання застосування даної теорії пов'язане із виключенням усіх союзів, утворених у воєнний період. Це є проблемою для інших авторів, оскільки такі союзи пов'язані із

національною безпекою і конфліктними ситуаціями, а отже, частина важливих даних виключається із емпіричних даних із самого початку, піддаючи під сумнів саму вибірку.

Інший підхід в теорії міжнародних союзів був розроблений О. Холсті, Т. Хопманном та Дж. Салліваном. Для них важливі такі елементи як основа для ідентифікації об'єднань союзами: формальна угода – відкрита чи таємна; стосуються питань національної безпеки; партнерами мають бути держави-нації.

С. Уолт вживає терміни блок та союзи синонімічно і дає союзництву наступне визначення в своїй монографії «Походження союзів»: «формальні чи неформальні домовленості щодо безпекового співробітництва між двома чи більше суверенними державами» (Walt, 1989, р. 32-37).

Д. Гіблер та Дж. Васквеец при визначенні союзів основну увагу зосереджують на характері союзів і вважають, що союзи містять у собі зобов'язання щодо спільних військових дій у майбутньому (Snyder, 1997, р. 171).

Французький теоретик Е. Мюрез при дослідженні союзницьких відносин стверджує: «союзи або коаліції є наслідком ідеологічного суперництва двох держав, що панують на континенті та морі» (Snyder, 1997, р. 148). Виходячи з цього Е. Мюрез умовою для встановлення союзницьких та коаліційних відносин називає схожість геополітичних доктрин та ідеологічних цінностей.

Союзи, за визначенням Ч. Осгуда, є латентне військове співтовариство, засноване на спільному співробітництві проти «третьої сили», яка являє собою реальну або удавану загрозу для країн, що вступають в союз (Snyder, 1997, р. 238). Отже, Ч. Осгуд використовує термін союз у розумінні коаліцій, оскільки із зникненням загрози коаліція припиняє своє існування.

Г. Снайдер при дефініції союзів виходить із зобов'язань держав в рамках союзів і визначає союзи як «формальну асоціацію держав щодо використання/невикористання військової сили, за певних умов, проти держав, які не є членами союзу» (Snyder, 1997, р. 4-21). Відтак, Г. Снайдер відмежовує союзи від намірів та очікувань, які виникають внаслідок зобов'язань надавати допомогу іншим.

Тож при аналізі різноманітних типів і конфігурацій союзницьких відносин спільним для них всіх є такі риси: союзники об'єднуються спільною кінцевою метою взаємодії (вони всі створювалися «заради» або «проти» кого/чого); союзництво має не такий тривалий характер існування (хоча остання теза є достатньо дискусійною, вочевидь, тут слід враховувати як специфіку внутрішніх процесів, так і особливості зовнішнього оточення союзників); передбачає однакове розуміння союзниками стратегічних інтересів (передусім, принципів побудови світового порядку). Саме союзництво детермінує послідовність і координацію дій на міжнародній арені, функціонує в однаковій ступені в усіх сферах життєдіяльності держави і спрямований на формування якісно інших ролей чи статусів учасників союзництва, чи його опонентів.

У свою чергу, зміст зовнішньої політики розглядається сучасною міжнародно-політичною наукою переважно у трьох головних аспектах: як конкретно-політичне наповнення курсу держави на міжнародній арені (поведінкова модель); як структура діяльності суб'єкта міжнародних відносин в його стосунках із зовнішнім світом (функціональний та ієрархічний підхід); і культурологічно – як відповідність зовнішньої політики певного суб'єкта етноконфесійним, історичним, антропологічним характеристикам даного суб'єкта.

У зв'язку із поширенням процесів глобалізації, посиленням взаємозалежності, формуванням інформаційного суспільства зростає й роль інформаційного складника зовнішньополітичної діяльності. В інформаційній цивілізації створюється феномен цифрової держави, в якій інформація й інформаційні технології і послуги стають запорукою успішного функціонування виробництва, діяльності будь-якої структури. За таких умов просування національних інтересів держав, виконання зовнішньополітичних завдань неможливе без професійного інформаційного супроводу, без встановлення каналів інтерактивної комунікації. Такі зміни реалій відбиваються й на теоретичних підходах аналізу зовнішньополітичних рішень, висуваючи на передній план дослідження постмодерністів, в яких медійні ресурси стають ресурсом і технологією сучасного зовнішньополітичного процесу.

Література

- Перепелиця Г.М. Генезис конфліктів на посткомуністичному просторі Європи: Монографія. К.: Сти-лос-ПУ "Фоліант", 2003. 432 с.
- Седляр Ю.О. Аналіз та прогнозування зовнішньої політики: навч. посібник. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2010. 272 с.
- Шергін С.О. Політологія міжнародних відносин: навч. посібник. К.: ДА при МЗС України, 2013. 204 с.
- Duncan George T., Siverson Randolph M. Flexibility in Alliance Partner Choice in Multipolar Systems // International Studies Quarterly. 1982. Volume 26. № 4. PP. 511-538.
- Fedder Edwin H. The Concept of Alliance // International Studies Quarterly. 1967 Volume 12. № 1. PP. 65-86.
- Holbraad C. Middle Powers in International Politics. New York: St. Martin's Press, 1984. 234 p.
- Holsti Ole R., Hopmann Terrence P., Sullivan John D. Unity and Disintegration in International Alliances. – Lanham. New York. 1973. 293 p.
- Levy Jack S., Barnett Michael M. Domestic Sources of Alliances and Alignments: The Case of Egypt, 1962-1973 // International Organization. 1991. Volume 45. № 3. PP. 369-375.
- Liska G. Nations in Alliance. The Limits of Interdependence. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1962. 301 p.
- Pratt C. Has Middle Power Internationalism A Future? Montreal: McGill-Queen's University Press. 1990. 176 p.
- Snyder G. H. Alliance Theory: A Neorealist First Cut // Journal of International Affairs 1990. Volume 44. № 1. PP.103-123.
- Snyder G. Alliance Politics. Cornell University Press, 1997. 414 p.
- Walt S. International Relations: One World, Many Theories // Foreign Policy. 1989. (110). PP.29-47.
- Wood B. The Middle Powers and the General Interest. Ottawa, Ont.: The North-South Institute, 1987. 52 p.

References

- Perepelytsa G.M. (2003) Genesis konfliktiv na postkomunistychnomu prostori Evropy: monographia [Genesis of conflicts on post-communist space of Europe: a manuscript] K.: Stylos-PU Pholiant. 2003 [in Ukrainian]
- Sedliar Yu.O. (2010) Analys i prognosuvaniya zovnishnioyi polityky: navchalnyi posibnyk [Analysis and prognosing of foreign policy: a textbook]. Mykolayiv.: Petro Mohyla Black Sea State University, 2010 [in Ukrainian]
- Shergin S.O. (2013) Politologiya mizhnarodnykh vidnosyn: navchalnyi posibnyk [International relations policy: a textbook]. K.: DA of MFA, 2013 [in Ukrainian]
- Duncan George T., Siverson Randolph M. (1982) Flexibility in Alliance Partner Choice in Multipolar Systems // International Studies Quarterly. 1982. Volume 26. № 4.
- Fedder Edwin H. (1967) The Concept of Alliance // International Studies Quarterly. 1967 Volume 12. № 1.
- Holbraad C. (1984) Middle Powers in International Politics. New York: St. Martin's Press, 1984.
- Holsti Ole R., Hopmann Terrence P., Sullivan John D. (1973) Unity and Disintegration in International Alliances. – Lanham. New York. 1973.
- Levy Jack S., Barnett Michael M. (1991) Domestic Sources of Alliances and Alignments: The Case of Egypt, 1962-1973 // International Organization. 1991. Volume 45. № 3.
- Liska G. (1962) Nations in Alliance. The Limits of Interdependence. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1962.
- Pratt C. (1990) Has Middle Power Internationalism A Future? Montreal: McGill-Queen's University Press. 1990.
- Snyder G. H. (1990) Alliance Theory: A Neorealist First Cut // Journal of International Affairs 1990. Volume 44. № 1.
- Snyder G. (1997) Alliance Politics. Cornell University Press, 1997.
- Walt S. (1989) International Relations: One World, Many Theories // Foreign Policy. 1989. (110).
- Wood B. (1987) The Middle Powers and the General Interest. Ottawa, Ont.: The North-South Institute, 1987.

Анотація

Седляр Ю. О., Ярошенко В. М. Зовнішня політика держав: теоретичні засади дослідження питання. – Стаття.

У статті розглянуто теоретичні підходи до аналізу зовнішньої політики держав із різним геополітичним статусом, встановлюється взаємозв'язок між зовнішньополітичною діяльністю і потенціалом держав, простежується взаємозалежність між системними ознаками міжнародних відносин та механізмами захисту національних інтересів держав. Детально у рамках канонічних підходів у теорії між-

народних відносин з'ясовуються цілі й інструменти зовнішньої політики великих, середніх і малих держав. Дослідження починається із висвітлення класичних у рамках міжнародно-політичної науки напрямів зовнішньополітичного аналізу, зокрема увага зосереджується на структурно-функціональному підході, поведінковій та ієрархічній моделях аналізу зовнішньої політики. Окрема увага приділяється висвітленню особливостей і принципів прийняття зовнішньополітичних рішень державами з різним геополітичним статусом в умовах асиметрії міжнародних відносин.

Зважаючи на сучасні міжнародні реалії, що складаються у світі і повномасштабну збройну агресію російської федерації проти України, яка стала не лише загрозою безпеці, але й екзистенційним викликом, тобто по суті у наші часи розпочалася війна за незалежність Української держави, за її право стати повноправним членом Європейського Союзу і Північноатлантичного альянсу, надійною опорою європейської системи безпеки і демократичних цінностей, особливий акцент у дослідженні зроблено на механізмах формування міжнародних коаліцій та союзів. З'ясовуються чинники, що позначають логіку формування міжнародних альянсів і коаліцій в умовах асиметрії міждержавного конфлікту, асиметрії міжнародних відносин у цілому.

Ключові слова: зовнішня політика, зовнішньополітичний аналіз, велика держава, середня держава, мала держава, міжнародна коаліція, міжнародний конфлікт, асиметрія міжнародних відносин, союзництво.

Summary

Sedliar Yu. O., Yaroshenko V. M. Foreign policy of the states: theoretical aspects of the issue. – Article.

The article discusses the theoretical approaches and research techniques to analysis of the foreign policy of states with various geopolitical status, the interconnectedness and the interdependence between foreign policy activity and state potential are highlighted. Authors conduct large-scale survey within foreign policy analysis to recognize the interconnectedness among the systematic characteristics of international affairs and the mechanisms for the implementing national interests of the states. Goals and instruments of the formation of foreign policy of the great, the middle and the small states within classical approaches and paradigms of international relations theory are scrutinized. The research opens with the analysis of the classical approaches to foreign policy, and then focuses on structural-functional approach, behavioral and hierarchical models of foreign policy. Peculiarities and principles of the foreign policy decision-making process within the asymmetry of international affairs are discussed in details.

In the light of the current international reality in the world and taking into account the large-scale military aggression of the Russian Federation against Ukraine, which has become not only a threat to national security, but also an existential challenge, it means that, in fact, in recent times, a war has begun for the independence of the Ukrainian state, for its right to become a full-fledged member of the European Union and the North Atlantic Treaty Organization, a reliable pillar of the European security system and the democratic values, the special attention in the article is paid to the mechanisms of the international coalitions formation. The article also highlights the international circumstances and factors that explain logics of the international alliances' formation within the asymmetry of the interstate conflict and the asymmetry of international relations.

Key words: foreign policy, foreign policy analysis, great state, middle state, small state, international coalition, international conflict, asymmetry of international relations, alliance.

Ю. В. Цуркаленко

orcid.org/0000-0002-9201-4690

кандидат юридичних наук,

стипендіатка фонду Фольсваген

Університету Регенсбургу, Інституту Східної Європи

ПОЛІЦЕЙСЬКІ ПРОФІЛАКТИЧНІ ЗАХОДИ: НЕОБХІДНІСТЬ ЇХ АКТИВНОГО ВПРОВАДЖЕННЯ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Сьогодні Україна є кандидатом на членство в Європейський Союз й вона прагне стати повноправним членом цього союзу. Можливо сказати, що прямо зараз вона буквально відвоює це право на полі бою. Право зробити наступний крок у своєму розвитку: залишити позаду усі пережитки від радянської тоталітарної держави та стати повноправною частиною Європи та європейського правового простору. Однак, відвоювати це право є недостатнім, підготовка до членства передбачає завершення всеохоплюючої трансформації всіх сфер життя суспільства. Виконання доволі великого переліку завдань й умов для того, щоб стати повноправним членом ЄС та остаточне адаптування національного законодавства до законодавства ЄС. Союзу правових держав, який заснований на принципах свободи, демократії, поваги прав людини та основних свобод, а також верховенства права.

Доречно зазначити, що в Україна є всі шанси для цього. Вона є молодою державою з тисячолітньою історією, яка в силу свого історичного розвитку на шлях побудови правової державності стала пізніше, ніж більшість Європейських країн, а тому в неї є можливість й час для розвитку. Так, конституційно закріпити наміри побудови правої державності Україна змогла лише у 1996 році (в ст. 1 Конституції України), тобто з моменту конституційно закріпленого принципу правової держави пройшло менше 30 років, а наприклад у Німеччині (одній із країн засновниць ЄС) принцип правової держави було офіційно закріплено в Основному законі ФРН ще у 1949 році. При цьому, з одного боку Україна вже зробила безліч маленьких, але дуже важливих кроків на шляху від відмови від радянської спадщини до повноцінної європейської інтеграції, а з іншого, перебуває у перехідному становищі, ще й досі не позбавилася від усіх пережитків радянської держави та не побудувала дійсно правову державу.

Стверджувати про те, що Україна проголосивши себе правовою країною фактично стала такою, не є доречним. Бо між нормативним закріпленням принципу правової держави і його реальним втіленням у життя знаходяться сотні нормативних актів, ефективно функціонуюче правосуддя, політична стабільність тощо, на які наша держава все ще очікує. В даному контексті доволі доречно навести думку Д. Сковронського, який аналізуючи взаємовплив та взаємозв'язок громадянського суспільства і держави як єдиної цілісності зазначив, що реально в Україні існує не правова держава, а «механістична демократія». Для побудови ж правової держави потрібен час та суттєві трансформації, необхідна організація управлінських структур, які абсолютно не залежать від політичної боротьби і діяльність яких повинна бути спрямована на забезпечення та захист інтересів громадянського суспільства (Сковронський, 2017 с. 190). І ця суттєва трансформація відбувається прямо в цей час.

Принагідно відзначимо, що у науковій літературі термін «правова держава» визначається по-різному. О. Л. Богініч зазначає що правова держава характеризується передусім народовладдям, верховенством права, відповідальністю держави перед суспільством, справедливим правосуддям, наявністю незалежних засобів масової інформації (Богініч, 2016, с. 11). А.П. Заєць у своєму дисертаційному дослідженні зазначав, що у правовій державі принцип зв'язаності правами та свободами людини і громадянина має пронизувати усю політико-правову надбудову держави «бути критерієм для усвідомлення меж втручання держави в суспільне життя, гарантованості усіх інших прав і свобод людини і громадянина» (Заєць.

1999). А.Р.Ф. Гринюк наголошував, що правова держава – це та держава, яка правом зобов’язана гарантувати й захищати права й свободи людини і громадянина (Гринюк, 2004).

Існують і інші визначення терміну «правова держава». Їх аналіз показує, що попри певні відмінності, у них є і чимало спільних ознак. Так, майже всі автори погоджуються з тим, що правова держава функціонує винятково на основі норм права, пріоритетним для неї є захист та забезпечення прав та свобод кожної людини, а між державою та особою у правовій державі виникають взаємовідносини, тобто держава і особа наділяються взаємними правами та обов’язками.

Отже, правова держава це перш за все країна, де державний механізм функціонує на основі верховенства закону та принципу законності, де гарантовані правові відносини між державою та громадянином та забезпечується правова стабільність і безпека кожної людини. На наш погляд, не повинен викликати заперечення той факт, що безпека – це базова й одна з основних потреб будь-якого сучасного європейського суспільства, відповідно забезпечення безпека громадян – одне із найважливіших завдань правової держави.

Доречно зазначити, що функції створення та підтримання безпечного середовища всередині країни в контексті захисту прав і свобод людини традиційно покладені на поліцію. При цьому сучасна поліція в правовій державі повинна як виявляти вже скоєні злочини, так і діяти на випередження. Вона повинна як й притягувати винних до відповідальності, так й вживати активних заходів запобігання будь-яким порушенням прав і свобод людини.

Тобто, якість захисту прав і свобод людини та рівень підтримання внутрішньої безпеки в країні залежить в тому числі й від якості реалізації поліцейськими профілактичних заходів. У підтвердження цієї думки наведемо слова І.В. Феліка: «В демократичному суспільстві, заснованому на верховенстві права, однією з основних цілей новоствореного, в результаті євроінтеграційних процесів, правоохоронного органу – Національної поліції України, має бути саме запобігання злочинності» (Фелік, 2016, с. 314).

З огляду на це доволі логічним є висновок про те, що одним із необхідних завдань на шляху до побудови правової держави в Україні та входження її до європейського правового простору є в тому числі й розвиток реалізації поліцейськими профілактичних заходів. Безперечно це питання не є новим для української правової науки та практики. Україна вже зробила перший крок, визначивши для себе напрямок європейської інтеграції у 2014 році. Як наслідок, у 2015 році відбулася трансформація міліції в поліцію, від більш каральної до превентивної системи. А тенденції щодо актуальності превентивних заходів знайшли своє відображення в нормах чинного Закону України «Про Національну поліцію». А саме в першому абзаці ст. 23 «Основні завдання поліції», зазначається, що поліція відповідно до покладених на неї завдань здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень.

Отже реформа, яка розпочалася у 2015 році, дозволила переорієнтувати поліцію в Україні на цілодобову сервісну службу, яка працює в режимі 24 години на добу, та розірвати її зв’язок з радянським минулим, з міліцією. Як наслідок, змінилися основні акценти в повсякденній діяльності поліції. Тепер діяльність на випередження, профілактична діяльність, є майже такою ж важливою, як й розкриття вже безпосередньо скоєних злочинів та притягнення винних до відповідальності. Однак, не дивлячись на подібну увагу до діяльності на випередження, в Україні реалізація профілактичних заходів поліцейськими так і залишилася недостатньо розвиненою і потребує, як і наукової розробки, так і більш якісного нормативного врегульована.

Перш за все треба наголосити на тому, що сьогодні серед науковців та практиків досить немає єдиної думки, щодо розуміння профілактичних заходів. З цього приводу доволі влучно підмічає Д.П. Цуркаленко, що в положеннях чинного законодавства, що визначають адміністративну діяльність Національної поліції відсутнє чітке розуміння поняття превентивної діяльності та профілактичної діяльності, й відповідно превентивних та профілактичних заходів. Так, в одних випадках вказані поняття ототожнюються, а в інших розглядаються як різні види діяльності поліції. Наприклад, в Положенні про Департамент патрульної поліції, законодавець використовує зазначені поняття як нетотожні. Описуючи функції Департаменту

патрульної поліції, зазначається, що він провадить превентивну та профілактичну діяльність спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень. А в Наказі Міністерства внутрішніх справ № 650 від 28.07.2017 року «Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції» законодавець надаючи тлумачення термінам використовує дефініцію «превентивна (профілактична) робота ДОП» тим самим по суті ототожнюючи слова «превентивний» та «профілактичний». Більш того в зазначеній інструкції використовується термін «превентивний облік» під яким розуміється комплекс організаційно-практичних заходів у діяльності ДОП із запобігання вчиненню, фіксації та припинення правопорушень, контролю за поведінкою осіб з метою недопущення повторного вчинення ними правопорушень, дотриманням установлених законодавством тимчасових обмежень та виконанням покладених зобов'язань. А в Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, яка затверджена Наказом МВС № 1044 від 19.12.2017, використовується термін «профілактичний облік» у відношенні дітей під яким мається на увазі комплекс заходів із взяття на облік, наповнення та підтримання в актуальному стані баз даних, що входять до єдиної інформаційної системи МВС, стосовно дітей, щодо яких здійснюється профілактична робота (Цуркаленко, 2021, с. 209).

З огляду на такий стан речей, вважаємо за доцільне наголосити, що профілактичні та превентивні заходи це є різні поняття. А саме, превентивні заходи – це дії, які визначені в Законі України «Про Національну поліцію», спрямовані на виявлення злочинів та їх запобігання і обмежують права осіб (перевірка документів у особи, опитування особи, поверхнева перевірка, зупинка транспортного засобу тощо); а профілактичні заходи – це дії, які не обмежують права людини і спрямовані виключно на профілактику, тобто здійснюються ще до вчинення правопорушення (встановлення дорожніх знаків, проведення занять у школах, створення плакатів, відеороликів тощо). Тобто, основним тут є факт обмеження прав людини при проведенні якоїсь дії. Якщо дія направлена на випередження і при її реалізації не обмежуються права людини – це є профілактичний заходів. Подібної позиції підтримуються у країнах Європейського Союзу, наприклад у Німеччині. Саме ці заходи, які не обмежують права людей, є предметом наукового дослідження в цій статті.

Профілактичні заходи реалізуються українськими поліцейськими постійно. Кількість публікацій про проведення таких заходів на офіційних сторінках представників різних підрозділів поліції вражає та підтверджує те, що вони є досить популярними серед поліцейських. Будучи важливим інструментом захисту прав громадян у правовій державі, працівники поліції в Україні застосовують їх протягом останніх шести років, але вони не приносять реальному результату. На нашу думку це можливо пояснити опосередкованим характером подібних заходів. Профілактична робота поліцейських є роз'єднаною, не скоординованою та поверхневою. Зазначену ситуацію в Україні можливо пояснити двома основними обставинами: неналежним нормативно-правовим регулюванням та відсутністю у поліцейських досвіду реалізації профілактичних заходів.

В умовах сьогодення нормативне регулювання реалізації поліцейськими профілактичних заходів здійснюються безпосередню двома нормативно-правовими актами: Законом України «Про Національну поліцію» та Наказом Національної поліції України «Про затвердження Порядку організації проведення профілактичних заходів» від 27.12.2016 № 1377. Однак в цих актах чітко нормативно не визначено види профілактичних заходів, сили та засоби, суб'єкти реалізації, (не визначені правоохоронні органи, силами яких вона повинна реалізовуватися), строки та мета. Все це призводить до того, що реалізація профілактичних заходів зводиться до так званих «відпрацювань» поліцейськими певних територій, які направлені виключно на виявлення правопорушень у певній сфері які були й раніше, до 2014 року, до трансформації міліції в поліцію. Інакше кажучи, сутність діяльності поліції не змінилася. Реалізація профілактичних заходів до цих пір обмежується виявленням вже скоєних правопорушень та профілактичними бесідами з представниками громад, учбових закладів тощо. Тобто, вони не виконують ту функцію, яку вони повинні виконувати у правовій країні. А саме захищати права та свободи людини шляхом попередження порушення цих прав.

Прикладів у підтвердження вищевказаної думки можна навести безліч. Це й профілактичні заходи у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, й запобігання наркозлочинності, й крадіжок. У кожній з цих сфер поліцейськими щорічно проводиться з десяток профілактичних заходів під різноманітними умовними назвами. Але статистичні дані скоєння крадіжок, ДТП, наркозлочинів залишаються із року в рік незмінними. Тим часом, у Німеччині наприклад, до реалізації профілактичних заходів поліцейськими підходять з позиції саме попередження, доволі системно та результативно. Як результат, наприклад у 1970 році, у дорожньо-транспортних пригодах на заході країни загинуло 23 322 особи Німеччини; до 2019 року по всій Німеччині загинуло вже 3 046 осіб, при тому що кількість автомобілів та населення за ці роки значно зросла. Більш того, наприклад у Баварії в 2001 році не було жодного смертельного випадку серед пішоходів по дорозі до школи, а ще в 1970-х таких випадків було зафіксовано 35. (Handbuch der polizeilichen jugendarbeit prävention und kriminalpädagogische intervention, 2005). Німецькі дослідники стверджують, що подібні результативність профілактичних заходів пов'язана з системним та комплексним підходом та взаємодії поліції з представниками влади та громадськості. При цьому ця взаємодія ні в одному нормативно-правову акті не є нормативно врегульованою, їм достатньо того, що в Конституції держави зазначено, що Німеччина є правовою країною. Отже, поліція, усі органи влади та громадськість разом планують й реалізують реальні профілактичні заходи, які приносять результат лише з позиції того, що вони працюють в правовій країні, де забезпечення прав людини та громадянина є пріоритетним завданням держави. Це той рівень, до якого Україна повинна прагнути.

Однак, в українських реаліях, на нашу думку, доцільно нормативно врегулювати реалізацію профілактичних заходів поліцейськими, чітко приписати їх права та обов'язки, межі взаємодії з іншими суб'єктами. Це стане важливим кроком на шляху до впровадження у правоохоронну практику не лише сучасних форм і методів протидії злочинності, а й визнаних світовим співтовариством стандартів захисту прав і свобод людини. Що в свою чергу прискорить процеси європейської інтеграції України. Бо, реальні демократичні перетворення не можливі без змін в реалізації поліцейської профілактики з розумінням того, що людина, її життя і здоров'я, честь та гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю.

Література

- Community policing: взаємодія поліції та громади: посібник. Міжнародний фонд Відродження та центр інформації про права людини. 2018. 28 с. URL: https://ldn.org.ua/wp-content/uploads/2018/10/23_file.pdf.
- Handbuch der polizeilichen jugendarbeit prävention und kriminalpädagogische intervention, von wilfried dietsch vizepräsident der bayerischen bereitschaftspolizei und werner gloss polizeihauptkommissar, bibliografische, richard boorberg verlag GmbH & Co KG, 2005. С. 264.
- Hummelsheim-Doss Dina. Objektive und subjektive Sicherheit in Deutschland. Eine wissenschaftliche Annäherung an das Sicherheitsgefühl. A scientific approach to the feeling of security. Aus Politik und Zeitgeschichte 2017. № 67. Pp. 32-33, 34-39.
- Богініч О. Л. Правова держава в контексті українського досвіду. Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 19-20 лютого 2016 р.). 2016. С. 8-11. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/13839>, с. 11.
- Гринюк Р. Ф. Ідея правової держави: теоретико-правова модель і практична реалізація, Київ, 2004. 388 с
- Заєць А. П. Правова держава в Україні : концепція і механізм реалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01. / А. П. Заєць. К., 1999. 26 с.
- Про затвердження Порядку організації проведення профілактичних заходів: наказ Національної поліції України від 27.12.2016 № 1377. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1498-15#Text>.
- Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40-41. Ст. 379.
- Сковронський Д. Взаємовплив та взаємозв'язок громадянського суспільства і держави як єдиної цілісності. 2017. С. 185-192. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/vnulpurn_2017_861_27.pdf.
- Фелик В. І. Класифікація видів профілактичної діяльності Національної поліції України. Форум права. 2016. № 4. С. 313-316. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2016_4_51

Цуркаленко Д.П. Щодо доцільності розмежування понять «профілактичні заходи» та «превентивні заходи» в діяльності Національної поліції України. *Вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 3. С. 207–213.

References

- International Renaissance Foundation and Human Rights Information Center (2018). *Community policing: vzaemodiya policii ta gromadi*. Kyiv [in Ukrainian]
- Handbuch der polizeilichen Jugendarbeit Prävention und kriminalpädagogische Intervention, von Wilfried Dietsch Vizepräsident der Bayerischen Bereitschaftspolizei und Werner Gloss Polizeihauptkommissar, Bibliografische, Richard Boorberg Verlag GmbH & Co KG, 2005 [in German]
- Hummelsheim-Doss Dina. Objektive und subjektive Sicherheit in Deutschland. Eine wissenschaftliche Annäherung an das Sicherheitsgefühl. A scientific approach to the feeling of security. *Aus Politik und Zeitgeschichte* 2017. № 67. Pp. 32–33, 34–39. [in German]
- Boginich O. L. (2016) The Rule of Law in the Context of the Ukrainian Experience. *Pravova derzhava: istoriya, suchasnist' ta perspektivi formuvannya v Ukraïni : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf.* Uzhgorod, Pp. 8–11. [in Ukrainian]
- Grinyuk R. F. (2004) *The idea of the rule of law: theoretical and legal model and practical implementation*, Kyiv, 388 p. [in Ukrainian]
- Zacc' A. P. (1999) *The Rule of Law in Ukraine: Concept and Mechanism of Implementation* Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv. [in Ukrainian]
- Pro zatverdzhennya Poryadku organizacii provedennya profilaktichnih zahodiv: nakaz Nacional'noi policii Ukraïni [On approval of the Procedure for organizing preventive measures] vid 27.12.2016 № 1377. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1498-15#Text>. [in Ukrainian]
- Pro Natsional'nu politsiyu [About the National Police]: Zakon Ukrayiny vid 02 lypnya 2015 roku № 580. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 2015. № 40-41. St. 379 [in Ukrainian]
- Skovrons'kij D. (2017) Mutual influence and interconnection of civil society and the state as a single entity. Pp. 185–192. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/vnulpurn_2017_861_27.pdf. [in Ukrainian]
- Felyk, V. I. (2016) Classification of types of preventive activities of the National Police of Ukraine. *Forum prava* № 4. S. 313–316. [in Ukrainian]
- Tsurkalenko D.P. (2021) On the expediency of distinguishing between the concepts of "preventive measures" and "preventive measures" in the activities of the National Police of Ukraine. *Visnik Dnipropetrovs'kogo derzhavnogo universitetu vnutrishnih sprav*. № 3. Pp. 207–213. [in Ukrainian]

Анотація

Цуркаленко Ю. В. Поліцейські профілактичні заходи: необхідність їх активного впровадження в умовах євроінтеграції та проблеми реалізації. – Стаття.

У статті розглянуто питання доцільності зміни погляду на реалізацію профілактичних заходів поліцейськими в умовах інтеграційних процесів в Україні, пов'язаних з прагненням її стати частиною Європейського Союзу та вийти до європейського правового простору. Зазначено, що функції створення та підтримання безпечного середовища всередині країни в контексті захисту прав і свобод людини покладені на поліцію. При цьому сучасна поліція в правовій державі повинна як виявляти вже скоєні злочини, так і діяти на випередження. Вона повинна як й притягувати винних до відповідальності, так й вживати активних заходів запобігання будь-яким порушенням прав і свобод людини. Визначено, що одним із необхідних завдань на шляху до побудови правової держави в Україні та входження її до європейського правового простору є в тому числі й розвиток реалізації поліцейськими профілактичних заходів.

Наголошено на необхідності розмежовувати поняття «превентивні заходи» та «профілактичні заходи», та під останніми розуміти дії поліції, які не порушують права людей, спрямовані на недопущення правопорушень та запобігання їх учинення, ліквідацію причин та умов, що їх викликають.

Зроблено висновок, що детальне нормативне закріплення реалізації профілактичних заходів поліцейськими, чітке визначення їх прав та обов'язків, межі взаємодії, прискорить процеси європейської інтеграції України. З огляду на те, що стане важливим кроком на шляху до впровадження у правоохоронну практику не лише сучасних форм і методів протидії злочинності, а й визнаних світовим співтовариством стандартів захисту прав і свобод людини. Адже реальні демократичні перетворення не можливі без змін в реалізації поліцейської профілактики з розумінням того, що людина, її життя і здоров'я, честь та гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю.

Ключові слова: правова держава, поліцейська превенція, профілактичні заходи, профілактика правопорушення.

Summary

Tsurkalenko Yu. V. Police preventive measures: the need for their active implementation in the context of European integration and problems of implementation. – Article.

The article examines the expediency of changing the view on the implementation of preventive measures by police officers in the context of integration processes in Ukraine related to its aspiration to become a part of the European Union and enter the European legal area. It is noted that the functions of creating and maintaining a safe environment within the country in the context of protecting human rights and freedoms are entrusted to the police. At the same time, the modern police in the rule-of-law state should both detect crimes that have already been committed and act proactively. It should both bring the perpetrators to justice and take active measures to prevent any violations of human rights and freedoms. It is determined that one of the necessary tasks on the way to building the rule of law in Ukraine and its entry into the European legal space is, among other things, the development of preventive measures by the police.

The author emphasizes the need to distinguish between the concepts of "preventive measures" and "pre-ventive measures", and the latter are understood as police actions which do not violate human rights, and which are aimed at preventing offenses and preventing their commission, and at eliminating the causes and conditions which cause them.

The author concludes that a detailed regulatory framework for the implementation of preventive measures by the police, a clear definition of their rights and obligations, and the boundaries of interaction will accelerate Ukraine's European integration processes. Given that it will be an important step towards the introduction into law enforcement practice of not only modern forms and methods of combating crime, but also internationally recognized standards for the protection of human rights and freedoms. After all, real democratic transformations are not possible without changes in the implementation of police prevention with the understanding that a person, his or her life and health, honor and dignity, inviolability and security are recognized as the highest social value.

Key words: rule of law, police prevention, preventive measures, prevention of crime.

Ю. М. Манелюк

orcid.org/0000-0002-8186-7604

*кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних технологій
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана*

Н. В. Чубур

orcid.org/0000-0002-0735-7307

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри політичних технологій
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана*

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

На сучасному етапі процеси глобалізації в економічному, політичному та соціальному житті сучасної національної держави все більш наполегливо заявляють про себе. Це міжнародна економічна інтеграція, створення транснаціональних корпорацій і світових фінансових центрів, діяльність наддержавних політичних і військових союзів, недержавних структур і суспільних об'єднань. Глобалізація є найбільш актуальним предметом наукових дискусій. Відкритим, зокрема, залишається одне із найголовніших питань – який вплив має глобалізація і які, у зв'язку з цим, відбуваються трансформаційні процеси в сучасній національній державі.

Метою статті є розгляд змін традиційної ролі держави як основної форми політичної організації суспільства у світлі глобалізаційних процесів. Серед основних завдань є аналіз протилежних точок зору, а саме: від антиетатистських до неоетатистських концепцій та визначення подальшої ролі держави у світлі глобалізації. Дослідження виконано з використанням методів системного, логічного, структурно-функціонального та соціально-політичного аналізу.

Підходи до визначення поняття глобалізація та вплив останньої на політико-економічні сфери життя стали предметом дослідження багатьох науковців, серед яких Дж. Вільямсон, М. Камдессю, Д. Медоуз, Дж. Сакс, Дж. Сорос. У працях вчених В. Бансала, Дж. Майер, Г. Мюрдаля та інших обґрунтовуються загрози неоліберального підходу до побудови світового господарства. Актуальним є політико-правовий підхід до визначення категорії глобалізація. Зокрема, Дж. Сорос розглядає глобалізацію в якості політичного процесу (Сорос Дж., 2021, с. 176). В цьому контексті, глобалізація як політико-правовий процес – це нав'язування низкою суб'єктів світової політики власної політичної волі певним суб'єкту. При цьому політична воля виступає тільки формою відображення цілеспрямованих економічних інтересів провладних спільнот у світовій політиці (наприклад, держави, транснаціональних корпорацій, їх об'єднань тощо). З іншого боку, під процесами глобалізації розглядається поширення демократичних інститутів та цінностей у всьому світі. Останнє може мати як добровільний так і силовий характер. На думку експерта з міжнародних відносин, глобалізації, глобального управління Д. Хелда та експерта з питань глобалізації та глобальної політики Е. Макґрю «Глобалізація це диференційований процес, що знаходить своє відображення у всіх провідних сферах соціальної діяльності, зокрема політичній, законодавчій, військовій, екологічній тощо» (Held D., McGrew E., 2000, p. 302). На думку дослідників, глобалізація пов'язана із трансформацією загальнолюдської організації, що пов'язує віддалені спільноти і «щоразу владніше накладає відбиток на регіони світу». Наступний політико-правовий підхід розглядає глобалізацію на основі універсалізації актуальних суспільно-політичних і правових взаємозв'язків та відносин. На думку американського письменника Дж. Нейсбітта – це забезпечує

упорядкування в масштабах планети стилів і форм життя до єдиного знаменника (Naisbitt J., 1990, p. 290). Низка дослідників розглядають глобалізацію як комунікативну платформу, що ґрунтується на основі універсальних стандартів побудови і діяльності політико-правових систем і інститутів (Стігліц Дж, 2003, с. 136). Однак критики цієї концепції зазначають той факт, що під універсалізацією закладається зміст нав'язування «західних» стандартів поведінки іншим державам, які є суб'єктами світової політики.

На сучасному етапі відносно долі та ролі держави у процесах глобалізації сучасного світу існують різні, у тому числі і діаметрально протилежні наукові точки зору. Актуальним є більш детальний розгляд антиетатистських концепцій з їх аргументами. Функціональна цілісність і взаємозалежність різних частин сучасного світу дійсно вступають у протиріччя з політичною фрагментацією, що складається із незалежних держав міжнародної системи. Д. Белл у своїй першій великій праці про майбутній постіндустріалізм відзначав, що в нових умовах світового розвитку національна держава зі своїми організаційно-політичними засобами занадто мала і слабка для участі в управлінні світовою економікою та занадто велика для забезпечення повноцінного життя багатоманітних локальних і регіональних спільнот людей. На його думку, в цій справі «важливим є облік порядку і масштабу відмінностей їх інтересів і можливостей». Дійсно, у 1914 р. в Європі було 17, в 1922 – 24, в 2000р. – 44 держави, 22 з них виникли на початку 90 рр. ХХ ст. після розпаду СРСР, СФРЮ та Чехословаччини. Деякі фахівці у зв'язку з цим не тільки передбачали, що склад міжнародної системи у ХХІ ст. збільшиться зі 194 до 500–600 членів, але і попереджали, що подібне розширення може понурити міжнародні відносини у хаос (Fuller G., 1998, p. 30). Перспектива масового утворення національних держав, на думку вчених, здібна перетворити багатоманітність як у прикрасу світу так і у смертельну для нього небезпеку.

Бажання етнічного самоствердження створює істотний удар по таким основоположним принципам організації міжнародного життя як збереження територіальної цілісності суверенних держав і стабільність їх кордонів, тобто безпосередньо по самим державам як політичним інститутам. Принцип національного самовизначення був чітко сформульований американським президентом Вудро Вільсоном близько 90 років тому у констатації: «Кожен народ має право обирати ту форму суверенності, котра для нього найкраща». Цей принцип став провідним серед народів, що отримали визволення від колоніальної залежності. Принцип самовизначення викликав до життя і сецесійні процеси, що стали вражати навіть історично сформовані, витримані часом життєздатні держави (такі, наприклад, як Англія, Франція, Італія, Канада, Іспанія). Яким буде міжнародний порядок, можна уявити якщо враховувати, що в сучасному світі із 309 офіційних міждержавних сухопутних кордонів 52 (17%) є суперечливими, з 425 морських такими є 160 (або 38%). В той же час 39 країн заперечують приналежність 33 островів (Fuller G., 1998, p. 30).

Серед низки дослідників існує думка, що можливості держав-націй контролювати свою долю і впливати вирішальним чином на світовий розвиток зменшуються, останні втрачають своє значення та ідентичність. До причин слід віднести наступні. По-перше, громадянське суспільство перестає бачити в державі головну і незамінну форму суспільної організації. Криза держави виявляється в першу чергу в ослабленні лояльності громадян до всіх державних атрибутів. По-друге, відбувається зростання тиску на інститут держави з боку міжнародних організацій. Якщо у 1909 р. у світі було 37 міждержавних і 176 недержавних міжнародних організацій, то наприкінці ХХ ст. їх стало відповідно 260 та 5472. Такі організації, як G-7, ЄС, МВФ та інші, прийняли на себе низку функцій міжнародних суб'єктів, що обмежують самостійність суверенних держав. Третьою причиною є інтереси економічної експансії національних держав, що вступають у протиріччя з попереднім бажанням чітко фіксувати і захищати національні кордони, які створюють перепони економічному зростанню і в цілому суспільній еволюції. До четвертої причини слід віднести нові умови торгівлі, збільшення міграції робітників із бідних країн у багаті, вільні потоки інформації знецінюють «поєднання державної влади з націоналістичною міфологією». Підриву авторитету сучасних держав сприяє зростання загрози з боку міжнародного тероризму. Труднощі, що має уряд у боротьбі навіть з невеликими групами фанатів, прихильників будь-якої екстремальної ідеї поглиблюються тим, що вони завдяки вільному розповсюдженню сучасних технологій отримали у своє роз-

порядження новітні види озброєнь. У цьому зв'язку виникає переконання у беспорядності держави, що зменшує лояльність громадян до цього інституту.

Окремо слід розглянути роль держави у сучасних економічних процесах. Досить часто держави-нації поступаються місцем головних дієвих суб'єктів транснаціональним корпораціям і банкам. Останні на сучасному етапі стали відігравати провідну роль у світогосподарській діяльності в цілому. В цьому аспекті слід зазначити, що не всі ТНК і банки в дійсності такими є. У багатьох випадках добре відомі національні адреси їх «прописки» і країни, до бюджетів яких останні сплачують податки та економічними представниками яких у світовій економіці вони дійсно є. З іншого боку, національні господарства продовжують залишатися основними макроекономічними структурами, що утворюють фундамент світової економіки. Сучасна глобальна економіка являє собою поєднання територіально-державних макроекономічних структур із транснаціональними корпоративними господарськими структурами. Транснаціональність останніх зовсім не означає, що вони функціонують у якомусь поза державному просторі. ТНК стартують з однієї національно-державної площини тільки для того, щоб «посадити» свої філіали на інших подібних площинах і формувати прибуток за допомогою оптимального поєднання порівняльних переваг двох або більшого числа національних економік. Зрозуміло, що в сучасному світі виникла і набирає важливості проблема загострення протиріч між зростаючою економічною та політичною взаємозалежністю країн і народів, з одного боку, і збереженням за національною державою суверенітету як джерела активного учасника міжнародних відносин – з іншого.

Суверенітет – головна ознака держави, наявність якої в першу чергу визначає незалежність держави та надає їй статусу суб'єкта міжнародного права. Зовнішній вимір державного суверенітету у його сучасному вигляді концептуально сформувався на універсальному рівні у принципових положеннях Статуту Організації Об'єднаних Націй та інших базових міжнародно-правових документах. Державний суверенітет відповідно до класичних теоретичних та методологічних поглядів органічно виникає з народного (суверенітету) держави, але сувереном як носієм суверенітету є держава, яка реалізує суверенітет через діяльність органів державної влади (Марущак О. А., 2017, с. 78). Деякі прихильники глобалізації пропонують вирішити це протиріччя достатньо просто, відмінивши саму національну державу як таку, що перестала відповідати новітнім викликам прогресу. На їх думку, таким чином вони очищують історичну сцену для самореалізації об'єктивного глобалізаційного процесу. Відміна нації-держави і суверенітету проголошується головною задачею. Відомо, що альтернативою їм можуть бути або світ, в якому відсутня кінцева, вища влада в межах цієї території, або світ, в якому відсутні чітко окреслені державні кордони. Зрозуміло, що вирішення проблеми долі суверенної держави у глобальному світі не може бути таким простим і однозначним. Проте, як нам представляється, ще передчасно списувати з рахунків національні держави як основних суб'єктів світової політики. Роль держави і як головного суб'єкта політичної влади, і як головного носія монополії на легітимне насилля, і як найважливішого суб'єкта міжнародних відносин у найближчій перспективі не тільки не зменшиться, але у деяких аспектах і посилиться. Ігнорування національної держави, її суверенітету – це хибний шлях, що веде до конфліктів. В цілому глобалізація і національні інтереси держави, відповідно її суверенітет – це структурні елементи глобального міжнародного порядку, що доповнюють один одного.

Наприкінці ХХ століття простежується тенденція зростання значення ролі національних урядів на світовій арені та недосконалість системи управління глобальним суспільством. У зв'язку з цим слід говорити про чотири основні виклики з якими стикається інституціональна структура сучасної держави: 1) зростає розрив між офіційними і реальними владними повноваженнями урядів з їх наднаціональними і регіональними органами. Використовуючи інформаційні технології, останні стають вузловими пунктами глобальних політичних мереж, які включають міжнародні гуманітарні організації, глобальні корпорації, глобальні еліти та технології, чия діяльність у значні ступені залежить від впливу урядових структур; 2) загострюються конституційні проблеми, пов'язані з розподілом і використанням владних повноважень всередині урядів, у взаємодіях з іншими урядами, між урядом і народом; 3) передача адміністративно-державних функцій підвідомчим структурам з метою врегулювання і легітимації діяльності, прийняття рішень і вирішення конфліктних ситуацій залишає за урядом

роль головного захисника державних інтересів; 4) у століття інституційного плюралізму значно збільшилася кількість і різноманітність конституційних форм, які виконують адміністративно-державні функції (Фукуяма Ф., 2019, с. 226-231).

Таким чином, глобалізація змушує уряди ділитися з іншими інститутами своїми повноваженнями верховного правителя та арбітру, зберігаючи роль вищого правового, політичного і морального авторитету. Саме у реалізації функцій правової, політичної і моральної регуляції слід бачити джерело збереження і навіть зростання впливу держави на різноманітні глобальні мережі. Завдяки цим функція державні органи здійснюють координацію діяльності ринкових і державних структур, вільних асоціацій громадян, суспільних рухів. У цьому сенсі глобальні мережі відіграють роль своєрідного інструменту загального управління.

Колишній директор департаменту з фінансових питань МВФ Віто Танци у своїй праці пропонує усесторонній розгляд економічної ролі держави у ХХ-ХХІ століттях та звертається до фундаментального питання, що може робити і що має робити держава у глобалізаційному світі. У цьому зв'язку він сформулював наступні свої думки: у новому глобалізаційному світі держава буде відігравати більш значиму і регулятивну роль, а приватний сектор має нести більшу відповідальність у сферах, що раніше традиційно знаходилися під контролем держави; у новому світоустрої необхідним буде раціональний контроль держави над господарською діяльністю, а також чіткі правила гри; глобалізація зменшить можливість проведення окремими країнами стабілізаційних і перерозподільних заходів, оскільки у розпорядженні національних урядів буде залишатися все менше необхідних для цього ресурсів. В той же час їх роль у врегулюванні суспільного життя збільшиться; за відповідних умов ринок може досить ефективно розподіляти ресурси, однак не може розподіляти прибутки «за справедливістю» або згідно поглядів, що переважають у суспільстві. Відповідно, уряди не можуть відмовитися від своєї ролі в цій сфері. Важливо навчитися проводити ефективну і точно адресовану політику перерозподілу, розуміючи, що ліквідувати бідність і забезпечити робочі місця може тільки економічне зростання (Tanzi V., 2000, p. 156).

У зв'язку з цим актуальною стає концепція неоеетатизму, яка по суті реабілітує роль держави у глобальних процесах сучасності. Низка вітчизняних і зарубіжних авторів виокремили відмінності між старим і новим етатизмом за наступними параметрами: 1) організаційними механізмами – старий етатизм волів до механізмів, що управляють. Новий етатизм віддає перевагу механізмам спрямовуючим; 2) старий етатизм мав суб'єктом раціонально-легальну адміністрацію (за М. Вебером), у створенні якої держава вважалася найбільшою і абсолютною цінністю. Суб'єктом нового етатизму є широка соціальна коаліція, що об'єднує адміністраторів, підприємців, представників середнього класу та побудована на принципах відкритості. У створенні цієї коаліції держава виглядає лише як один із факторів соціальної організації між недержавними акторами і силами впливу; 3) міждержавні відносини в межах старої державності будувались на принципі абсолютної суверенності та визнання державного суверенітету як вищої цінності світового нормативного порядку, чому в реальності «відповідають» відносини переваги, нерівності, гегемонізму. Міжнародні відносини з виникненням неоеетатизму включають похідний від міжнародного права принцип відносного або «м'якого» суверенітету, тенденцію до пом'якшення нерівності (деполяризацію); 4) старий етатизм характеризується з точки зору тотальності через те, що в ньому публічна влада і приватна або злиті, або розділені інституціонально, а не структурно та пов'язані відносинами первинності – вторинності. В неоеетатизмі влада публічна відділяється від влади приватної (або соціальної), а влада державна – від влади політичної. Всі вони пов'язані відносинами взаємообумовленості та рівновіддаленості; 5) колишній етатизм орієнтувався на підтримку корпоративних утворень як основних одиниць соціуму, не визнаючи цієї ролі за індивідом і його груповими об'єднаннями. Неоеетатизм не має «привілейованої» одиниці, орієнтується на рівно віддалення індивіда, корпорації, примордіальних спільнот (етнічних, мовних та ін.), які не стільки детермінують, скільки обумовлюються державою; 6) відносини старого етатизму з природою були відносинами переваги – підкорення (як і відносини з одиницями соціуму). Неоеетатизм орієнтується на такий розвиток, у процесі якого відтворюється і підтримується рівновага соціуму та його природного середовища (стратегія стійкого розвитку) (Юхименко П., 2021).

Політичним аспектом глобалізації є поширення демократії. Відповідно, глобалізація – це зростання відповідальності держави за демократичні цінності та інститути. Глобальні тенденції мають суперечливий вплив на їх долю. З одного боку, більша інформаційна прозорість світу, імперативи децентралізації та ринкова конкурентоспроможність прискорюють розширення демократії. Чисельність демократичних держав на планеті постійно зростає. З іншого боку, демократія та ринковий лібералізм взяті самі по собі не створюють надійних і стійких до викликів глобалізації держав. Остання, скорочуючи внутрішній державний суверенітет, сприяє послабленню легітимації демократичних інститутів в межах окремих держав. Справа в тому, що об'єднання людей у народ, який має закони свого спільного проживання на основі народного суверенітету, стало основою сучасної демократії. Саме це вперше здійснено в межах національної держави. У демократичній державі людина виступає ціллю, роль її у суспільному житті абсолютна. У будь-якій іншій формі цієї ж держави, вона – тільки засіб досягнення мети. У цьому випадку утилітаристські міркування вигоди починають тиснути над громадянськими правами. Людина виявляється вбудованою в структури ієрархічних відносин, які ігнорують принцип рівноправ'я. Демократична ідея підпадає під загрозу через темпи економічної глобалізації, що набагато перевищують темпи глобалізації політичної. В той час, коли економічна діяльність може вільно здійснюватися поверх національних кордонів, політика продовжує функціонувати в їх межах. У зв'язку з цим навіть поширюється концепція нової – космополітичної, або міжнародної – демократії (Фукуяма Ф., 2019, с. 315).

Все більший вплив у світі мають транснаціональні корпорації та неурядові організації, керівництво яких не формується за допомогою традиційних демократичних процедур, що не може не позначатися негативно на процесах демократизації світу. І нарешті, глобалізація супроводжується накопиченням інформації про громадян, їх поведінку, створенням електронних баз даних про їх телеметричні параметри. Як наслідок, це призведе до різкого зростання можливостей для втручання в особисте життя громадян, глобального контролю за їх поведінкою на індивідуальному рівні.

Слід констатувати, що і як концепція послаблення ролі держави і прямо протилежна їй точка зору, хоч і мають раціональне підґрунтя, але є односторонніми. В сучасному світі, де досить швидко відбуваються глобалізаційні процеси, держава не може повноцінно виконувати традиційні для неї функції. Однак вона і не повинна знімати із себе відповідальність за процеси, що відбуваються і перекладати її на міжнародні організації чи транснаціональні корпорації. Глобалізація звужує компетенцію національної держави, але масштаби цієї тенденції можна оцінювати по різному. Незважаючи на деяке «розмивання» державного суверенітету, держава залишається основною формою політичної організації сучасного суспільства. Держава не зникає, відбувається процес її розвитку і адаптації відповідно до нових умов і пристосування їх до себе. Відкритим залишається питання, яким шляхом буде відбуватися цей розвиток і як національна держава буде взаємодіяти з іншими учасниками світової політичної системи.

Література

- Глобалізація та політика національної безпеки : підручник / під ред. Петра Юхименка. К.: Центр навчальної літератури, 2021. 408 с.
- Марущак О. А. Теоретико-правове дослідження поняття та сутності державного суверенітету. *Правовий часопис Донбасу*. 2017. № 3-4 (61). С. 74–79.
- Сорос Дж. На захист відкритого суспільства / пер. з англ. І. Возняка. Харків : Віват, 2021. 224 с.
- Стігліц Дж. Глобалізація та її тягар : [пер. з англ.]. К. : Вид. дім «КМ Академія», 2003. 252 с.
- Френсіс Фукуяма Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії. К. : Наш формат, 2019. 608 с.
- Global transformations: politics, Economics and culture / Held D., McGrew A., Goldblatt D., Perraton J. Cambridge; Oxford: Polity Press, 2000. 515 p.
- Naisbitt J., Aburdene P. Megatrends: Ten New Directions Transforming Our Lives. William & Morrow Company, Inc., 1990. 333 p.
- Tanzi V., Schknecht L. Public Spending in the 20th Century. Cambridge University Press, 2000. 291 p.
- Fuller G. Redrawing the World Borders // *World Policy Journal*. Summer 1998. P. 30.

References

- Yukhymenko P (Ed). (2021) *Globalizatsiia ta polityka natsional'noi bezpeky*. [Globalization and national security policy: textbook]. Kyiv: Center of Educational Literature, 2021. S. 408. [in Ukrainian].
- Marushchak O. A. (2017) *Teoretychno-pravove doslidzhenia poniattia ta sutnosti derzhavnogo suverenitetu*. [Theoretical and legal study of the concept and essence of state sovereignty]. *Donbas Legal Journal*. Kryvyi Rih: Donetsk Legal Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. 2017. №. 3-4 (61). S. 74-79. [in Ukrainian].
- Soros J. (2021) *Na zahyst vidkrytogo suspilstva*. [In defense of an open society] / trans. from English I. Wozniak. Kharkiv: Vivat, 2021. S. 224. [in Ukrainian].
- Stiglitz J. (2003) *Globalizatsii ta yii tiagar*. [Globalization and its burden: trans. from English: Kyiv: Publishing House «KM Academy», 2003. S. 252. [in Ukrainian].
- Francis Fukuyama (2019) *Politychnyj poriadok i politychnyj zanepad. Vid promyslovoi revoliutsii do globalizatsii* [Political order and political decline. From the industrial revolution to the globalization of democracy]. Kyiv: Nash format, 2019. S. 608. [in Ukrainian].
- Global transformations: politics, Economics and culture (2000) / Held D., McGrew A., Goldblatt D., Perraton J. Cambridge; Oxford: Polity Press, 2000. 515 p. [in English].
- Naisbitt J., Aburdene P. (1990) *Megatrends: Ten New Directions Transforming Our Lives*. William & Morrow Company, Inc., 1990. 333 p. [in English].
- Tanzi V., Schknecht L. (2000) *Public Spending in the 20th Century*. Cambridge University Press, 2000. 291 p. [in English].
- Fuller G. Redrawing the World Borders. *World Policy Journal*. Summer 1998. I. 30 [in English].

Анотація

Манелюк Ю. М., Чубур Н. В. Вплив глобалізаційних процесів на трансформацію національної держави. – Стаття.

У статті аналізується вплив процесу глобалізації на сучасну світову політичну систему. Розглянуто політико-правовий підхід до категорії глобалізація, виявлені суперечності глобалізації та її політичні наслідки. Особлива увага приділена впливу глобалізації на трансформаційні процеси національної держави. В цьому контексті розглянуті діаметрально протилежні наукові точки зору стосовно подальшої ролі держави у процесах глобалізації. Зокрема, проаналізовані основні антиетатистські концепції держави. Бажання етнічного самоствердження створює істотний удар по таким основоположним принципам організації міжнародного життя як збереження територіальної цілісності суверенних держав і стабільність їх кордонів, тобто безпосередньо по самим державам як політичним інститутам. Особлива увага приділяється впливу глобалізації на суверенітет національних держав. Автор зазначає, що в сучасному світі виникла і набирає важливості проблема загострення протиріч між зростаючою економічною та політичною взаємозалежністю країн і народів, з одного боку, і збереженням за національною державою суверенітету як джерела активного учасника міжнародних відносин – з іншого. Все більш актуальним стає питання про те, чи залишається сучасна національна держава в умовах економічної глобалізації фактичним сувереном у внутрішній економічній політиці і якщо так, то до якої міри. У зв'язку з цим актуальною стає концепція неоетатизму, яка по суті реабілітує роль держави у глобальних процесах сучасності. Автором обґрунтовується особлива роль держави як основного суб'єкта міжнародних відносин, піддаються критиці погляди, що стверджують занепад держави, розмивання її суверенітету в умовах глобалізації.

Ключові слова: глобалізація, національна держава, трансформація сучасної держави, суверенітет, транснаціональні корпорації.

Summary

Maneliuk Y. M., Chubur N. V. The influence of globalization processes on the transformation of the nation state. – Article.

The article analyzes the influence of the globalization process on the modern world political system. The political and legal approach to the category of globalization is considered, the contradictions of globalization and its political consequences are revealed. Special attention is paid to the influence of globalization on the transformational processes of the national state. In this context, diametrically opposed scientific points of view regarding the further role of the state in globalization processes are considered. In particular, the main anti-statist concepts of the state are analyzed. The desire for ethnic self-assertion creates a significant blow to such fundamental principles of the organization of international life as the preservation of the territorial integrity of sovereign states and the stability of their borders, that is, directly to the states themselves as political institutions. Special attention is paid to the influence of globalization on the sovereignty of national states.

The author notes that in the modern world, the problem of aggravating contradictions between the growing economic and political interdependence of countries and peoples, on the one hand, and the preservation of sovereignty by the national state as a source of an active participant in international relations, on the other hand, has arisen and is gaining importance. The question of whether the modern national state remains the de facto sovereign in domestic economic policy in the conditions of economic globalization and, if so, to what extent, is becoming more and more relevant. In this connection, the concept of neo-statism, which essentially rehabilitates the role of the state in the global processes of modernity, becomes relevant. The author substantiates the special role of the state as the main subject of international relations, criticizes views that assert the decline of the state, the erosion of its sovereignty in the context of globalization.

Key words: globalization, national state, transformation of the modern state, sovereignty, transnational corporations.

УДК 316.658:327.88-043.2](477:470) "654" (045)
DOI <https://doi.org/10.32782/app.v71.2023.28>

В. П. Таркін

orcid.org/0000-0002-1754-9046

аспірант кафедри політичних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ РФ ТА УКРАЇНСЬКИЙ СПРОТИВ

Інформаційні війни – не лише складова теоретичних розробок, але й глибока соціально-політична проблема, яка призводить до усвідомленої потреби вироблення методів протидії з урахуванням вимог часу. В реаліях повномасштабного вторгнення РФ, інформаційна війна стала повноцінним елементом російсько-української війни, що слугує різним політичним цілям: ведеться в освітній, соціальній, військовій, духовній сферах. Стратегія реалізовується сучасними способами – широким простором можливостей інформаційно-психологічної війни та масштабними кібератаками.

Феноменальність комплексного розуміння сучасних інформаційних війн полягає у тому, що одне поняття, по суті, акумулює у собі два їх різні види: інформаційно-психологічну та інформаційно-технічну війни: «виходячи з того, що основними об'єктами інформаційного протиборства є, з одного боку, інформаційно-технічні системи різного масштабу і призначення, а з іншого – інформаційно-психологічні об'єкти, виділяються два основні напрями інформаційного протиборства – інформаційно-технічне та інформаційно-психологічне» (Певцов, Гордієнко, Залкін та ін., 2017, с. 54); «на нашу думку, сьогодні інформаційна війна як реальна практика проявляється у двох просторових вимірах: як війна у кіберпросторі і як війна у просторі смислів. Перша проявляється у кіберзагрозах, порушенні інформаційних комунікацій, спробах державного регулювання інтернету, утворенні цифрових монополій тощо. Друга є війною контенту та боротьбою за контроль над каналами його розповсюдження» (Мамонтова, 2018). Практика російсько-української війни збагатилася знаннями обох підходів.

Розглядаючи специфіку російської інформаційно-психологічної агресії, перш за все відзначимо, що, на наш погляд, *інформаційно-психологічна війна* – це інструмент впливу політичної, військової, економічної, ідеологічної дії, логічне застосування якого дозволяє впливати на формування громадської думки (у т.ч. викликати інакомислення, невдоволення чи навпаки – підтримку у населення), захищати національні інтереси шляхом зниження морального духу, бойової ефективності ворогів та/або впливати на поведінку іноземних держав, неурядових організацій, окремих груп чи осіб.

В інформаційно-психологічній війні РФ використовує різні *ідеологеми* під якими розуміється «певна одиниця когнітивного рівня чи багаторівневий концепт, у структурі якого актуалізуються ідеологічно марковані концептуальні ознаки, що містять колективні, стереотипні, міфологізовані уявлення про владу, суспільство, інститути тощо» (Лютый, 2016). Так, із початку російсько-української війни, Росія просувала дезінформаційні наративи про «геноцид» – вбивства українськими військовими мирного населення на Донбасі; *міфологеми* – емоційно-забарвлені вирази із символічно-міфологічним характером позначають міфологічні сюжети, сцени, образи – «смерть», «воскресіння», «рай», «пекло» тощо; *інфологеми* – поняття, що «використовується для позначення неправдивої або викривленої інформації зазвичай свідомо створюваної політтехнологами для заміщення базових фактів артефактами...Завдання інфологем – формування викривленої картини світу, стійких стереотипних уявлень, ідеологічних міфів і под. із метою цілеспрямованого маніпулятивного впливу на свідомість і поведінку людей» (Вдовичин, Угрин, Шипунов, 2015, с. 156); *метафори*, які за словами Г. Добровольської є «не тільки засобами оформлення мовлення, а й способом пізнання навколишнього світу. Вони допомагають краще зрозуміти політичні явища, а також можуть впливати на людей» (Добровольська, 2017). Так, помилково опублікована й згодом видалена російська стаття «На-

стання Росії і нового світу», яка була присвячена успіху так званої «спецоперації в Україні» розпочинається із метафори «новий світ народжується на наших очах», крім того, у тексті можна зустріти такі: «відновлення історичної повноти», «історична відповідальність», «комплекс розділеного народу», «підвищення градусу супротиву», «європейський проєкт просто рухне», «побудова нового світового порядку», «епоха західного глобального господарювання» тощо.

Досліджуючи інформаційно-психологічну війну потрібно звернути увагу і на *пейоративи* (пейоративну лексику). Л. Білоконенко відзначає, що, «залежно від контексту, конкретна лексична одиниця може реалізовувати своє пейоративне значення, якщо структура цієї одиниці має емотивно-оцінний аспект» (Білоконенко, 2012), однак, основною ознакою пейоративнів залишається негативне ставлення до конкретних людей, країн чи подій і їх висловлення у формі, на кшталт: «Польща без мізків», «пан Зю», «НА Україні» тощо; *неологізми*, наприклад, «неонацизм»; *евфемізми* – «слово або вислів, троп, що вживається для непрямого, прихованого, зокрема пом'якшеного, ввічливого позначення певних предметів, явищ, дій, замовчування їх прямої назви» (Бовгиря, Кирилюк, 2019). Розповсюдженими в інформаційно-психологічній війні є такі евфемізми як «спеціальна військова операція»; *гіперболізацію* – ефект перебільшення, надмірності; в інформаційно-психологічній війні використовують як «хороші», «ідеальні» форми, які живлять внутрішні фантазії мас про «захист», «нову країну», так і максимально негативні гіперболи про «руїни», «крах», «вимирання», «знищення людства».

- Російські пропагандисти і дезінформатори використовують всі наявні технічні засоби. Загалом, до каналів або засобів інформаційно-психологічної війни можна віднести: Інтернет-ресурси (сайти, блоги); візуальні і звукові носії (телебачення, радіо, кінотеатр, документальні фільми, пісні, новини, ток-шоу); промови (концерти, особисті зустрічі із великою аудиторією, політичні події); мистецтво (картини, плакати); пресу і літературу (брошури, книги, газети, журнали).

Крім офіційної пропаганди та інших використовуваних методів, варто виділити декілька категорій акторів інформаційно-психологічної війни, які сприяють більш аргументованій популяризації тез на фоні російсько-української війни. По-перше, це добре відомі, «хороші» росіяни, які стоять на сторожі умиротворення, як спадкоємці пацифістів часів холодної війни; сюди ж можна віднести тих, хто наївно, щиро (чи ні) вважають, що переговори із Росією дозволять взяти ситуацію під контроль. Вони вважають себе реалістами і прагматиками, але їх реалізм зводиться до неможливості боротися із «другою армією світу». Їх пропаганда спрямована на те, щоб посіяти сумніви в ліберальних цінностях і відмінити санкції «хорошим» росіянам, які самі є жертвою тоталітарного режиму, «нічого не можуть зробити», але не повинні страждати і нести відповідальність за дії режиму. По-друге, «поміркovanі», що балансують між двома сторонами, для них не доліки завжди врівноважуються, а «захід не завжди правильно вчиняв із Росією». По-третє, не можна не згадати тих, хто напряду не знайомий із російською дійсністю і її діями, але чий антиамериканізм і сентиментальна ностальгія за СРСР влучно доповнюють лінію інформаційно-психологічної війни.

Можливості оборони в інформаційно-психологічній війні РФ – питання, що намагалося знайти своє вирішення у науковій літературі: Г.В. Сасин ще у 2015 р. у своїй науковій роботі відзначала, що «для захисту інформаційного простору та національної безпеки України необхідним є: зміна інформаційної політики (як зовнішньої, так і внутрішньої) ...просування української інформації на територію агресора, використовуючи при цьому сучасні технології; здійснення обмеження російської інформації...» (Сасин, 2015).

У дослідженнях приділялася увага і протидії окремим методам інформаційно-психологічної війни. Так, наприклад, В.І. Маляренко констатувала, що: «...універсальних рецептів боротьби з фейками досі не існує. Загальноновизнаним залишається орієнтація на те, що еталоном захисту від деструктивної пропаганди та маніпуляції свідомістю людини є передусім міцність демократичних традицій кожного суспільства...». На думку М.В. Маркової: «в арсеналі сучасної людини існують різноманітні способи протидії ІПВ, серед яких максимально простими є критичне осмислення інформації, формування навичок позитивного мислення, інтелектуальна й фізична активність...» (Маркова, 2016).

На наш погляд, протидія інформаційній агресії РФ полягає не тільки у безутомному і невпинному виправленні брехні і спростуванні сфабрикованих наративів, а також просуванні

послідовного і позитивного дискурсу, заснованого як на правді, так і на цінностях, що принципово розрізняють демократію і диктатуру, демонструють привабливість проукраїнської моделі. Недостатньо реагування, потрібні нові правила, власний проукраїнський дискурс, по суті, розгортання інформаційної війни проти РФ не лише в аспекті оборони, але й контрнаступу. Розглянемо, що уже втілено на другому році повномасштабної російської агресії, адже парадокс полягає у тому, що країна на яку напали повинна робити більше, ніж агресор, аби продемонструвати свою правоту.

По-перше, невпинне виправлення і встановлення фактів щодо російського вторгнення. Так, наприклад, названі російськими пропагандистами фейками страшні події у Бучі 2022 року, документування військових злочинів Росії, зроблено українською владою разом із західними партнерами.

По-друге, українські наративи зводяться до благородної справи самооборони країни, варварства російського вторгнення та нестійкості і необґрунтованості російської військової стратегії. Важливою у цьому аспекті є робота Центру протидії дезінформації при РНБО України (7 травня 2021 року Президент України Володимир Зеленський підписав Указ № 187/2021 «Питання Центру протидії дезінформації», яким затвердив Положення про ЦПД).

Центр протидії дезінформації при РНБО України згідно Указу Президента України № 187/2021 «Питання Центру протидії дезінформації»: «забезпечує протидію як наявним, так і прогнозованим загрозам нацбезпеці та національним інтересам в інформаційній сфері, виявляє та протидіє дезінформації, пропаганді, деструктивним інформаційним впливам і кампаніям, а також має запобігати спробам маніпулювання громадською думкою». Центр займається і просвітницькою роботою, так, на сторінках сайту можна знайти пояснення **термінів** найбільш придатних до використання щодо російської аудиторії «псевдопатріотизм як деструктивна ідеологія РФ», «псевдоевакуація як механізм терору», «емоційний фейк» тощо.

Важливим кроком стало і прийняття закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо заборони виготовлення та поширення інформаційної продукції, спрямованої на пропагування дій держави-агресора)» від 3 березня 2022 р., яким було внесено зміни до низки законів України і: «встановлення в них заборон щодо: виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України у 2014 році, у тому числі, шляхом представлення збройної агресії Російської Федерації проти України, як «внутрішнього конфлікту», «громадянського конфлікту», «громадянської війни», заперечення тимчасової окупації частини території України; глорифікації осіб, які здійснювали збройну агресію Російської Федерації проти України у 2014 році... у тому числі, шляхом їх визначення як «повстанці», «ополченці», «ввічливі військові люди» тощо.

По-третє, розвінчування підступних принижувальних дискурсів щодо історичних фактів: маси погано знають історію і часто повторюють тези із російської пропаганди.

Робота у напрямі встановлення історичної правди, нагадування фактів, а також систематична відповідь, у тому числі на політичному рівні.

Нагадування фактів відбувається аби протистояти псевдореалістичному дискурсу і показати його небезпеку. Не дивлячись на той факт, що утворення України випередило створення Російського царства на декілька століть, президент Росії регулярно відкидає той факт, що Україна – повноцінна нація. Ці твердження на кшталт «Україну створив Ленін у 1922» стали лейтмотивом у спробах позбавлення України права на незалежність, якщо не на існування. Відзначимо, що навіть політика СРСР була не настільки категоричною і Україна як держава із віковими традиціями визнавалася: так, у газеті «Радянський патріот» 1979 р. є стаття із заголовком «Испытанная в веках. К 325-летию воссоединения Украины с Россией» (Збанацкий, 1979, с. 2), хоча історія, подана у ній, безумовно, спотворена.

По-четверте, безумовно, демократії не повинні мовчати перед лицем своїх противників із їх фанатичними, гомофобними, антинауковими основами. Лідери повинні реагувати на кожного, хто виступає проти цінностей свободи.

Особа президента В. Зеленського відіграє не останню роль в цій інформаційній війні, адже він регулярно висвітлює правдиву версію війни і розвінчує російські міфи, а його відео із прямих етерів перших днів повномасштабного вторгнення стали символом хоробрості і націо-

нальної єдності. Інформаційна війна, що ведеться уже проти РФ повинна виявити справжню жертву цієї війни, якою є Україна й агресора, який повинен заплатити за своє вторгнення.

По-п'яте, поступове вирішення питання монументальної пропаганди. Пам'ятник – один із способів донести ключові політичні ідеї до мас, це політично умотивована ікона, що у руках російської пропаганди покликана заплутати людей, як це було, наприклад, в Одесі із пам'ятником Катерині II, яка символічно закріпила приналежність міста до Росії, що не відповідає дійсності, однак, міцно ушлелосся у реальність навіть деяких містян. Тому знищення візуальних образів державних діячів, що або дуже умовно, або взагалі не відносяться до країни, або є символом її імперського чи радянського минулого видається одним із ефективних способів протидії російській інформаційно-психологічній війні.

Набагато більшу складність викликає розуміння «інформаційно-технічної війни» («кібервійни»). Перспектива глобальних «кібервійн» – «віртуальний соціум повинен бути готовий до організованих політичних акцій та запобігання реальній загрозі виникнення «кібервійни» (Прохоренко, 2021, с. 165) – відкрила нові сценарії загроз, які тепер існують паралельно із можливістю ядерного знищення людства: за цією логікою, існує загроза знищення цивілізації через руйнування критичної інфраструктури.

Ідейне поле у цьому контексті можна умовно розділити на два табори: перший – кібервійна існує, другий – кібервійна це певна умовність. Так, у Таллінському мануалі (Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations, 2017), робиться уточнення, що «кібервійна» вживається у чисто описовому, а не нормативному сенсі, а те, що Таллінський мануал є академічним, а не міжнародно-правовим актом, дозволяє дійти висновку, що «кібервійна» поки що не стала війною у розумінні міжнародного права, а є природнім становищем інформаційного суспільства, що добре характеризується тезою Т. Гоббса «боротьба всіх проти всіх».

Небезпечною «мілітаризації» кіберпростору, на наш погляд, ще не досягнуто, а часте використання терміна «кібервійна» для позначення всіх політично-мотивованих кібератак видається дещо перебільшеним, хоча, кожен такий випадок безсумнівно вказує на вразливість життя суспільства у цифрову епоху.

Разом з тим російські *кібератаки* становлять серйозну проблему для України і це, крім того, що на окупованих територіях Росія спрямувала інтернет-трафік та мобільний зв'язок через власні точки мережевої взаємодії. Л. Машмайер та М. Кавелті, відзначають: «перед вторгненням Росії в Україну ряд експертів передбачали кібервійну: масове використання російських наступальних кіберможливостей, аби «шокувати і залякати» обороноздатність України і підірвати її волю до війни. Деякі навіть вважали, що Росії не потрібне вторгнення, що вона може досягнути тих самих результатів завдяки кібервійні. Коли цього не відбулося, ті ж експерти передбачали, що Росія все ж застосує наступальні кіберможливості не лише проти України, але й проти Заходу і його критичної інфраструктури як покарання за санкції і підтримку України... Деякі говорять, що мали рацію і кібервійна тут, за винятком того, що загрозу в Україні стримали і кібератаки було вчасно нейтралізовано» (Maschmeyer Lennart, Dunn Caveltu Myriam, 2022). Потрібно відзначити, що Росія має неабиякий кіберпотенціал і досвід у нанесенні кібератак. Наприклад, атаки за типом DDoS було застосовано в Естонії у 2007 році при кібернападі на сайти державних і приватних організацій, великих банків та парламент на фоні загострення відносин між Росією та Естонією у зв'язку із перенесенням пам'ятника радянським воїнам (неофіційна назва – «Бронзовий солдат») у Таллінні.

У Вікіпедії стаття під назвою «Російсько-українська кібервійна» показує хронологію із 2013 р., а 28 лютого 2023 р. СБУ повідомила, що «російські хакери здійснюють кожного дня у середньому понад десять кібератак на Україну» (Укрінформ: мультимедійна платформа іномовлення України, 2023); типовими є також повідомлення на кшталт: «Кібератаки росіян були перенаправлені з військових цілей на комерційний, енергетичний, фінансовий, телекомунікаційний і державний сектори» (УНІАН: інформаційне агентство, 2023); «42 кіберзлочини проти медіа Кібератаки, піратство, погрози, атаки на сторінки медіа в соціальних мережах... Інформаційна війна поширюється в Інтернеті. За рік було зафіксовано щонайменше 42 кіберзлочини. Останню кібератаку, яка була націлена на сайт українського інформаційного агентства «Укрінформ», пов'язують з хакерами, пов'язаними з російською службою військової розвідки» (Reporters sans frontiers, 2023).

Протидія інформаційно-технічній агресії РФ, яка, за влучним формулюванням у Стратегії кібербезпеки залишається «одним з основних джерел загроз національній та міжнародній кібербезпеці, активно реалізує концепцію інформаційного протиборства, базовану на поєднанні деструктивних дій у кіберпросторі та інформаційно-психологічних операцій, механізми якої активно застосовуються у гібридній війні проти України. Така деструктивна активність створює реальну загрозу вчинення актів кібертероризму та кібердиверсій стосовно національної інформаційної інфраструктури», відбувається завдяки *суб'єкам національної системи кібербезпеки*. Крім того, позитивним є *збір людей і ефективна робота у кіберпросторі – IT армія*. У кіберконфлікт залучено недержавні угруповання, більшість із яких – на стороні України, вони теж вважаються складовою IT-армії.

Отже, ключові аспекти воєнної політики РФ включають не лише традиційне поле бою, але й інформаційно-психологічну та інформаційно-технічну війну, до викликів якої Україна поступово пристосувалася. До методів українського спротиву в інформаційно-психологічній війні можна віднести невинне виправлення і встановлення фактів щодо російського вторгнення, у тому числі, не останню роль у цьому відіграє особа президента В. Зеленського; роботу Центру протидії дезінформації при РНБО України; законодавчі зміни, спрямовані унеможливлення пропагування дій держави-агресора та поступове вирішення питання монументальної пропаганди. Протидія інформаційно-технічній агресії РФ відбувається силами суб'єктів національної системи кібербезпеки та громадянським суспільством, яке ефективно діє у кіберпросторі.

Література

- Інформаційно-психологічна боротьба у воєнній сфері : монографія / Г.В. Певцов, А.М. Гордієнко, С.В. Залкін, С.О. Сідченко, А.О. Феклістов, К.І. Хударковський. Харків: Вид. Рожко С.Г., 2017. 276 с.
- Мамонтова Е.В. Псевдоморфоз як техніка символізації у державотворчій практиці Доби Відродження. *Актуальні проблеми політики*. 2018. Вип.61. С. 34-45.
- Лютий Т. В. Мова та ідеологія. *Магістеріум. Історико-філософські студії*. 2016. Вип. 65. С. 14-22.
- Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори) / І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.; за заг. ред. Н. М. Хоми. Львів : «Новий Світ – 2000», 2015. 488 с.
- Добровольська Г. Семантичні групи метафор в українському політичному дискурсі. *Філологічні студії*. 2017. С. 30-34. Інституційний репозитарій Одеського національного університету імені І.І. Мечникова : веб-сайт. URL : <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/13761/1/30-34.pdf> (дата звернення: 15.03.2023).
- Білоконенко Л. А. Пейоративна й інвективна лексика в міжособистісному конфлікті. *Філологічні студії : Науковий вісник КНУ: зб. наук. праць*. 2012. Вип. 7, ч. 2. Кривий Ріг. С. 119-127.
- Бовгиря О.О., Кирилук М.А. Евфемізми як засіб маніпуляції в німецькому політичному дискурсі. *Філологічні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень*. Науково-практична конференція (м. Львів, 20-21 вересня 2019 р.). Херсон: Видавництво «Молодий вчений», 2019. С. 35-38.
- Сасин Г.В. Інформаційна війна: сутність, засоби реалізації, результати та можливості протидії (на прикладі російської експансії в український простір). *Грані*. 2015. № 3 (119). С. 18-23.
- Маркова М.В. Інформаційно-психологічна війна: медико-психологічні наслідки та стратегії протидії. *Проблеми безперервної медичної освіти та науки*. 2016. № 4. С. 6-10.
- Прохоренко А.М. Концепт інноваційних політичних технологій та особливості впровадження їх в Україні: дис...докт.філософії. *Репозитарій (архів) Національного університету «Одеська юридична академія»*: веб-сайт. 202 с. URL: <http://dspace.onu.edu.ua/bitstream/handle/11300/15998/%d0%b4%d0%b8%d1%81%d0%b5%d1%80%d1%82%d0%b0%d1%86%d1%96%d1%8f%20%d0%9f%d1%80%d0%be%d1%85%d0%be%d1%80%d0%b5%d0%bd%d0%ba%d0%be%20%d0%90.%d0%9c.pdf?sequence=8&isAllowed=y> (дата звернення: 16.03.2023).
- Maschmeyer Lennart, Dunn Cavelty Myriam. Goodbye Cyberwar: Ukraine as a reality check. *Policy perspectives*. Vol.10/3.2022. URL: https://www.research-collection.ethz.ch/bitstream/handle/20.500.11850/549252/PP10_3_2022-EN.pdf?sequence=2&isAllowed=y (дата звернення: 16.03.2023).
- Росія здійснює на Україну понад 10 кібератак за добу – СБУ. *Укрінформ: мультимедійна платформа інформування України*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3676108-rosiya-zdijsnue-na-ukrainu-ponad-10-kiberatak-za-dobu-sbu.html> (дата звернення: 15.03.2023).
- Росія за допомогою кібератак намагається тероризувати українців – Politico. *УНІАН: інформаційне агентство*. URL: unian.ua/techno/communications/rossiya-pri-pomoshchi-kiberatak-pytaetsya-terrorizovat-ukraincev-politico-12106917.html (дата звернення: 16.03.2023).

Україна. Рік інформаційної війни в цифрах. *Reporters sans frontiers: веб-сайт*. URL: https://rsf.org/sites/default/files/medias/file/2023/02/Un%20an%20guerre%20information_UKR.pdf (дата звернення: 18.03.2023).

Збанацкий Ю. Испытанная в веках. К 325-летию воссоединения Украины с Россией. *Советский патриот*. 10 января 1979 г. № 3 (4839).

Schmitt M. *Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press. 2017.

References

Informatsiino-psykholohichna borotba u voieni sferi : monohrafiia (2017) [Information and psychological struggle in the military sphere: monograph] / H.V. Pievtsov, A.M. Hordiienko, S.V. Zalkin, S.O. Sidchenko, A.O. Feklistov, K.I. Khudarkovskiy. Kharkiv: Vyd. Rozhko S.H. [in Ukrainian]

Mamontova E.V. (2018). Pseudomorfoz yak tekhnika symbolizatsii u derzhavotvorchii praktytsi Doby Vidrodzhennia [Pseudomorphosis as a technique of symbolization in the state-building practice of the Renaissance]. *Aktualni problemy polityky*. Vyp.61. S.34-45. [in Ukrainian]

Liutyi T. V. (2016) Mova ta ideolohiia [Language and ideology]. *Mahisterium. Istoryko-filosofski studii*. Vyp. 65. S. 14-22. [in Ukrainian]

Novitnia politychna leksyka (neolohizmy, okazionalizmy ta inshi novotvory) (2015) [New political vocabulary (neologisms, occasionalisms and other innovations)] / I. Ya. Vdovychyn, L. Ya. Uhryn, H. V. Shypunov ta in.; za zah. red. N. M. Khomy. Lviv : «Novyi Svit – 2000». [in Ukrainian]

Dobrovolska H. (2017) Semantychni hrupy metafor v ukrainskomu politychnomu dyskursi [Semantic groups of metaphors in Ukrainian political discourse]. *Filolohichni studii*. Instytutsiinyi repozytarii Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I.I. Mechnykova : veb-sait. URL : <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/13761/1/30-34.pdf>. [in Ukrainian]

Bilokonenko L. A. (2012) Peioratyvna y invektyvna leksyka v mizhosobystisnomu konflikti [Pejorative and invective vocabulary in interpersonal conflict]. *Filolohichni studii : Naukovyi visnyk KNU: zb. nauk. prats*. Vyp. 7, ch. 2. Kryvyi Rih. S. 119–127. [in Ukrainian]

Bovhyria O.O., Kyryliuk M.A. (2019) Evfemizmy yak zasib manipuliatsii v nimetskomu politychnomu dyskursi [Euphemisms as a means of manipulation in German political discourse]. *Filolohichni nauky: istoriia, suchasnyi stan ta perspektyvy doslidzhen*. *Naukovo-praktychna konferentsiia* (m. Lviv, 20-21 veresnia 2019 r.). Kherson: Vydavnytstvo «Molodyi vchenyi», S.35-38. [in Ukrainian]

Sasyn H.V. (2015) Informatsiina viina: sutnist, zasoby realizatsii, rezultaty ta mozhlyvosti protydii (na prykladi rosiiskoi ekspansii v ukrainskyi prostir) [Information warfare: essence, means of implementation, results and countermeasures (on the example of Russian expansion into Ukrainian space)]. *Hrani*. № 3 (119). S. 18-23. [in Ukrainian]

Markova M.V. (2016) Informatsiino-psykholohichna viina: medyko-psykholohichni naslidky ta stratehii protydii [Information and psychological warfare: medical and psychological consequences and countermeasures]. *Problemy bezpererovnoi medychnoi osvity ta nauky*. № 4. S.6-10. [in Ukrainian]

Prokhorenko A.M. (2021) Kontsept innovatsiinykh politychnykh tekhnolohii ta osoblyvosti vprovadzhennia yikh v Ukraini: dys...dokt.filosofii [The concept of innovative political technologies and features of their implementation in Ukraine: Dissertation of Doctor of Philosophy]. *Repozytarii (arkhiv) Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia»*: veb-sait. URL: <http://dspace.onu.edu.ua/bitstream/handle/11300/15998/%d0%b4%d0%b8%d1%81%d0%b5%d1%80%d1%82%d0%b0%d1%86%d1%96%d1%8f%20%d0%9f%d1%80%d0%be%d1%85%d0%be%d1%80%d0%b5%d0%bd%d0%ba%d0%be%20%d0%90.%d0%9c.pdf?sequence=8&isAllowed=y>. [in Ukrainian]

Maschmeyer Lennart, Dunn Cavelty Myriam (2022) Goodbye Cyberwar: Ukraine as a reality check. *Policy perspectives*. Vol.10/3.2022. URL: https://www.research-collection.ethz.ch/bitstream/handle/20.500.11850/549252/PP10-3_2022-EN.pdf?sequence=2&isAllowed=y. [in English]

Rosiia zdiisniuie na Ukrainu ponad 10 kiberatak za dobu – SBU (2023) [Russia carries out more than 10 cyberattacks on Ukraine per day – SBU]. *Ukrinform: multymediina platforma inomovlennia Ukrainy*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3676108-rosia-zdijsnue-na-ukrainu-ponad-10-kiberatak-za-dobu-sbu.html>. [in Ukrainian]

Rosiia za dopomohoiu kiberatak namahaietsia teroryzuvaty ukraintsiv – Politico (2023) [Russia is using cyber attacks to terrorize Ukrainians – Politico.]. *UNIAN: informatsiine ahenstvo*. URL: unian.ua/techno/communications/rossiya-pri-pomoshchi-kiberatak-pytaetsya-terrorizirovat-ukraincev-politico-12106917.html. [in Ukrainian]

Ukraina. Rik informatsiinoi viiny v tsyfrakh (2023) [Ukraine. The year of the information war in numbers] *Reporters sans frontiers: veb-sait*. URL: https://rsf.org/sites/default/files/medias/file/2023/02/Un%20an%20guerre%20information_UKR.pdf. [in Ukrainian]

Zbanatskyi Yu. (1979) Yspitannaia v vekakh. K 325-letyiu vossoedyneniya Ukrainy s Rossyey [Tested in the ages. To the 325th anniversary of the reunification of Ukraine with Russia]. *Sovetskyi patriot*. № 3 (4839). [in Russia]

Schmitt M. Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press. 2017. 638 p. [in English]

Анотація

Таркін В. П. Особливості інформаційної війни РФ та український спротив. – Стаття.

Статтю присвячено російсько-українській інформаційній війні з позиції інтегрального підходу – інформаційно-психологічної та інформаційно-технологічної.

2014–2022 рр. стали для України особливо випробувальними на інформаційному фронті, а із 24 лютого 2022 р. інформаційна війна стала невід’ємною складовою повномасштабної російсько-української війни. Росія розгорнула її у безпрецедентних масштабах – і внутрішніх, спрямованих на власне населення, і зовнішніх – з метою впливу на суспільну думку в Україні та відчайдушних пошуків союзників за кордоном. У цьому аспекті неможливо оминати і російські кібератаки. Наслідки російської кіберактивності все ж менш відчутні, ніж результати традиційних військових дій: реалії російсько-української війни вкотре це підкреслюють, однак, забезпечення національної безпеки держави неможливе без звернення уваги на ризики, пов’язаних з можливостями інформаційно-технічної війни.

В інформаційно-психологічній війні РФ використовує різні ідеологеми, міфологеми, інфологеми, метафори, пейоративи (пейоративну лексику), неологізми, евфемізми, гіберболізацію. Доповнюють картину популізм і емоційний пафос, які багато у чому перевищують раціональний контекст. На противагу цьому, українська відсіч інформаційно-психологічній агресії РФ полягає у таких діях як невпинне виправлення і встановлення фактів щодо російського вторгнення; роботи спеціальних органів, покликаних спростувати російські інформаційно-психологічні наративи; розвінчування підступних принижувальних дискурсів щодо історичних фактів; регулярне подання правдивої версії війни і розвінчування російських міфів президентом України; поступове вирішення питання монументальної пропаганди.

Ключові слова: інформаційна війна, інформаційно-психологічна війна, інформаційно-технічна війна, пропаганда, кіберпростір.

Summary

Tarkin V. P. Peculiarities of information warfare of the Russian Federation and Ukrainian resistance. – Article.

The article is devoted to the Russo-Ukrainian information war from the standpoint of an informational-psychological and informational-technological integral approach.

The years 2014–2022 have become especially testing for Ukraine on the information front, and since February 24, 2022, information warfare has become an integral component of a full-scale Russo-Ukrainian war. Russian Federation deployed it on an unprecedented scale – both internally, aimed at its own population, and externally – with the aim of influencing public opinion in Ukraine and desperately seeking allies abroad.

Cyberpolitics is a new way of conducting politics: the activities of states are becoming increasingly virtual, and unequal access to the cyber sector reflects the distribution of state powers at the international level. The consequences of Russian cyber activity are still less tangible than the results of traditional military actions: the realities of the Russo-Ukrainian war once again emphasize this, however, ensuring the national security of the state is impossible without paying attention to the risks associated with the possibilities of information and technical warfare.

In the information and psychological warfares, the Russian Federation uses various ideologemes, mythologemes, infologemes, metaphors, pejoratives (pejorative vocabulary), neologisms, euphemisms, and hyperbolization. The picture is complemented by populism and emotional pathos, which in many ways exceed the rational context. In contrast to this, the Ukrainian response to the informational and psychological aggression of the Russian Federation consists in such actions as relentless correction and establishment of facts regarding the Russian invasion; the work of special agencies designed to refute Russian informational and psychological narratives; debunking insidious derogatory discourses about historical facts; regular presentation of the true version of the war and debunking of Russian myths by the President of Ukraine; gradual solution to the issue of monumental propaganda.

Key words: information warfare, information-psychological warfare, information-technical warfare, propaganda, cyberspace.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.32782/app.v71.2023.29>

А. В. Гарбінська-Руденко

orcid.org/0000-0002-0971-1234

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри публічного права

Державного податкового університету

А. О. Майборода

orcid.org/0000-0001-8093-1830

здобувач Навчально-наукового інституту права

Державного податкового університету

Б. А. Казімірова

orcid.org/0000-0002-7668-8070

здобувач Навчально-наукового інституту права

Державного податкового університету

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ БЮДЖЕТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Сьогодні питання, пов'язані з розробкою, переглядом, затвердженням та виконанням бюджету України, є надзвичайно важливими. Бюджет – це головний фінансовий план держави. Правопорушення та злочини, вчинені у бюджетній сфері, є суспільно шкідливими та мають свої особливості. Захист бюджетного законодавства, особливо в контексті сучасної децентралізації, розширяє межі компетенції місцевих органів влади у бюджетному процесі. Пошук нових, стабільних механізмів мобілізації та використання бюджетних коштів вимагає ефективних засобів контролю за бюджетною діяльністю та правового механізму притягнення до відповідальності за порушення бюджетних норм. Бюджетна система є основою економіки країни, що регулює відносини мобілізації, використання та розподілу бюджетних коштів. Протиправні діяння, вчинені суб'єктами бюджетних правовідносин, негативно впливають на всі сфери життя суспільства, оскільки загрожують можливості держави виконувати свої завдання та функції, що особливо небезпечно в умовах воєнного стану.

Несумлінне виконання посадових обов'язків відповідальними працівниками органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, розпорядників та одержувачів бюджетних коштів, суб'єктів господарювання державного і комунального секторів економіки може також загрозувати можливості ефективного управління державними фінансовими ресурсами. Саме тому актуальним є дослідження фінансово-правової відповідальності за порушення бюджетного законодавства.

Вагомий внесок в дослідження правової відповідальності за порушення бюджетного законодавства зробили такі науковці як І. Сікорська та Н. Якимчук, які досліджували провадження у справах про бюджетні правопорушення як інститут бюджетного права, а також розглядали бюджетну відповідальність загалом. Проблеми недотримання посадовими особами

бюджетного законодавства були предметом досліджень О. Дічкової та О. Гетьманець. Фундаментальне значення в теорії відповідальності за бюджетні правопорушення мають праці Л. Воронової, Л. Касьяненко, Ю. Назара та О. Чернадчука. Однак, з огляду на сучасні зміни в бюджетному законодавстві в умовах дії режиму воєнного стану, проблеми притягнення до відповідальності за бюджетні правопорушення потребують подальшого дослідження, оскільки бюджетні правопорушення становлять пряму загрозу до виконання бюджетів всіх рівнів, що особливо небезпечно у умовах обмежених державних доходів у зв'язку з війною на території нашої держави.

Метою даної статті є актуалізація сучасних правових аспектів притягнення до відповідальності за порушення бюджетного законодавства, а також шляхів оптимізації процесів притягнення до відповідальності учасників бюджетного процесу з метою удосконалення підходів до цільового використання бюджетних коштів.

У наш час відповідальність учасників бюджетного процесу на всіх його стадіях – це запорука ефективної бюджетної політики в державі, цільового використання бюджетних коштів. Важливим кроком у цьому напрямку є встановлення відповідальності ще на стадії планування та використання бюджетних коштів.

Бюджетне законодавство передбачає конкретні вимоги та відповідальність, які стосуються всіх учасників бюджетного процесу щодо виконання їх обов'язків. Концепція порушень бюджетного законодавства охоплює такі елементи:

- невідповідне використання фінансових та матеріальних ресурсів;
- нездатність ефективно виконувати бюджетні та інші рішення;
- обман або помилки;
- нездатність надавати своєчасну й достовірну інформацію щодо фінансових та інших ресурсів (Бюджетний кодекс України, 2010).

Відповідно до основних положень Бюджетного кодексу України (далі – БКУ) (Бюджетний кодекс України, 2010), залежно від правопорушення, передбачено цивільні, дисциплінарні, адміністративні та кримінальні стягнення. Однак досить нечітко визначено конкретні види відповідальності та відповідні стягнення за порушення бюджетного законодавства. У зв'язку з цим, на нашу думку, необхідно законодавчо конкретизувати види бюджетних правопорушень, за які винні особи притягуються до відповідальності залежно від того, на якій стадії бюджетного процесу вони скоєні, і які саме нормативно-правові акти було порушено при цьому.

Чинний Бюджетний кодекс України дає визначення порушення бюджетного законодавства як порушення учасником бюджетного процесу встановлених Бюджетним кодексом України чи іншим бюджетним законодавством норм щодо складання, розгляду, затвердження, внесення змін, виконання бюджету та звітування про його виконання (Бюджетний кодекс України, 2010). Поняття бюджетного правопорушення часто вживається поряд з поняттям «порушення бюджетного законодавства», на що в науці фінансового права є відповідне бачення. Наукові думки з приводу співвідношення цих понять різняться від розмежування цих понять до їх ототожнення, але обґрунтованою є позиція відповідно до якої перше поняття охоплюється другим, і друге є ширшим по сутності, оскільки включає адміністративні порушення, злочини, бюджетні проступки (Дічкова, 2011, с. 450). Такий погляд на бюджетні правопорушення притаманний сучасній науці фінансового права.

Аналіз складу бюджетного правопорушення, що досліджується у фінансово-правовій науковій літературі, також свідчить про його специфічні ознаки, які охоплюють об'єкт, суб'єкт та об'єктивну сторону. Вказується і на те, що наявність вини у бюджетних правопорушеннях не є обов'язковою умовою, так як заходи примусу за ці правопорушення іноді мають переважно правовідновлювальне значення (Дічкова, 2011, с. 451).

На нашу думку, наявність протиправного вчинку у бюджетних відносинах, яке зафіксовано контролюючим суб'єктом, є підставою для застосування примусових фінансово-правових заходів, і, якщо він не потребує спеціального розслідування або судового процесу, то може бути покараним. Застосування заходів впливу за порушення бюджетного законодавства без встановлення вини порушує принцип презумпції невинуватості, що притаманний будь-якій юридичній відповідальності. Прийняття рішення про застосування заходів впливу за пору-

шення бюджетного законодавства, як і складання протоколу про порушення бюджетного законодавства уповноваженим контролюючим суб'єктом також не враховує наявність вини правопорушника.

Таким чином, на нашу думку, бюджетне правопорушення – це протиправне діяння, що скоєно учасниками бюджетного процесу у процесі складання, розгляду, затвердження бюджетів, що складають бюджетну систему та звітування про їх виконання, за яке встановлюється фінансово-правова відповідальність. Вважаємо, що необхідним є законодавче закріплення складу бюджетного правопорушення, яке, на разі, відсутнє у БКУ (Бюджетний кодекс України, 2010).

Що стосується складу бюджетного правопорушення, то, варто зазначити, що дія або бездіяльність утворюють об'єктивну сторону бюджетного правопорушення, тобто ті його ознаки, що характеризують саме поведінку учасників бюджетного процесу. Більшість правопорушень характеризуються бездіяльністю винних осіб, окремі ж (такі, наприклад, як нецільове використання бюджетних коштів) вчинюються активними діями. Суб'єктом бюджетного правопорушення може виступати лише учасник бюджетного процесу. Відповідно до ст. 20 БКУ, учасниками бюджетного процесу є наділені бюджетними повноваженнями органи та посадові особи (Бюджетний кодекс України, 2010). Бюджетними повноваженнями визнаються права і обов'язки учасників бюджетних правовідносин. В окремих випадках, і це прямо передбачено ч. 2 ст. 21 БКУ, учасниками бюджетних правовідносин є фізичні та юридичні особи, що не мають статусу бюджетної установи, але є одержувачами бюджетних коштів (Бюджетний кодекс України, 2010). Таким чином, одержувачів бюджетних коштів також слід вважати потенційними учасниками бюджетного процесу і, відповідно, суб'єктами бюджетних правопорушень.

Згідно норм бюджетного законодавства, за порушення бюджетного законодавства до учасників бюджетного процесу можуть застосовуватися такі заходи впливу як (ст. 17 БКУ): 1) попередження; 2) зупинення операцій з бюджетними коштами; 3) призупинення бюджетних асигнувань; 4) зменшення бюджетних асигнувань; 5) повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету; 6) зупинення дії рішення про місцевий бюджет; 7) безспірне вилучення коштів з місцевих бюджетів; 8) інші заходи впливу (Бюджетний кодекс України, 2010).

Попередження є найбільш поширеним заходом впливу, оскільки застосовується в усіх випадках порушення бюджетного законодавства. Але, якщо протягом 30 днів з отримання попередження не було усунуто виявлених бюджетних правопорушень, застосовуються більш радикальні заходи, залежно від форм таких правопорушень (Бюджетний кодекс України, 2010).

Одним із вагомих та поширених порушень бюджетного законодавства є нецільове використання бюджетних коштів. Під нецільовим використанням бюджетних коштів розуміється їх витрачання на цілі, що не відповідають бюджетним призначенням, встановленим законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет) (ст. 116 БКУ) (Бюджетний кодекс України, 2010).

Рішення про зупинення операцій з бюджетними коштами як захід впливу за нецільове використання бюджетних коштів може бути прийнято як після застосування попередження (у разі не усунення порушень бюджетного законодавства у встановлений строк), так і одночасно із застосуванням попередження. Але, приймаючи таке рішення, слід враховувати, чи може суб'єкт правопорушення усунути порушення бюджетного законодавства. Такий захід впливу може застосовуватися паралельно з іншими заходами – зменшенням бюджетних асигнувань, призупиненням таких асигнувань, у даному випадку нецільового використання бюджетних коштів (Бюджетний кодекс України, 2010).

Загальні обсяги бюджетних порушень в Україні можна оцінити поки що аналізуючи звіт Рахункової палати України за 2021 рік, оскільки загальний звіт за 2022 рік буде представлено не раніше 1 травня 2023 року. Зокрема, Рахунковою палатою України у минулому 2021 році було перевірено 490 об'єктів, за результатами чого підготовлено 63 звіти щодо проведених заходів, у тому числі: 4 висновки щодо виконання державного бюджету та 1 експертиза проекту закону про державний бюджет, 44 аудити ефективності, 4 фінансові аудити, 8 аналізів та 2 спільні звіти про результати міжнародного та паралельного аудитів. Обсяг перевіре-

них Рахунковою палатою України публічних фінансів у 2021 році становив 2.590,4 млрд грн, у тому числі: коштів державного бюджету – 592,4 млрд грн, коштів бюджетів фондів загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування – 1.998 млрд. грн. (Звіт Рахункової палати України, 2021).

Загалом, у 2021 році Рахунковою палатою України виявлено порушень та недоліків на загальну суму 179,9 млрд. грн. (Звіт Рахункової палати України, 2021). Таким чином, враховуючи вище зазначене, варто підсумувати, що бюджетні правопорушення завдають значної шкоди державним фінансовим інтересам. За повідомленням Голови Рахункової палати Валерія Пацкана, у 2023 році Рахункова палата планує провести понад 60 аудитів, що охоплять такі важливі сфери як безпека та обороноздатність, охорона здоров'я, освіта, інфраструктура, економіка, енергетика, екологія.

Крім заходів впливу за порушення бюджетного законодавства, що встановлені БКУ, відповідальність за порушення бюджетного законодавства також передбачається і Кримінальним Кодексом України (Кримінальний кодекс України, 2001) та Кодексом про адміністративні правопорушення (Кодексом України про адміністративні правопорушення, 1984). Так, ст. 210 Кримінального кодексу України передбачає відповідальність за нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням всупереч БКУ чи закону про Державний бюджет України на відповідний рік, якщо предметом таких дій були бюджетні кошти у великих розмірах. В свою чергу, під великими розмірами розуміється сума, що в тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Такі дії передбачають сплату штрафу (від 100 до 300 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян) або виправні роботи до 2 років, або обмеження волі на строк до 3 років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 років. Ті самі дії, предметом яких були бюджетні кошти в особливо великих розмірах, тобто в три тисячі і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, або вчинені повторно, або за попередньою змовою групою осіб – караються обмеження волі на строк від 2 до 5 років або позбавленням волі на строк від 2 до 6 років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 років (Кримінальний кодекс України, 2001).

Стаття 211 Кримінального кодексу України передбачає відповідальність і за видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати всупереч закону, якщо предметом таких дій були бюджетні кошти у великих розмірах. Такі дії караються штрафом (від 100 до 400 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян) або виправними роботами (до 2 років), або обмеженням волі (до 5 років), або позбавленням волі (до 4 років), з позбавленням права займати певні посади чи займатися певною діяльністю (до 3 років). Ті самі дії, предметом яких були бюджетні кошти в особливо великих розмірах або вчинені повторно – караються позбавленням волі (від 2 до 6 років) з позбавленням права займати певні посади чи займатися певною діяльністю (до 3 років) (Кримінальний кодекс України, 2001).

Щодо адміністративної відповідальності за бюджетні правопорушення, то відповідно до ст. 164-12 Кодексу України про адміністративні правопорушення за порушення бюджетного законодавства передбачається накладення штрафу на посадових осіб (Кодексом України про адміністративні правопорушення, 1984).

Висновки. Проаналізувавши положення діючого законодавства варто відмітити, що фактично відсутні норми про відповідальність за бюджетні правопорушення у сфері недотримання учасниками бюджетного процесу порядку складання, розгляду, затвердження, внесення змін до бюджету, оскільки не передбачені відповідні склади порушень бюджетного законодавства. Наприклад, взагалі не врегульовано питання відповідальності Міністерства економіки України та Державної служби статистики України щодо достовірності та обґрунтованості даних, які ними подаються до Міністерства фінансів України та інших органів державної влади на стадіях складання та розгляду Бюджетної декларації та складання проекту державного бюджету України.

Також не врегульованим є питання відповідальності Кабінету Міністрів України стосовно порушення термінів подання звіту про виконання Закону про Державний бюджет України. Законодавством встановлено зміст та терміни подання такої звітності, але нічого не зазначено щодо порушення цих термінів. Прогалиною в національному бюджетному законодавстві є також і те, що законодавець не передбачає правових наслідків у разі відхилення звіту про виконання Державного бюджету. Бюджетним кодексом України передбачено, що в разі відхилення звіту про виконання бюджету, він повертається на доопрацювання, тобто для усунення недостовірних даних та повторного представлення у строк. Не закріплюються юридичні наслідки і стосовно неналежного виконання Державного бюджету України Кабінетом Міністрів України. У жодному нормативно-правовому акті не міститься положення щодо відповідальності уряду на той випадок, якщо він не відзвітувався за належне виконання Державного бюджету України, що може розцінюватись як неналежне виконання своїх повноважень, або небажання їх виконувати з певних причин (політична, економічна чи особиста зацікавленість). Беручи до уваги важливість державного бюджету для функціонування держави, вбачається, що це можна вважати підставою для прийняття Верховною Радою України резолюції недовіри всьому уряду, або відповідальність повинні нести відповідні посадові особи, серед яких центральне місце посідають Прем'єр-міністр України та Міністр фінансів України.

Література

- Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 50–51. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення 09.11.22).
- Дічкова О.В. Відповідальність за бюджетні правопорушення, допущені на першій стадії бюджетного процесу. *Держава і право*. 2011. Вип. 51. С. 447–452.
- Звіт Рахункової палати України за 2021 рік. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/222811.html> (дата звернення 09.11.22).
- Кодекс України про адміністративні правопорушення України від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/> (дата звернення 09.11.22).
- Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення 09.10.22).

References

- Law No. 2456-VI Budjetnyy kodeks Ukrayiny [Budget Code of Ukraine]: Vidomosti of the Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, Ukraine, July 8, 2010 [in Ukrainian].
- Dichkova O.V. (2011). Responsibility for budget offenses committed at the first stage of the budget process. *State and law*. 2011. Issue 51. P. 447–452 [in Ukrainian].
- Report of the Accounting Chamber of Ukraine for 2021 (2011). URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/222811.html> [in Ukrainian].
- Law No. 8073-X. Kodeks Ukrayiny pro administrativny provoporushenia [Code of Ukraine on Administrative Offenses of Ukraine] Vidomosti of the Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, Ukraine, December 7, 1984 [in Ukrainian].
- Law No. 2341-III Kryminal'nyy kodeks Ukrayiny [Criminal Code of Ukraine]. Vidomosti of the Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, Ukraine, September 11, 2001 [in Ukrainian].

Анотація

Гарбінська-Руденко А. В., Майборода А. О., Казімірова Б. А. Правові аспекти відповідальності за порушення бюджетного законодавства. – Стаття.

Дана стаття присвячена аналізу юридичної відповідальності за порушення бюджетного законодавства. Авторами обґрунтовується, що порушенням бюджетного законодавства визнається порушення учасниками бюджетного процесу встановлених бюджетним законодавством норм щодо складання, розгляду, затвердження, внесення змін, виконання бюджету та звітування про його виконання. Визначено види відповідальності за порушення бюджетного законодавства.

Акцентується увага, що бюджетним законодавством передбачено низку заходів впливу, які застосовуються в разі його порушення учасниками бюджетного процесу. Розглянуті заходи впливу, які застосовуються до розпорядників та одержувачів бюджетних коштів за вчинення ними бюджетних правопорушень.

Проведено аналіз нецільового використання бюджетних коштів як найбільш поширеного порушення бюджетного законодавства, що негативно впливає на стан бюджетної системи України. Підсумовано, що за нецільове використання бюджетних коштів передбачається дисциплінарна, фінансово-правова, адміністративна та кримінальна відповідальність.

Проаналізовано, що обсяги бюджетних порушень в Україні з огляду на дані звітів Рахункової палати України за 2021 рік. З рекомендацій, наданих Рахунковою палатою у 2020 і 2021 рр. за результатами заходів державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту), до кінця минулого року повністю або частково виконано лише 65,1% з них. Відмічено, що бюджетні правопорушення завдають значної шкоди державним фінансовим інтересам, що оцінюються, тільки за даними Рахунковою палатою України, 179,9 млрд грн. за 2021 рік.

Зроблено висновок, що у положеннях діючого відсутні норми, що закріплюють відповідальність за бюджетні правопорушення у сфері недотримання учасниками бюджетного процесу порядку складання, розгляду, затвердження, внесення змін до бюджету, оскільки не передбачені відповідні склади порушень бюджетного законодавства.

Ключові слова: фінансова відповідальність, бюджетне законодавство, бюджетна система, бюджетні правовідносини, бюджетні правопорушення.

Summary

Harbinska-Rudenko A. V., Maiboroda A. O., Kazimirova B. A. Legal aspects of responsibility for violations of budget legislation. – Article.

This article is devoted to the analysis of legal responsibility for violations of budget legislation. The authors argue that a violation of the budget legislation by participants in the budget process is considered a violation of the norms established by the budget legislation regarding drafting, review, approval, amendment, implementation of the budget and reporting on its implementation. Types of liability for violations of budget legislation are defined.

It is emphasized that the budget legislation provides for a number of influence measures, which are applied in case of its violation by the participants of the budget process. Considered measures of influence, which are applied to administrators and recipients of budget funds for committing budget offenses.

The analysis of misuse of budget funds as the most common violation of budget legislation, which negatively affects the state of the budget system of Ukraine, was carried out. It was concluded that disciplinary, financial-legal, administrative and criminal liability is foreseen for the inappropriate use of budget funds.

It was analyzed that the volume of budget violations in Ukraine in view of the data of the reports of the Accounting Chamber of Ukraine for 2021. Of the recommendations provided by the Accounting Chamber in 2020 and 2021 as a result of state external financial control (audit) measures, only 65.1% of them were fully or partially implemented by the end of last year. It was noted that budget offenses cause significant damage to the state's financial interests, estimated at 179.9 billion hryvnias, according to the Accounting Chamber of Ukraine alone for 2021.

It was concluded that there are no norms in the current provisions establishing responsibility for budget offenses in the field of non-compliance by participants in the budget process with the procedure for drawing up, reviewing, approving, and making changes to the budget, as there are no provisions for the corresponding composition of violations of budget legislation.

Key words: financial responsibility, budget legislation, budget system, finance, budget legal relations, budget offenses.

Н. В. Дараганова

orcid.org/0000-0002-1512-2938

*доктор юридичних наук,
професор кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права*

Державного торговельно-економічного університету

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ВИМОГ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ОХОРОНУ ПРАЦІ: ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ

Вступ. Виробнича діяльність людини і досі часто пов'язана з впливом різноманітних небезпечних, шкідливих виробничих факторів чи середовища, зокрема, хімічних, механічних, електричних, несприятливих психоемоційних факторів тощо. Більше того сьогодення характеризується всезростаючою інтенсивністю, оперативністю, складністю трудової діяльності та виробничих процесів в усіх сферах економіки, що збільшує психофізіологічне навантаження на кожного працівника. У зв'язку з цим, нині є актуальним розробка та впровадження комплексу заходів, спрямованих на збереження життя, здоров'я та працездатності людини у процесі праці – тобто заходів з охорони праці.

При цьому шлях реалізації гарантій прав громадян на охорону праці є різним. Насамперед – добровільний, коли сторони трудового договору добровільно, без примусу дотримуються передбачених законодавством з охорони праці норм. Та у випадку порушень установлених законодавством норм, починають діяти примусові заходи, до яких належить і юридична відповідальність. Проте в юридичній науці питання адміністративної відповідальності за порушення вимог законодавства про охорону праці і досі залишаються малодослідженими. Хоча за останній час і було здійснено декілька досить ґрунтовних досліджень щодо відповідальності у сфері охорони праці, проте ці дослідження стосувалися в основному питань трудово-правового регулювання цієї сфери. Зокрема, у науковій статті О. С. Козлова висвітлюються трудові заходи покарання як важлива форма правового примусу у сфері охорони праці (Козлов, 2021), а в роботі О. С. Вареник – питання дисциплінарної та матеріальної відповідальності за порушення локального правового регулювання охорони праці (Вареник, 2020).

З погляду адміністративного права все ще спостерігається суттєвий вакуум адміністративно-правових досліджень сфери охорони праці – крім автора цієї статті (Daraganova, 2020), серед досліджень останнього часу можна відзначити лише працю О. А. Кравченко та О. М. Мердови у який розглядаються питання адміністративної відповідальності за правопорушення у галузі охорони здоров'я населення (Кравченко, Мердова, 2021).

Натомість питання адміністративної відповідальності за порушення вимог законодавства про охорону праці потребують, на наш погляд, більшої уваги з боку вчених-адміністративістів, а удосконалення адміністративно-правового регулювання цієї сфери, у тому числі й в контексті адміністративної відповідальності, має відбуватися системно. З урахуванням указанного вище, **метою** цієї статті є дослідження питань удосконалення адміністративної відповідальності за порушення вимог законодавства про охорону праці.

Результати дослідження. Зазначимо, що засади адміністративної відповідальності визначені передусім у Конституції України, відповідно до норм п. 22 ст. 92 якої, адміністративна відповідальність (відповідно і її різновид – адміністративна відповідальність за порушення вимог законодавства про охорону праці) є одним з конституційно визначених різновидів юридичної відповідальності в Україні. У розвиток конституційних положень, у ст. 44 Закону України «Про охорону праці» від 14 жовтня 1992 р. (редакція від 19.08.2022) зазначено, що «за порушення законів та інших нормативно-правових актів про охорону праці, створення перешкод у діяльності посадових осіб органів державного нагляду за охороною праці винні особи притягаються до дисциплінарної, адміністративної, матеріальної, кримінальної відповідальності згідно із законом».

Слід також зазначити, що в науці адміністративного права продовжуються чисельні дискусії щодо визначення поняття «адміністративна відповідальність». Цьому сприяє і відсутність легального визначення у Кодексі України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) від 7 грудня 1984 р. (редакція від 27.01.2023) терміна «адміністративна відповідальність».

При цьому усталеним можна вважати визначення адміністративної відповідальності, як виду юридичної відповідальності, що застосовується за адміністративні правопорушення (іноді конкретизують, що ця відповідальність застосовується за «адміністративні правопорушення, що передбачені Кодексом України про адміністративні правопорушення» (Муляр, 2020, с. 46). З останнім важко погодитися, бо санкції за адміністративні правопорушення визначені не лише у КУпАП, але й іншими законодавчими актами, наприклад, Митним кодексом України або Повітряним кодексом України.

Деяку зміну акцентів на поняття адміністративної відповідальності продемонструвала О. А. Задихайла, яка, не погоджуючись з тими авторами, що розглядають адміністративну відповідальність лише через призму негативного аспекту, відзначає, що подібна категоричність не є беззаперечною, а сутність позитивного аспекту адміністративної відповідальності полягає у тому, що крізь призму первинного негативу (тобто адміністративного покарання) простежуються і превентивна мета: запобігання здійсненню нових правопорушень. Застосування заходу примусового впливу несе, як позитивний аспект, вплив на психологічне ставлення особи до вчиненого правопорушення і формування іншої, «правильної» правосвідомості, спрямованої на недопущення протиправної поведінки в майбутньому (Задихайло, с. 138). Не оспороюючи думку про вплив заходів адміністративної відповідальності на формування у особи правосвідомості та недопущення у майбутньому протиправної поведінки, підкреслюємо, що в цьому дослідженні акцент зроблено саме на ретроспективній (негативній) юридичній відповідальності за порушення вимог законодавства про охорону праці.

Грунтовний аналіз сучасних поглядів на питання адміністративної відповідальності здійснив й В. О. Іванцов, який, проаналізувавши питання адміністративної відповідальності, установив декілька основних сучасних підходів щодо визначення цього поняття. По-перше, – це наявність т.зв. «санкційної» адміністративної відповідальності, згідно з якою адміністративна відповідальність є відповідальністю за винне порушення загальнообов'язкових адміністративно-правових норм, що виражається у застосуванні до порушників установлених адміністративних санкцій. Адміністративну відповідальність можна розглядати і як певний вид (стан) правовідносин, що виникають між державою в особі її уповноважених органів та суб'єктами адміністративних правопорушень, або через призму її належності до адміністративного примусу – через застосування адміністративно-примусових заходів за здійснення адміністративних правопорушень (Іванцов, 2014, с. 49–50).

Адміністративну відповідальність розглядають і як інститут адміністративного права, який охоплює відносини, що виникають з приводу вчинення правопорушення і застосування заходів виховного впливу та адміністративних стягнень (Дембіцька, 2014, с. 215), і як «внутрішнє особисте почуття морального обов'язку агента або адміністратора. У цьому сенсі, те, що встановлено як «відповідальний», походить від морального сумління...» (Emmanuel Yeboah-Assiamah, KwameAsamoah, Alex Osei-Kojo, 2014).

Таким чином, поняття адміністративної відповідальності є багатозначним. Існує декілька сучасних основних підходів щодо визначення цього поняття. Це і т.зв. «санкційна» адміністративна відповідальність; і певний вид (стан) правовідносин, що виникають між державою та суб'єктами адміністративних правопорушень; і інститут адміністративного права; і внутрішнє особисте почуття морального обов'язку суб'єкта.

Можна обирати й інші критерії для визначення поняття адміністративної відповідальності, та головним при обранні науковцем того чи іншого критерію, а отже і визначення, вважаємо, є спроможність якомога повніше розкрити ті властивості та грані цієї відповідальності, що є основними для досягнення цілей свого наукового дослідження.

Для дослідження проблем адміністративної відповідальності за порушення вимог законодавства про охорону праці, як найбільш доцільною, вважаємо, є застосування концепції т.зв. «санкційної» адміністративної відповідальності. Застосовуючи цей критерій, адміністратив-

ну відповідальність за порушення вимог законодавства про охорону праці можна визначити як юридичну відповідальність визначених законодавством осіб за порушення вимог законодавства про охорону праці, що виражається у застосуванні до цих осіб установлених адміністративними нормами санкцій.

Притягнення до адміністративної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці здійснюється відповідно до КУпАП, насамперед, норм ст. 41 «Порушення вимог законодавства про працю та про охорону праці» (частина п'ята та частина шоста цієї статті), а також згідно норм таких статей КУпАП, як: 47 «Порушення права державної власності на надра»; 57 «Порушення вимог щодо охорони надр»; 58 «Порушення правил і вимог проведення робіт по геологічному вивченню надр»; 93 «Порушення вимог законодавчих та інших нормативних актів з безпечного ведення робіт у галузях промисловості»; 94 «Порушення вимог законодавчих та інших нормативних актів про зберігання, використання та облік вибухових матеріалів у галузях промисловості» та 188-4 «Невиконання законних вимог центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці». Адміністративна відповідальність за ці правопорушення настає, якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою відповідно до закону кримінальної відповідальності (ст. 9 КУпАП).

Розглядати справи, згідно норм ст. 231 КУпАП, має право центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці (на сьогодні цим органом є Державна служба з питань праці, далі – Держпраці). Цією ж статтею визначено і перелік посадових осіб, які мають право від імені Держпраці розглядати справи про адміністративні правопорушення та накладати адміністративні стягнення. Насамперед, ними є державні інспектори, а також: головні державні інспектори, начальники інспекцій Держпраці, та їх заступники; начальники управлінь і відділів Держпраці, та їх заступники; керівник Держпраці та його заступники.

При цьому удосконалення законодавства, насамперед, вважаємо, пов'язано з удосконаленням відповідальності за порушення норм ч. 5 ст. 41 КУпАП.

Аналізуючи норми ч. 5 ст. 41 КУпАП слід зазначити, що безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення згідно з цих норм, є суспільні відносини, що регулюють встановлені законодавством права громадян на охорону праці в Україні. Та законодавство про працю є досить розгалуженим і складається, як встановлено у ст. 3 Закону України «Про охорону праці», з самого цього закону, а також з Кодексу законів про працю України, Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» та прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів. Більше того, до цього законодавства, згідно з вимогами ст. 27 Закону України «Про охорону праці», також належать: правила, норми, регламенти, положення, інструкції та інші документи, обов'язкові для виконання.

Об'єктивна сторона складу правопорушення, встановленого у ч. 5 ст. 41 КУпАП виражається у вчиненні особою таких дій, як порушення вимог законодавчих та інших нормативних актів про охорону праці. Такі діяння (як у формі дії, так і у формі бездіяльності) є неодмінною ознакою об'єктивної сторони цього правопорушення та переважним чином виявляються у ході здійснення Держпраці контрольно-наглядової діяльності. Суб'єктом адміністративного правопорушення (проступку) визначено: 1) працівників, 2) посадових осіб підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності та, 3) громадян-суб'єктів підприємницької діяльності.

Характеризуючи адміністративні стягнення передбачені у ч. 5 ст. 41 КУпАП слід зазначити, що її нормами визначено лише один вид адміністративних стягнень – штраф. Штрафом, згідно зі ст. 27 КУпАП, є грошове стягнення, що накладається на громадян, посадових та юридичних осіб за адміністративні правопорушення у випадках і розмірі, встановлених цим кодексом та іншими законами України. За порушення вимог законодавчих та інших нормативних актів про охорону праці, згідно ч. 5 ст. 41 КУпАП, встановлено накладення штрафу. По-перше, на працівників – від чотирьох до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, та, по-друге, на посадових осіб підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності та громадян-суб'єктів підприємницької діяльності – від двадцяти до сорока неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Проте, на наш погляд, застосування до винних осіб лише штрафних санкцій не відповідає нинішнім складним реаліям у сфері охорони праці в Україні. Як зазначив В. І. Олефір, особливої уваги потребує система адміністративних стягнень, тут необхідно знайти баланс між посиленням репресивного характеру адміністративних санкцій за одні види правопорушень (наприклад, за правопорушення у сфері дорожнього руху) і зниження покарань в інших сферах (наприклад, у підприємницькій діяльності, у сфері податків і зборів) (Олефір, 2014, с. 526).

Та встановлені частиною 5 статті 41 КУпАП стягнення не здійснюють достатньою мірою захист прав і свобод громадян на їх конституційне право – охорону праці. Вважаємо, що у разі повторного протягом року вчинення особами порушення вимог законодавства про охорону праці, передбаченого в частині 5 статті 41 КУпАП, до винних осіб мають бути застосовані й інші санкції. У цьому разі має бути, по-перше, передбачено підвищення розміру штрафних санкцій, та, по-друге, застосований такий вид адміністративного стягнення, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

І хоча згідно з вимогами частини 5 ст. 30 КУпАП позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може бути призначено судом на строк від шести місяців до одного року незалежно від того, чи передбачене воно в санкції статті (санкції частини статті) особливої частини цього кодексу, коли, з урахуванням характеру адміністративного правопорушення; особи, яка вчинила це правопорушення; інших обставин справи суд визнає за неможливе збереження за цією особою права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Проте у частині 6 цієї ж статті позбавлення права обіймати певні посади призначається судом строком на один рік, у разі, коли його спеціально передбачено в санкції статті (санкції частини статті) особливої частини КУпАП. Отже, якщо в першому випадку суд, з урахуванням характеру адміністративного правопорушення та інших обставин, має можливість призначити таке стягнення, то в другому – суд має беззаперечно застосувати таку санкцію до винної особи.

Проаналізувавши норми КУпАП, в яких законодавець встановив таку санкцію, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, зокрема, статтю 172-4 (порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності), статтю 172-5 (порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків), статтю 172-6 (порушення вимог фінансового контролю), статтю 172-7 (порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів), статтю 172-9-1 (порушення заборони розміщення ставок на спорт, пов'язаних з маніпулюванням офіційним спортивним змаганням), вважаємо, що забезпечення належної реалізації прав громадян на охорону праці потребує й введення такої санкції, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Зазначена санкція має застосовуватися до посадових осіб підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності та громадян – суб'єктів підприємницької діяльності у разі повторного протягом року вчинення цими особами порушення вимог законодавства про охорону праці.

У зв'язку з цим, пропонуємо до статті 41 КУпАП додати частину 5-1 такого змісту: «5-1. Повторне протягом року вчинення порушення, передбаченого частиною п'ятою цієї статті, за яке особу вже було піддано адміністративному стягненню, -

тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності та громадян – суб'єктів підприємницької діяльності – від сорока до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю строком на один рік.».

Висновки. У ході дослідження проаналізовано поняття адміністративної відповідальності. Установлена доцільність застосування концепції т.зв. «санкційної» адміністративної відповідальності для дослідження проблем адміністративної відповідальності за порушення вимог законодавства про охорону праці. З урахуванням цієї концепції сформульовано поняття адміністративної відповідальності за порушення вимог законодавства про охорону праці – це юридична відповідальність визначених законодавством осіб за порушення вимог законодавства про охорону праці, що виражається у застосуванні до цих осіб установлених адміністративними нормами санкцій.

Запропоновано внести зміни до статті 41 КУпАП, спрямовані на удосконалення норм з відповідальності за порушення вимог законодавства про охорону праці.

Література

- Daraganova N. (2020). Human Right to labor protection in Ukraine: current situation and the prospects of implementation of international rules. *Revista de Direito Internacional. Volume 17, no. 1*, pp. 363–371.
- Emmanuel Yeboah-Assiamah, KwameAsamoah, Alex Osei-Kojo. (2014). The concept of administrative responsibility: an alternate explanation for poor voter turnout in local government elections using empirical evidence from Techiman Municipality, Ghana. *International Journal of Politics and Good Governance. Volume 5. no. 5.3*, pp. 6–7. <http://www.onlineresearchjournals.com/ijopagg/art/157.pdf>.
- Вареник О. С. (2020). Дисциплінарна та матеріальна відповідальність за порушення локального правового регулювання охорони праці. *Юридична наука. Том 1. 5(107)*. <https://journal-nam.com.ua/index.php/journal/article/view/289>.
- Дембіцька С. Л. (2014). Застосування адміністративних стягнень як засобу покарання правопорушників. Електронне наукове фахове видання «Порівняльно-аналітичне право». 2, 215. <http://www.pap.in.ua>.
- Задихайло О. А. (2014). Проблеми визначення поняття «адміністративна відповідальність» в адміністративному праві України. *Порівняльно-аналітичне право. 8*, 138. <http://www.pap.in.ua/>.
- Іванцов В. О. (2014). Адміністративна відповідальність: узагальнюючий підхід до визначення поняття. *Право і безпека. 3(54)*, 49–50.
- Козлов О. С. (2021). Трудно-правові заходи покарання як важлива форма правового примусу у сфері охорони праці. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична. Випуск 30*. <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/501/463>.
- Кравченко О. А., Мердова О. М. (2021). Адміністративна відповідальність за правопорушення в галузі охорони здоров'я населення. https://pravo.khmnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/26/2022/01/03.12.2021-Zbirnyk-konferentsiyi_compressed.pdf#page=137.
- Муляр Г. В. (2020). Адміністративна відповідальність за порушення законодавства щодо захисту персональних даних у сфері охорони здоров'я. *Правова позиція. 3(28)*. 46. <https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2020/3/8.pdf>.
- Олефір В. І. (2014). Адміністративна деліктологія як складова адміністративної політики держави. *Митна справа. 6(96). Ч.2. кн.2*, 526.

References

- Daraganova N. (2020). Human Right to labor protection in Ukraine: current situation and the prospects of implementation of international rules. *Revista de Direito Internacional. Volume 17, no. 1*, pp. 363–371.
- Dembic'ka S. L. (2014). Zastosuvannja administratyvnyx stjahren' jak zasobu pokarannja pravoporušnykiv. *Elektronne naukove faxove vydannja «Porivnjal'no-analityčne pravo»*. no.2, pp. 215. <http://www.pap.in.ua>. [in Ukrainian].
- Emmanuel Yeboah-Assiamah, KwameAsamoah, Alex Osei-Kojo. (2014). The concept of administrative responsibility: an alternate explanation for poor voter turnout in local government elections using empirical evidence from Techiman Municipality, Ghana. *International Journal of Politics and Good Governance. Volume 5. no. 5.3*, pp. 6–7. <http://www.onlineresearchjournals.com/ijopagg/art/157.pdf>.
- Ivancov V. O. (2014). Administratyvna vidpovidal'nist': uzahal'njujučyj pidxid do vyznačennja ponjattja. *Pravo i bezpeka. no. 3(54)*, pp. 49–50. [in Ukrainian].
- Kozlov O. S. (2021). Trudo-pravovi zaxody pokarannja jak važlyva forma pravovoho prymusu u sferi oxorony praci. *Naukovi zapysky L'vivs'koho universytetu biznesu ta prava. Serija ekonomična. Serija jurydyčna. Vypusk 30*. <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/501/463>. [in Ukrainian].
- Kravčenko O. A., Merdova O. M. (2021). Administratyvna vidpovidal'nist' za pravoporušennja v haluzi oxorony zdorovja naselennja. https://pravo.khmnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/26/2022/01/03.12.2021-Zbirnyk-konferentsiyi_compressed.pdf#page=137. [in Ukrainian].
- Muljar H. V. (2020). Administratyvna vidpovidal'nist' za porušennja zakonodavstva ščodo zaxystu personal'nyx danyx u sferi oxorony zdorovja. *Pravova pozycja. no. 3(28)*, pp. 46. <https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2020/3/8.pdf>. [in Ukrainian].
- Olefir V. I. (2014). Administratyvna deliktologija jak skladova administratyvnoji polityky deržavy. *Mytna sprava. no. 6(96), Častyna 2, knyha 2*, pp. 526. [in Ukrainian].
- Varenyk O. S. (2020). Dyscyplinarna ta material'na vidpovidal'nist' za porušennja lokal'noho pravovoho rehuljuvannja oxorony praci. *Jurydyčna nauka. Tom 1, no. 5(107)*. <https://journal-nam.com.ua/index.php/journal/article/view/289>. [in Ukrainian].
- Zadyxajlo O. A. (2014). Problemy vyznačennja ponjattja «administratyvna vidpovidal'nist'» v administratyvnomu pravi Ukrajinu. *Porivnjal'no-analityčne pravo. no. 8*, p. 138. <http://www.pap.in.ua>. [in Ukrainian].

Анотація

Дараганова Н. В. Адміністративна відповідальність за порушення вимог законодавства про охорону праці: шляхи удосконалення. – Стаття.

У статті проаналізовано поняття адміністративної відповідальності та поняття адміністративної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці. З'ясовано, що поняття адміністративної відповідальності є багатозначним. Існує декілька сучасних основних підходів щодо визначення цього поняття. Це і т.зв. «санкційна» адміністративна відповідальність; а також і певний вид правовідносин; і інститут адміністративного права; і внутрішнє особисте почуття морального обов'язку у суб'єкта правовідносин.

Установлена доцільність застосування концепції т.зв. «санкційної» адміністративної відповідальності для дослідження проблем адміністративної відповідальності за порушення вимог законодавства про охорону праці.

Сформульовано поняття адміністративної відповідальності за порушення вимог законодавства про охорону праці – це юридична відповідальність визначених законодавством осіб за порушення вимог законодавства про охорону праці, що виражається у застосуванні до цих осіб установлених адміністративними нормами санкцій.

Доведено, що притягнення до адміністративної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці здійснюється відповідно до норм ч. 5 та 6 статті 41, а також статей 47; 57; 58; 93; 94; 188-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Адміністративна відповідальність застосовується, якщо за своїм характером ці правопорушення є такими, що не зумовлюють настання кримінальної відповідальності. Запропоновано внести зміни до ст. 41 Кодексу України про адміністративні правопорушення та ввести таку санкцію, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Зазначена санкція має застосовуватися до посадових осіб підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності та громадян-суб'єктів підприємницької діяльності у разі повторного протягом року вчинення цими особами порушення вимог законодавства про охорону праці.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, адміністративне право, охорона праці.

Summary

Daraganova N. V. Administrative responsibility for violation of the requirements of labour protection legislation: ways of improvement. – Article.

This article analyses the concept of administrative responsibility and the concept of administrative responsibility for violation of the requirements of labour protection legislation. It was found that the concept of administrative responsibility is polyhedral. There are several modern main approaches to defining this concept. This and the so-called «sanctioned» administrative responsibility; it is also a certain type of legal relations; and the institute of administrative law; and the internal personal sense of moral obligation of the subject of legal relations.

The feasibility of applying the concept of the so-called of «sanctioned» administrative responsibility for the study of problems of administrative responsibility for violation of the requirements of labour protection legislation.

The concept of administrative responsibility for violation of the requirements of labour protection legislation is formulated – it is the legal responsibility of persons specified by law for violation of the requirements of labour protection legislation, which is expressed in the application of sanctions established by administrative regulations to these persons.

It has been proven that bringing to administrative responsibility for violation of labour protection legislation is carried out in accordance with the norms of parts five and six of Article 41, and also Articles 47; 57; 58; 93; 94; 188-4 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses. Administrative responsibility is applied if by their nature these offenses are such that they do not lead to criminal liability. It is proposed to amend Article 41 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses and introduce such a sanction as deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities. The specified sanction should be applied to officials of enterprises, institutions, organizations, regardless of the forms of ownership, and to individual proprietors, in the event that these persons repeatedly violate the requirements of labour protection legislation during the year.

Key words: administrative responsibility, administrative law, labour protection.

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.32782/app.v71.2023.31>

Л. І. Мазуренко

orcid.org/0000-0003-3189-8215

кандидат політичних наук,

доцент кафедри соціально-гуманітарних та фундаментальних дисциплін

Інституту Військово-Морських Сил

Національного університету «Одеська морська академія»

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Постановка проблеми. Питання проведення державної політики соціального захисту військовослужбовців та членів їх родин завжди було надзвичайно важливим і потребувало пильної уваги влади та суспільства. Нині тема соціального забезпечення військовослужбовців ЗСУ доволі актуальна. Після отримання Україною статусу кандидата в члени ЄС, в умовах відсічі збройної агресії РФ важливим є питання достойного соціального захисту військовослужбовців та впровадження стандартів ЄС та НАТО. Неувага до питань соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей веде до невиконання задекларованих стандартів та відсутності послідовної і чіткої політики формування соціальних норм, що знижує боєздатність збройних сил, зникає активність у їх фаховій підготовці та падають моральні якості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вагомий внесок у дослідження питань соціального захисту військовослужбовців було зроблено такими науковцями, як: В. Алещенко, І. Дацюк, В. Пашинський, О. Семенченко та ін. проблемами правового регулювання соціального захисту військовослужбовців займалися В. Бондар, С. Пасіка, О. Сайнецький, А. Синиця та ін.

Роботи цих учених здебільшого пов'язані з визначенням та регулюванням терміну «соціального забезпечення» (захисту) в правовому полі. Ряд учених у цьому напрямку ототожнюють терміни «соціальний захист» та «соціальне забезпечення», посилаючись на зміни, які відбулися в законодавстві України, в тому числі і за рахунок внесених змін до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (Мозальов, Салій, 2022, с. 111).

О.П. Сайнецький, досліджуючи питання особливостей соціального забезпечення військовослужбовців ЗС України, зазначає, що це особи, які знаходяться в особливих умовах, умови життя яких суттєво відрізняються від умов життя інших осіб (Сайнецький, 2013, с. 204).

С.П. Пасіка відстоює позицію, що до військовослужбовців та членів їх сімей доцільно застосовувати термін «соціальне забезпечення», а «соціальний захист» – до осіб, звільнених з військової служби, таких, що втратили спроможність самостійно забезпечувати себе та свою сім'ю на належному рівні (Пасіка, 2011).

На думку Л. Цюкало, що до соціального забезпечення військовослужбовців ЗС України необхідно віднести перерозподіл коштів Державного бюджету України щодо надання грошового та матеріального забезпечення військовослужбовцям та членам їх сімей (Цюкало, 2017).

Важливо розмежовувати поняття «соціальне забезпечення військовослужбовців» та «соціальний захист» з урахуванням особливостей, притаманних військовослужбовцям ЗСУ.

На відміну від поняття «соціальний захист військовослужбовців» законодавчого визначення поняття «соціальне забезпечення військовослужбовців» не існує.

Метою статті є дослідження особливостей соціального захисту військовослужбовців шляхом аналізу його нормативно-правового забезпечення та визначення шляхів удосконалення правової політики держави в цій сфері.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері правового забезпечення соціального захисту військовослужбовців.

Предметом дослідження є соціальний захист військовослужбовців в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Науковці по-різному трактують поняття категорійного апарату правового забезпечення соціального захисту військовослужбовців.

А. Бейкун, А. Клачко вважають, що захистом прав військовослужбовців є державно-примусова діяльність, що реалізується спеціально уповноваженими на це суб'єктами, із поновлення порушеного права та забезпечення виконання юридичного обов'язку (Бейкун, Клачко, 2021, с. 91). Вони ж і стверджують, що саме категорія забезпечення виконання юридичних обов'язків насамперед є ключовою, оскільки саме право на соціальний захист частково визначається державою як обов'язок самої себе перед військовослужбовцями (Бейкун, Клачко, 2021, с. 91).

З погляду теорії права існують різні підходи науковців до трактування сутності поняття «соціальний захист». Так, В. Журавський визначає соціальний захист як систему державного гарантування прав громадян України на матеріальне забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та інших випадках, передбачених законодавством України (Журавський, 1998).

Дідківська Л.І., Головка Л.С. вказують, що соціальний захист населення – державна підтримка певних категорій населення, які можуть зазнавати негативного впливу ринкових процесів, забезпечення відповідного рівня життя шляхом надання правової, фінансової, матеріальної допомоги окремим громадянам (найбільш вразливим верствам населення) (Дідківська, Головка, 2000).

Беручи до уваги наведені приклади тлумачення поняття «соціальний захист», можливо виділити такі його ознаки, як комплексність, юридичну визначеність, соціальну необхідність чи будь-яку матеріальну складову.

Як зазначає О.П. Сайнецький, що це особи, які знаходяться в особливих умовах, умови життя яких суттєво відрізняються від умов життя інших осіб (Сайнецький, 2013, с. 208). Відповідно до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» соціальний захист військовослужбовців – діяльність (функція) держави, спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі (Закон, 1991).

Так, позиції вчених тільки підтверджують положення законодавства. Так, на думку Л. Новак-Каляєвої, реалії XXI століття зумовлюють потребу формування нової генерації військовослужбовців, що, в свою чергу, вимагає удосконалення системи захисту їхніх прав, зокрема соціальних. Гарантована соціальна захищеність військовослужбовців створює і забезпечує престиж військової служби та комплектування Збройних Сил України високопрофесійними кадрами. Від вирішення цієї проблеми залежатиме успіх і доля військової реформи, подальший розвиток армії, її боєздатність та виконання завдань щодо захисту Вітчизни (Новак-Каляєва, 2007).

О. Василик вказує, що важливою умовою соціальної та економічної стабільності будь-якої держави є такий елемент економічної системи, як державні соціальні гарантії (Василик, 2003).

Систему соціальних гарантій і прав військовослужбовців як невід'ємний складник механізму забезпечення обороноздатності держави можна забезпечити прийнятним рівнем грошового забезпечення, наданням у тимчасове користування службового житла, забезпеченням санітарно-курортного лікування, а також за допомогою пенсій, стипендій, грошових виплат, матеріальної допомоги, податкових пільг із платежів та послуг.

Так, науковці М.О. Шишлюк, С.М. Чимишенко вважають саме систему матеріального забезпечення додатковим видом соціального захисту військовослужбовців, до якої входить грошове, житлове, речове, медичне, продовольче забезпечення, пенсійне забезпечення, компенсаційні, страхові та інші виплати (Чимишенко, 2011; Шишлюк, 2013, с. 281).

У Рішенні РНБО України від 25.03.2021р. «Про Стратегію воєнної безпеки України» прямо та опосередковано пов'язано державну політику у воєнній сфері, сфері оборони та військово-

вого будівництва із забезпеченням належного рівня соціальної безпеки військовослужбовців, у тому числі й у частині їх матеріального (грошового) забезпечення (Стратегія, 2021).

Проблеми соціального захисту військовослужбовців регламентуються Конституцією, законами та іншими нормативно-правовими актами. Можемо визначити дві групи законів та інших нормативно-правових актів, які регламентують проблеми соціального захисту: загальні закони, які визначають державну політику та регулюють відносини у сфері соціального захисту; спеціальні законодавчі акти та підзаконні акти, які регламентують соціальний захист конкретного соціального прошарку – військовослужбовців і членів їхніх сімей, вирішення конкретних соціальних проблем (Пінчук, Письменна, 2020).

До першої групи належить Конституція України, де у ст. 17 зазначено: «Держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних силах України та інших військових формуваннях, а також членів їх сімей» (Конституція, 1996).

До другої групи законів України належить досить велика кількість законодавчих актів, що регламентують питання соціального захисту військовослужбовців. Це так, як: «Про Збройні Сили України»; «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»; «Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби в зв'язку з реформуванням Збройних Сил України, та членів їхніх сімей»; «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ».

Певні елементи соціального захисту військовослужбовців врегульовуються кодифікованими актами законодавства, які регулюють відносини в різних сферах суспільного життя (Податковий, Житловий та Земельний кодекси України).

Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» є одним із ключових в означеній сфері та відображає систему державних соціальних гарантій (Закон, 1993). Він закріплює доволі великий список пільг, соціальних послуг та допомог учасникам бойових дій, учасникам і ветеранам війни. Цей закон також заклав правові підвалини для здійснення соціального партнерства в галузі захисту соціальних прав учасників бойових дій.

Визначальним нормативно-правовим актом у сфері соціального захисту військовослужбовців в Україні є Закон України «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», котрий відповідно до Конституції України визначає основні засади державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, встановлює єдину систему їх соціального та правового захисту, гарантує військовослужбовцям та членам їх сімей в економічній, соціальній, політичній сферах сприятливі умови для реалізації їх конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни та регулює відносини в цій галузі (Закон, 1991).

Відповідно до статей 1,2 вищезгаданого Закону гарантіями соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей є такі: «військовослужбовці користуються усіма правами і свободами людини та громадянина, гарантіями цих прав і свобод, закріпленими в Конституції України та законах України, з урахуванням особливостей, встановлених цим та іншими законами. У зв'язку з особливим характером військової служби, яка пов'язана із захистом Вітчизни, військовослужбовцям надаються визначені законом пільги, гарантії та компенсації» (Закон, 1991).

Держава гарантує військовослужбовцям достатнє матеріальне (продовольче, речове) та грошове забезпечення. Зазначимо основне. Відтак військовим призначається щомісячний посадовий оклад, надбавки, доплати та премії, виплата за участь у бойових діях та/або перебування в полоні, оточенні. На період дії воєнного стану військовослужбовцям Збройних Сил України виплачується додаткова винагорода в розмірі до 30 000 гривень пропорційно в розрахунку на місяць, а тим з них, які беруть безпосередню участь у бойових діях – розмір цієї додаткової винагороди збільшується до 100 000 гривень в розрахунку на місяць пропорційно часу участі в таких діях (Постанова КМУ, 2022).

Загалом військовим надається право й на медичні послуги.

Військовослужбовці мають право на відпустки і під час воєнного стану.

Мобілізовані особи в разі наявності підстав можуть отримати статус учасника бойових дій.

Військовослужбовці (учасники бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни) мають право на безоплатну вторинну правову допомогу. Також законом передбачено право на виплату одноразової грошової допомоги в разі загибелі (смерті) військовослужбовця.

Важливою є низка законів України, що прямо чи опосередковано стосуються сфери соціального захисту військовослужбовців, а саме: «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні», «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні».

До підгрупи законних нормативно-правових актів у сфері соціального захисту військовослужбовців в Україні слід віднести: «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю», «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», «Про житлово-комунальні послуги», «Основи законодавства України про охорону здоров'я» та ін. Щодо гарантій пенсійного забезпечення військовослужбовців, основні норми і положення містяться в Законах України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб».

У сучасних умовах великого значення набувають міжнародно-правові акти, що закріплюють соціальний захист військовослужбовців у період ведення бойових дій. Найважливішими з них є: Женевська конвенція про поліпшення участі поранених і хворих у діючій армії; Женевська конвенція про поліпшення участі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі; Женевська конвенція про поводження з військовополоненими; Римський статут міжнародного кримінального суду (прийнятий 17 липня 1998 р.) та інші (Павленко, 2020, с. 131).

Аналіз зарубіжного досвіду забезпечення соціальних гарантій військовослужбовців засвідчує, що найрозвиненіша та відпрацьована система грошового забезпечення військовослужбовців створена в США і країнах НАТО (Марко І., Марко Є., Чернишова, 2019). В США, Німеччині, Франції та в багатьох інших країнах світу існує система гарантованих соціальних виплат військовослужбовцям (Павленко, 2020, с. 131). Хоча в США і діє складна система оподаткування для всього населення, однак для військовослужбовців існує окремий порядок надання податкових пільг.

В порівняльно-правовому аспекті зауважимо, що соціальне забезпечення в країнах НАТО складається з таких основних напрямів: прямі виплати, які здійснюються на регулярній основі, спеціальні виплати із заохочувального фонду, виплата компенсації, пільги для військовослужбовців, пільги для членів сімей військовослужбовців. При цьому під прямими виплатами слід розуміти виплату коштів, квартирне забезпечення, видачу продовольчих товарів (Павленко, 2020, с. 132). Порядок нарахування грошового забезпечення, що застосовується на сьогодні в більшості країн Альянсу стимулює просування військовослужбовців по службі. Важливим моментом є те, що в усіх країнах-членах НАТО через інфляцію і зростанням вартості життя грошове забезпечення та пенсії регулярно підвищуються (Марко І., Марко Є., Чернишова, 2019). Розміри пенсійного забезпечення регулярно коригуються з урахуванням змін у грошовому забезпеченні військовослужбовців і ціновій політиці держави (Доронін, Норчук, 2021, с. 226-227). Таким чином, можна зробити висновок, що в країнах НАТО прямі виплати здійснюються в грошовій та продовольчій формах.

Спеціальні виплати із заохочувального фонду передбачені для окремих категорій військовослужбовців, які працюють в екстремальних або особливих умовах (Павленко, 2020, с. 132). Таких виплат у деяких країнах НАТО понад 33 види (Марко І., Марко Є., Чернишова, 2019). Виплата компенсацій призначена для виплати за непередбачувані витрати: необхідність зміни місця роботи, високі тарифи на проживання в певних регіонах тощо. Пільги для військовослужбовців передбачають безкоштовне медичне обслуговування, різні види страхування. Також існують пільги для отримання освітніх послуг, пільги у спеціалізованих магазинах продовольчих і промислових товарів (Павленко, 2020, с. 132).

Пільги для членів сімей військовослужбовців складаються з цілої низки соціальних програм. Окремий аспект надання пільг для членів сімей військовослужбовців – право позачергового працевлаштування (Павленко, 2020, с. 132).

Ще одним напрямом соціального забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей є забезпечення їх житлом (Павленко, 2020, с. 132).

Дослідження зарубіжного досвіду забезпечення соціальних гарантій військовослужбовців дало змогу визначити його основні компоненти та особливості в країнах-членах НАТО.

Основою суспільного добробуту й кінцевою метою економічної діяльності кожної держави є високий рівень соціальних гарантій. На нашу думку, мають місце недоліки практичного їх втілення в нашій країні для військовослужбовців. Так, більшість із наявних пілг мають компенсаторне, а не мотивувальне спрямування. Окремі положення ряду законів на сьогодні залишаються декларативними.

Підходи та методи щодо дотримання і реалізації конституційних прав осіб з інвалідністю, в тому числі внаслідок війни потребують змін. Зараз в Україні немає системної реабілітаційної інфраструктури.

Ще однією проблемою військовослужбовців є відсутність ефективного механізму вирішення житлової проблеми.

На нашу думку, норм відповідних законів для учасників бойових дій («Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування») не вистачає.

Недоліки чинного законодавства у сфері правового забезпечення соціального захисту військовослужбовців, прорахунки законодавця у фінансуванні цієї сфери призводять до неналежного рівня таких прав, що, в кінцевому підсумку, відображається на рівні довіри до влади.

Для покращення соціального становища та зацікавленості у військовій службі необхідним є вдосконалення соціального захисту військовослужбовців з урахуванням досвіду країн-членів НАТО.

Доречним вважаємо і використання позабюджетних коштів у реалізації програм соціального захисту військовослужбовців, так як коштів у централізованому фонді, призначеному для загальнодержавних потреб, недостатньо.

Має місце потреба в залученні інвестицій держави, місцевого самоврядування в розвиток сучасної реабілітаційної інфраструктури для лікування військових.

Варто розробити відповідну комплексну державну програму, а також скласти реєстр військовослужбовців, які потребують службового житла чи житла в приватну власність.

Важливим напрямом подальшого вдосконалення нормативно-правового забезпечення може бути побудова механізму по наданню допомоги і спільної відповідальності держави і органів місцевого самоврядування щодо страхування життя місцевих жителів, які є військовослужбовцями-учасниками бойових дій.

Для вдосконалення нормативно-правових механізмів публічного управління в досліджуваній сфері варто залучати до законотворення громадські та ветеранські організації, профспілки та інші сторони соціального партнерства.

Висновки. Враховуючи зарубіжний досвід можна відзначити, що в розвинених країнах світу соціальні гарантії військовослужбовців та членів їх сімей забезпечуються шляхом комплексної взаємодії в різних сферах, що забезпечують цим громадянам гідні умови життєдіяльності та якісного виконання їх обов'язків. Але реалії такі, що хоча наші військовослужбовці законодавчо наділені державою особливим соціальним статусом з різноманітними правами, пілгами, компенсаціями та гарантіями, на практиці не може забезпечити їхню повну реалізацію через брак необхідної економічної бази, достатнього обсягу фінансових ресурсів, чіткого механізму реалізації цих гарантій і пілг, вимагаючи при цьому повного та якісного виконання військовослужбовцями своїх обов'язків.

Реформування системи соціального захисту військовослужбовців ЗС України має відбуватися із застосуванням успішного досвіду країн Західної Європи та США зважено, ґрунтуючись на глибоких правових та історичних дослідженнях, відповідати українським реаліям, можливостям і вимогам сьогодення.

Навіть в умовах широкомасштабної війни в Україні здійснюється оборонна реформа за стандартами НАТО, підіймаються питання формування Збройних Сил України на основі принципу професійного кадрового добору, що додатково потребує підвищеної уваги до діючої системи соціального захисту військовослужбовців, яка повинна сприяти їх мотивації до якісного виконання службових завдань.

Отже, нормативно-правове забезпечення питань соціального захисту українських військовослужбовців має наближатися до міжнародних стандартів країн НАТО, до членства в якому прагне долучитися Україна.

Ефективність соціального захисту буде набувати ознак покращення ситуації в разі розуміння його як прямого обов'язку з боку держави перед військовослужбовцями щодо задоволення законодавчо визначених потреб цих осіб, зумовлених особливостями їхнього соціально-правового стану.

Подальших наукових розробок з цього напрямку дослідження потребують питання міжнародно-правового регулювання соціального захисту військовослужбовців з огляду на рух України до Європейського простору, вдосконалення механізму забезпечення соціальних гарантій військовослужбовців в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду, розроблення дієвого фінансового механізму гарантування повноцінного соціального захисту військовослужбовців Збройних Сил України.

Література

- Бейкун А., Клачко А. Соціальний захист військовослужбовців: нормативно-правове забезпечення та сутність. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 6. С. 90–94.
- Василик О.Д. Теорія фінансів: підручник. Київ: НІОС, 2003. 416 с.
- Дідківська Л.І., Головка Л.С. Державне регулювання економіки: навчальний посібник. Київ: Знання-Прес, 2000. 209 с.
- Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/print>
- Новак-Каляєва Л. М. Нормативно-правові основи захисту прав військовослужбовців в Україні: соціальний аспект. Держава та армія. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2007. № 584. URL: http://vlp.com.ua/files/27_3.pdf
- Марко І.Ю., Марко Є.І., Чернишова І.М. Зарубіжний досвід забезпечення соціальних гарантій військовослужбовців: збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського. 2019. № 2. С. 135–142. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znrcvdsd_2019_2_22
- Мозальов В.Є., Салій І.Ю. Соціальне забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України в умовах збройної агресії Російської Федерації. *Вісник Національного університету оборони України*. 2022. № 5(69). С. 110–115.
- Норчук Ю., Доронін О. Актуальні питання розвитку соціального захисту військовослужбовців: з досвіду країн НАТО. Розвиток законодавства України у сфері оборони: проблеми адаптації до стандартів НАТО та шляхи їх вирішення: матеріали наук.-практ. конф. м. Київ, 23 квіт. 2021 р. Київ, 2021. С. 225–229.
- Павленко В.С. Захист прав військовослужбовців та їх сімей: міжнародно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 7(2020). С. 131–133.
- Пасіка С.П. Адміністративно-правове регулювання соціального забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юридичних наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2011. 21 с.
- Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 року № 168. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2022-%D0%BF#Text>
- Пінчук Р.С., Письменна О.П. Покращення соціального і правового захисту військовослужбовців Збройних Сил України як запорука формування професійного війська. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. Серія «Право». Вип. 60. С. 83–89.
- Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 15. ст. 190. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>
- Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22.10.1993. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1993, № 45, ст. 425. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12/print>
- Про Стратегію воєнної безпеки України. Рішення РНБО України від 25.03.2021 р. (введено в дію Указом Президента України від 25.03.2021 р. № 121 / 2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021/print>

Сайнецький О.П. Зміст та особливості соціального забезпечення військовослужбовців як правового явища. *Митна справа*. 2013. № 5 (89). С. 204–209.

Українські Закони. Соціальний кодекс України: Проект / В.С. Журавський та ін.; Християнсько-демократична партія України. Київ: Логос, 1998. 319 с.

Цюкало Л.В. Соціальне забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України та його суть. *Ефективна економіка*. № 7. 2017. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5696>

Чимишенко С.М. Бюджетний механізм фінансування особового складу Збройних Сил України: дисертація на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук: 08.00.08. Київ, 2011. 261 с.

Шишлок М.О. Матеріальне забезпечення у зв'язку з необхідністю компенсації окремих видатків як додатковий вид соціального захисту військовослужбовців. *Трудове законодавство: шляхи реформування*. 2013. С. 281–283.

References

Beikun A., Klachko A. (2021) Sotsialnyi zakhyst viiskovosluzhbovtziv: normatyvno-pravove zabezpechennia ta sutnist [Social protection of military personnel: regulatory and legal provision and essence]. *Entrepreneurship, economy and law*, no. 6, pp. 90–94.

Vasylyk O.D. (2003) *Teoriia finansiv: pidruchnyk* [Theory of finance: a textbook]. Kyiv: NIOS.

Didkivska L.I., Holovko L.S. (2000) *Derzhavne rehuliuivannia ekonomiky: navchalnyi posibnyk* [State regulation of the economy: a study guide]. Kyiv: Knowledge-Pres.

Konstytutsiia Ukrainy (1996): pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku [Constitution of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 30, st. 141, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

Novak-Kaliaieva L. M. (2007) Normatyvno-pravovi osnovy zakhystu prav viiskovosluzhbovtziv v Ukraini: sotsialnyi aspekt. Derzhava ta armiiia [Normative and legal foundations of protection of the rights of military personnel in Ukraine: social aspect. The state and the army]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»* [Bulletin of the Lviv Polytechnic National University](electronic journal), no 584. Retrieved from: http://vlp.com.ua/files/27_3.pdf (accessed 8 March 2023)

Marko I.Iu., Marko Ye.I., Chernyshova I.M. (2019) Zarubizhnyi dosvid zabezpechennia sotsialnykh harantii viiskovosluzhbovtziv [Foreign experience of providing social guarantees for military personnel]. *Collection of scientific works of the Center for Military and Strategic Studies of the National Defense University of Ukraine named after Ivan Chernyakhovsky*, no. 2, pp. 135–142.

Mozalov V.Ie., Saliu I.Iu. (2022) Sotsialne zabezpechennia viiskovosluzhbovtziv Zbroinykh Syl Ukrainy v umovakh zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii [Social security of servicemen of the Armed Forces of Ukraine in the conditions of armed aggression of the Russian Federation] *Bulletin of the National Defense University of Ukraine*, no. 5(69), pp. 110–115.

Norchuk Yu., Doronin O. (2021) Aktualni pytannia rozvytku sotsialnoho zakhystu viiskovosluzhbovtziv: z dosvidu krain NATO [Actual issues of the development of social protection of military personnel: from the experience of NATO countries]. Proceedings of the *Development of legislation of Ukraine in the field of defense: problems of adaptation to NATO standards and ways to solve them: scientific-practical materials. conf. (Ukraine, Kyiv, 23 April 2021)*, Kyiv, pp. 225–229.

Pavlenko V.S. (2020) Zakhyst prav viiskovosluzhbovtziv ta yikh simei: mizhnarodno-pravovyi aspekt [Protection of the rights of servicemen and their families: international legal aspect]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*. [Legal scientific electronic journal] (electronic journal) no. 7, pp. 131–133. Retrieved from: http://lsej.org.ua/7_2020/34.pdf (accessed 8 March 2023)

Pasika S.P. (2011) *Administratyvno-pravove rehuliuivannia sotsialnoho zabezpechennia viiskovosluzhbovtziv Zbroinykh Syl Ukrainy: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yurydychnykh nauk: 12.00.07*. [Administrative and legal regulation of social security of servicemen of the Armed Forces of Ukraine] (PhD Thesis) Zaporizhzhia, 21 p.

The issue of certain payments to military personnel, rank and file officers, police officers and their families during martial law: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine vid 28.02.2022 no. 168. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2022-%D0%BF#Text>

Pinchuk R.S., Pysmenna O.P. (2020) Pokrashchennia sotsialnoho i pravovoho zakhystu viiskovosluzhbovtziv Zbroinykh Syl Ukrainy yak zaporuka formuvannia profesiinoho viiska [Improving the social and legal protection of servicemen of the Armed Forces of Ukraine as a guarantee of the formation of a professional army]. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*. Law series, Vol. 60, pp. 83–89.

Pro sotsialnyi i pravovyi zakhyst viiskovosluzhbovtziv ta chleniv yikh simei: Zakon Ukrainy vid 20 hrudnia 1991 roku № 2011-XII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 1992. no. 15. st. 190. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>

Pro status veteraniv viiny, harantii yikh sotsialnoho zakhystu: Zakon Ukrainy vid 22.10.1993. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* (VVR). 1993. No. 45. st. 425. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12/print>

Pro Stratehiiu voiennoi bezpeky Ukrainy. – Rishennia RNBO Ukrainy vid 25.03.2021 r. (vvedeno v diiu Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 25.03.2021 r. No. 121 / 2021) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021/print>

Sainetskyi O.P. (2013) Zmist ta osoblyvosti sotsialnoho zabezpechennia viiskovosluzhbovtziv yak pravovoho yavlyshcha [Content and features of social security of military personnel as a legal phenomenon]. *Customs business*, No. 5 (89), pp. 204–209.

Ukrainski Zakony. Sotsialnyi kodeks Ukrainy: Proekt [Ukrainian laws. Social Code of Ukraine: Project] / V.S. Zhuravskiy ta in.; Khrystyiansko-demokratychna partiia Ukrainy. Kyiv: Lohos, 1998.

Tsiukalo L.V. (2017) Sotsialne zabezpechennia viiskovosluzhbovtziv Zbroinykh Syl Ukrainy ta yoho sut [Social security of military servicemen of the Armed Forces of Ukraine and its essence]. *Efektivna ekonomika* [Efficient economy] (electronic journal), no. 7. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5696> (accessed 8 March 2023)

Chimyshenko S.M. (2011) *Biudzhetnyi mekhanizm finansuvannia osobovoho skladu Zbroinykh Syl Ukrainy* [The budgetary mechanism for financing the personnel of the Armed Forces of Ukraine]: dysertatsiia na zdobuttia nauk. stupenia kand. ekonom. nauk: 08.00.08. (PhD Thesis) Kyiv, 261 p.

Shyshliuk M.O. (2013) Materialne zabezpechennia u zviazku z neobkhidnistiu kompensatsii okremykh vydatkiv yak dodatkovyi vyd sotsialnoho zakhystu viiskovosluzhbovtziv [Material support in connection with the need to compensate certain expenses as an additional type of social protection for military personnel]. *Labor legislation: ways of reform*, pp. 281–283.

Анотація

Мазуренко Л. І. Основні засади державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців: нормативно-правове забезпечення. – Стаття.

В умовах стримування та відсічі збройної агресії Російської Федерації проти України необхідним є вирішення багатьох проблем, пов'язаних із соціальним і правовим захистом військовослужбовців.

У статті вказано, що більшість робіт науковців пов'язана з визначенням і регулюванням термінів «соціального забезпечення» та «соціальний захист» військовослужбовців у правовому полі.

Зазначено, що соціальний захист військовослужбовців базується на таких нормативно-правових актах як Конституція України, Закони України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про поліпшення матеріального становища учасників бойових дій та інвалідів війни», «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби та деяких інших осіб» та іншими.

Певні елементи соціального захисту військовослужбовців врегульовуються кодифікованими актами законодавства, які регулюють відносини в різних сферах суспільного життя.

Одним із ключових в означеній сфері та таким, що відображає систему державних соціальних гарантій (пільги, соціальні послуги, допомоги) учасникам бойових дій, учасникам і ветеранам війни є Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту».

Акцентується на тому, що єдину систему соціального та правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей, гарантовано сприятливі умови для реалізації їх конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни в економічній, політичній та соціальній сферах встановлено Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей».

У статті зазначено, що соціальні гарантії військовослужбовців США і країн НАТО перебувають на рівні, здатному забезпечити належне життя особистості та необхідні потреби соціального розвитку.

Вказано, що нормативно-правове забезпечення соціальних гарантій українських військовослужбовців має наближатися до міжнародних стандартів, на чому має бути зосереджена вітчизняна специфічна система соціального захисту.

Виокремлено основні проблеми у сфері соціального захисту українських військових.

Підкреслюється, що окремі положення ряду законів в означеній сфері на сьогодні залишаються декларативними, що, в кінцевому підсумку відображається на рівні довіри до влади.

Запропоновано окремі елементи вдосконалення соціального захисту військовослужбовців.

Стверджується, що реформування системи соціального захисту військовослужбовців ЗС України має відбуватися із застосуванням успішного досвіду країн Західної Європи та США.

Соціальний захист буде ефективним у разі розуміння його як прямого обов'язку з боку держави перед військовослужбовцями ЗСУ, тобто враховуватимуться особливості їх професійної діяльності від імені держави задля реалізації її функцій.

Ключові слова: військовослужбовці, соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальні гарантії, права.

Summary

Mazurenko L. I. Basic principles of state policy in the field of social protection of military personnel: regulatory and legal support. – Article.

In the conditions of deterring and repelling the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, it is necessary to solve many problems related to the social and legal protection of military personnel.

The article states that most of the work of scientists is related to the definition and regulation of the terms "social security" and "social protection" of military personnel in the legal field.

It is noted that the social protection of military personnel is based on such regulatory and legal acts as the Constitution of Ukraine, Laws of Ukraine "On the status of war veterans, guarantees of their social protection", "On social and legal protection of military personnel and their family members", "On improving the financial situation of participants combat operations and war disabled", "On pension provision of persons released from military service and some other persons" and others.

Certain elements of social protection of military personnel are regulated by codified acts of legislation that regulate relations in various spheres of public life.

One of the key ones in this area and reflecting the system of state social guarantees (benefits, social services, assistance) to combatants, participants and war veterans is the Law of Ukraine "On the Status of War Veterans, Guarantees of Their Social Protection".

It is emphasized that a unified system of social and legal protection of servicemen and members of their families, favorable conditions for the implementation of their constitutional duty to protect the Motherland in the economic, political and social spheres are guaranteed by the Law of Ukraine "On Social and Legal Protection of Servicemen and Members of Their Families".

The article states that the social guarantees of servicemen of the US and NATO countries are at a level capable of ensuring the proper life of an individual and the necessary needs of social development.

It is indicated that the regulatory and legal provision of social guarantees of Ukrainian servicemen should approach international standards, on which the domestic specific system of social protection should be focused.

The main problems in the sphere of social protection of the Ukrainian military are highlighted.

It is emphasized that certain provisions of a number of laws in this area remain declarative today, which is ultimately reflected in the level of trust in the authorities.

Separate elements of improvement of social protection of military personnel are proposed.

It is claimed that the reform of the system of social protection of servicemen of the Armed Forces of Ukraine should take place using the successful experience of the countries of Western Europe and the USA.

Social protection will be effective if it is understood as a direct obligation on the part of the state to the servicemen of the Armed Forces of Ukraine, that is, the peculiarities of their professional activities on behalf of the state for the implementation of its functions will be taken into account.

Key words: military personnel, the social protection, social welfare, social guarantees; rights.

А. Ю. Ужитчак

orcid.org/0000-0003-3441-3754

аспірантка кафедри історії держави та права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОНЯТТЯ, НАПРЯМИ, ЗАВДАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Кримінально-правова політика держави, перш за все, повинна бути спрямована на захисті прав та свобод людини та громадянина. Злочинність в будь-якому прояві, є найголовнішою перешкодою для розвитку сучасної демократичної держави. Проблематика розвитку кримінально-правової політики держави на сьогоднішній день є актуальною, так як злочинність серед різних прошарків населення є однією з найбільш обговорюваною темою сьогодні. Необхідність удосконалення кримінального законодавства та профілактики злочинності зумовлена тим, що актуальність цієї теми не перестає бути нагальною в нашому житті. Період війни у державі завжди супроводжується підвищенням рівня злочинності серед різних верств населення, особливо неповнолітніх, що спричиняє значні ускладнення у суспільному житті України. Перед владою стоїть завдання щодо покращення життя населення, надивлячись на умови в яких вона зараз перебуває. Одним із способів цього покращення може стати перегляд та вдосконалення кримінально-правової політики. Дослідження поняття та змісту кримінально-правової політики цікавило суспільство з найдавніших часів, таким чином кримінально-політичні ідеї можна знайти ще в працях мислителів та юристів античної доби, наприклад, Сократ, Платон, Арістотель. У статті використані такі методи дослідження: історично-правовий, логічний, порівняльно-правовий, діалектичний, метод порівняльного аналізу, догматичний.

Метою статті є дослідження різних концепцій вчених щодо визначення поняття кримінально-правової політики держави і так як на сьогоднішній день не існує в кримінально-правовій науці єдиного концептуального підходу щодо тлумачення поняття кримінально-правова політика, метою є запропонувати своє тлумачення заданого тезису. Виходячи з цього необхідно також зазначити основні напрями та завдання кримінально-правової політики держави.

В Україні до початку XXI століття питання політики у сфері боротьби зі злочинністю та її складових, таких як кримінально-правової, кримінальної процесуальної, кримінально-виконавчої та кримінологічної політики практично не досліджувались. У більш сучасному періоді визначенням поняття та змісту кримінально-правової політики держави займалися такі вчені, як: Д. О. Балабанова, Є. Л. Стрельцов, О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк, В. І. Борисов та інші.

Розглянемо більш детально точки зору щодо визначення кримінально правової політики. Д. О. Балабанова зазначає: «Під кримінальною політикою розуміється поточна повсякденна діяльність органів державної влади та громадськості з організації й реалізації мір з протидії злочинності, а також законодавчо визначена й здійснювана державною владою генеральна лінія в кримінально-правовій сфері, тобто адекватні існуючим потребам у суспільстві основні напрями, пріоритети, найважливіші завдання, шляхи й засоби здійснення кримінально-правового регулювання (кримінально-правова політика). Зміст кримінальної політики значною мірою становить також здійснення комплексу соціально-економічних і ідеологічних заходів, покликаних впливати на причини злочинності й тим самим сприяти її зменшенню» (Балабанова, 2007, с. 9).

О. О. Дудоров та М. І. Хавронюк вважають, що кримінально-правова політика, будучи частиною державної політики, являє собою «напрямок діяльності спеціально-уповноважених органів, який стосується охорони прав і свобод людини та громадянина, суспільства і держави від суспільно небезпечних посягань шляхом застосування покарання та інших заходів кримінально-правового характеру до осіб, які вчинили такі посягання, а також шляхом запо-

бігання зазначеним посяганням за допомогою правового виховання і заходів профілактики індивідуального і спеціально кримінологічного характеру» (Дудоров, 2014, с. 56).

На думку доктора юридичних наук Стрельцова Є. Л., потрібна індивідуальна та колективна наукова дослідна робота, яка повинна бути спрямована на розробку, подальше удосконалення, в нашому випадку, кримінального права, приведення його у максимальне можливе співвідношення з тими складними соціальними процесами, які зараз відбуваються. Така, на думку вченого, змістовно-необхідно враховувати діяльність українських науково-педагогічних працівників задля вдосконалення кримінально-правової політики держави. Кримінальне право України, будучи публічною галуззю права, пов'язане з державою, залежить від держави, опосередковується державою та покликане створювати необхідну правову базу для здійснення в цій державі заходів, спрямованих на забезпечення, дотримання та охорону правопорядку. При цьому важливо враховувати, що існують завдання та цілі, які має кримінальне право, а є завдання та цілі, які має держава, для досягнення яких використовуються можливості кримінального права. Автор зазначав, що кажучи про загальну мету держави і кримінального права, що вона, за великим рахунком, є спільною. Одночасно на більш локальному рівні їх завдання та цілі можуть бути диференційовані. При цьому, для кримінального права характерними є суто правові заходи, а для держави – організаційні. Ще одна важлива теза, яка полягає в необхідності розуміння того, що, держава, «створює» кримінальне право, виступає у якості його «автору», а потім, після певного «оперення», вже кримінальне право набуває можливостей і зворотно впливати на функціонування держави. Ці попередні примітки необхідно враховувати для подальшого розуміння суті викладеного матеріалу (Стрельцов, 2018, с. 59).

Якщо говорити про вдосконалення кримінального законодавства, на цей привід Стрельцов наголошує, що використання, а частіше – «запозичення» кримінально-правового досвіду інших країн, є корисною справою, особливо в ознайомчому плані, але використання такого досвіду повинно відбуватися з врахуванням того, що кожна країна має свої, найчастіше неоднакові підходи до визначення сутності та змісту кримінального права, особливо під час суттєвих змін. Можливі суттєві проблеми розвитку усієї правової системи, та кожної галузі права зокрема, виникає цей процес практично завжди, в основному в таких випадках мова йде про «збереження» сталого та врахування «нового» (Стрельцов, 2021, с. 68).

Кримінально-правова політика, за точкою зору Борисова В. І., нерозривна складова частина всієї політики Української держави. Вона являє собою напрям боротьби зі злочинністю, який базується на нормах законодавства України про кримінальну відповідальність і знаходить свій прояв у законах України, указах Президента України, постановах Кабінету Міністрів України, рішеннях державних органів, політичних партій та громадських організацій, спрямованих на проведення цієї діяльності (Борисов, 2013, с. 18).

Фріс П. Л. пропонує розмежувати напрями кримінально-правової політики на підставі групування об'єктів злочинних посягань, які, у свою чергу, визначаються за рівнем значимості суспільних відносин, благ та інтересів. Таким чином, можуть бути виділені: кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами проти основ національної безпеки; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами проти життя та здоров'я особи; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинністю неповнолітніх; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами проти власності та ін. Таким чином можуть бути виділені: кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами проти основ національної безпеки України; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами проти життя та здоров'я особи; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами проти волі, честі та гідності особи; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами проти статевої свободи та статевої недоторканості особи; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами проти виборчих, трудових, та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами проти власності; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами у сфері гос-

подарської діяльності; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами проти довкілля; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами проти громадської безпеки; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами проти безпеки виробництва; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами проти безпеки руху та експлуатації транспорту; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами проти громадського порядку та моральності; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами в сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я населення; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами в сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами в сфері використання електронно обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами у сфері службової діяльності; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами проти правосуддя; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами проти встановленого порядку несення військової служби (військовими злочинами); кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (Фріс, 2002, с. 332).

Завдання кримінально-правової політики полягають у визначенні загальних засад кримінальної відповідальності та покарання винного, за допомогою кримінально-правової політики визначається коло діянь які є протиправними, допомагає визначити ефективні методи впливу на злочинця та визначає дієві методи запобігання злочинів. Але необхідно прийняти до уваги зауваження вченого О. М. Литвака: «теорія кримінальної політики, навіть якщо й звільнити її від ідеологічних нашарувань, має внутрішні логічні протиріччя. Адже всяка політика, як мистецтво управління державними справами стосується масових явищ, в даному разі сотень тисяч людей, які потрапили до тенет кримінальної юстиції», тому сто відсоткового успіху від ефективності кримінально-правової політики домогтися неможливо (Литвак, 2000, с. 56).

Кримінально-правова політика стосується усіх сфер життєдіяльності суспільства і усього населення країни. Від неї залежить життя та майбутнє мільйонів громадян, вона повинна розроблятися на науковій основі, а не являти собою спонтанну реакцію на ті чи інші події. Як зазначає вчений Данченко К. М.: «кримінально-правова політика є системоутворюючим елементом усієї політики у сфері боротьби зі злочинністю, яка розробляє стратегію і тактику, формулює основні завдання, принципи, напрями і цілі кримінально-правового впливу на злочинність і засоби їх досягнення. Також слід відзначити, що процес становлення і розвитку такого соціального явища, як кримінально – виконавча політика, відбувався в суспільстві в залежності від єдиної правової політики держави на певних історичних етапах. Кримінально-виконавча політика відображає результати еволюції суспільства, держави та їх інститутів і відповідає певним періодам їх функціонування» (Данченко, 2019, с. 130).

Отже, підводячи підсумок можемо стверджувати, що чіткого визначення кримінально-правової політики не існує, яке б підтверджувалося на законодавчому рівні. Можемо запропонувати своє тлумачення кримінально-правової політики. Кримінально-правова політика – це невід'ємна складова частина політики будь якої держави, а також діяльність органів державної влади та організацій, яких стосується охорони прав і свобод людини та громадянина, суспільства і держави від суспільно небезпечних, протиправних діянь (діяльність або бездіяльність) шляхом застосування покарання або інших методів. Головними завданнями кримінально-правової політики держави є забезпечення належного тлумачення положень кримінального кодексу України, за допомогою яких забезпечується притягнення до кримінальної відповідальності осіб, винних у вчиненні злочину та підвищення ефективності застосування кримінальної відповідальності за скоєння протиправних діянь. Необхідно створити нову стратегію розвитку законодавчої бази щодо кримінальної відповідальності різних верст населення, а також способів профілактики та попередження злочинності.

Література

- Балобанова Д. О. Теорія криміналізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук :12.00.08. Одеса, 2007. 9 с.
- Борисов В. І. Поняття кримінально-правової політики : Вісник Асоціації кримінального права України. (м. Харків 2013 р.) Харків, 2013. С. 31–35.
- Данченко К. М. Поняття кримінально-правової політики України у сфері виконання покарань. Журнал право і суспільство. 2019. No 6. С. 130.
- Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навч. посіб. Київ : ЗНУ, 2014. 56 с.
- Литвак О. М. Державний вплив на злочинність. Кримінологічно-правове дослідження. Київ: АТІКА, 2000. 277 с.
- Стрельцов Є. Л. Кримінальне право України: думки прагматика. Кримінальне право в умовах глобалізації : матер. Міжнар. наук.-практ. конфер. (м. Одеса, 25 травня 2018 р.). Кафедра кримінального права НУ "Одеська юридична академія". Одеса, 2018. 62 с.
- Стрельцов Є. Л. Сучасне кримінальне право: між догмами та інноваціями : Юриспруденція сьогодні: між апологією і креативністю: матер. Міжнар. наук.-практ. конф.(Одеса, 17 верес. 2021 р) Одеса : Фенікс, 2021. С. 68–73.
- Фріс П.Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми: Монограф. Київ, 2005. 332 с.

References

- Balobanova D. O. (2007) Teoriia kryminalizatsii [Theory of criminalization]. avtoref. dys. kand. yuryd. Nauk. 9 p.
- Borysov V. I. (2013) Poniattia kryminalno-pravovoi polityky [The concept of criminal law policy]. Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy. (Kharkiv 2013 r.) Kharkiv. pp. 31–35.
- Danchenko K. M. (2019) Poniattia kryminalno-pravovoi polityky Ukrainy u sferi vykonannia pokaran [The concept of criminal law policy of Ukraine in the field of execution of punishments]. Zhurnal pravo i suspilstvo. No 6. p. 130.
- Dudorov O. O. (2014), Khavroniuk M. I. Kryminalne pravo [Criminal Law]. navch. posib. Kyiv : ZNU. 56 p.
- Lytvak O. M. (2000) Derzhavnyi vplyv na zlochynnist. Kryminolohichno-pravove doslidzhennia [State influence on crime. Criminological and legal research]. Kyiv: АТІКА. 277 p.
- Streltsov Ye. L. (2018) Kryminalne pravo Ukrainy: dumky prahmatyka. Kryminalne pravo v umovakh hlobalizatsii [Criminal law of Ukraine: opinions of a pragmatist. Criminal law in the conditions of globalization]. mater. Mizhnar. nauk.-prakt. konfer. (Odesa, 25 travnia 2018 r.). Kafedra kryminalnoho prava NU "Odeska yurydychna akademiia". Odesa. 62 p.
- Streltsov Ye. L. (2021) Suchasne kryminalne pravo: mizh dohmamy ta innovatsiiamy : Yurysprudentsiia sohodni: mizh apolohiieiu i kreatyvniestiu [Modern criminal law: between dogmas and innovations: Jurisprudence today: between apologetics and creativity]. mater. Mizhnar. nauk.-prakt. konf.(Odesa, 17 veres. 2021 r) Odesa : Feniks. pp. 68–73.
- Fris P.L. (2005) Kryminalno-pravova polityka Ukrainskoi derzhavy: teoretychni, istorychni ta pravovi problemy [Criminal law policy of the Ukrainian state: theoretical, historical and legal problems]. Monohraf. Kyiv. 332 p.

Анотація

Ужитчак А. Ю. Поняття, напрями, завдання кримінально-правової політики держави. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню кримінально-правової політики держави, її поняттю, напрямам та завданням, а також виокремленню особливостей впливу кримінально-правової політики на державу та її подальший розвиток. Розглянуто основні напрямки кримінально-правової політики, та розкрито значення завдань, що постали перед кримінально-правовою політикою. Висвітлюється взаємозв'язок та взаємовплив кримінально-правової політики з іншими елементами політики у сфері боротьби зі злочинністю. Запропоновано тлумачення терміну на основі вивчених матеріалів за даною тематикою. Розглянуто велику кількість думок вчених, щодо пояснення термінології, а також було зазначено власну позицію щодо термінології, а саме що кримінально-правова політика – це невід'ємна складова частина політики будь якої держави, а також діяльність органів державної влади та організацій, яких стосується охорони прав і свобод людини та громадянина, суспільства і держави від суспільно небезпечних, протиправних діянь (діяльність або бездіяльність) шляхом застосування покарання або інших методів. Було виявлено необхідність створення нової стратегії розвитку законодавчої бази щодо кримінальної відповідальності різних верст населення, а також способів профілактики та попередження злочинності. Аналізуються питання реалізації кримінально-правової політики та проблеми її ефективності. Проблема полягає у тому, що прогнозування кращої кримінальної політики на сьогодніш-

ній день є важким завданням, вона потребує стабільності держави у всіх напрямках. Встановлено, що ефективно застосування заходів кримінально-правового впливу є базисом системи боротьби зі злочинністю, кримінальне законодавство окреслює цінності, які необхідно захищати на законодавчому рівні і держава повинна забезпечувати механізм ефективного захисту таких благ.

Ключові слова: кримінально-правова політика, протидія злочинності, завдання кримінально-правової політики, напрями кримінально-правової політики, законодавство.

Summary

Uzhytchak A. Yu. Concept, directions, tasks of criminal-legal policy of the state. – Article.

The article is devoted to the study of the criminal law policy of the state, its concept, directions and tasks, as well as highlighting the features of the influence of the criminal law policy on the state and its further development. The main directions of the criminal law policy were considered, and the significance of the tasks faced by the criminal law policy was revealed. The relationship and interaction of the criminal law policy with other elements of the policy in the field of fighting crime is highlighted. An interpretation of the term is proposed based on the studied materials on this topic. Considered a large number of opinions of scientists regarding the explanation of the terminology, and also stated their own position regarding the terminology, namely that the criminal law policy is an integral part of the policy of any state, as well as the activities of state authorities and organizations concerned with the protection rights and freedoms of a person and a citizen, society and the state from socially dangerous, illegal acts (activity or inaction) through the use of punishment or other methods. The need to create a new strategy for the development of the legislative framework regarding criminal liability of various segments of the population, as well as methods of prevention and prevention of crime, was revealed. The issues of implementation of the criminal law policy and problems of its effectiveness are analyzed. The problem is that predicting the best criminal policy today is a difficult task, it requires the stability of the state in all directions. It has been established that the effective application of measures of criminal law influence is the basis of the system of combating crime, the criminal law outlines the values that must be protected at the legislative level, and the state must provide a mechanism for the effective protection of such goods.

Key words: criminal law policy, crime counteraction, tasks of criminal law policy, directions of criminal law policy, legislation.

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32782/app.v71.2023.33>

О. С. Ховтун

orcid.org/0000-0002-5753-966X

*доктор юридичних наук,
професор кафедри права і соціальної роботи
Ізмаїльського державного гуманітарного університету*

Ю. Онімах

orcid.org/0000-0003-0282-9472

*аспірант юридичного факультету
Національного авіаційного університету*

ПРЕДСТАВНИЦТВО ІНТЕРЕСІВ ОСОБИ, ЯКА ПЕРЕБУВАЄ У МІЖНАРОДНОМУ РОЗШУКУ

Постановка проблеми. Під час міжнародного співробітництва в кримінальному провадженні, важливим питанням є забезпечення всіх прав та гарантій кожній стороні процесу згідно з міжнародним та національним законодавством, зокрема забезпечення участі законного представника. Участь адвоката при проведенні процесуальних дій під час міжнародної правової допомоги впливає зі змісту Конституції України та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 1973 р. та є обов'язковою у процесі затримання.

Кримінально-процесуальне законодавство зобов'язує учасників процесу неухильно дотримуватись прав та законних інтересів затриманих осіб особливо в частині надання законних представників, враховувати особливості правової допомоги та процедурну можливість її надання. Саме ефективний захист адвокатом становить одну з головних підвалин справедливого судового розгляду.

Метою статті є дослідження законодавчого регулювання участі та повноважень представника особи, яка перебуває у міжнародному розшуку; порядок залучення представників затриманих осіб та підтвердження своїх повноважень; суть правової допомоги затриманим особам та роль представника у виконанні покладених функцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення окремих питань щодо міжнародного розшуку займалися такі науковці, як І. Гловюк, В. Монастирська, Д. Письменний, Є. Пеліхос, Л. Удалова та інші. Проте залишається недослідженим питання представництва інтересів особи яка перебуває у міжнародному розшуку. Вказаному питанню слід приділити особливу увагу, в тому числі в умовах дії воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Надання правової допомоги захисником під час здійснення спеціального досудового розслідування або спеціального судового провадження стосовно підозрюваного/обвинуваченого є обов'язковою. Тому виникає потреба залучення захисника, який відповідно має підтвердити свої повноваження як представника з метою реалізації підозрюваним/обвинуваченим свого права на захист.

Виконання завдань кримінального провадження у частині захисту особи, суспільства та держави потребує такої нормативної регламентації кримінального провадження, яка б своєчасно реагувала на сучасні виклики, пов'язані з глобалізацією світу, транснаціоналізацією організованої злочинності, поширенням сфери тіньової економіки, можливостями приховування як наслідків злочинної діяльності, так і осіб, які вчиняють злочини (Гловюк, 2015, с. 19).

В. Машика зазначає, що інститут представництва у кримінальному провадженні займає вагомe місце серед актуальних проблем кримінально-процесуального законодавства та визначає особливості процесуального статусу осіб, які можуть представляти інтереси суб'єктів кримінального провадження (Машика, 2019, с. 186).

Відповідно до ст. 45 КПК України, захисником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, особи, стосовно якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про підозру у вчи-

ненні кримінального правопорушення, але не повідомлено про підозру у зв'язку з її смертю, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію).

Відповідно до п. 8 ч. 2 ст. 52 КПК при здійсненні спеціального досудового розслідування або спеціального судового провадження стосовно підозрюваного, обвинуваченого, забезпечується обов'язкова участь захисника з моменту прийняття відповідного процесуального рішення (Кримінально-процесуальний кодекс України, 2012).

Як зазначають Л. Удалова та Д. Письменний, сторона обвинувачення зобов'язана використати всі передбачені законом можливості для дотримання прав підозрюваного чи обвинуваченого (зокрема, прав на захист, на доступ до правосуддя, таємницю спілкування, невтручання у приватне життя) у разі здійснення кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (Удалова, 2015, с. 2).

Після внесення змін в Кримінальний процесуальний кодекс України 27 квітня 2021 року, були розширені випадки застосування процедури *in absentia*. Спеціальне досудове розслідування та судовий розгляд за відсутності обвинуваченого здійснюватиметься щодо підозрюваного, який: переховується на тимчасово окупованій території України, переховується на території держави-агресора з метою ухилення від кримінальної відповідальності та оголошений в міжнародний розшук.

Відповідно до ст. 297-1 та ст. 323 КПК України, спеціальне досудове розслідування та спеціальний судовий розгляд здійснюються у випадку, якщо підозрюваний, обвинувачений «переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності, у тому числі на тимчасово окупованій території України, території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, або оголошений у міжнародний розшук» (Кримінально-процесуальний кодекс України, 2012).

Отже, після встановлення факту виїзду особи з України, зокрема з метою ухилення від кримінальної відповідальності, орган досудового розслідування для притягнення такої особи до кримінальної відповідальності може ініціювати питання: 1) здійснення щодо неї спеціального досудового розслідування чи судового провадження (*in absentia*); 2) екстрадиції особи за допомогою компетентних органів іноземної держави.

На думку Є. Пеліхоса, обов'язкова участь захисника певною мірою компенсує факт порушення статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та принципу змагальності сторін шляхом реалізації ним прав й обов'язків підозрюваного (обвинуваченого) за його відсутності, крім суб'єктивних прав, і спрямована на застосування належної правової процедури протягом досудового провадження та судового розгляду.

Законодавець наділив обов'язком слідчого, прокурора, слідчого судді, суду забезпечити підозрюваному, обвинуваченому реалізацію вільного вибору захисника та відмову від нього або його зміну, організацію побачення з ним до першого допиту, призначення захисника за рахунок держави у передбачених законом випадках, а також обов'язок відповідного реагування на факти, які відверто вказують на некомпетентність та неефективність захисту.

Є. Пеліхос, зауважує, що у нашому випадку провадження здійснюється за відсутністю підозрюваного, обвинуваченого, а тому звернення із таким клопотанням практично неможливо (Пеліхос, 2022, с. 77).

На думку А. Хитрої та І. Татарина, важливою складовою права на захист у кримінальному провадженні є також забезпечення ефективності захисту та створення умов для вільного вибору захисника. Недотримання цих складових права на захист навіть за умови участі захисника у провадженні на різних стадіях може спричинити до істотних порушень вимог КПК та скасування судового рішення (Хитра, 2022, с. 40).

В. Пожар, пропонує під представником розуміти – самостійного дієздатного суб'єкта кримінально-процесуальної діяльності спеціально уповноваженого в силу закону або договору на реалізацію комплексу процесуальних прав та обов'язків з метою реалізації та охорони прав і законних інтересів осіб, яких представляють (Пожар, 2010, с. 8).

У Рішення Європейського суду з прав людини від 21 квітня 2011 року у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» зазначається: «право кожного обвинуваченого у вчиненні злочину на ефективний захист, наданий захисником..., є однією з основних ознак справедливого судового розгляду» (Рішення ЄСПЛ).

У Рішення Європейського суду з прав людини від 09 червня 2011 р. у справі «Лучанінова проти України», суд висловив позицію, що для здійснення обвинуваченим свого права на захист йому зазвичай повинно бути забезпечено можливість отримати ефективну допомогу захисника із самого початку провадження (Рішення ЄСПЛ).

Рішення Європейського суду з прав людини від 13 лютого 2001 року у справі «Кромбах проти Франції»: «хоча право кожної особи, обвинувачуваної у вчиненні кримінального правопорушення, на ефективний захист адвокатом не є абсолютним, воно становить одну з головних підвалин справедливого судового розгляду» (Рішення ЄСПЛ).

Як ми знаємо у статті 50 КПК України визначено вичерпний перелік документів, якими підтверджуються перед слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом повноваження захисника на участь у конкретному кримінальному провадженні (Кримінально-процесуальний кодекс України, 2012).

На думку В. Монастирської, при виконанні запиту іноземної держави щодо проведення окремих процесуальних дій за участі адвоката, перелік документів, що підтверджують його повноваження, необхідно доповнити, а саме документом, що підтверджує вільне володіння правозахисника хоча б однієї з мов міжнародного спілкування або державною мовою країни, де відбуватиметься виконання запиту (Монастирська, 2019, с. 245).

В. Монастирська пропонує розділити повноваження адвоката як захисника і представника при здійсненні міжнародного співробітництва на наступні групи:

1) загальні повноваження адвоката, які є невід'ємними від його правового статусу, який визначений міжнародно-правовими документами та національним законодавством;

2) спеціальні повноваження адвоката, які належать йому залежно від виду правової допомоги, стадії кримінального провадження, наявності особливих умов (наприклад, застосування заходів міжнародного співробітництва, у тому числі у формі видачі (екстрадиції) особи). Наприклад, право збирати відомості про факти, які можуть бути використані як докази передбачено на всіх стадіях кримінального провадження, а право мати побачення за умов, що забезпечують конфіденційність спілкування з особою, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу – тільки під час міжнародного співробітництва (Монастирська, 2019, с. 372).

З метою більш чіткого визначення механізму реалізації професійної правничої допомоги на окремих стадіях і етапах кримінального провадження, Мартовицька О., Юхно О. пропонують доповнити Главу 42 КПК України статтею 542-1 «Реалізація права на професійну правничу допомогу при міжнародному співробітництві під час кримінального провадження» (Мартовицька, 2022, с. 54).

Висновки. Представником у кримінально-процесуальній діяльності в частині міжнародного розшуку осіб підозрюваних або обвинувачених у вчиненні злочину є адвокат. Законодавець наділив обов'язком слідчого, прокурора, слідчого судді, суду забезпечити підозрюваному, обвинуваченому реалізацію вільного вибору захисника та відмову від нього або його зміну, організацію побачення з ним до першого допиту, призначення захисника за рахунок держави у передбачених законом випадках, а також обов'язок відповідного реагування на факти, які відверто вказують на некомпетентність та неефективність захисту.

Встановлення факту виїзду особи з України, зокрема з метою ухилення від кримінальної відповідальності, орган досудового розслідування для притягнення такої особи до кримінальної відповідальності може ініціювати питання: 1) здійснення щодо неї спеціального досудового розслідування чи судового провадження (*in absentia*); 2) екстрадиції особи за допомогою компетентних органів іноземної держави.

Література

Гловюк І. Кримінальне провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (*in absentia*) у системі кримінального провадження України. *Право України*. 2015. № 7. С. 16–25.

Машика В. Роль захисника у здійсненні представництва в кримінальному провадженні. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 2. С. 186–189.

Кримінальний процесуальний кодекс України : від 13.04.2012 р. № 4651-VI : станом на 10 верес. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

Удалова Л., Письменний Д. Здійснення кримінального провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого. *Юридичний журнал «Право України»*. 2015. № 7. С. 51–57.

Пеліхос Є. Забезпечення права на захист підозрюваного, обвинуваченого при здійсненні спеціального кримінального провадження (in absentia) : дис. ... д-ра філософії в галузі права. Київ, 2022. 256 с.

Хитра А., Татарин І. Правові гарантії участі захисника у кримінальному провадженні. *Polish journal of science*. 2022. № 47. С. 38–42.

Пожар В. Інститут представництва в кримінальному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2010. 22 с.

Справа «Нечипорук і Йонкало проти України» (заява N 42310/04). *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683#Text

Справа «лучанинова проти україни» (заява № 16347/02). *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_788#Text

Рішення у справі «Кромбах проти Франції». Комюніке Секретаря Суду. (Judgment in the Case of Krombach v. France). *Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі*. 2001. № 1. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=348>

Монастирська В. Участь адвоката при проведенні процесуальних дій під час міжнародної правової допомоги в кримінальному провадженні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Т. 2, № 6. С. 245–252.

Монастирська В. Повноваження адвоката при здійсненні видачі (екстрадиції) особи. *Юридичні науки*. 2019. № 12. С. 370–379.

Мартовицька О., Юхно О. Проблемні питання законодавчого вдосконалення забезпечення та реалізації професійної правничої допомоги у кримінальному провадженні. *Європейські перспективи*. 2022. № 2. С. 48–55.

References

Hloviuk I. (2015) Kryminal'ne provadzhennia za vidсутnosti pidozriuvanoho abo obvynuvachenoho (in absentia) u systemi kryminal'noho provadzhennia Ukrainy. *Pravo Ukrainy*. № 7. S. 16–25. [in Ukrainian]

Mashyka V. Rol' zakhysnyka u zdiysnenni predstavnytstva v kryminal'nomu provadzhenni. *Chasopys Kyivs'koho universytetu prava*. № 2. S. 186–189. [in Ukrainian]

Kryminal'nyj protsesual'nyj kodeks Ukrainy (2012) № 4651-VI : stanom na 10 veres. 2022 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/lavs/shov/4651-17>. [in Ukrainian]

Udalova L., Pys'mennyj D. (2015) Zdiysnennia kryminal'noho provadzhennia za vidсутnosti pidozriuvanoho, obvynuvachenoho. *Yurydychnyj zhurnal «Pravo Ukrainy»*. № 7. S. 51–57. [in Ukrainian]

Pelikhos Ye. (2022) Zabezpechennia prava na zakhyst pidozriuvanoho, obvynuvachenoho pry zdiysnenni spetsial'noho kryminal'noho provadzhennia (in absentia) : dys. ... d-ra filosofii v haluzi prava. Kyiv. 256 s. [in Ukrainian]

Khytra A., Tataryn I. (2022) Pravovi harantii uchasti zakhysnyka u kryminal'nomu provadzhenni. *Polish journal of stsiense*. № 47. S. 38–42. [in Ukrainian]

Pozhar V. (2010) Instytut predstavnytstva v kryminal'nomu sudochynstvi : avtoref. dys. ... kand. iuryd. nauk : 12.00.09. Odesa. 22 s. [in Ukrainian]

Sprava «Nechyporuk i Jonkalo proty Ukrainy» (zaiava N 42310/04). *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/lavs/shov/974_683#Tekht

Sprava «luchaninova proty ukrainy» (zaiava № 16347/02). *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/lavs/shov/974_788#Tekht

Rishennia u spravi «Krombakh proty Frantsii». *Komiunike Sekretaria Sudu. (Yudgment in the Tsase of Krombach v. Frantse). Praktyka Yevropejs'koho sudu z prav liudyny. Rishennia. Komentari*. 2001. № 1. URL: <http://eurotsourt.in.ua/Artitsle.asp?AIdkh=348>

Monastyr'ska V. (2020) Uchast' advokata pry provedenni protsesual'nykh dij pid chas mizhnarodnoi pravovoi dopomohy v kryminal'nomu provadzhenni. Naukovyj visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava. T. 2, № 6. S. 245–252. [in Ukrainian]

Monastyr'ska V. (2019) Povnovazhennia advokata pry zdiysnenni vydachi (ekstradytsii) osoby. Yurydychni nauka. № 12. S. 370–379. [in Ukrainian]

Martovyts'ka O., Yukhno O. (2022) Problemni pytannia zakonodavchoho vdoskonalennia zabezpechennia ta realizatsii profesijnoi pravnychoi dopomohy u kryminal'nomu provadzhenni. Yevropejs'ki perspektyvy. № 2. S. 48–55. [in Ukrainian]

Анотація

Ховпун О. С., Опімах Ю. Представництво інтересів особи, яка перебуває у міжнародному розшуку. – Стаття.

У науковій статті досліджується можливість ефективної реалізації права на представництво кожної особи, яка перебуває у міжнародному розшуку та яку затримали в рамках кримінального провадження. Кожна сторона провадження має право на забезпечення прав та гарантій відповідно до міжнародного та національного законодавства незалежно від країни, в якій вона перебуває.

Вивченням міжнародного розшуку займалися такі науковці, як І. Гловюк, В. Монастирська, Д. Письменний, Є. Пеліхос, Л. Удалова та інші. Саме вказані науковці у своїх працях пропонували доповнити діюче кримінально-процесуальне законодавство нормою щодо реалізації права на професійну правничу допомогу при міжнародному співробітництві під час кримінального провадження.

Представником є самостійний дієздатний суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності, спеціально уповноваженого в силу закону або договору на реалізацію комплексу процесуальних прав та обов'язків з метою реалізації та охорони прав і законних інтересів осіб, яких представляють.

Крім цього, під час вивчення тематики представництва науковці пропонують розділити повноваження адвоката як захисника і представника при здійсненні міжнародного співробітництва на наступні групи: 1) загальні повноваження адвоката, які є невід'ємними від його правового статусу, який визначений міжнародно-правовими документами та національним законодавством; 2) спеціальні повноваження адвоката, які належать йому залежно від виду правової допомоги, стадії кримінального провадження, наявності особливих умов (наприклад, застосування заходів міжнародного співробітництва, у тому числі у формі видачі (екстрадиції) особи).

Повноваження представників підтверджуються вичерпним переліком документів: 1) свідоцтвом про право на зайняття адвокатською діяльністю; 2) ордером, договором із захисником або дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги.

Серед думок науковців переважає те, що складовою права на захист у кримінальному провадженні є також забезпечення ефективності захисту та створення умов для вільного вибору захисника.

Ключові слова: міжнародний розшук, затримання, право на захист, адвокат, кримінальне провадження, представник.

Summary

Ховпун О. С., Опімах Ю. Representation of the interests of a person who is on international wanted list. – Article.

The scientific article explores the possibility of effective implementation of the right to representation of every person who is under international arrest warrant and who has been detained as part of criminal proceedings. Each party to the proceedings has the right to ensure rights and guarantees in accordance with international and national legislation, regardless of the country in which it is located.

Such scientists as I. Glowjuk, V. Monastyr'ska, D. Pysmennyi, E. Pelikhos, L. Udalova and others were engaged in the study of international search. In their writings, these scientists proposed supplementing the current criminal procedural legislation with a rule on the implementation of the right to professional legal assistance in international cooperation during criminal proceedings.

A representative is an independent subject of criminal procedural activity, specially authorized by law or contract to implement a set of procedural rights and obligations for the purpose of realizing and protecting the rights and legitimate interests of the persons they represent.

In addition, when studying the topic of representation, scientists propose to divide the powers of a lawyer as a defender and representative in the implementation of international cooperation into the following groups: 1) general powers of a lawyer, which are inseparable from his legal status, which is determined by international legal documents and national legislation; 2) special powers of a lawyer, which belong to him depending on the type of legal aid, the stage of criminal proceedings, the presence of special conditions (for example, the application of measures of international cooperation, including in the form of extradition).

The powers of the representatives are confirmed by an exhaustive list of documents: 1) a certificate of the right to practice law; 2) a warrant, a contract with a defense attorney or a mandate from a body (institution) authorized by law to provide free legal aid.

Among the opinions of scientists, the prevailing opinion is that the right to defense in criminal proceedings also includes ensuring the effectiveness of defense and creating conditions for the free choice of a defense attorney.

Key words: international search, detention, right to defense, lawyer, criminal proceedings, representative.

ЗМІСТ

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРАВА ТА ПОЛІТИКИ

Л. І. Кормич, А. І. Кормич <i>«Держава в смартфоні» як тренд сучасних концепцій урядування та демократії: політична та правова практика України.....</i>	5
Л. В. Возненко <i>Теоретичні засади функціонування місцевого самоврядування в Україні.....</i>	13
Д. Ю. Войцехівська <i>Державна політика у сфері релігійної освіти представників національних меншин півдня України у XVIII – на початку XIX ст.....</i>	20
О. Ю. Кравчук, Л. В. Матвієнко <i>Перспективи та шляхи реалізації процесу децентралізації держави.....</i>	28
М. П. Куницький <i>Демократичні практики у західних та східних політиках: порівняльний аналіз.....</i>	35
А. О. Рубан <i>Консолідація українського суспільства як вагомий чинник зміцнення державного суверенітету в умовах російсько-української війни.....</i>	42
С. В. Степаненко <i>Напрями удосконалення митного контролю та переміщення товарів через митний кордон України.....</i>	49
А. В. Шемчук <i>Політико-правові засади забезпечення політичної безпеки України .....</i>	55

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ

К. В. Бринюк <i>Основні форми управлінської комунікації в органах влади з метою дотримання гендерних вимірів.....</i>	61
Т. А. Грищенко, Д. П. Ожерельєва <i>Виклики епохи «пост-правди» як каталізатор трансформацій у політичній атмосфері США.....</i>	69
Ю. В. Завгородня <i>Різновиди політичних конфліктів у кіберпросторі.....</i>	74
М. Г. Карпушина, Р. В. Вереша, М. О. Чукмасова <i>Окремі аспекти міжнародного клінічного протоколу та відповідальності медичних працівників.....</i>	79
О. В. Косов, Л. І. Кормич <i>Швейцарський досвід цифрової трансформації публічного управління (до розумного уряду): покращення співпраці органів влади з громадою.....</i>	95
С. К. Костючков <i>Формування політичного бренду території засобами мас-медіа в умовах російсько-української війни (на прикладі Херсонщини).....</i>	101
Т. М. Краснопольська, І. М. Милосердна <i>Індигенна демократія: від концептуалізації до інституціоналізації .....</i>	108
І. О. Кресіна, К. М. Вітман <i>Міжнародно-правові засади диференційованої мовної політики в Європі.....</i>	117
А. В. Кройтор <i>Роль консолідації еліти в процесі демократичного транзиту в Україні.....</i>	126

Е. В. Мамонтова Публічна аналітика як феномен медіа-дискурсу російсько-української війни.....	136
А. О. Сіленко, І. І. Залевська Соціально-психологічні фактори поведінки особистості в умовах вибухонебезпеки.....	144
А. І. Сушко, А. М. Прохоренко Основні тенденції розвитку сімейної та молодіжної політики України: сучасні перспективи та виклики.....	151

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ТА БЕЗПЕКИ

М. О. Думчиков Аналіз міжнародних нормативних актів в сфері встановлення кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні діяння вчиненні в кіберпросторі	158
Ю. А. Кокарча Трансформація інформаційного законодавства в процесі інтеграції до ЄС.....	164
В. А. Ліпкан Геостратегія сучасного Китаю: на прикладі Ірану	171
В. В. Мироненко Політичні властивості ракетно-ядерних програм як форми регулювання міжнародних безпекових відносин.....	179
Ю. О. Седляр, В. М. Ярошенко Зовнішня політики держав: теоретичні засади дослідження питання.....	184
Ю. В. Цуркаленко Поліцейські профілактичні заходи: необхідність їх активного впровадження в умовах євроінтеграції та проблеми реалізації	191
Ю. М. Манелюк, Н. В. Чубур Вплив глобалізаційних процесів на трансформацію національної держави.....	197
В. П. Таркін Особливості інформаційної війни РФ та український спротив.....	204

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

А. В. Гарбінська-Руденко, А. О. Майборода, Б. А. Казімірова Правові аспекти відповідальності за порушення бюджетного законодавства.....	211
Н. В. Дараганова Адміністративна відповідальність за порушення вимог законодавства про охорону праці: шляхи удосконалення.....	217
Л. І. Мазуренко Основні засади державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців: нормативно-правове забезпечення.....	223
А. Ю. Ужитчак Поняття, напрями, завдання кримінально-правової політики держави.....	232
О. С. Ховпун, Ю. Опімах Представництво інтересів особи, яка перебуває у міжнародному розшуку.....	237

CONTENTS

THEORETICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF LAW AND POLITICS

Kormych L. I., Kormych A. I. <i>"State in a smartphone" as a trend of modern concepts of governance and democracy: political and legal practice of Ukraine</i>	5
Voznenko L. V. <i>Theoretical principles of functioning of local self-government in Ukraine</i>	13
Voitsekhivska D. Yu. <i>State policy concern of religious education of national minorities in the South of Ukraine in the XVIII – early XIX centuries</i>	20
Kravchuk O. Yu., Matvienko L. V. <i>Prospects and ways of implementing the process of state decentralization</i>	28
Kunyttskyi M. P. <i>Democratic practices in Western and Eastern politics: a comparative analysis</i>	35
Ruban A. O. <i>Consolidation of Ukrainian society as a significant factor in strengthening state sovereignty in conditions of the Russo-Ukrainian war</i>	42
Stepanenko S. V. <i>Directions for improving customs control and movement of goods across the customs border of Ukraine</i>	49
Shemchuk A. V. <i>Political and legal principles of ensuring political security of Ukraine</i>	55

ACTUAL PROBLEMS OF FUNCTIONING OF SOCIAL AND POLITICAL INSTITUTIONS

Bryniuk K. V. <i>The main forms of management communication in the authorities in order to comply with gender dimensions</i>	61
Hryshchenko T. A., Ozherelieva D. P. <i>Challenges of the "post-truth" era as a catalyst of transformations in the political atmosphere of the USA</i>	69
Zavhorodnya Yu. V. <i>Types of political conflicts in cyberspace</i>	74
Karpushyna M. H., Veresha R. V., Chukmasova M. O. <i>Certain aspects of the international clinical protocol and responsibility of medical workers</i>	79
Kosov O. V., Kormych L. I. <i>Swiss experience of the digital transformation of public administration (to smart government): improving the cooperation of authorities with the community</i>	95
Kostiuchkov S. K. <i>Formation of the political brand of the territory by means of mass media in the conditions of the Russian-Ukrainian war (on the example of the Kherson region)</i>	101
Krasnopolska T. M., Myloserdna I. M. <i>Indigenous democracy: from conceptualization to institutionalization</i>	108
Kresina I. O., Vitman K. M. <i>International legal bases of differentiated language policy in Europe</i>	117
Kreitor A. V. <i>The role of elite consolidation in the process of democratic transit in Ukraine</i>	126

Mamontova E. V. <i>Public analytics as a phenomenon of media discourse of the Russian-Ukrainian war</i>	136
Silenko A. O., Zalevska I. I. <i>Socio-psychological factors of personality behavior in conditions of explosive danger</i>	144
Sushko A. I., Prokhorenko A. M. <i>The main trends in the development of family and youth policy in Ukraine: current prospects and weeks</i>	151

ACTUAL PROBLEMS INTERNATIONAL RELATIONS AND SECURITY

Dumchykov M. O. <i>Analysis of international regulatory acts in the field of establishing criminal liability for socially dangerous acts committed in cyberspace</i>	158
Kokarcha Yu. A. <i>Transformation of information legislation of Ukraine in the process of integration into the EU</i>	164
Lipkan V. A. <i>The geo-strategy of modern China: the case of Iran</i>	171
Myronenko V. V. <i>Political properties of nuclear rocket programs as a form of regulation of international security relations</i>	179
Sedliar Yu. O., Yaroshenko V. M. <i>Foreign policy of the states: theoretical aspects of the issue</i>	184
Tsurkalenko Yu. V. <i>Police preventive measures: the need for their active implementation in the context of European integration and problems of implementation</i>	191
Maneliuk Y. M., Chubur N. V. <i>The influence of globalization processes on the transformation of the nation state</i>	197
Tarkin V. P. <i>Peculiarities of information warfare of the Russian Federation and Ukrainian resistance</i>	204

CURRENT ISSUES PUBLIC AND PRIVATE LAW

Harbinska-Rudenko A. V., Maiboroda A. O., Kazimirova B. A. <i>Legal aspects of responsibility for violations of budget legislation</i>	211
Daraganova N. V. <i>Administrative responsibility for violation of the requirements of labour protection legislation: ways of improvement</i>	217
Mazurenko L. I. <i>Basic principles of state policy in the field of social protection of military personnel: regulatory and legal support</i>	223
Uzhytchak A. Yu. <i>Concept, directions, tasks of criminal-legal policy of the state</i>	232
Horpun O. S., Opimah Yu. <i>Representation of the interests of a person who is on international wanted list</i>	237

НОТАТКИ

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИКИ

Збірник наукових праць

Випуск 71

Коректор – *В. В. Ізак*

Верстка – *С. Ю. Калабухова*

Формат 60x84/8. Гарнітура Book Antiqua.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 28,83.
Замов. № 0523/292. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.